

Hrvatski vojnici u Tridesetogodišnjem ratu 1618.-1648.

Hren, Filip

Doctoral thesis / Disertacija

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Catholic University of Croatia / Hrvatsko katoličko sveučilište**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:224:424545>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-20**

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
ZAGREB
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
ZAGRABIA

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository of the Catholic University of Croatia](#)

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
Z A G R E B
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
Z A G R A B I A

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI (DOKTORSKI) STUDIJ
POVIJEST

Filip Hren

**HRVATSKI VOJNICI U TRIDESETOGODIŠNJEM RATU
1618.-1648.**

Doktorski rad

Zagreb, siječanj 2023.

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
Z A G R E B
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
Z A G R A B I A

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI (DOKTORSKI) STUDIJ
POVIJEST

Filip Hren

**HRVATSKI VOJNICI U TRIDESETOGODIŠNJEM RATU
1618.-1648.**

Doktorski rad

Mentor: prof. dr. sc. Alexander Buczynski

Zagreb, siječanj 2023.

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
ZAGREB
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
ZAGREBIA

POSTGRADUATE UNIVERSITY (DOCTORAL) STUDIES IN HISTORY

Filip Hren

**CROATIAN SOLDIERS DURING THE THIRTY YEARS
WAR 1618-1648**

Doctoral Thesis

Supervisor: Alexander Buczynski, PhD, Full Professor

Zagreb, January 2023

HRVATSKO KATOLIČKO SVEUČILIŠTE

Ilica 242
10000 Zagreb
Poslijediplomski sveučilišni (doktorski) studij *Povijest*

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
ZAGREB
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
ZAGRABIA

Filip Hren

(Ime i prezime)

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom izjavljujem i vlastoručnim potpisom potvrđujem da je moj doktorski rad:

Hrvatski vojnici u Tridesetogodišnjem ratu 1618.-1648. (Croatian Soldiers during the Thirty Years War 1618 - 1648)

(naslov doktorskog rada na hrvatskom i engleskom jeziku)

izrađen pod mentorstvom/komentorstvom:
prof. dr. sc. Alexandra Buczynskog

(navesti imena mentora/komentora)

i obranjen:
na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu 4. siječnja 2023.

(napisati datum, mjesto i vrijeme obrane doktorskog rada)

isključivo rezultat mog vlastitog i samostalnog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i objavljenoj literaturi, a dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te navedeni u popisu literature.

Izjavljujem da niti jedan dio doktorskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranog rada te niti jedan dio doktorskog rada ne narušava ičija autorska prava.

Izjavljujem da niti jedan dio doktorskog rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi u Republici Hrvatskoj i inozemstvu.

U Zagrebu, siječanj 2023.

(vlastoručni potpis)

HRVATSKO KATOLIČKO SVEUČILIŠTE
Ilica 242
10000 Zagreb
Poslijediplomski sveučilišni (doktorski) studij *Povijest*

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
Z A G R E B
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
Z A G R A B I A

Filip Hren

(Ime i prezime)

IZJAVA O ISTOVJETNOSTI SADRŽAJA DOKTORSKOG RADA

kojom izjavljujem i vlastoručnim potpisom potvrđujem da je sadržaj mojeg doktorskog rada:

Hrvatski vojnici u Tridesetogodišnjem ratu 1618.-1648. (Croatian Soldiers during the Thirty Years War 1618 - 1648)

(naslov doktorskog rada na hrvatskom i engleskom jeziku)

izrađen pod mentorstvom/komentorstvom:

prof. dr. sc. Alexandra Buczynskog

(navesti imena mentora/komentora)

i obranjen:

na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu 4. siječnja 2023.

(napisati datum, mjesto i vrijeme obrane doktorskog rada)

koji dostavljam u elektroničkoj verziji u PDF inačici na CD-u/DVD-u, istovjetan tiskanoj verziji mog doktorskog rada (koji dostavljam u 10 tiskanih primjeraka, tvrdi uvez).

U Zagrebu, siječanj, 2023.

(vlastoručni potpis)

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Naslov doktorskog rada	Hrvatski vojnici u Tridesetogodišnjem ratu 1618.-1648.
Autor	Filip Hren
Mentor	prof. dr. sc. Alexander Buczynski
Ključne riječi	Tridesetogodišnji rat, <i>Hrvati</i> , dinastija Habsburg, Isolano, Zrinski,
Povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada	1. doc. dr. sc. Valentina Janković Barbarić, predsjednica 2. dr. sc. Vedran Klaužer, član 3. dr. sc. Juraj Balić, član
Povjerenstvo za obranu doktorskog rada	1. doc. dr. sc. Valentina Janković Barbarić, predsjednica 2. dr. sc. Vedran Klaužer, član 3. dr. sc. Juraj Balić, član
Ustanova koja je dodijelila akademski stupanj doktora znanosti	HRVATSKO KATOLIČKO SVEUČILIŠTE
Poslijediplomski sveučilišni (doktorski) studij	Poslijediplomski sveučilišni (doktorski) studij Povijest
Mjesto	Zagreb
Država obrane	Republika Hrvatska
Znanstveno područje	Humanističke znanosti
Znanstveno polje	Povijest
Znanstvena grana (<i>ako ima</i>)	Hrvatska i svjetska ranonovovjekovna povijest
Vrsta studija	Sveučilišni
Razina studija	Poslijediplomski
Akademski stupanj	Doktor znanosti
Kratice akademskog stupnja	dr. sc.
Vrsta rada	Doktorski rad
Jezik pisanja doktorskog rada	Hrvatski
Jezik na kojem je doktorski rad obranjen	Hrvatski
Datum obrane doktorskog rada	4. siječnja 2023. s početkom u 10:00

BASIC DOKUMENTATION CARD

Thesis Title	Croatian Soldiers during the Thirty Years War 1618-1648
Author	Filip Hren
Mentor	Alexander Buczynski, PhD, Full Professor
Key words	Thirty Years War, Croats, Habsburg dynasty, Isolano, Zrinski
Thesis Evaluation Committee	<ol style="list-style-type: none"> 1. Valentina Janković Barbarić, PhD, Assistant Professor, president 2. Vedran Klaužer, PhD member 3. Juraj Balić, PhD, member
Thesis Defense Committee	<ol style="list-style-type: none"> 1. Valentina Janković Barbarić, PhD, Assistant Professor, president 2. Vedran Klaužer, PhD member 3. Juraj Balić, PhD, member
The Institution Awarding the Academic Degree	CATHOLIC UNIVERSITY OF CROATIA
Postgraduate University (Doctoral) Study	Postgraduate University (Doctoral) Studies in History
Location	Zagreb
Country of Defense	Republic of Croatia
Scientific Area	Humanities
Scientific Field	History
Scientific Branch (<i>if any</i>)	Early Modern History
Type of Study	University
Level of Study	Postgraduate
Academic Degree	PhD Degree
Abbreviated Academic Degree Title	PhD
Type of Thesis	Postgraduate Thesis
Language of Thesis (written)	Croatian
Language of Thesis (defenced)	Croatian
Date of Thesis Defense	January 4 th 2023, starting at 10 am

Hrvatski vojnici u Tridesetogodišnjem ratu 1618.-1648.

Sažetak

Prva polovica 17. stoljeća je obilježena Tridesetogodišnjim ratom (1618.-1648.) koji je, premda najvećim dijelom vođen na prostoru Svetog Rimskog Carstva, zahvatio brojne zemlje europskog kontinenta. Rat se pokazao kao jedna od prekretnica europske povijesti, a središnja je uloga pripala carsko-kraljevsko dinastiji Habsburg. Dubok trag u ratu su ostavili hrvatski vojnici boreći se uglavnom pod zastavama Habsburgovaca te njihovih saveznika. Oni su svojom pojavom i načinom ratovanja ostavili veoma snažan dojam na suvremenike, ali i na vojskovođe koji su ih tijekom čitavog rata rado pimali u svoju službu. Hrvatski su vojnici u Tridesetogodišnjem ratu sudjelovali unutar različitih vojnih postrojbi poput banskog banderija, insurekcijske vojske, kraljiških kontingenata, privatnih formacija lokalnih velikaša i plaćeničkih jedinica. Na temelji izvora arhivske građe, objavljenih izvora i relevantne literaure, u radu se žele istražiti karakteristike navedenih postrojbi hrvatskih vojnika koje su sudjelovale u ratu, kao i njihove međusobne sličnosti, odnosno različitosti. Isto tako, cilj je istražiti jesu li te karakteristike utjecale na angažman tih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu te na koji način. Hrvatske vojnike se razmatra unutar političko-vojnog konteksta Svetog Rimskog Carstva i Habsburške Monarhije, ali jednako tako i noviteta na polju ratovanja te formiranja carske vojske.

Ključne riječi: Tridesetogodišnji rat, *Hrvati*, dinastija Habsburg, Isolano, Zrinski, insurekcija, Vojna krajina

Croatian Soldiers during the Thirty Years War 1618-1648

Summary

In many ways, the Thirty Years War 1618-1648 was one of the most significant historical events in early modern Europe. It had a major impact on the development of politics, diplomacy, and the military. During the three decades of war, battlefields appeared across many parts of the Holy Roman Empire and even beyond. The Habsburg Emperors, Ferdinand II and his son Ferdinand III, fought to preserve the dynasty's interests within the Empire and the Habsburg Monarchy against the rebellious Imperial Estates (mainly Protestants) and foreign powers that intervened in Imperial affairs, such as Denmark, Sweden, and France. Although the War was not waged in the Kingdom of Croatia-Slavonia, it had a profound impact on it. Croatian soldiers fought for 30 years, mostly under the Habsburg Imperial banner. The Croatian light cavalymen gained a famous reputation and were known across Europe. The goal of this PhD Thesis is to answer the following key questions: who were the Croatian soldiers during the Thirty Years War?, how and why did they end up on the European battlefields in 1618-1648?, who and how commanded those soldiers?, and how did they impact the Thirty Years War?

The lasting mark of their engagement in the war is well-known even today. The neckerchief they wore outlived the Thirty Years War, and today it is known as a tie. But the question remains: how could they leave such a trace if their homeland was spared from the Thirty Years War? The Habsburg Emperor was at the same time the King of the Realm of Saint Stephen, which Croatia and Slavonia were parts of. Furthermore, the mentioned realm was a part of the Habsburg Monarchy along with the Habsburg Hereditary Lands and the Bohemian Kingdom. So Croatia and Slavonia were about to get involved, and the majority of their involvement involved enlisting soldiers in the Habsburg service. In fact, Croatian soldiers and military units played a significant role in Habsburg service during the whole period of the Thirty Years War.

The most famous of all Croatian soldiers were light horsemen known as Croatian arquebusiers. Historical sources often call them simply Croats. It is a well-known fact that not all Croats are of Croatian origin. A rather small and depopulated kingdom like Croatia and Slavonia could not supply the Imperial Army in such great numbers. For example, in the late 1630s as many as 19 regiments could be found among the Imperial forces. The fighting techniques and battle tactics of Croatian soldiers, namely cavalymen were much different from those of their counterparts in Central Europe. As the 17th century was the era of mercenary armies and most soldiers were mercenaries, Croatian cavalymen were not

different. Many military commanders and even some European rulers wanted those soldiers in their own armies, and they were willing to pay.

But not all Croats were cavalymen and arquebusiers. Some were not even mercenaries. Moreover, Croatian soldiers were not a homogeneous group, and many differences stood between them. Structure, organization, and methods of mobilization were different for each type of unit, which affected their engagement during the Thirty Years War. Some further distinctions were induced by innovations and the transformation of the Imperial Army during the period between 1618 and 1648. In the end, the political situation was one of the most important factors that dictated the need for different types of Croatian soldiers and military units and their engagement.

After the Second Defenestration of Prague in 1618 and the start of the Bohemian Rebellion, the Austrian dynasty had to defend itself and preserve its domains. Not many estates and subjects stood loyal. Many Hungarian estates led by Transylvanian prince Gábor Bethlen sided with the Bohemians and protestants of Upper and Lower Austria. Inner Austrian Estates, Croatia, and Slavonia, on the other hand, remained loyal (though many of Inner Austrians were still protestants). Hence, those lands came under threat, as well as the Habsburg capital, which was marked as a primary target. Therefore, during the first few years of the war, Croatian soldiers had to defend not only the borders of the Croatian-Slavonian Kingdom but also the Habsburg Hereditary Lands, namely Inner Austria, especially Styria. The line of Styrian defense stretched along the eastern borders of the aforesaid region, including the cities of Radkersburg (Radgona) and Fürstenfeld.

Support for the Imperial and royal families carried significant weight during times of political crisis and insufficiently organized armed forces. The local Croatian and Slavonian nobility expressed their unreserved loyalty to the ruling house, which meant their readiness to protect the eastern and southeastern borders of the monarchy, i.e., the territory of the Croatian-Slavonian Kingdom as well as the neighboring Inner Austrian provinces, through military intervention. The mutual dependence of the estates of Inner Austria and the Croatian-Slavonian Kingdom came to the fore, since both were simultaneously threatened by a common enemy. Cooperation has been stepped up, and military-political cohesion has been strengthened with the goal of forming an effective common defense. The best example of cooperation between Inner Austria, Croatia, and Slavonia was the Graz Confederation. In 1620, Inner Austrian Estates approached the Croatian Diet with the suggestion of forming a military alliance between Styria, Carthania, Carniola, Croatia, and Slavonia. Those lands were

tightly connected for over a century with a common goal of pushing the Ottomans back. Since the late 15th century, many nobles were related and served together. The common enemy now became the conjoined Ottoman and Transylvanian forces, which raged along and over their borders. Croatian and Slavonian estates accepted the proposal, and a few weeks later the confederation was arranged. Many details regarding that arrangement are still unknown, but there is no doubt that estates discussed defense mechanisms and duties for each land. Active participation during the negotiations regarding the Confederation was a great recognition for Croatian and Slavonian estates. They were once again an important factor in regional policy-making, unlike the period of the late 16th century when they had almost no political significance.

As a result, the majority of Croatian soldiers were attached to the Inner Austrian land forces and deployed in an area stretching from eastern Styria to the Drava river near Varaždin. To answer the threat, the Croatian Diet has repeatedly called members of the nobility and their subjects up for arms. The army that gathered in this way was called an *insurrectio*. It was a feudal type of army, organized according to medieval practice. Every nobleman in the kingdom was required to raise his arms and muster a specific number of his subjects. The majority were on foot but nobles fought on horseback. The primary duty of an *insurrectio* army was to protect the borders of the Croatian and Slavonian kingdom, so their service during the Thirty Years War lasted as long as the kingdom was under immediate threat. When mustered, *insurrectio* was declared at key points along the Drava river, i. e., the border between Slavonia and Hungary. Due to the emergency situation, in 1620 and 1621, the Diet allowed part of the *insurrectio* army to cross the border and join the rest of the forces of the neighboring lands of Inner Austria. The aid sent to Inner Austria most probably consisted of noble cavalry.

In the first years of the Thirty Years War, viceroy (*ban*) Nikola Frankapan Tržački commanded the *insurrectio* army. He was accompanied by his *banderia* unit. This unit consisted of 300 cavalrymen and 300 infantrymen and was always at the viceroy's disposal. With his *banderia*, the viceroy carried out smaller military operations within the territory of the Kingdom, as was the case in Petrinja in 1620 and Grebengrad in 1621 against the Ottomans and other Bethlen's allies. The Ottoman attack on the city of Petrinja showed the consequences of cooperation between the Ottomans and Transylvanian prince G. Bethlen. As Bethlen was preoccupied with fighting against the Emperor's forces in Hungary and near Lower Austria, he could not launch an attack on Croatia and Slavonia. He threatened the Croatian and Slavonian estates with an Ottoman attack because they rejected him as their ruler. Soon, the

Ottoman forces invaded Slavonia and besieged the city of Petrinja. Viceroy Frankapan Tržaćki took his *banderia*, possibly assembled nobles, and marched to relieve Petrinja. As soon as the Ottomans heard about incoming reinforcements, they retreated.

In the same period, the largest part of the Croatian soldiers were those from the Military Frontier (Grenzers). They were led by two supreme commanders (*Obrist*) from both parts of the frontier. Most of the soldiers were infantry (*haramije*), but there were also some cavalry units (hussars) from both frontiers as well as the supreme commander's bodyguard. It was a military force of no less than 1500 soldiers, probably a few hundred or even a few thousand more. The mobilization of Grenzers in that period, as well as in the years that followed, revealed a lot about the new role that they began to play within the Habsburg military machine. The new role would come to the fore in the middle of the 18th century. The military frontier existed in its original form as early as the late 15th century. In 1578, it was consolidated and organized by Inner Austrian estates with the primary duty to defend Austrian and Croatian lands from the Ottomans. From the first half of the 17th century, the duty of Grenzers was no longer limited to the defense of the monarchy against the Ottomans. The period 1618-1648 showed that Grenzers could be mobilized against any other enemy who endangered the House of Austria. Therefore, the Thirty Years' War marked the beginning of the massive engagement of Grenzers outside Croatian lands.

At first, the military service of Grenzers was attached to the defense of Styria because the eastern Inner Austrian province not only depended on the soldiers from the Slavonian Frontier but also because it was a territory where the Styrian Estates recruited most of their forces. In 1578, the Styrian, Carinthian, and Craniolian estates agreed to finance and administer the Military Frontier in Slavonia and Croatia. Thus it is not surprising that they treated Grenzers as their own troops on which they could rely. Hence, Styria recruited and mustered soldiers from the Slavonian Frontier, while Carniola and Carinthia did the same on the Croatian Frontier. Inner Austrian provinces obliged each other to send military aid if necessary (*succurs*), so Carinthia and Carniola mustered Grenzers from the Croatian Frontier and sent them to defend eastern Styria. According to that practice, the task of the Military Frontier contingents was not only the protection of the border zone along Croatian territory, but they were, in fact, soldiers at the disposal of the Inner Austrian estates, who could muster them on their own territory if danger occurred.

The extent to which the Inner Austrian countries trusted Grenzers is shown by the fact that local authorities clearly advocated that the command of the entire forces should be

assigned to the commander of the Slavonian Frontier, Count Siegmund Friedrich von Trauttamnsdorff, which the Emperor later confirmed. Inner Austrians also showed a strong will to muster Grenzern rather than their own land forces. Grenzern acted similarly to the *insurrectio* army since they were raised and detached only in case of danger, after which the soldiers would return to their homes. Also, the majority were infantrymen, while cavalrymen were only a few. The key difference, however, was that Grenzern served continuously on the territory of Inner Austria, and there were no obstacles to detach them beyond the borders of Croatia and Slavonia. In some cases, their engagement lasted for several months.

In addition to the feudal *insurrectio* army and Grenzern, during the initial years of the Thirty Years War, units of Croatian and Slavonian magnates participated in the defense of the monarchy, as well as a smaller number of mercenaries attached to the imperial army. The latter were only hired for a short period and did not manage to leave a particularly significant mark. Or at least the sources do not mention them as often as they do with other types of units. The Zrinski family was the most prominent among the magnates. The magnates commanded their private troops on their estates or in the frontier territories. Even though they were incorporated into both military systems, that of the estate feudal army (*insurrectio*) and that of the Military Frontier, magnates and their troops were mostly independent. Experienced veterans and nobles, as well as subjects who received money or enjoyed privileges for their service, could mostly be found in private armies. It would not be wrong to say that the private armies of magnates were professional military forces. Also, some magnate families, such as Zrinski, commanded a frontier area, which meant that Grenzer units could be found in their private armies. Altogether, it is not surprising that these units under Magnate's command were mainly cavalry formations that numbered up to 500 soldiers. At the latest in 1620, Juraj V Zrinski gathered his private unit of 500 horsemen and marched to Hungary, where he joined the rest of the Habsburg forces, i.e., other loyal nobles and imperial commanders. There is no clear evidence that the soldiers of Juraj Zrinski formed as arquebusiers or hussars, but other contemporaries such as S. Trauttmansdorff and the chronicler Juraj Rattkay spoke very highly of them.

The mobilization of such large numbers of Croatian soldiers was possible only due to two important factors. Firstly, the Ottomans could not launch a major offensive against the Habsburg countries, partly because of the lasting peace and partly because of their current weaknesses. Likewise, Croatia and Slavonia were not one of the main goals of the Transylvanian prince. As a result, the need for Croatian soldiers was lower in Croatia and

Slavonia than in endangered Habsburg hereditary lands. Until the mid-1620s, cooperation between Croatian-Slavonian estates and those of Inner Austria had a greater impact on Croatian soldier engagement than the Emperor and Imperial Army service. It was due to the course of the war, but it was also due to the insufficiently organized military structure and the lack of uniformity of the Imperial Army.

In 1625, major changes occurred. The famous general Albrecht von Wallenstein took over supreme command of the "new" Imperial Army. He almost recruited a whole new army in the Emperor's name and reformed it according to new standards. The Imperial Army became more and more centralized, and its forces were standardized in terms of organization. Regiments became the basic tactical unit. This act not only had an effect on the structure and organization of Croatian military units but also had a huge impact on the engagement of Croatian soldiers until the end of the Thirty Years War. Likewise, from that moment on, Croatian soldiers, e. i., mercenaries, appeared dominantly as light cavalymen or Croatian arquebusiers under the command of various colonels. It marked the beginning of the period in which the Croatian light horsemen – the Croats – gradually built their reputation and achieved war glory.

Wallenstein was very well acquainted with the warrior skills of Croatian soldiers, especially horsemen, for whom he saw the need as early as 1623. He was fighting against Bethlen's forces in Hungary. Wallenstein soon realized how much damage the enemy's light cavalry had caused. He could recruit Hungarians and Poles, but he decided on Croats because he believed that the level of loyalty, availability, and consequently fighting skills were insufficient among the Hungarians and Poles. Thus, the need dictated a larger number of light cavalry units that could disrupt the enemy's campaign, scout the terrain, attack enemy logistics, engage in reconnaissance, and perform other similar military operations. Therefore, regiments of Croatian arquebusiers appeared more frequently and in larger numbers in the Imperial Army and became an integral part of it. In Croatian lands, various colonels of local and foreign origin recruit mercenaries, forming mostly regiments of 500-1000 horsemen. The primary distinction between such units and Grenzers, *insurrectio*, private troops of magnates, and mercenary units prior to 1625 is the length of their service. The engagement depended on the contract they signed, not only on the danger that arose. Furthermore, they were almost exclusively cavalry, so not many infantrymen could be found.

In 1625, Goan Isolano was the first to recruit a regiment according to the new standards. Isolano was the most famous commander of the Croats during the Thirty Years' War. However, in that period, the most important and highest-ranking Croat commander was still Viceroy Juraj Zrinski. Unlike Nikola Frankapan Tržački, whose warpath in the Thirty Years War was mostly connected with the *insurrectio* army and the viceroy's *banderia*, Zrinski put his viceroy honor on hold and gathered his private army to set off for the battlefields of the Thirty Years War. During his campaigns, he laid the foundation for the Croatian light cavalry in the Thirty Years War, given that he commanded units of 500 horsemen on at least three occasions, which is more than any other commander. As a recognition, in 1626 he was given the position of commander of the light cavalry of the Imperial Army. He was the first one to achieve such honor and duty. Once again, among Zrinski's soldiers, one could find prominent members of the Croatian-Slavonic Kingdom as well as his subjects, who were also recruited for his private army. Some of them participated in earlier expeditions with J. Zrinski, for example, Franjo Orehovečki. Together with his brothers, Franjo was one of the officers of both the *banderia* unit, and one of the regiments that Zrinski previously recruited for the Thirty Years War. In 1626 Orehovečki became a colonel and commander of 500 Croatian arquebusiers.

The number of Croats increased in the following years, and Isolano truly became the most prominent of the Croatian arquebusier colonels. By the end of the 1620s, the Croats had gained a very notable reputation, as indicated by the fact that some Imperial generals, including Wallenstein, formed their bodyguards from the ranks of Croatian arquebusiers. Some colonels, however, could not fulfill the contracts, so their regiments were disbanded, and the soldiers were transferred to the bodyguard units or to other regiments.

With the re-appointment of Wallenstein at the head of the Imperial forces at the end of 1631, the formation of the new Imperial Army began. While creating a military force, the Generalissimus relied on "old acquaintances", i.e., officers and commanders who had previously served with him or under his command. One of those was G. Isolano, who most probably began his career on the military frontier. Due to his experience, military merits, but also to Wallenstein's trust, Isolano was promoted to the rank of general in 1632. He was also given the command of the Croats and the overall light cavalry of the Imperial Army. Isolano was also given the recruitment patent for 2000 Croatian arquebusiers. He could add them to the nearly 1,000 Croats already in service. In other words, Isolano was able to muster the largest number of Croats of all the other colonels. Furthermore, this meant that the overall number of Croats in the Imperial Army increased significantly. This is the best indicator and

confirmation that the most prominent Imperial general could not imagine the Imperial Army without Croats. He reserved a special role for them within his "second" army. They fought in all the important battles of the 1630s, like Breitenfeld in 1631 (under the supreme command of General Tilly), Lützen in 1632, Nördlingen in 1634, etc. In some of those battles, the Croats showed their worth and distinguished themselves as fearsome warriors.

Frequent conscriptions and recruitments, famine in Croatia and Slavonia, and incessant Ottoman raids have had demographic consequences. So the Croatian Diet was forced on several occasions to object and (unsuccessfully) ban the conscriptions. The leading Imperial military circles were well aware of this problem, but the need for soldiers was far greater than before. At the same time, Ottoman raids increased, which fueled the disagreements against conscription. Nonetheless, recruitments and conscriptions in Croatia and Slavonia continued, but the question still remains open to what extent they were successful due to the aforementioned circumstances.

The Thirty Years War had a high price that the Croatian-Slavonian Kingdom paid in terms of manpower. The war also had some crucial political effects. In 1630, Ferdinand II. legislated the *Statuta Valachorum* in order (among other things) to provide additional soldiers in the event of an Ottoman incursion. He could not afford to spare soldiers on the south-eastern borders of the monarchy during the invasion of the huge Swedish army, and at the same time he wanted to protect the same borders as much as possible. The *Statuta Valachorum* had far-reaching consequences for Croatian and Slavonian nobility. At first, the nobility in Slavonian lost every hope controlling the Vlach population that inhabited their estates and properties. This far reaching power was practically transferred to (mainly Austrian) officers of the Military Frontier. This royal act permanently weakened local noblemen and went one step further to exclude the Croatian and Slavonian frontier territories from the government of the Croatian Diet and viceroy.

Some 15 years after Trauttmansdorff led the forces of the Croatian and Slavonian Military Frontier to defend Styria, 3000 cavalrymen from the Slavonian part of the Frontier were attached to the Imperial Army and dispatched to the north of the Holy Roman Empire. They were led by the supreme commander of the Slavonian Frontier, Count Georg von Schwarzenberg. At the time, it was the first and most massive engagement of Grenzers outside the borders of the Habsburg Monarchy. Grenzers were formed into regiments in accordance with the new organizational standards. An important difference was that Schwarzenberg's troops consisted exclusively of arquebusiers, and members of the local nobility who served on

the Military Frontier. One of those noblemen was Petar Keglević who wrote about his service during the Thirty Years War. It is important to note that Schwarzenberg was the first commander after Isolano who could muster as many as 3000 Croats. He had the rank of a general as well. The relationship between Isolano and Schwarzenberg is not clear, but it should be noted that at the time Isolano served in France and the border zones with the Holy Roman Empire, and it is possible that the need for Croats in other areas of the Empire drove the engagement of Slavonian Frontiers' supreme commander, General Schwarzenberg.

The case of the Schwarzenberg units showed that the role of Grenzlers changed in the second half of the 1620s. Grenzlers served more as imperial mercenaries than as part of the provincial army. The transformation came due to the shift of war operations away from Austrian lands towards the Holy Roman Empire. At that moment it definitely became clear that the task of the Grenzlers had changed, and that they were not only required to defend the southeastern borders of the Habsburg Monarchy, but also to serve wherever the need arose. In the 18th century, such practice was common, but in the first half of the 17th century, it came as a great innovation in Grenzer's military service.

At the beginning of the last decade of the Thirty Years' War, the number of Croats decreased. Isolano died in 1640, but his regiment survived, albeit with a reduced composition under colonels Daniel Beygott and Nikola Rajković. At the same time, Croatian soldiers could be found in the service of other rulers, even France. Although France started a war primarily against Spain, French troops also battled those of the Emperor. Once again, the alarm bells were ringing in Croatia and Slavonia as György Rákóczi took up his arms. The new Transylvanian prince challenged Habsburg power and reopened the "eastern front." Eventually, Rákóczi failed to achieve success on the battlefield, so his forces never posed a real threat to the Kingdom of Croatia and Slavonia. Yet, the Croatan Diet did summon an *insurrectio* army but the danger quickly passed away.

Concurrently, preparations for the Cretan War began. Even though the war was waged between the Ottoman Empire and the Venetian Republic, the Habsburg Monarchy had to prepare the border defenses in case of a great Ottoman incursion. As a result, supreme commanders of the Military Frontier Vuk Frankapan Tržaćki and Georg von Schwarzenberg, like the Croatian Diet a few years earlier, appealed against imperial conscriptions and recruitments. But unlike the Croatian Diet, commanders' appeals were successful, and Ferdinand III allowed them to keep soldiers within the borders of Croatia and Slavonia. He also urged them to prepare for defense but not to provoke the enemy. Given the loyalty and

readiness of Grenzlers and their supreme commanders to aid the Emperor and Inner Austria in the past, it seems that the demographic exhaustion and the danger of a possible conflict with the Ottomans did their part to stop new conscriptions.

During the last years of the Thirty Years War, Juraj Zrinski's sons, Nikola VII and Petar IV, became the most prominent commanders of the Croat units. The brothers were the first members of the magnate family to engage in the war after the death of their father, Juraj Zrinski. They fought in the Thirty Years' War on several occasions from 1642 to 1647. It seems that whenever one of them left for the war, the other stayed on the estates to keep them safe from the Ottomans. The units they led and the status they had in the Imperial Army were similar to their father's. In 1642, the older brother Nikola made his first appearance in the Thirty Years War. Next year he was appointed the rank of general and given the command of all Croats in the Imperial Army. Unlike G. Isolano, Nikola was unable to be named commander of the overall light cavalry because Hungarian nobles were given command of the Hungarian light cavalry. Nevertheless, Nikola was appointed to the high rank of General Feldwachtmeister, which was evidence of his status and importance to the Imperial Army. On the other hand, Petar led the forces, which consisted of Croatian and Slavonian nobles and Grenzlers. Nikola's and Peter's subjects also served in their units. Each time one of the brothers went to war, he mustered cavalry regiments with no less than 500 horses.

The Thirty Years War took an important place in Croatian military history, although not many research studies exist. Numerous historical sources in Croatian, Austrian, and other European archives show the potential for new research. This study showed that various types of Croatian units fought during the three decades of war. Every one of them had its own characteristics, and their warpaths differed accordingly. However, there are many other related topics and unanswered questions regarding the Croats in the Thirty Years War that are still waiting to be answered.

Keywords: Thirty Years War, Croats, Habsburg Dynasty, Isolano, Zrinski, *insurrectio*, Military Frontier

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
1.1. Tema, cilj i struktura istraživanja.....	1
1.2. Terminologija i konvencije.....	5
1.3. Literatura i izvori.....	6
2. POLITIČKO-VOJNI KONTEKST TRIDESETOGODIŠNJEG RATA.....	14
2.1. Tridesetogodišnji rat – prekretnica europske povijesti.....	14
2.2. Rat i vojna vještina u prvoj polovici 17. stoljeća.....	20
2.3. Ustroj i sastav carske vojske 1618.-1648.	27
2.4. Tridesetogodišnji rat i <i>Hrvati</i>	31
3. HRVATSKO-SLAVONSKO KRALJEVSTVO U POLITIČKO-VOJNOM KONTEKSTU HABSBURŠKE MONARHIJE TIJEKOM PRVE POLOVICE 17. STOLJEĆA.....	38
3.1. Hrvatsko-slavonski staleži i redovi u kontekstu Habsburške Monarhije.....	38
3.1.1. Dinastija Habsburg i staleži Monarhije.....	38
3.1.2. Uloga Hrvatskog sabora i bana.....	45
3.1.3. Kraljevska vojska Hrvatske i Slavonije: banski banderij i kraljevske haramije i insurekcijska vojska.....	49
3.1.4. Privatne vojne postrojbe hrvatsko-slavonskih (i ugarskih) velikaša.....	56
3.2. Hrvatsko-slavonska vojna krajina u kontekstu regionalne obrane do prve polovice 17. stoljeća.....	59
3.2.1. Vojna krajina: zajednički interesi, dezintegracija i kohezija.....	60
3.2.2. Vojne postrojbe Hrvatske i Slavonske krajine.....	63
4. POČETAK TRIDESETOGODIŠNJEG RATA I KRIZA HABSBURŠKE VLASTI DO 1620. 69	
4.1. Plan strategija obrane unutrašnjoaustrijskih i hrvatskih zemalja 1619. godine.....	70
4.2. Slavonska krajina, obrana Štajerske i uloga grofa Siegmunda Trauttmansdorffa	73
4.3. Hrvatski sabor 1619. i prve mobilizacije hrvatsko-slavonske kraljevske vojske....	77
4.3.1. Pokušaj rekonstrukcije brojčane snage insurekcijske vojske 1619.....	80
4.4. Plan strategije obrane unutrašnjoaustrijskih i hrvatskih zemalja 1620. godine.....	86
4.5. Ugroza hrvatskih zemalja: erdeljsko-osmanska suradnja.....	88
4.6. Gradačka Konfederacija – obrambeni savez Unutrašnje Austrije, Hrvatske i Slavonije.....	96
4.7. Sveopća mobilizacija u jesen 1620.....	107
4.7.1. Podizanje hrvatskih i slavonskih krajišnika.....	107
4.7.2. Reakcija hrvatsko-slavonskih staleža: povećanje insurekcije i pomoć Štajerskoj	
114	

4.7.2.1.	Opsada Grebengrada	122
4.7.3.	Hrvatsko-slavonski velikaši u ratu 1620.	124
4.7.4.	Prve hrvatske plaćeničke jedinice u carskoj vojsci.....	126
5.	PREMJEŠTANJE BOJIŠNICE: OPERACIJE HRVATSKIH VOJNIKA 1621.-1623.	129
5.1.	Krajiške i hrvatsko-slavonske staleške trupe: u službi Unutrašnje Austrije i obrana vlastitih granica.....	131
5.2.	Vojni pohod Jurja Zrinskog 1621.....	136
6.	HRVATSKI VOJNICI U CARSKOJ VOJSCI 1623.-1640.	139
6.1.	Hrvati u „prvoj“ vojsci Albrechta von Wallensteina.....	142
6.1.1.	Formiranje prve stalne (regularne) pukovnije.....	143
6.1.2.	Ustroj Isolanove pukovnije	145
6.1.3.	Juraj Zrinski i Franjo Orehovečki 1626.	148
6.1.3.1.	Podizanje pukovnije.....	149
6.1.3.2.	Vojna struktura pukovnija	153
6.1.3.3.	Sastav pukovnija.....	154
6.1.3.4.	Raspuštanje pukovnija.....	160
6.1.4.	Opskrba živežnim namirnicama	161
6.1.5.	Hrvatski vojnici u tjelesnim stražama	164
6.2.	Od stvaranja druge vojske Albrechta von Wallensteina 1632. do smrti Isolana 1640. 167	
6.2.1.	Goan Isolano – zapovjednik Hrvata i lake konjice carske vojske	168
6.2.2.	Hrvatski pukovnici u drugoj Wallensteinovoj vojsci i regrutiranje vojnika	170
6.2.2.1.	Protesti protiv sabiranja vojnika u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu	171
6.2.3.	Krajiški plaćenici.....	176
7.	HRVATSKI VOJNICI U POSLJEDNJEM DESETLJEĆU RATA	182
7.1.	Smanjenje hrvatskih pukovnija	182
7.2.	Staleška i krajiška vojska 1644.-1646.	184
7.3.	Uloga braće Nikole i Petra Zrinskog u carskoj vojsci.....	191
8.	ZAKLJUČAK.....	195
9.	PRILOZI.....	201
10.	IZVORI I LITERATURA.....	212

1. UVOD

1.1. Tema, cilj i struktura istraživanja

U europskoj povijesti 17. stoljeće po mnogočemu predstavlja razdoblje prekretnica i civilizacijskih transformacija. Ono je, naime, svjedočilo novim pravcima u umjetnosti kao što je barok; novim gospodarskim teorijama poput merkantilizma; začecima apsolutizma kao novog oblika vladavine te stvaranju prvih profesionalnih (državnih) vojski. Isto tako, u tom je periodu označen kraj otvorene vjerske netrpeljivosti među katolicima i protestantima čime je raskrčen put ka uspostavi vjerske tolerancije. Mnoge od tih epohalnih promjena u europskom društvu su nastale kao izravna ili neizravna posljedica brojnih ratova koji su u 17. stoljeću vođeni na europskom tlu, a jedan od takvih nesumnjivo je Tridesetogodišnji rat. Riječ je o jednom od najduljih ratova ranonovovjekovne Europe (1618.-1648.), a često ga se karakterizira kao vjerski rat zbog uloge religije i vjerskih nesuglasica koje su obilježile pojedine njegove dijelove i motivirale određene postupke aktera. Ratni je to sukob koji je u puna tri desetljeća svoga trajanja najviše pogodio Sveto Rimsko Carstvo Njemačke Nacije, ali niti susjedne zemlje nisu ostale imune na tu pošast, premda ih je ona na izravan način zadesila tek u manjem omjeru. Neke od tih zemalja su aktivno sudjelovale u ratu tijekom duljeg ili kraćeg perioda, no centralna je uloga uvijek pripadala carskoj dinastiji Habsburg. Paralelno s carskom, Habsburgovci su nosili i kraljevske titule među kojima je i ona Zemalja Krune Svetog Stjepana što znači da je svaka od tih zemalja na neki način proživjela iskustvo Tridesetogodišnjeg rata.

Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo je na vrlo poseban način participiralo u ratu koji ga ognjem i mačem ipak nije zahvatio. Naime, hrvatski vojnici ne samo da se na bojišnicama javljaju od početka pa sve do kraja Tridesetogodišnjeg rata, nego su u tom periodu ostavili toliko dubok trag da je hrvatsko ime postalo prepoznatljivo u svim ratom zahvaćenim zemljama. Također, imali su velik utjecaj na razvoj vojne vještine koji se vrlo jasno očituje u činjenici da su određene formacije lake konjice dobile ime upravo po Hrvatima. Vjerojatno najbolji dokaz tomu kolika je baština hrvatskih vojnika iz Tridesetogodišnjeg rata, odnosno koliko su obilježili europsku pa i svjetsku povijest je danas vjerojatno najprisutniji modni dodatak – kravata. Ona se Europom (i svijetom) proširila upravo zahvaljujući hrvatskim vojnicima koji su tijekom Tridesetogodišnjeg rata oko vrata nosili taj specifičan rubac.

Hrvatski su vojnici, razumije se, dominantno služili pod habsburškom carskom zastavom, no tijekom rata se, ponajviše zahvaljujući svojoj ratničkoj kvaliteti, ali i plaćeničkoj prirodi

tadašnjih vojski, mogu pronaći u službi drugih europskih vladara. Trag kojeg su pritom ostavili bio je toliko dubok da su ih europski vladari godinama i desetljećima nakon Tridesetogodišnjeg rata željeli u svojoj službi kako bi na taj način pokazali prestiž. Ne treba, pritom, smetnuti s uma da je jedna od slavnijih stranica hrvatske vojne povijesti ispisana u trenucima kada su hrvatske zemlje svedene na famozne *Ostatke ostataka nekoć velikog i slavnog Kraljevstva Hrvatskoga (reliquiae reliquiarum olim magni et inclyti regni Croatiae)* i to u ratu koji ih je zahvatio u, ipak, ograničenom opsegu.

Osnovni cilj disertacije je istražiti službovanje hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu pri čemu je fokus usmjeren prema onima koji su ratovali na strani habsburške dinastije. Hipoteza rada je da su različite skupine vojnika na različite načine dospjele na ratište što se odrazilo na njihov sveukupan angažman u ratu. Drugim riječima, u radu se polazi od toga da hrvatski vojnici u Tridesetogodišnjem ratu nisu homogena skupina već mozaik različitih manjih i većih grupa čija služba uvelike ovisi o tome pod čijom se vojnom upravom nalaze. Neke od njih su pritom imale značajniji učinak i sukladno tomu ostavile su i dublji trag. Zemlje onodobne Europe nisu poznavale jedinstvenu vojsku kakva se može pronaći u kasnijim stoljećima nego su se oslanjale na vojne formacije koje su inicijalno bile pod raznim upravama i zapovjedništvima. Ovisno o zemlji, oružana je sila bila tek više ili manje ujednačena. Tako je bilo i u zemljama Habsburške Monarhije. Iako je svim vojnim snagama u konačnici zapovijedao car/kralj, one su bile heterogenog porijekla, podložne različitim upravama i posljedično, različitog ustroja. Pluralizam se vrlo dobro mogao uočiti i u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu. Osnovni tipovi vojske bili su kraljevska vojska Hrvatske i Slavonije koja se dijelila na banski banderij, insurekcijsku vojsku i kraljevske haramije, zatim vojnokrajiške postrojbe te privatne vojske velikaša i plaćeničke formacije. Svaka od njih ima svoje specifičnosti i način djelovanja što se reflektira na vojnike koji u njima služe. Najbolji pokazatelji toga su razlike u vrsti i metodi mobilizacije, duljini trajanja i mjestu službe te rodu vojske i naoružanju. Historiografsko ukalupljivanje prošlosti, točnije povijesnih procesa, događaja i aktera se u nekim slučajevima pokazuje praktičnim jer olakšava razumijevanje prošle zbilje, ali na umu valja imati dinamiku unutar te iste prošlosti koja se u nekim slučajevima ne podudara s historiografskim konstruktima. Stoga ne treba zanemariti mogućnost da je tijekom triju desetljeća rata došlo do promjena u općem djelovanju nekog tipa vojske ili ispreplitanja na način da su isti vojnici služili u više tipova vojski. Na temelju navedenog se nameću glavna istraživačka pitanja: tko su bili hrvatski vojnici u Tridesetogodišnjem ratu?; kako su se i zašto uopće našli na europskim bojištima?; tko je i na koji način predvodio te vojnike i koliki su zaista trag ostavili u ratu?

Pristup koji prepoznaje različite tipove vojski u kojima su služili hrvatski vojnici u Tridesetogodišnjem ratu je razmjerno nov. Glavnina istraživača koji su se bavili ovom temom nisu previše pozornosti posvetili razlikama među vojnicima niti su posebno razmatrali tipove vojski u kojima su ti isti vojnici služili. Da bi takav pristup bio moguć, potrebno je uvesti još jedan svojevrsni novitet. Fokus proučavanja hrvatskih vojnika je do sada većinom bio na njihovom ratnom putu i onome što se s njima zbivalo na bojišnicama i oko njih. Drugim riječima, manje je pažnje posvećeno političkim, društvenim i vojnim prilikama u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojnoj krajini, što je prostor s kojeg je veliki dio tih vojnika mobiliziran. Ovdje, stoga, prostorni kontekst istraživanja primarno obuhvaća upravo to područje, zajedno s habsburškim Nasljednim Zemljama i dijelovima Ugarske. Osim toga, istraživanjem su, dakako, zahvaćeni pojedini dijelovi Svetog Rimskog Carstva kako bi se u potpunosti mogao rasvijetliti angažman najvećeg dijela hrvatskih vojnika. Naime, sveukupni angažman vojnika i vojski je najlakše istražiti ako se uz navedeno prati njihov ratni put, od mobilizacije do bojišnice i natrag.

Vremenski okvir istraživanja podudara se s trajanjem Tridesetogodišnjeg rata 1618.-1648. Za razumijevanje pojedinih procesa je, doduše, potrebno razmotriti događaje iz nešto ranijih godina, kao i one koji su nastupili kao posljedica ratnih zbivanja. Što se samog ratnog sukoba tiče, historiografska praksa je pokazala kako se istraživači najčešće „zasite“ kada prijeđu polovicu 1630-ih. Svi „slavni“ protagonisti su većinom mrtvi, a preostalih otprilike 13 godina ili gotovo polovica rata se sažme u jednu četvrtinu teksta. Od toga dobar dio otpada na Vestfalski mir i posljedice.¹ Ne treba bježati od činjenice se u ovom radu može primijetiti slična tendencija. Međutim, ovdje se ne radi o zasićenju ili nedostatku povijesnih osoba oko kojih bi se razvijala historija. U centru ovog istraživanja su hrvatski vojnici, njihova pojavnost u ratu i karakteristike zbog čega je na određenim razdobljima veći naglasak. Pretenciozno bi bilo kazati kako su određeni periodi Tridesetogodišnjeg rata manje važni za proučavanje rečene tematike, no ratna zbivanja i njihova dinamika su utjecale na hrvatske vojnike što u konačnici rezultira većoj posvećenosti pojedinim periodima rata. Nadalje, pojedini su periodi Tridesetogodišnjeg rata u kojima su sudjelovali hrvatski vojnici slabije istraženi. Posebno se to odnosi na razdoblje od 1618./1619. do 1623. na kojemu će biti nešto veći naglasak, budući da se pojedini povijesni događaji iz tog perioda pokazuju važnima za razumijevanje ove problematike.

¹ Wilson 2010, xxiii.

Disertacija se sastoji od ukupno osam poglavlja, uključujući uvodno i zaključno. Teorijski okvir i kontekstualizacija započinju poglavljem *Političko-vojni kontekst Tridesetogodišnjeg rata*. U njemu se prvo daje osvrt na problematiku i kompleksnost Tridesetogodišnjeg rata s ciljem isticanja osobitosti i ključnih odnosa među akterima što je važno budući da su neka osnovna pitanja i dalje predmetom spora. S obzirom na to da teme iz domene vojne povijesti prevladavaju u ovom radu, neophodno je pružati pregled ključnih karakteristika onodobnog ratovanja i vojne vještine te, dakako, carske vojske u kojoj je služila većina hrvatskih vojnika u razmatranom razdoblju. Nakon toga, slijedi poglavlje *Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo u političko-vojnom kontekstu Habsburške Monarhije tijekom prve polovice 17. stoljeća* te ono služi kao teorijska podloga za istraživanje koje polazi od pretpostavke da su političke, društvene i vojne prilike na hrvatskim prostorima utjecale na pluralizam vojski i njihove karakteristike. S četvrtim poglavljem koje nosi naslov *Početak Tridesetogodišnjeg rata i kriza habsburške vlasti do 1620.* započinje glavni dio ovog rada. Premda je riječ o poglavljju koje obuhvaća razdoblje od otprilike dvije i pol godine, inicijalna faza rata je za habsburšku dinastiju bila od goleme važnosti pošto je njihova vlast, zajedno s opstojnošću Habsburške Monarhije, dovedena u pitanje. Naravno, takve su okolnosti zahtijevale drastične mjere što je podrazumijevalo maksimalan angažman svih raspoloživih vojnih snaga. U tom se kontekstu sjajno ocrtava pluralizam vojski s područja hrvatskih zemalja. Peto poglavlje pod naslovom *Premještanje bojišnice: operacije hrvatskih vojnika 1621.-1623.* prati hrvatske vojnike u razdoblju koje je uslijedilo nakon uspješne obrane Monarhije. Ono je bitno jer su glavne bojišnice premještene u njemačke zemlje čime je na neki način rat ušao u novu fazu. Najdulji vremenski period je obuhvaćen šestim poglavljem *Hrvatski vojnici u carskoj vojsci 1623.-1640.* Za hrvatske je vojnike taj period bitan iz više razloga. Rat se, naime, proširio na mnoge dijelove Carstva te uključio do tada ne previše zainteresirane strane. Istovremeno dolazi do određenih reformi i standardizacije habsburških carskih snaga, što se uvelike odrazilo na službu hrvatskih vojnika. Osim toga, u najvećoj su mjeri baš tada hrvatski vojnici proslavili svoje ime što je i posljedica promjena njihovog ustroja i angažmana. Sedmo po redu poglavlje *Hrvatski vojnici u posljednjem desetljeću rata* je posvećeno jedinicama koje su ratovale u završnim godinama iz čega se mogu uočiti kontinuiteti i diskontinuiteti te kako su prethodne ratne godine utjecale na angažman hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu.

1.2. Terminologija i konvencije

Pojmovi i termini koji opisuju različite povijesne institucije i aktere iz više su se razloga pokazali kao istraživački izazov. Primjerice, neki su pojmovi historiografski konstrukti kasnijeg vremena i kao takvi nisu postojali u prvoj polovici 17. stoljeća. Isto tako, oko drugih pojmova ne postoji konsenzus u domaćoj historiografiji što, također, ne olakšava posao. Svakako jedan od izazovnijih pojmova jest onaj koji označava onodobnu političku zajednicu Hrvata, Mađara i drugih naroda koja se u historiografiji najčešće susreće u obliku Ugarsko-hrvatsko (rjeđe Hrvatsko-ugarsko) ili Ugarsko Kraljevstvo. U ovom radu se koristi pojam Zemlje Krune Svetog Stjepana ili samo Krunovina (Svetog Stjepana), a razloga za to je nekoliko. Ugarsko-hrvatsko Kraljevstvo u 17. stoljeću pravno ne postoji pod tim imenom, a zbog povijesnih zbivanja tijekom Tridesetogodišnjeg rata i razilaženja između Hrvata i Mađara, pojam Ugarsko Kraljevstvo koji ima najsnažnije osnove u tadašnjim dokumentima, nije praktičan i mogao bi izazivati nepotrebnu konfuziju. Također, valja imati na umu poseban državno-pravni položaj Hrvatske i Slavonije u odnosu na Ugarsku što će u pojedinim trenucima Tridesetogodišnjeg rata itekako doći do izražaja. Pojam Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo ili Kraljevstvo se koristi za sve one hrvatske zemlje i prostore koji su pod vlašću habsburškog vladara. Drugim riječima, to su civilni dijelovi Hrvatske i Slavonije te Vojna krajina. Kada se potonji pojam gleda kao cjelina tada se naziva Hrvatsko-slavonskom vojnom krajinom ili Vojnom krajinom, dok se pojedini dijelovi nazivaju Karlovački generalat ili češće Hrvatska krajina te Varaždinski generalat tj. Slavonska krajina. Također, termin Hrvatska krajina obuhvaća i Primorsku krajinu, odnosno Slavonska krajina obuhvaća i Petrinjsku krajinu. Česta je praksa u hrvatskoj historiografiji da se za nazive institucija vlasti poput kralja, Sabora, bana, staleža i redova te plemstva koristi pridjev hrvatski umjesto hrvatsko-slavonski pa će to biti slučaj i u ovome radu. Ako se o osobi habsburškog vladara govori iz konteksta Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva tada se koristi pojam kralj, no ukoliko se radi o kontekstu Svetog Rimskog Carstva ili ostatka europskog kontinenta tada ga se oslovljava s carskom titulom.

Jedna od najvažnijih terminoloških odrednica je ona kojom se označavaju vojnici – *Hrvati*. Izlišno je napominjati kako taj pojam u svojem izvornom obliku *Croaten/Kroaten*, *Crabaten/Krabaten* u 17. stoljeću nije označavao isključivo pojedince i skupine rodom iz hrvatskih zemalja nego češće vojnike, napose konjanike koji su ratovali kao što to čine Hrvati. Zbog prirode ovog rada sve skupine hrvatskih vojnika koje su služile u Tridesetogodišnjem ratu će biti nazivane prema mjestu (prethodne) službe i načinu na koji tu službu izvršavaju

(npr. insurekcijska vojska, krajišnici, pukovnija Zrinskog i sl.), uz preduvjet da je istu moguće definirati. Isto tako, koristit će se i pojam *Hrvati* za sve vojnike koji su ili rodom iz hrvatskih zemalja ili služe u postrojbama koje izvori nazivaju hrvatskim imenom. Potrebno je, međutim, napomenuti da unatoč tome što se pod tim pojmom u izvorima mogu pronaći sve skupine vojnika porijeklom ili službom iz hrvatskih zemalja, pojam su, ipak, proslavili hrvatski konjanici koji se u izvorima mogu pronaći pod nazivom hrvatski arkebuziri (*Croatische Archibuser Reütter*) ili samo hrvatski konjanici (*Croatische Pferdt*).

Vlastita imena pojedinaca lokalnog podrijetla koja su otprije poznata hrvatskoj historiografiji se pišu prema hrvatskoj inačici imena i prezimena, dok se za manje poznate ili nepoznate pojedince koristi onaj oblik imena koji se može pronaći u izvoru. Kroatizirana su imena habsburških vladara (i članova dinastije) ponajviše stoga što je to većinom ustaljena praksa u hrvatskoj historiografiji. Imena carskih generala i stranih vladara su pisana u izvornom obliku, odnosno onom obliku koji je većinski prihvaćen u suvremenoj svjetskoj historiografiji. Nazivi poznatijih gradova, zemalja i državno-političkih entiteta su pisana kroatiziranom inačicom, dok se za manje poznate lokalitete ili one kojima nije moguće odrediti današnji naziv koristi izvorni oblik.

1.3. Literatura i izvori

Polazišna točka istraživanja bila je relevantna literatura. Riječ je o temi koja je vrlo skromno obrađena, stoga se literatura pokazala kao još jedan izazov u istraživanju. Premda je strana literatura o Tridesetogodišnjem ratu veoma obimna, za opće proučavanje povijesti tog sukoba, ključnom se u ovome radu pokazala suvremena i vrlo opsežna studija Petera H. Wilsona *Europe's Tragedy: A New History of the Thirty Years War* iz 2010. godine. Pregršt podataka, opširna kontekstualizacija povijesnih događaja i procesa te suvremene interpretacije temeljene na najnovijim znanstvenim spoznajama, samo su neke od karakteristika Wilsonovog rada. Stoga Wilsonova knjiga u ovom radu ima prvorazredno značenje za povijesni kontekst Tridesetogodišnjeg rata. Za razliku od strane, ponajprije njemačke i britanske, Tridesetogodišnji rat nije uspio privući veću pozornost domaće historiografije, što je razvidno iz broja djela koja se njime bave, mada su u posljednje vrijeme svjetlo dana ugledali neki značajniji radovi. Također, valja napomenuti da na hrvatski jezik nije prevedena niti jedna sustavna studija o Tridesetogodišnjem ratu.

Prvi domaći autor koji se bavio ovom temom bio je ujedno i otac hrvatske historiografije Ivan Kukuljević Sakcinski s radom "Borba Hrvatah u tridesetoljetnom ratu". Članak je izdan 1875. u *Arhivu za povjestnicu jugoslavensku*. Kukuljević Sakcinski je prvi u hrvatskoj historiografiji prepoznao ovu problematiku i prihvatio se proučavanja te je iznio čitav niz vrijednih podataka. Taj je rad postao ishodištem svih budućih istraživanja što je vjerojatno njegov najveći doprinos. Rukopis Kukuljevića Sakcinskog je obilježen romantičarskim interpretacijama u kojima generalno hrvatske vojnike predstavlja kao žrtve habsburških interesa.² No, veći je nedostatak što arhivsko gradivo koristi u vrlo maloj mjeri. Ponegdje čak nudi upitno tumačenje pojedinih izvora³ te se uzdaje u *Theatrum Europaeum* koji zasigurno ima svoju historiografsku vrijednost, no zahtjeva kritički pristup. Također, koristi radove nekih njemačkih povjesničara 19. stoljeća bez kritičkog odmaka. Takva je praksa u slučaju Tridesetogodišnjeg rata nužna jer je on u njemačkim zemljama toga doba bio predmetom prijepora, različitih tumačenja pa čak i propagande.⁴ U konačnici, ipak treba kazati da je Kukuljević Sakcinski stvarao u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća i s obzirom na to da je prvi uočio važnost proučavanja ove teme, njegov je doprinos izniman.

Drugi značajan autor je mađarski povjesničar Aladár Ballagi s knjigom *Wallenstein horvát karabélyosai, 1623-1626; levéltári kutatások alapján* iz 1882. U ovom je radu, međutim, korišten njemački prijevod pod naslovom *Wallenstein's kroatische Arkebusiere, 1623-1626. Aus unbenützten, archivalischen Quellen* izdan dvije godine kasnije. Ballagijev rad se fokusira na točno određeni period u kojemu hrvatski vojnici u većoj mjeri počinju služiti pod carskim generalom Wallensteinom. Mađarski je povjesničar temu vrlo temeljito obradio pri čemu se koristio različitim izvorima koje je kritički sagledavao. Njegov rad nesumnjivo predstavlja napredak u istraživanju, no nažalost, ograničen na relativno kratak period. Na novu sustavnu studiju je trebalo čekati više od pola stoljeća. Tada je, 1941., iz tiska izašla studija Ernesta Bauera s naslovom *Hrvati u tridesetogodišnjem ratu*. Do danas je to ostala i najopsežnija studija, a reizdanje je doživjela 1989. godine. Zasigurno je najveća i neosporna vrijednost njegove knjige u tome što je autor sintetizirao do tada sva postojeća znanja čime je njegov rad postao najobuhvatnijim kada je riječ o ovoj temi. Bauer u svom predgovoru priznaje Kukuljeviću

² Više o historiografskom radu Ivana Kukuljevića Sakcinskog vidi u: Antoljak 2004, 394-415.

³ Na primjer, Kukuljević Sakcinski piše kako je Hrvatski sabor 1619. za potrebe Tridesetogodišnjeg rata podigao insurekciju te 400 haramija u Krajini, dok saborski zaključak govori o tome da se haramije u Banskoj krajini trebaju držati u pripravnosti, a tek se u slučaju krajnje nužde moraju pridružiti insurekcijskoj vojsci. Kukuljević Sakcinski 1875, 6; HSS, 236.

⁴ O pristupu, istraživanju i ulozi Tridesetogodišnjeg rata u njemačkoj historiografiji 19. stoljeća vidi kompletnu studiju: Kramer 2007.

Sakcinskom zasluge za pionirsko istraživanje, ali opominje kako je metodološki zastarjelo te izražava sumnju u potpunu vjerodostojnost podataka. Također, ističe i ograničeni doseg vlastita istraživanja, svjestan kako su mnoga pitanja ostala neodgovorena.⁵ Na prvi se pogled čini kako Bauer samo koristi iste izvore kao i Kukuljević, ali pomnijim proučavanjem bilježaka dolazi se do zaključka da on, zapravo, prepisuje Kukuljevićeve izvore te ih navodi kao svoje.⁶ Osim toga, ne nudi niti drugačiju interpretaciju tih izvora. Slično se može uočiti kada je riječ o Ballagijevu radu. Iako u svojoj knjizi odaje priznanje mađarskom povjesničaru, pojedini dijelovi Bauerove knjige su doslovno prevedeni iz njemačkog ili mađarskog izdanja Ballagijeve studije. Budući da se toliko oslanjao na radove svojih prethodnika, dio podataka koje Bauer donosi nije (posve) točan niti je njegova interpretacija danas u potpunosti primjenjiva. Pa ipak, kritika Kukuljevića, Ballagija i Bauera ne mora nužno ići u smjeru netočne faktografije i upitnih interpretacija. S obzirom na to kada su ti radovi napisani, sasvim je razumljivo da su u međuvremenu provedena brojna istraživanja koja su rezultirala novim saznanjima.

Sustavnije znanstveno bavljenje temom u domaćoj historiografiji nije zabilježeno sve do 21. stoljeća. Zanimanje je 2008. pokazao Vladimir Huzjan s člankom "Pokušaj otkrivanja nastanka i razvoja kravate kao riječi i odjevnoga predmeta". Kako i sam naslov govori, rad se tek neizravno dotiče samog sudjelovanja hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu, ali ističe važnost njihovog utjecaja na povijest i razvoj kravate. U iduće dvije godine, izdana je u dva sveska studija Vladimira Brnardića *Imperial Armies of the Thirty Years' War*. Ovdje se, također, posredno obrađuje tema hrvatskih vojnika i to unutar konteksta carske vojske. Veliki je pomak postignut 2018. kada je u sklopu projekta *Vojnički život i slike ratnika u hrvatskom pograničju od 16. stoljeća do 1918.* u organizaciji Hrvatskog instituta za povijest, Hrvatskog državnog arhiva i Hrvatskog povijesnog muzeja održan međunarodni znanstveni skup *Chronicles of Mercenaries, Legends and Stereotypes* kojim se obilježila 400. godišnjica početka Tridesetogodišnjeg rata. Uz niz vrijednih izlaganja domaćih i stranih povjesničara, tom je prilikom postavljena izložba Damira Stanića "Tko su bili ti „strašni Hrvati“?". Iste je godine svjetlo dana ugledao i katalog izložbe. Premda se ne može kazati kako je riječ o strogo znanstvenoj tiskovini, katalog izložbe je produkt rada na izvornom arhivskom gradivu te su predstavljene nove vrijedne spoznaje i interpretacije postojećih znanja. Vrijednost je i u tome što katalog donosi grafičke prikaze arhivske građe, kao i drugih povijesnih izvora. Riječ je,

⁵ Bauer 1989, 7.

⁶ Usp. Bauer 1989, 31, bilješka 3; 36, bilješka 5; 81, bilješka 23 i Kukuljević Sakcinski 1875, 5, bilješka 4; 7, bilješka 1; 20, bilješka 2.

dakle, o dragocjenom istraživanju koje je pomaklo granice znanja o hrvatskim vojnicima u Tridesetogodišnjem ratu, ali isto tako je temu približila javnosti budući da je izložba otvorena u više domaćih muzeja. Najrecentniji tekst se može pronaći u još jednom katalogu izložbe pod naslovom *Ljudi iza mita: Janko Šajatović Krabat i hrvatske garde u Europi*. Katalog je izašao iz tiska 2020., a hrvatskim vojnicima iz Tridesetogodišnjeg rata je posvećeno jedno poglavlje nastalo u koautorstvu Vladimira Brnardića, Damira Stanića i autora ovih redaka. U njemu su sintetizirana dosadašnja znanja s time da je poseban naglasak stavljen na oružje kojeg su hrvatski vojnici koristili u Tridesetogodišnjem ratu.

U međuvremenu, znatan doprinos je dao njemački povjesničar mlađe generacije Michael Weise. Od 2017. do 2020. je objavio tri rada koja se bave rečenom problematikom, a posebno valja istaknuti članak "Grausame Opfer? Kroatische Söldner und ihre unterschiedlichen Rollen im Dreißigjährigen Krieg" u kojem raspravlja o predodžbama *Hrvata* kao neobuzdanim i razularenim vojnicima. Autor ističe ulogu narativa i propagande, ali isto tako donosi novu interpretaciju koja rasvjetljava nezahvalan položaj tih vojnika kojima je u praksi rijetko iskazivana milost.

Mnoštvo je autora koji se nisu primarno bavili ovom temom, ali su je manje ili više dotaknuli u svojim studijama. Među najvažnijim radovima te vrste je onaj Alphonsa von Wredea. Šest svezaka *Geschichte der K. und K. Wehrmacht* je kapitalno djelo nastalo između 1898. i 1909. godine. Bavi se poviješću carske i kraljevske vojske od 1618. do kraja 19. stoljeća čemu je priložen popis svih pukovnija i njihovih zapovjednika koji su u tom periodu služili. Vrijednost Wredeova djela je i danas golema, a zbog gotovo nepreglednog mnoštva izvora koja je obradio, ne bi bilo potpuno pogrešno pristupiti tom djelu kao zbirci objavljenih izvora. Od starijih autora treba istaknuti Vjekoslava Klaića, Ferdu Šišića, Tadiju Smičiklasu i Slavka Pavičića. Svi oni su temu zahvatili u unutar vlastitih istraživanja, ali su pritom iznijeli nove podatke ili ponešto drugačije interpretacije.

U drugoj polovici 20. stoljeća se ističe rad austrijskog povjesničara Helfrieda Valentinititscha s naslovom "Die Steiermark, Ungarn und die Osmanen 1606-1662". Studija se ne bavi Tridesetogodišnjim ratom kao takvim, ali obrađuje teritorije koji su u određenim trenucima ipak bili zahvaćeni ratom. Važnost se krije u tome što pruža teorijsku podlogu za proučavanje povijesnih prilika u hrvatskim zemljama tijekom rata. U tom smislu, važno je spomenuti vrijednu studiju Nataše Štefanec *Država ili ne: Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici* koja je izdana 2011. godine. Ona je ključna za razumijevanje političkih odnosa između domaćeg plemstva, unutrašnjoaustrijskih staleža i

habsburškog vladara te stvaranja Vojne krajine kao institucije i posljedica koje je imala na hrvatski povijesni prostor i društvo u cjelini. Važni su, također, i radovi mađarskih, odnosno austrijskih povjesničara poput Zoltána Bagija, Ferenc Véghe, Géze Pálffyja, Gábora Ágostona, Gunthera Rothenberga i Karla Kasera koji na različite tematiziraju hrvatske zemlje u 17. stoljeću u okviru Zemalja Krune Svetog Stjepana, Habsburške Monarhije ili Tridesetogodišnjeg rata.

Jedna posebna vrsta historiografskog traga o sudjelovanju većeg broja krajiških četa u Tridesetogodišnjem ratu se može pratiti upravo u Vojnoj krajini od sredine 19. stoljeća. Iako, treba kazati, ti se tragovi ne nalaze u djelima povjesničara već krajiških (upravnih) časnika koji su po zadatku pisali mjestopise i povijesti svojih pukovnija.⁷ Prvi među njima je Franz Julius Frass, autor mjestopisa pod naslovom *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine (Vollständige Topographie der Karlstädter Militärgrenze)* iz 1835. godine. On opisuje kako su krajišnici tog generalata participirali u Tridesetogodišnjem ratu te kronološki navodi bitke u kojima su sudjelovali, ali bez daljnjeg pojašnjavanja: „1631. lajpciška bitka [bitka kod Breitenfelda op. a. F.H.]; 1632. bitka kod Lützena; 1634. bitka kod Nördlingena; 1639. u bitci kod Huxara na Weseru; 1641. u Greussenu – prepad; 1644. u Zeitzu; 1646. u Češkoj kod Bessina.“⁸ Paul Kusan koji je prvi napisao povijest jedne pukovnije, preuzima Frassove podatke na način da Frassov opći pojam „karlovački krajišnici“ mijenja za „ogulinske graničare“ čime uopće ne dovodi u pitanje jesu li se baš u svakom od Frassovih navedenih sukoba mogli naći krajišnici s područja Ogulina i njegove okolice (kasnije Ogulinske pukovnije). Osim toga, dodaje kako su ogulinski krajišnici 1618. služili pod „generalom Isolanyjem“.⁹ Ovaj posljednji i pomalo intrigantan podatak svjedoči ili o Kusanovom slabijem poznavanju teme ili o tome da je on kod sebe imao neke podatke o Isolanijevim trupama 1618. koji do danas nisu poznati. Niti Franz Bach, autor *Povijesti Otočke pukovnije* tiskane dvije godine kasnije, ne čini nikakav iskorak po tom pitanju i jednostavno preuzima Frassove podatke.¹⁰ Sveukupno se navedenu trojicu autora teško može smatrati vjerodostojnim izvorom podataka za razdoblje Tridesetogodišnjeg rata jer ne navode vlastite izvore, a najvećim dijelom informacije nekritički preuzimaju od prethodnika te u konačnici pokazuju i slabije poznavanje teme. Uočeni nedostatci se mogu objasniti činjenicama da s jedne strane povijest nije bila njihova struka niti profesionalni interes, a s druge strane

⁷ Mnogi krajiški djelatnici i službenici su od početka 19. stoljeća pisali različita tjela koja su tematizirala sadašnjost pa i prošlost Vojne krajine. Neki su poput F. Bacha pisali o povijesti krajiških pukovnija, no nisu bili povjesničari nego krajiški službenici i (upravni) časnici. Buczynski 2010, 9-10.

⁸ Fras 1988, 53.

⁹ Kusan 2010, 49.

¹⁰ Bach 2010, 32.

njihov je fokus bio na temama koje pripadaju sasvim drugačijem civilnopolitičkom kontekstu. Iz tog je razloga sudjelovanje krajiških četa u Tridesetogodišnjem ratu spomenuto tek kako bi se dao svojevrsni povijesni pregled. Najveći je doprinos dao Franz Vaniček kao ravnatelj Više gimnazije u Vinkovcima. Prvi svezak njegovog kapitalnog djela *Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft* je objelodanjen 1875., odnosno iste godine kada i članak Kukuljevića Sakcinskog. Vaniček priznaje da mnogo toga tek treba istražiti, a ipak u svojoj knjizi donosi značajne podatke, posebno one koji se temelje na arhivskim istraživanjima. Nažalost, kao i kod Ballagija, izvori koje je koristio se danas ne nalaze pod istom signaturom pa im je vrlo teško ući u trag i provjeriti ih. Jednako tako, tadašnja razina istraženosti teme je uvelike ograničila doseg i preciznost njegovog rada. Međutim, Vaniček je koristio izvore i donosio podatke koje niti jedan od prethodno razmatranih autora nije koristio niti preuzeo u svojem radu. Jedna od njegovih velikih zasluga je činjenica da je on, fokusirajući se na vojnokrajiške postrojbe, prvi (i jedini) uočio razliku u načinu kako su vojnici s područja hrvatskih zemalja angažirani u Tridesetogodišnjem ratu.

S obzirom na to da se u disertaciji dobrim dijelom koristi starija literatura, na kraju valja upozoriti na njene prednosti i nedostatke. Pregršt podataka i rad na izvornom arhivskom gradivu svakako su odlike koje se mogu pronaći u gotovo svim starijim studijama. Međutim, većina tih studija ili barem neki njihovi dijelovi danas nisu posve relevantni. Budući da je povijest kao znanost napredovala u posljednjih stotinu i više godina od kada datiraju studije o *hrvatima* u Tridesetogodišnjem ratu, jasno da su znanstvene metode, kao i korištenje znanstvenog aparata, na višoj razini. Tako je danas njihova vjerodostojnost u pojedinim slučajevima pomalo upitna. Također, stupanj ondašnje (ne)istraženosti povijesti Tridesetogodišnjeg rata je ograničio točnost faktografije, a samim time i valjanost podataka koji se tiču hrvatskih vojnika. U međuvremenu su provedena brojna istraživanja koja opovrgavaju pretpostavke starijih autora i dovode u pitanje pojedine njihove zaključke. Stoga je kritički pristup, zapravo, *conditio sine qua non*. Bez njega, naime, korištenje starije literature teško može rezultirati novim spoznajama. Rascjep koji je nastao zbog zapostavljanja ove teme gotovo cijelo stoljeće doveo je do toga da se disertaciji moraju iznova analizirati i interpretirati svi dostupni izvori koje su pojedini stariji autori koristili kako bi se isti mogli koristiti u kontekstu najnovijih domaćih i stranih istraživanja.

Najveći fokus u ovoj disertaciji bit će, dakako, na neobjavljenim i objavljenim izvorima. Što se potonjih tiče, važnu ulogu imaju narativni izvori iz pera suvremenika Tridesetogodišnjeg rata poput voluminoznih prvih 6 svezaka *Theatrum Europaeum*, zatim *Die Ehre Herzogthums Crain*

polihistora Johanna Weikharda Valvasora, *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* zagrebačkog kanonika Jurja Rattkaya, *Rövid magyar kronika* Gergelya Petha de Gerse ili *The Lamentations of Germany* Philla Vincenta. Među objavljenim izvorima se ističu 5. knjiga *Hrvatskih saborskih spisa* urednika Ferde Šišića i 1. svezak *Zaključaka Hrvatskog sabora* koje su uredili Josip Buturac i Mirko Stanisavljević, zatim 2. i 3. svezak *Spomenika hrvatske krajine* urednika Radoslava Lopašića. Prilikom korištenja tih izvora, jedan dio (većinom objavljeni izvori) je već korišten u hrvatskoj historiografiji, ali je tada poslužio u svrhu istraživanja nekih drugih tema. U nekim prijašnjim slučajevima ti izvori nisu korišteni u cijelosti pa se ovdje javljaju i neki novi podaci iz istih izvora ili se jednostavno nudi drugačija interpretacija koja je jednim dijelom potaknuta novim spoznajama i razvojem historiografije kao znanosti. Puno rjeđe se susreću slučajevi kada izvori nisu dobro prevedeni s latinskog ili njemačkog pa samim time i podaci koje izvori sadrže nisu adekvatno prezentirani.

Velika vrijednost i važnost pripadaju zbirkama korespondencije generala Wallensteina. Austrijski povjesničar i političar Hermann Hallwich je i dalje slovi za jednog od najvažnijih autora kada je riječ o Tridesetogodišnjem ratu. Između ostaloga, on je u dva sveska *Wallensteins' Ende: ungedruckte Briefe und Acten* (1879.) pisao o posljednjim godinama života Albrechta von Wallensteina pri čemu je objavio čitav niz pisama koje je Wallenstein uputio i primio od mnogih bitnih političko-vojnih aktera Tridesetogodišnjeg rata. Slična zbirka Wallensteinove korespondencije proizišla je iz pera češkog povjesničara Ferdinanda Tadre pod naslovom *Briefe Albrechts von Waldstein an Karl von Harrach: (1625 - 1627)*. Takvi izvori nerijetko pružaju uvid „iznutra“ te svjedoče o odnosima među pojedincima i njihovim vojnim postrojbama što se često odražava na vojne postrojbe i njihov ratni put. Jedna od prednosti većine objavljenih izvora je svakako u njihovoj dostupnosti i mogućnosti korištenja. S jedne strane, dakle, predstavljaju vrlo vrijedan i bogat korpus podataka, a s druge strane se velika količina takvih izvora nalazi na mrežnim stranicama čime je omogućeno njihovo nesmetano korištenje.

Neobjavljeni izvori korišteni u ovom radu su pohranjeni arhivima u Zagrebu, Beču i Ljubljani. U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu se nalazi zbirka preslika pod nazivom *Croatica et Windica* koja se izvorno čuva u Ratnom arhivu u Beču u fondu *Zentralstellen, Innerösterreichischer Hofkriegsrath*. Tijekom vremena je vjerojatno došlo do škartiranja određenog gradiva ili se ono iz nekog razloga izgubilo. Sačuvane su, srećom, regeste na mikrofilmovima koje, ipak, omogućavaju određen, ali ipak ograničen uvid u sadržaj dokumenata. *Croatica* i *Vindica* su općenito važni fondovi za proučavanje povijesti

Varaždinskog i Karlovačkog generalata od 16. do 18. stoljeća, što konkretno za ovaj rad znači da se uz pomoć njih može istražiti uloga krajiških vojnika tijekom Tridesetogodišnjeg rata. Dio izvora obuhvaća i civilni dio Kraljevstva što dodatno povećava njihov značaj. U istom arhivu se mogu pronaći i preslike iz Štajerskog zemaljskog arhiva (*Steiermärkisches Landesarchiv Graz*) u Grazu, fonda *Militaria*. Premda se radi o skromnom broju pohranjenih preslika, one imaju svoj značaj.

Od neprocjenjive je vrijednosti izvorna građa koja se čuva u Državnom arhivu u Beču (*Österreichisches Staatsarchiv*) u sklopu kojeg se nalazi Ratni arhiv (*Kriegsarchiv*). U radu su najviše bili korišteni dokumenti iz fondova *Alte Feldakten* i *Wiener Hofkriegsrat (Bestellungen und Vormerktprotokolle)*. Uz pomoć njih moguće je rekonstruirati uvjete i ustroj hrvatskih vojnih jedinica te njihov ratni put zajedno s logističko-organizacijskim čimbenicima bitnim za vojne kampanje. Zbog goleme količine gradiva te ograničenog opsega ovog rada, veliki je dio izvornog gradiva ostao neiskorišten što otvara prostor i nudi perspektivu za buduća istraživanja. U ljubljanskoj pismohrani se mogu pronaći fondovi poput *Deželni stanovi za Kranjsko* u kojemu se, između ostaloga, drže iznimno vrijedni popisi plaćenih vojnika Hrvatske krajine iz razdoblja Tridesetogodišnjeg rata.

Ipak, korištenje i proučavanje arhivskog gradiva se pokazalo veoma izazovnom preprekom koju je putem trebalo savladati. Korišteni izvori su na njemačkom jeziku i pisani su isključivo goticom. Međutim, najveći i pomalo neuobičajen izazov s kojim se ova disertacija susrela nema nikakve veze s historiografijom. Nažalost, krajem 2019. godine je izbila pandemija COVID-19 koja se 2020. prelila u Hrvatsku i Europu. Kao mjera sigurnosti, na nacionalnoj (pa i europskoj) razini je proglašen tzv. „lockdown“ što je rezultiralo zatvaranjem više ili manje svih javnih institucija te zabranom/onemogućavanjem putovanja izvan zemlje. Nedugo zatim, Grad Zagreb je pogodio razoran potres koji je oštetiio mnoge zgrade u užem centru grada među kojima je i Hrvatski državni arhiv. Krajem iste godine još je jači potres pogodio područje Banovine, a tu je silu prirode ponovno snažno osjetio i Zagreb. Drugi je potres dodatno destabilizirao ionako već oštećene zgrade. Sumirano, kombinacija pandemije, odnosno zatvaranja institucija i državnih granica te razornih potresa istovremeno je otežala pa čak i onemogućila rad u domaćim i stranim arhivima. Na sreću, dio je štete s vremenom saniran, a pandemija i mjere sigurnosti su postepeno počele popuštati pa su koliko-toliko normalizirani uvjeti za rad pa tako i na dovršavanje ove disertacije.

2. POLITIČKO-VOJNI KONTEKST TRIDESETOGODIŠNJEG RATA

2.1. Tridesetogodišnji rat - prekretnica europske povijesti

Da bi se Tridesetogodišnji rat u cjelini mogao istraživati, nužno je poznavanje barem četrnaest europskih jezika i posjedovati nekoliko životnih vijekova. Tim riječima britanski povjesničar Peter Wilson nastoji ukazati na istraživačke mogućnosti i ograničenja koje proizlaze iz nevjerojatne kompleksnosti i slojevitosti Tridesetogodišnjeg rata.¹¹ Vrlo dobra ilustracija toga se može pronaći već u samom nazivu rata koji je izveden iz duljine njegova trajanja, a oko kojeg su postojala i još uvijek postoje različita stajališta. Suvremenici ratnih zbivanja su drugačije doživljavali tijek i trajanje rata, ali prema poznatim podacima, većina njih je bila suglasna s njegovim „životnim vijekom“ od trideset godina. Tako se čak nekoliko mjeseci prije finalnog potpisivanja Vestfalskih mirovnih ugovora pojavio naziv Tridesetogodišnji rat kojim je jedan od zastupnika želio opisati tri desetljeća ratnih razaranja. Iduće godine se isti naziv javlja u engleskim tiskovinama što svjedoči o svijesti suvremenika da je taj sukob započeo 1618., a okončan je tek trideset godina kasnije. Međutim, postojali su i oni koji su poput freizinškog biskupa Veita Adama Gepeckha (1584.-1651.) drugačije datirali njegov početak i kraj. Naime biskup tog bavarskog grada ratne sukobe protiv čeških njemačkih protestantskih staleža nije posebno razlikovao od onih koji su zabilježeni u Carstvu od sklapanja Augsburškog mira 1555.¹² Tek je švedskom intervencijom 1630. započeo „rat“ koji je tada prema njegovom mišljenju trajao 18 godina. Gepeckhova interpretacija ratnih zbivanja na određen način upućuje na prirodu rata, odnosno njene mijene tijekom godina. To što biskup ne vidi pretjeranu razliku između prijašnjih vjerskih kriza i ratnog sukoba 1618.-1630. je u jednu ruku posve razumljivo. U razdoblju 1618.-1629. carskoj se vlasti suprotstavljaju pripadnici carskih staleža koji su, pravno gledano, njezini vazali (danski kralj Christian IV. Oldenburg je istovremeno bio vojvoda od Holstena) uz, dakako, vanjsku pomoć. No, od 1630. pa do kraja rata, carski su autoritet u Carstvu izazvale strane sile poput Švedske i Francuske koje su onda tražile podršku među carskim staležima.¹³

¹¹ Wilson 2010, XXIII.

¹² Više o lokalnim krizama vjerskog karaktera koje su od druge polovice potresale Sveto Rimsko Carstvo vidi u: Wilson 2010, 207-238.

¹³ Parker 2006, XI – XII.

Svjetska je historiografija, također, znala ponuditi različita tumačenja koja propitkuju dataciju početka i kraja rata čime njegov naziv gubi smisao. Irski povjesničar Cathal Nolan smatra da Tridesetogodišnji rat nije jedinstven te je njegovo ishodište vezao za 1566. i početak Španjolsko-nizozemskog sukoba, dok je njegov kraj smjestio u 1659. kada je okončan Španjolsko-francuski rat.¹⁴ Interpretacije poput ove ne trebaju odviše čuditi jer je prva polovica 17. stoljeća osim Tridesetogodišnjeg rata svjedočila Osamdesetogodišnjem ratu Španjolske i Ujedinjenih Nizozemskih Provincija (1568.-1648.), poljsko-švedskim ratovima (1600.-1611.; 1620.-1629.), dansko-švedskim ratovima (1611.-1613.; 1643.-1645.) i Francusko-španjolskom ratu (1635.-1659.) pri čemu su svi protagonisti na ovaj ili onaj način sudjelovali u Tridesetogodišnjem ratu. Međutim, u najvećem dijelu relevantne historiografije ipak prevladava teza da je taj ratni sukob zaseban kao što su i navedeni ratovi bili odvojeni povijesni događaji.¹⁵ To, doduše, ne znači da određenih poveznica između njih nema. Dapače, kompleksna priroda Tridesetogodišnjeg rata proizlazi iz mnoštva drugih (i manjih) sukoba koji na određeni način koreliraju s njim te isto tako iz gotovo neprestanih otvaranja novih frontova kojima se željelo oslabiti neprijatelja.¹⁶

Jedno od pitanja koje je zaokupljalo pažnju mnogih povjesničara jest zašto je taj oružani sukob trajao toliko dugo, odnosno koji su to čimbenici potpirivali ratni plamen ili pak nisu dopuštali da se taj požar ugasi ranije. Geoffrey Parker drži da je Tridesetogodišnji rat nastavak i vrhunac vjerskih trvenja u Carstvu od potpisivanja Augsburškog mira koji je samo privremeno zaustavio vjerske sukobe.¹⁷ Sličnog je stajališta Richard Bonney i prema njegovu se mišljenju 1618. samo rasplamsao plamen koji je desetljećima tinjao.¹⁸ Na sličnom je tragu i njemački politolog Herfried Münkler koji smatra da je u zadanim geopolitičkim postavkama gdje se isprepliću češki, habsburški, bavorski, španjolski i drugi interesi, sukob morao kad-tad eskalirati.¹⁹ Nasuprot tome, P. Wilson smatra da Europa 1618. nije bila spremna za rat. Prema njemu su u tom trenutku svi glavni protagonisti bili zaokupljeni vlastitim brigama i malo je tko mogao priželjkivati početak ratnog sukoba. Također, prema njegovu mišljenju, sudbonosne 1618. nitko nije mogao niti sanjati da će se rat otegnuti na tri puna desetljeća. I

¹⁴ Nolan 2006, 847; Ronald Asch u svojoj monografiji otvara raspravu s Nicole Sutherland koja u svom radu tvrdi da je Tridesetogodišnji rat samo jedan od oružanih sukoba u sklopu višestoljetne borbe Habsburgovaca i francuske vladajuće dinastije Valois čiji korijeni sežu u posljednje desetljeće 15. stoljeća, kraj nastupa tek 1715. Za Ascha takva teza nema čvrsto uporište te zaključuje kako svi pokazatelji upućuju na godine 1618. i 1648. kao početak i kraj ratnog sukoba. Asch 1997, 2-3.

¹⁵ Wilson 2010, 180; Wilson 2018, 7; Asch 1997, 2-3.

¹⁶ Wilson 2010, 8-9, 424.

¹⁷ Parker 2006, 13.

¹⁸ Bonney 2002, 12.

¹⁹ Münkler 2017, 67-75.

upravo u takvim političkim konstelacijama Wilson uočava ključan detalj koji je doveo do eskalacije. Naime, rat je započeo kao lokalna kriza, no ono što je krizu u Češkoj distingviralo od svih prijašnjih je uplitanje stranih sila koje su redom polagale nade u preokupiranost protivnika i njegovu nemogućnost adekvatne reakcije. Međutim, austrijska je dinastija uspješno odgovorila na inicijalne izazove, ali zbog vanjskih intervencija više nije bilo moguće obuzdati eskalaciju sukoba.²⁰

Intervencije vanjskih sila su prema mišljenju Joachima Whaleyja bile neminovne. Ističe kako su prinčevi Svetog Rimskog Carstva bili rodbinski povezani s vladarskim dinastijama izvan Carstva (kao eklatantan primjer ističe austrijske i španjolske Habsburgovce) što im je olakšalo kooperaciju posebno kada je razvoj događaja izložio zajedničke interese. Također, za prolongiranje rata smatra važnom činjenicu da susjedne zemlje poput Švedske i Francuske nisu mogle tolerirati za njih nepovoljan tijek rata.²¹ Švedska je tako pokrenula ofenzivu, između ostaloga i zato što je ocijenila da su njeni interesi na Baltiku ugroženi zbog vezanih uspjeha carske vojske koji su osnažili habsburški utjecaj u sjevernim dijelovima Carstva.²² Dok je rat u nešto više od desetljeća trajanja bio relativno lokaliziran, pojava švedske vojske je dovela do disperzije bojišnica zbog čega su (napose nakon bitke kod Breitenfelda 1631.) zahvaćeni puno širi dijelovi Carstva.²³ Ronald Asch dodaje kako se rat oduljio i zbog unutrašnjih nemira koji su tijekom tri desetljeća izbijali unutar zaraćenih zemalja.²⁴ Još jedan od bitnih faktora koji je Tridesetogodišnjem ratu omogućio tako dugi vijek je mogućnost vladara da financijska sredstva potraže kod raznih kreditora. Naime, da je rat ovisio samo o financijskom potencijalu središnje vlasti, do njegovog bi kraja došlo znatno ranije. Nesumnjivo je najbolji primjer carski general Albrecht Eusebius von Wallenstein (Waldstein) koji je u dva navrata omogućio caru Ferdinandu II. (1578.-1637.) nastavak rata.²⁵

Jedna od osnovnih odlika Tridesetogodišnjeg rata jest njegova vjerska komponenta pa je stoga važno jasno ustanoviti je li Tridesetogodišnji rat vjerski te kolika je uloga pripala vjerskim temama kroz tri desetljeća ratnog sukoba. Iako su neki suvremenici vrlo revno isticali vjersku motivaciju sukoba, među nekima je postojala svijest o profanosti rata i sporedne uloge

²⁰ Wilson 2010, 269.

²¹ Whaley 2012, 566.

²² Invazija švedske vojske je osim u očuvanju svoje pozicije na Baltiku svoje razloge imala u potrebi da novim ratnim operacijama namiri troškove koji su akumulirani u ratu s Poljsko-litavskom Unijom jer bez podmirivanja troškova nije bila moguće sklopiti mir. Wilson 2010, 463-464.

²³ Wilson 2018, 25.

²⁴ Asch 1997, 5.

²⁵ Parrott 2010, 83; Asch 1997, 5.

religije.²⁶ Primjerice, tadašnji poglavari Katoličke crkve su gajili različit odnos prema prirodi rata. Za papu Pavla V. (1605.-1621.) rat nije ima vjerske osnove i on se nije previše zanimao za njega. Nešto više pozornosti ratu i njegovoj vjerskoj opravdanosti je posvetio njegov nasljednik Urban VIII., ali početkom 1630-ih je i on uvidio svjetovno naličje rata.²⁷ Kao i datacija, vjerska je komponenta Tridesetogodišnjeg rata u historiografiji podložna različitim interpretacijama. Primjerice, za Nolana i Sandberga, Tridesetogodišnji rat je posljednji i jedan od najstrašnijih vjerskih ratova.²⁸ Nasuprot tomu, Asch smatra kako vjera nije mogla definirati taj rat, premda je je neosporna činjenica da se tijekom rata borba vodila između katolika i protestanata. Whaley pak ističe nekoliko općih argumenata koji pobijaju tezu o vjerskom sukobu. Prvo, konstrukcija rata katolika i protestanata je vrlo neprecizna zbog postojanja oštih razlika između luterana i kalvinista od kojih su prvi često bili skloni mirnom rješavanju konflikta dok su potonji iskazivali veću dozu nepopustljivosti. Također, oni se međusobno nisu slagali u mnogim pitanjima. Drugo, bujajuća ratna propaganda je neprestano naglašavala ugrozu zbog vjerske netrpeljivosti čime je uvelike izmijenila predodžbu Tridesetogodišnjeg rata.²⁹ Wilson upozorava da je apostrofiranje vjerske obespravljenosti prvenstveno služilo političkoj svrsi što se jasno može vidjeti na primjeru pobunjenih čeških staleža. Ustanci nakon 1618., osim erdeljskog kneza Gábora Bethlena (1580.-1629.), nisu uspjeli pridobiti značajniju podršku stranih sila pa su stoga isticali vjersku pozadinu sukoba kako bi eventualno na račun toga uspjeli osigurati dodatnu pomoć.³⁰ No, europske zemlje njihovu pobunu nisu smatrale opravdanom što vrlo jasno može uočiti na primjeru saskog izbornog kneza Johanna Georga (1585.-1656.) koji ne samo da nije prepoznao češke tegobe kao vjerske, nego je svoju podršku pružao caru.³¹ Doduše, ne bi bilo opravdano zaključiti da vjerske motivacije nije bilo. Ona je postojala, dapače, vjerska su pitanja u početnoj fazi rata i do neke mjere početkom 1630-ih imala određenu težinu.³² Konačno, otvorenim pristupanjem Francuza na stranu protestanata 1635., svaki pokušaj da se Tridesetogodišnjem ratu dodijeli isključivo vjerska atribucija jednostavno postaje neutemeljen.³³ Wilson na kraju zaključuje da je Tridesetogodišnji rat bio

²⁶ Sandberg 2016, 168; Asch 1997, 1.

²⁷ Wilson 2010, 296-297; 584.

²⁸ Nolan 2006, 857; Sandberg 2016, 163.

²⁹ Whaley 2012, 568-569.

³⁰ Wilson 2010, 313.

³¹ Parker 1997, XI; Wilson 2010, 277.

³² Asch 1997, 6.

³³ Asch 1997, 8.

vjerski u onoj mjeri u kojoj je vjera u prvoj polovici 17. stoljeća motivirala svakodnevne postupke pojedinca, skupine ili politike.³⁴

Tridesetogodišnji je rat nesumnjivo bio jedna od tragedija u ljudskoj povijesti, a kao takvog ga vidi i historiografija.³⁵ U Njemačkoj je ostao duboko ukorijenjen u kolektivnom sjećanju kao jedna od najtužnijih epizoda u povijesti. Posebnu je ulogu imao početkom 19. stoljeća kada se rađao njemački nacionalizam i ideja o ujedinjenju budući da je Tridesetogodišnji rat utjelovio najmračniji dio povijesti, odnosno trenutak najgorčeg poniženja.³⁶ Također, na samom kraju Drugog svjetskog rata, njemački je ministar graditeljstva ustvrdio da Njemačka takvo razaranje ne pamti od Tridesetogodišnjeg rata.³⁷ Nasuprot tomu, novija su historiografska istraživanja sklonija umjerenijim zaključcima glede sveopće materijalne, ljudske i gospodarske devastacije. Tri ključna elementa koji se ističu su nepostojanje relevantnih i konkretnih izvora na temelju kojih bi se moglo znanstveno dokazati kolika je ukupna šteta bila, zatim činjenica da rat nije sve dijelove Carstva zahvatio jednako te u konačnici narativ o patnji njemačkog naroda koji potječe od suvremene ratne propagande i literarnih djela s kraja 18. i početka 19. stoljeća.³⁸

Osim lica koje donijelo velika razaranja i pustošenja, Tridesetogodišnji je rat imao i naličje modernizacije i razvitka te je u više aspekata oblikovao europski kontinent što se posljedično prelilo na sva ona područja koja su u narednim stoljećima osjetila europsku dominaciju. Kraj rata je tako iznjedrio početak moderne diplomacije. Naime, Vestfalski mir (ili Vestfalski mirovni sporazumi, uzimajući u obzir sporazum sklopljen u Münsteru između carske i Francuske te onaj u Osnabrücku između cara i Švedske) kojim je Tridesetogodišnji rat okončan, prvi je moderni mirovni sporazum u povijesti međunarodne politike. Pregovaračke metode i diplomatska postignuća iz Münsteru i Osnabrücku 1648. predstavljala okosnicu svih budućih mirovnih sporazuma sve do Bečkog kongresa 1815. na kojem je rođena postnapoleonska Europa. Jednako tako, Vestfalski je mir postavio temelje u poimanju odnosa vjere i politike prilikom vođenja države. Premda je mirom definirana vjerska tolerancija, ona se u tom trenutku odnosila samo na kršćane na području Svetog Rimskog Carstva (izuzev

³⁴ Wilson 2010, 9.

³⁵ Peter Wilson će u naslovu svoje monografije kazati da je Tridesetogodišnji rat europska Tragedija („Europes' Tragedy“), dok će Herfried Münkler u podnaslovu rat okarakterizirati europskom tragedijom i njemačkom traumom („Europäische Katastrophe, Deutsches Trauma“). Wilson 2010; Münkler 2017.

³⁶ Cramer 2007, 5.

³⁷ Wilson 2010, 6.

³⁸ Whaley 2012, 632-636; Wilson 2010, 779-806.

Habsburške Monarhije koja je ostvarila pravo na nastavak protureformacije). Za razliku od Augsburškog mira 1555., kalvinistima je priznat jednak status kao katolicima i luteranima. Sve ostale vjerske zajednice, uključujući i pravoslavne, nisu obuhvaćene mirovnim zaključcima. Novouspostavljena vjerska tolerancija je ugrađena u carski ustav, no pojedinac ju nije mogao uživati u kontekstu osobne slobode nego kao član zajednice kojoj su, ovisno o njenoj pripadnosti i teritoriju, zajamčena prava prakticiranja vjere. Unatoč određenim ograničenjima, namjera Vestfalskog mira je prvenstveno bila stati na kraj vjerskim nesnošljivostima koje bi mogle dovesti do sukoba. Gledano iz perspektive državne politike, vestfalski su dogovori rezultirali određenom sekularizacijom koja, međutim, nije definitivno odstranila vjerski element, ali je zabranila primjenu sile u svrhu postizanja vjerskih interesa nakon čega Europa više nije svjedočila tako krvavom sukobu s (izraženim) vjerskim elementom.³⁹

Tijek rata, pobjede i porazi protiv vanjskih ili unutrašnjih rivala te napor tada skromne birokracije da hoda u korak s ratnim zbivanjima su dali veliki doprinos u izgradnji moderne europske države.⁴⁰ Zbog obilne korespondencije između poglavara i upravnih organa, od 1618. je značajno povećana administrativna papirologija.⁴¹ Jednako tako, rat je potaknuo razvoj medija što se očituje u osjetnom povećanju izvjestilačkih tiskovina iz kojih su rođene novine i pamfleti.⁴² Ono što je najvažnije u kontekstu ovoga rada jest golemi utjecaj na razvoj vojski i načina ratovanja. Tridesetogodišnji je rat, jednako kao i drugi dugotrajni ratni sukobi iznjedrio novine u načinu vođenja rata.⁴³ Prema mišljenju kanadske povjesničarke Virginije Aksan rat je imao dalekosežne geopolitičke posljedice jer, unatoč svim gubicima, vojni razvoj kojeg je Habsburška Monarhija doživjela od 1618. do 1648. bio ključan u stjecanju dugoročno nedostižne prednosti nad Osmanskim Carstvom.⁴⁴ O tome će posebno biti više riječi u nastavku rada.

Ako Tridesetogodišnji rat izvan konteksta Srednje Europe (područje Svetog Rimskog Carstva) – kako to tumači Wilson – nije imao preveliko značenje, je li zaista mogao imati dalekosežne posljedice i ako je, kako je to bilo moguće? Odgovor na pitanje se može potražiti u radu britanskog povjesničara međunarodnih odnosa Brendana Simmsa koji upravo tom prostoru, točnije samom Carstvu, daje golemu važnost u borbi za dominacijom nad europskim

³⁹ Sandberg 2016, 16, 169-170; Wilson 2010, 751-760.

⁴⁰ Asch 1997, 5.

⁴¹ Parker 1997, XII.

⁴² Wilson 2010, 4.

⁴³ Parker 1976, 201.

⁴⁴ Askan 2005, 158.

kontinentom. Smatra da kontrola tog područja ključna za diktiranje europske politike te da je „borba za nadmoć u Njemačkoj poticala i proces unutarnjih promjena u Europi“.⁴⁵

2.2. Rat i vojna vještina u prvoj polovici 17. stoljeća

Tridesetogodišnji rat u proučavanju vojne povijesti zauzima vrlo istaknuto mjesto. Starija je historiografija to pokušala argumentirati ponajviše kroz lik i djelo švedskog kralja Gustava II. Adolfa Vase (1594.-1632.) koji je označen kao „otac modernog ratovanja“.⁴⁶ Takva je atribucija zaista imala određene osnove.⁴⁷ Već su ga neki njegovi suvremenici držali na pijedestalu ratne vještine nazivajući ga „Vojskovođom kraljeva i kraljem vojskovođa“ ili „Gustavom Nepobjedivim“.⁴⁸ Čak će i zagrebački kanonik Juraj Rattkay (1612.-1666.) za njega kazati da je „učitelj ratnog umijeća svoga doba“.⁴⁹ Nakon rata je prezentacija Gustava Adolfa bila dobila dodatan zamah pa je redovito svrstavan među najznačajnije vojskovođe europske povijesti poput Aleksandra Velikog (356.-323. pr. Krista) i francuskog cara Napoleona Bonapartea (1769.-1821.).⁵⁰ Do danas se puno tinte potrošilo na rasprave je li švedska vojska bila nadmoćna nad carskom u Tridesetogodišnjem ratu te je li zaista Gustav Adolf vojni genij za kakvog ga se dugo smatralo.⁵¹

U okviru historiografskih istraživanja, švedska vojska 16. i 17. stoljeća imala je ključnu ulogu u kovanju koncepta „vojne revolucije“. Radi se o konceptu Michaela Roberta kojim je na svom predavanju 1956. pokušao objasniti niz inovacija i modernizaciju ratovanja u ranom novom vijeku. Pritom se vodio primjerom švedske vojske od 1560. do 1660., a vrhunac vojnih dostignuća je smjestio u razdoblje od 1611. do 1632., odnosno u doba vladavine Gustava Adolfa. Nadalje ukazuje na važnost Tridesetogodišnjeg rata za vrijeme kojeg su inovacije doživjele vrhunac i rezultirale stvaranjem državnih vojski i apsolutističkog uređenja vlasti.⁵² Britanski vojni povjesničar Jeremy Black smatra da je taj koncept „najutjecajniji koncept u proučavanju ranonovovjekovnog ratovanja“.⁵³ Međutim, on je kao i mnogi prije, ali i poslije

⁴⁵ Simms 2016, 4-6.

⁴⁶ Wilson 2018, 110.

⁴⁷ Detaljniju razradbu čimbenika koji su doveli do uzvišenog statusa Gustava II. Adolfa u vojnoj povijesti vidi u: Wilson 2018, 106-114.

⁴⁸ Wilson 2018, 106.

⁴⁹ Rattkay 2016, 284.

⁵⁰ Brzezinski 2000, 3.

⁵¹ Pregled radova i stajališta o ulozi Gustava Adolfa u vojnoj povijesti vidi u: Wilson 2018, 106-113.

⁵² Sandberg 2016, 5, 161; Black 2003, 3.

⁵³ „The single most influential concept in studies of early modern warfare has been that of a military revolution.“ Black 2003, 3.

njega iznio niz kritika na račun „vojne revolucije“. Prvi koji se kritički osvrnuo na koncept bio je engleski povjesničar Geoffrey Parker. Roberts je, naime, 1950-ih tvrdio da su ključne inovacije bile pojava i masovno korištenje vatrenog oružja, uvođenje discipline među pješačke jedinice na temelju koje se gradila stajaća državna vojska. G. Parker, koji se posvetio proučavanju nizozemske i španjolske vojske u ranom novom vijeku, je 1976. nasuprot tomu postavio tezu koja ne odbacuje niz ratnih i vojnih inovacija, ali prvo produljuje relevantno razdoblje od 1530. do 1710. da bi nakon toga istaknuo pomorsko ratovanje i sofisticirane fortifikacijske sustave kao ključne odrednice „vojne revolucije“.⁵⁴

Američki vojni povjesničar Clifford Rogers je dao poseban doprinos raspravi jer je razdoblje vojnih inovacija uočio tijekom Stogodišnjeg rata (1337.-1453.) čime je skrenuta pozornost na dinamiku modernizacije ratovanja u srednjem vijeku.⁵⁵ Jeremy Black se u svojim radovima osvrnuo na redukcionističku narav Robertsove i Parkerove „vojne revolucije“ jer modernizaciju ratovanja pripisuju prvenstveno tehnološkim napredcima. Black ističe važnost gospodarskih, društvenih, političkih i okolišnih učinaka koji su utjecali na promjene u vođenju ratova. Također, upućuje i kritiku zbog europocentričnosti koncepta koji je u obzir uzeo samo vojske Sjeverne i Zapadne Europe zanemarujući pritom ne samo ostatak kontinenta nego i svijeta.⁵⁶ U kontekstu Tridesetogodišnjeg rata i habsburške vojske, vrlo konkretnu kritiku koncepta „vojne revolucije“ iznosi Wilson ukazujući na neopravdano zanemarivanje ugarskih [i hrvatskih op. a. FH] i osmanskih utjecaja na carsku vojsku u 16. i 17. stoljeću.⁵⁷ Habsburška vojska (koju su između ostaloga činile ugarske i hrvatske snage) na prijelazu stoljeća nije u tehnološkom smislu zaostajala za zapadom na što ukazuje mađarski povjesničar Gábor Ágoston komparacijom Dugog rata (1591./1593.-1616.) i dotadašnjeg dijela Španjolsko-nizozemskog rata pri čemu ustvrđuje da je korištenje vatrenog oružja na sličnoj razini.⁵⁸ Već Ballagi više od pola stoljeća prije pojave Robertsovog koncepta u svom radu isticao prednosti hrvatskih konjanika u Tridesetogodišnjem ratu koje su stečene iskustvom ratovanja protiv Osmanlija.⁵⁹

⁵⁴ Parker 1976, 213; Mortimer 2014, 113.

⁵⁵ Black 2003, 5; Prije Clifforda Rogersa je sličnu tezu iznio mađarski povjesničar Béla Király koji smatra da su postojale dvije revolucije: jedna u 14. i 15. stoljeću koja je dovela do razvoja pješaštva i prekida neprikosnovene dominacije konjice na bojnopolju i druga u 16. i 17. stoljeću čiji je rezultat masovna upotreba vatrenog oružja, stvaranje stajaće vojske te uspostava apsolutizma. Király 1982, 23-24.

⁵⁶ Sandberg 2016, 6-7.

⁵⁷ Wilson 2010, 84.

⁵⁸ Ágoston 2010, 125.

⁵⁹ Ballagi 1884, 4-5.

U svakom slučaju, opravdano je kazati da se krajem 15. i početkom 16. stoljeća javljaju noviteti koji sve više mijenjaju narav ratne vještine i općenito ratovanje na Starom kontinentu. Među novitetima relevantnim za ovo istraživanje valja istaknuti pojavu discipliniranog i uvježbanog pješništva koje postaje sve važniji, ponekad i odlučujući faktor na bojnopolju, zatim sve širu upotrebu vatrenog oružja među pješništvom i konjicom, te fortifikacije građene kako bi se mogle nositi s vatrenim oružjem i topništvom. Također, širi su slojevi društva u većoj mjeri popunjavali vojske što se odrazilo na povećanje broja vojnika, a u drugoj polovici 17. stoljeća se formiraju i prve državne ili stajaće vojske. Bitke u sve manjem broju slučajeva odlučuju o ratnom ishodu, a puno se više pozornosti daje manjim i ciljanim vojnim operacijama.⁶⁰

Novija istraživanja Tridesetogodišnjeg rata potvrđuju njegovu važnost za vojnu povijest, no ipak mu ne pridaju istu „revolucionarnu“ ulogu kao starija historiografija. Wilson drži da u 17. stoljeću nije bilo bitnih tehnoloških otkrića nego su razvijana ona postojeća.⁶¹ Veći je naglasak tako stavljen na organizaciju vojske, njenu mobilizaciju, novačenje i financiranje ratnih kampanja. U tom kontekstu, Tridesetogodišnji rat u vojnoj povijesti ima istaknutu ulogu zato što predstavlja vrhunac plaćeničkih vojski, ali ujedno početak njihovog opadanja.⁶² Tragovi plaćenika ili najamnih vojnika se mogu pratiti od starog vijeka i od tada je njihova prisutnost u europskim vojskama uglavnom kontinuirana. Dodatan zamah plaćenici dobivaju krajem 13. i početkom 14. stoljeća s pojavom kondotjera (*condottiere*) na Apeninskom poluotoku koje u odnosu na druge plaćenike toga doba ističe jasno definirana organizacijska struktura. Ona se ogleda u novačenju, prihvaćanju službe od unajmitelja te isplati novca vojnicima. Pojam *condottiere* dolazi od riječi *condotta* koja označava ugovor sklopljen kondotjera i unajmitelja, bilo da je riječ o nekoj od talijanskih gradova-država ili vladaru.⁶³ Do 16. stoljeća se broj plaćenika povećao te je njihova uloga u europskim vojskama porasla, usprkos tome što su određeni vojni teoretičari poput velikog Niccolò Machiavellija (1469.-1527.) ili Frane Petrića (1529.-1597.) s gnušanjem gledali na njih ističući njihovu nepouzdanost i nelojalnost.⁶⁴ Uloga kondotjera je u ratnom teatru gubila na važnosti kako se 15. stoljeće primicalo svome kraju. Pojedini europski vladari sve češće unajmljuju švicarske plaćenike – pješake koji su svoju ratnu vještinu dokazivali od kraja 14. stoljeća. Oni su na neki način utjelovljenje jedne od Robertsovih „revolucionarnih“ komponenti jer predstavljaju disciplinirano pješništvo koje nagovijestilo promjene u odnosu snaga naspram konjice. Jedna

⁶⁰ Detaljan pregled ratnih noviteta u ranim novom vijeku vidi u: Wilson 2005, 177-205.

⁶¹ Wilson 2010, 86.

⁶² Parrott 2010, 76.

⁶³ Murphy 2007, 3-8; Nicolle 1995, 3.

⁶⁴ Machiavelli 1985, 386-388; Petrić 1998, 195.

od glavnih odlika im je bila jasna teritorijalno-administrativna i taktička organizacija. Prva se tiče švicarskih kantona što je omogućilo njihovo popunjavanje, a druga čvrstog i discipliniranog taktičkog poretka. Jednaku je važnost imalo i učinkovito oružje poput pika i helebarde. Riječ je, naime, o oružju na motki koje je služilo pješastvu za obranu od konjice jer je svojom duljinom držala pješake na sigurnijoj udaljenosti od konjanika tijekom njihovog juriša. Uz to, zakrivljeni krajevi helebarde su omogućavali rušenje konjanika na zemlju nakon čega je on postao lakom metom.⁶⁵

Krajem 15. stoljeća se javljaju pješačke formacije njemačkih plaćenika *Landsknechte*. Njihova se pojava veže uz cara Maksimilijana Habsburškog (1459.-1519.) jer su oni predstavljali svojevrsnu alternativu Švicarcima koji zbog zategnutih političkih odnosa s Habsburgovcima nisu bili voljni služiti među carskim snagama. O osobitostima *Landsknechte* će biti više riječi u poglavlju o krajiškim vojnim potencijalima, ali ovdje je bitno naglasiti da ih je poput kondotjera karakterizirala razrađena organizacijska struktura. Car je tako po uzoru na švicarske pješake dao oformiti vlastite jedinice naloživši svojim vojnim zapovjednicima (*Kriegsherr*) vrbovanje njemačkih plaćenika. Pojava *Landsknechte* u carskoj vojsci je veoma bitna za razumijevanje mehanizama prema kojima su plaćenici stupali u carsku službu. Način na koji su se mobilizirali *Landsknechte* se u osnovnim crtama održao do kraja Tridesetogodišnjeg rata. Vladar, primjerice car, bi izdao *Bestallungsbrief* odnosno nalog za okupljanje postrojbe *Landsknechte* unutar kojeg se nalazi *Atikelsbrief* ili popis uvjeta prema kojima plaćenici stupaju u službu.⁶⁶ Na veoma sličan način će se okupljati i formirati plaćeničke postrojbe hrvatskih vojnika tijekom Tridesetogodišnjeg rata.

Uspjesi koje su na bojnopolju postizali Švicarci, *Landsknechte* i druge plaćeničke formacije su među europskim vladarima najučinkovitije promovirali potrebu za plaćeničkim snagama. Prema Davidu Parrottu dogodila se transformacija koja je plaćenike pretvorila iz drugorazrednog vojnog elementa kakav su bili krajem 15. stoljeća u prvorazredni i ključni čimbenik europskih vojski u 16. stoljeću. To se podjednako odnosilo na pješake i konjanike. Naime, do sredine 16. stoljeća udio plaćenika u vojskama je premašio 50%.⁶⁷ Uz adekvatno naoružanje i često superiorne borbene vještine, prednost najamnika je bila u brznoj mobilizaciji, disciplini i iskustvu vojničkog života koje je na zahtjevnim kampanjama bilo od velike važnosti.⁶⁸ Kako je ranije istaknuto, prva je polovica 17. stoljeća označila vrhunac plaćeničkih

⁶⁵ Jörgensen, Pavkovic, Rice, Schnied i Scott 2005, 8-11; Miller 1979, 3-6.

⁶⁶ Miller 1976, 4.

⁶⁷ Parrott 2010, 80.

⁶⁸ Tallett 2003, 72.

vojski pri čemu velike zasluge pripadaju vojnim poduzetnicima – pojedincima koji su okupljali plaćeničke družine i nudili svoje usluge zainteresiranim stranama. Princip je u osnovi sličan kondotjerskom, ali znatno razvijeniji i s potencijalom okupljanja veće vojne sile. Prema Geoffu Mortimeru glavna distinkcija između kondotjera i vojnog poduzetnika je bila u tome što je potonji inicijalno vojnike plaćao iz vlastitih sredstava da bi kasnije ostvario profit prema broju vojnika kojeg je okupio. Ovaj se model veže za područje Nizozemske, Flandrije te zemlje Krune Svetog Stjepana. Istovremeno, u Carstvu je uobičajen sustav prema kojemu vladari i vlastodršci imaju u službi časnika zaduženog za okupljanje plaćeničke sile kada se ukaže potreba.⁶⁹ Takvi pojedinci, koji su kadri okupiti vojsku, posebno su bili značajni za cara. On naime u Carstvu nije posjedovao mehanizme koji bi mu osigurali značajniju vojnu silu pa je tako uoči početka Tridesetogodišnjeg rata mogao računati samo na vojsku habsburških Nasljednih Zemalja.⁷⁰

U vrijeme Tridesetogodišnjeg rata je u njemačkim zemljama djelovalo oko 1500 vojnih poduzetnika.⁷¹ Najistaknutiji među njima su zasigurno bili Ernst von Mansfeld,⁷² Bernhard von Sachsen-Weimar⁷³ i Albrecht von Wallenstein.⁷⁴ Potonji je imao ogroman utjecaj na čitavu carsku vojsku u prvoj polovici rata, a ostao je upamćen i kao njegova najkontroverznija ličnost.⁷⁵ U njegovu se liku i djelu najbolje zrcale karakteristike vojnog poduzetnika i carske plaćeničke vojske tijekom Tridesetogodišnjeg rata. Rođen 1583., Albrecht Wenzel Eusebius von Wallenstein, izvorno protestantski češki plemić, konvertirao je na katoličku vjeru kako bi svojoj vojnoj karijeri dao potreban zamah. Nju je najvjerojatnije započeo tijekom Dugog rata negdje na području habsburško-osmanskog pograničja. Kao udovac je naslijedio veliko

⁶⁹ Mortimer 2004, 103.

⁷⁰ Tallett 2003, 75-76.

⁷¹ Wilson 2005, 189.

⁷² Grof Peter Ernst II. von Mansfeld (1580.-1626.) je bio vanbračni sin i 13. dijete grofa Petera Mansfelda, španjolskog feldmaršala i manjeg posjednika u Gornjoj Saskoj. Ernest nije imao šanse išta naslijediti pa se u potrazi za bogatstvom i očevim priznanjem odlučio za vojnu karijeru. Stvorio je pritom vrlo vrijedna poznanstva s veteranima i časnicima na račun kojih je kasnije mogao prikupljati svoju vojsku. Zbog iznimne ratne vještine, beskompromisnosti na bojnopolju i beskrupuloznog karaktera, ostao je upamćen kao jedna od najkontroverznijih ličnosti Tridesetogodišnjeg rata, ali i kao jedan od simbola vojnog poduzetništva i plaćeništva 17. stoljeća. Preminuo je u blizini Sarajeva prilikom pokušaja da se domogne Engleske. Wilson 2010, 325-326; Heinisch 1990.

⁷³ Bernhard von Sachsen-Weimar (1604.-1639.), vojvoda u Svetom Rimskom Carstvu i jedan od najzapaženijih vojskovođa tijekom Tridesetogodišnjeg rata. On je, naime, raspolagao vlastitom vojskom i kao takav se davao u službu onoga tko je takvu „uslugu“ mogao platiti. Služio je tako za Fridrika V. Falačkog, zatim kao saveznik danskog kralja Christiana IV. Oldenburga, švedskog kralja Gustava Adolfa i konačno kao najamnik Francuske od 1635. Parrott 2010, 82; „Bernhard of Saxe-Weimar“.

⁷⁴ Sandberg 2016, 168.

⁷⁵ Wilson 2010, 391. Opširnije o Albrechtu von Wallensteinu tijekom Tridesetogodišnjeg rata vidi u monografiji: Mortimer 2010.

bogatstvo, a carskoj se vojsci priključio 1619. podigavši dvije pukovnije. Prvi zenit vojne karijere je dosegao 1625. kada je u carevo ime – ali na vlastiti račun – podigao čitavu vojsku od 24 000 vojnika koja je pet godina kasnije narasla do 150 000. Slično je ponovio 1632. kada je na početku svog drugog mandata na čelu carske vojske prema prokušanom obrascu okupio oko 100 000 vojnika za potrebe habsburško-carskog vojnog stroja.⁷⁶ Svaki je vojni poduzetnik, odnosno investitor u vojnu silu zadržao znatnu dozu ovlasti i autonomije u odnosu na centralnu vlast ili nalogodavca što je u Wallensteinovom slučaju doseglo sam vrh.⁷⁷

Financiranje goleme sile kakvu je Wallenstein okupio je zahtijevalo velike financijske napore kojima središnja vlast nije nikako mogla udovoljiti. Dapače, ona u tom trenutku nije imala gotovo niti jedan mehanizam koji bi omogućio upravu nad tolikom vojskom.⁷⁸ Wallenstein je tako, kao i ostali vojni zapovjednici u Tridesetogodišnjem ratu, posegnuo za sustavom ratne kontribucije. On se zasnivao na principu financiranja vlastite vojske od druge ili treće strane.⁷⁹ Vojska, bi naime bila smještena na nekom teritoriju ili bi isti okupirala da bi potom od lokalnog stanovništva zahtijevala uzdržavanje namirnicama ili u gotovu novcu. Svima koji su plaćali kontribuciju je zajamčena sigurnost, ali je ta sigurnost imala svoje lice i naličje. Propisana kontribucija je mogla zaštititi područje od nasilnog pljačkanja mada njeno ubiranje nije uvijek prolazilo bez incidenta budući da kao takva nije imala zakonsku osnovu niti se mogla smatrati dobrovoljnim prilogom pa se vojska često morala poslužiti nasilnim metodama kako bi prisilila stanovnike da plate potraživanu sumu.⁸⁰

Švedska je vojska nedvojbeno obilježila vojnu povijest Tridesetogodišnjeg rata i prema Mortimeru pripada redu najsnažnijih oružanih sila toga doba. To je pomalo nevjerojatan podatak za relativno siromašnu zemlju od samo 1.3 milijuna stanovnika. No, Švedska se mogla uzdati u razrađen i efikasan sustav novačenja koji je poslužio za formiranje temelja jednoj od najvećih vojski dotadašnje ranomodernе Europe. Sustav izgradnje svojevrsne narodne vojske je postavljen u 16. stoljeću, a unaprijedio ga je Gustav Adolf što je omogućilo desetak tisuća

⁷⁶ Mortimer 2010, 142; Tallett 2003, 76; Wilson 2010, 391-395.

⁷⁷ Ako vojni poduzetnik, često zapovjednik i vlasnik vojne jedinice – pukovnije, ne bi imao vlastitog kapitala za podići takvu formaciju, oslonio bi se na mrežu investitora koji bi kasnije ubirali profit od novca i materijalnih dobara koji su kolali tijekom vojne kampanje. Parrott 2010, 82-84.

⁷⁸ Mortimer 2004, 104; Mortimer 2010, 109.

⁷⁹ Sustav ratne kontribucije je bio veoma raširen prije, za vrijeme i nakon Tridesetogodišnjeg rata, a primjenjivale su ga gotovo sve vojske i zaraćene strane. Osim Wallensteina, vrlo dobar primjer je švedska vojska Gustava Adolfa koja se uključila u ratna zbivanja s namjerom da njene kampanje najvećim dijelom financiraju njemačke zemlje jer Švedska ekonomija to ne bi mogla izdržati. Wilson 2010, 464.

⁸⁰ Mortimer 2004, 109-111.

novaka godišnje.⁸¹ Ipak, većinu Gustavove vojske su 1630. činili plaćenici pa se ona u tom smislu zapravo i nije previše razlikovala od carskih snaga.⁸² Nakon smrti švedskog kralja zapovjedništvo nad vojskom su preuzeli vojskovođe poput Johana Banéra⁸³ i Lennarta Torstenssona⁸⁴ koji, doduše, jesu bili vlasnici svojih postrojbi, ali su kao generali, zajedno s vojnicima bili u službi i na plaći centralne vlasti. Na taj je način država barem djelomično imala kontrolu nad vojskom.⁸⁵

U carskoj vojsci je do strukturnih promjena došlo Wallensteinovim preuzimanjem vrhovnog zapovjedništva sredinom 1620-ih jer od tog trenutka sve više vojnih jedinica biva angažirano na dulji vremenski period, a sve je manje onih koje odrađuju samo jednu godinu ili ratnu sezonu.⁸⁶ Nakon atentata na Wallensteina 1634., nekoliko jedinica je nastavilo djelovati sve do početka 20. stoljeća.⁸⁷ Do kraja Tridesetogodišnjeg rata središnje vlasti europskih zemalja su sve više preuzimale upravu nad vojskama u smislu odgovornosti za plaću, opskrbe i naoružanja vojnika. Vojni poduzetnici nisu nestali, ali je njihova autonomija sužena te su s vremenom transformirani iz svojevršnih suradnika u državne službenike. U tom je smislu Tridesetogodišnji rat dao veliki zamah stvaranju državnih vojski premda će u nekim europskim zemljama taj proces trajati i više od pola stoljeća.⁸⁸

⁸¹ Mortimer 2004, 101; Tallett 2003, 82-83.

⁸² Mortimer 102.

⁸³ Johan Banér (1596.-1641.) bio je švedski vojni zapovjednik tijekom Tridesetogodišnjeg rata. Godine 1615. je stupio u švedsku vojnu službu gdje se nadahnuo vojnim idejama Gustava Adolfa. Pod njegovim je zapovjedništvom služio i prije Tridesetogodišnjeg rata, a 1634. promoviran je u feldmaršala i glavnog zapovjednika švedske vojske u Češkoj i Šleskoj. Nakon katastrofe kod Nördlingena imenovan je glavnim zapovjednikom švedske vojske u Carstvu. Svakako jedan od najsajnijih trenutaka karijere je bila pobjeda kod Wittstocka 1636. nad carsko-saskim snagama koja je *de facto* Švedskoj omogućila nastavak ratovanja. "Johan Banér."

⁸⁴ Lennart Torstensson (1603.-1651.) švedski vojni zapovjednik koji je vojnu karijeru započeo u Švedsko-poljskom ratu (1621.-1623.), a kao švedski zapovjednik topništva je 1632. zarobljen od strane carske vojske. Godinu dana kasnije je pušten i njegova je karijera doživjela vrhunac u posljednjem desetljeću Tridesetogodišnjeg rata. Prvo je 1641. na čelu švedskih snaga naslijedio Johana Banéra da bi 1642. potukao carsku vojsku u Drugoj bitci kod Breitenfelda. Iduće je godine poveo vojsku u rat protiv Danske, a 1645. je porazio carske snage kod Jankova nakon čega je planirao opsadu Beča. "Lennart Torstenson"; Wilson 2010, 636-639, 692-696.

⁸⁵ Parrott 2010, 82.

⁸⁶ Wrede 1897, 95.

⁸⁷ Wrede 1898, 31.

⁸⁸ Tallett 2003, 79-80; Parrott 2010, 95.

2.3. Ustroj i sastav carske vojske 1618.-1648.

Premda je poglavar Svetog Rimskog Carstva na temelju svog vladarskog prava uvijek mogao računati na određenu vojnu silu, britanski povjesničar Richard Basset početak formiranja carske vojske (*Kaiserliche Armee*) kao jasno određenog vojnog entiteta vidi upravo na početku Tridesetogodišnjeg rata, točnije u lipnju 1619. U tom trenutku, međutim, nije došlo do formalnog čina osnivanja institucije carske vojske, nego je kao nagradu za izbjavljenje iz krizne situacije, Ferdinand Štajerski (uskoro i car Ferdinand II.) pukovniji grofa Heinricha Duvala Dampierrea dao mnoge počasti te ona opstaje do kraja Monarhije. U srži je tog simboličnog čina što od tog trenutka nastaju prve vojne jedinice izravno podređene caru. Naime, caru je njegov seniorski status u Svetom Rimskom Carstvu davao za pravo da od svojih vazala zatraži vojne kontingente, no lokalna autonomija i moć pojedinih prinčeva su itekako zakomplicirale čitav proces. Njihova nevoljkost s jedne strane i nemoć cara s druge, često su bili izvorom nesuglasica te su otežavali proces podizanja vojske. No, 1619. je započela izgradnja careve vojske, odnosno vojske čija lojalnost i spremnost više nisu dolazile u pitanje. S vremenom je stvorena posebna veza između austrijske dinastije i vojske prema kojoj su jedna drugoj bile najveća podrška i najsigurnije utočište.⁸⁹ Po završetku Tridesetogodišnjeg rata, car Ferdinand III. (1608.-1657.) je 1649. dekretom ustanovio da devet pješačkih i jednako toliko konjaničkih pukovnija neće biti raspuštene, neovisno o tome što je rat gotov i što je nakon tri duga desetljeća konačno zavladao mir. Time su udareni i pravni temelji stalne (državne) vojske koja će se održati do kraja Monarhije.⁹⁰

Carska vojska je za vrijeme Tridesetogodišnjeg rata podrazumijevala tri roda vojske: pješaštvo, konjicu i topništvo. Valja, međutim, kazati da topništvo u tom periodu još uvijek nije uživalo vojni status kao preostala dva roda nego se smatralo nekom vrstom obrtništva ili zanata.⁹¹ Jezgru pješaštva su činili ranije spomenuti *Landsknechte* koji se do 17. stoljeća počinju nazivati (*Hoch*) *Teutsche Knechte* da bi u Tridesetogodišnjem ratu te jedinice bile označene kao *Teutsche/Deutsche Regiment zu Fuss*. Bitna je odlika tih pješačkih jedinica bila što su naoružane hladnim i vatrenim oružjem. Hladnim su oružjem rukovali pikeniri i helebardisti dok su vatrenu moć činili mušketiri i drugi strijelci naoružani lakšim puškama. Lako pješaštvo su činili (ugarski) hajduci te hrvatski i poljski pješaci.⁹²

⁸⁹ Basset 2015, 11, 16-18.

⁹⁰ Wrede 1898, 13.

⁹¹ Brnardić 2009, 11.

⁹² Brnardić 2009, 24-36; Wrede 1898, 33-34.

Konjica carske vojske svoju važnost nije iskazivala samo unutar tog okvira nego i u kontekstu modernizacijskih procesa vojnog umijeća i tehnologije o kojima je ranije bilo riječi. Srednjovjekovna feudalna konjica krajem 15. stoljeća gubi svoju gotovo nedodirljivo dominantnu ulogu na bojnopolju zbog sve bolje organiziranog i naoružanog pješastva (poput švicarskih pikenira i *Landsknechte*).⁹³ Kako bi probila čvrste pješačke formacije, konjica je bila prisiljena na reforme unutar vlastitih redova. Tako početkom 16. stoljeća započinje transformacija feudalnih konjanika u modernu konjicu. Da bi to bilo moguće, konjica je prvenstveno morala djelovati kao cjelina. Hans Delbrück, naime, smatra kako se srednjovjekovni konjanici i vitezovi ne mogu smatrati konjicom u pravom smislu riječi jer su na bojištu češće djelovali kao pojedinci, a ne cjelina. Uvođenjem vojničkih drilova, taktičkih vježbi i vatrenog oružja, konjanici su evoluirali u modernu konjicu spremnu na izazove suvremenog ratovanja.⁹⁴ U prihvaćanju novih postulata ratovanja ponajviše su se istaknuli tzv. njemački crni konjanici poznati kao *Reiter*. U neku ruku radilo se o konjaničkom pandanu *Landsknechte*. Njemačke zemlje su tako imale jednu od ključnih uloga u formiranju moderne konjice naoružane vatrenim oružjem poput kirasira i od sredine 16. stoljeća arkebuzira.⁹⁵

Kirasiri koji su ime dobili prema svom oklopu (fr. *cuirasse*) su, zapravo, nadomjestili srednjovjekovnu tešku konjicu. Bitna je razlika u tome što su kirasiri rukovali i vatrenim oružjem, odnosno nisu se oslanjali isključivo na silinu juriša.⁹⁶ Umjesto dugih kopalja su kirasiri koristili duge mačeve koji su, za razliku od kopalja, mogli biti korišteni i nakon juriša.⁹⁷ Pojava arkebuzira je pak rezultat veoma opsežnih i složenih procesa evolucije europske konjice u ranom novom vijeku. Arkebuzire je stoga vrlo teško opisati kao tešku ili pak laku konjicu čega su bili svjesni i suvremenici.⁹⁸ Rezultati evolucije europske konjice su bili dobro vidljivi već krajem 16. stoljeća. Razvijeno je više različitih tipova pa je tradicionalna podjela na laku i tešku konjicu postala nedostatnom. Na primjer, u kontekstu carske vojske prve polovice 17. stoljeća, topot teške konjice je dolazio od kirasira, dok su „lakim korakom“ galopirali husari i drugi konjanici s prostora Krunovine Svetog Stjepana. Osim njih, konjicu su djelomično činili i draguni, premda su oni konje koristili kao sredstvo prijevoza do bojnog polja gdje bi sjahali i borili se kao pješaci. Konačno, negdje između su se smjestili arkebuziri koji su oklopom premašivali husare i dragune, no u odnosu spram kirasira su bili lakše oklopljeni. Ipak, pošto

⁹³ Howard 2002, 8-9, 21-22.

⁹⁴ Delbrück 1990, 117-122; Jörgensen, Pavkovic, Rice, Schnied i Scott 2005, 70-71, 73.

⁹⁵ Jörgensen, Pavkovic, Rice, Schnied i Scott 2005, 73.

⁹⁶ O načinu na koji djeluje vojnički juriš vidi u: Kužić 2019, bilješka 7.

⁹⁷ Wilson 2010, 92.

⁹⁸ Delbrück 1990, 118.

su kirasiri s vremenom sve više odbacivali svoj oklop, razlika između njih i arkebuzira je svedena na najmanju moguću mjeru i vrlo se vjerojatno mogla uočiti samo pogledom na platnu listu gdje su kirasiri bili u prednosti.⁹⁹

Osim vojnika, vojsku je na ratnim kampanjama pratila nenaoružana skupina ljudi koju su činile obitelji vojnika, nezakonita djeca, obrtnici, trgovci prostitutke i drugi. Gotovo da je nemoguće govoriti o tome kolike su te pratnje mogle biti, ali neka istraživanja mogu dati određeni uvid. Računajući broj prostitutki tijekom borbi u Flandriji na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće, G. Parker je došao do brojke od 28% ukupne vojne sile.¹⁰⁰ Kada bi se tome pridodali svi ostali, čini se izglednim da je pratnja mogla prijeći i polovicu oružanih snaga.

Osnovna taktička jedinica carske vojske je bila pukovnija (*Regiment*) i dijelila se na zastave (*Fähne*), a kasnije na satnije/kompanije (*Compagnie*). Takva je podjela vrijedila jednako za pješaštvo kao i konjicu. Pješačka se pukovnija sastojala od pet do deset zastava, a svaka je zastava mogla brojati do 300 vojnika. U južnijim dijelovima Carstva su vrbovane pukovnije snage od 1500 do 2000 vojnika. Zapovjedničku strukturu i stožerno osoblje pješačke pukovnije su činili *Obrist* (pukovnik) kao njen zapovjednik, *Obristlieutenant* (potpukovnik) kao njegov zamjenik, zatim *Obristwachtmeister* (kasnije major/bojnik), *Caplan* (vojni kapelan), *Quartiermeister* (kvartirmeštar), *Regiments-Schultheiss* (pukovnijski sudac) i *Profoss* (tamničar) zajedno sa svojih trinaest službenika poput *Stockmeistera* (uzničara), *Scharfrichtera* (egzekutora) i drugih. Zapovjedništvo nad pješačkom zastavom ili satnijom je imao *Hauptman* (kapetan), njegov pomoćnik ili zamjenik je bio *Lieutenant* (poručnik), a istaknuta je uloga pripala *Fähnrichu* (zastavniku). Osim njih, tu su bili *Feldwebel* (narednik), dva *Führera* (vodiča), *Musterschreiber* (pisar za smotru), *Feldscher* (brijač/ranarnik¹⁰¹), *Gefreiten Corporal*, dvanaest *Corporalen erster i zweiter Classe* (kaplara prve i druge klase), dvadeset *Gefreiten* (desetnika) i dva *Tambours* ili *Pfeifern* (bubnjara ili trubača). Za potrebe svakodnevice zaduženi su bili *Koch* (kuhar) i *Hurenweibel* kao osoba odgovorna za namirnice i prtljagu.¹⁰²

⁹⁹ Wilson 2010, 91-93; Detaljno o kirasirima i arkebuzirima u carskoj vojsci 1618.-1648. vidi u: Brnardić 2010.

¹⁰⁰ Bauer 1989, 12-13; Tallett 2003, 131.

¹⁰¹ Medicinska skrb je postojala u vrlo primitivnom obliku i liječenje ranjenih je bio vrlo izazovan posao s malim šansama za uspjehom. Sami ranarnici često nisu bili pravi liječnici nego poznavaoi medicinskih tehnika i brijači. Bauer 1989, 13.

¹⁰² Wrede 1898, 33-34; Bagi 2016, 172; D. Showalter i W. Astori upozoravaju da se unatoč doslovnom prijevodu, pojam *Hurenweibl* (njem. die Huren = kurve/prostitutke) u pukovnijama 16. i 17. stoljeća odnosio na časnika čiji je primarni zadatak bila briga o prtljagi i namirnicama. Showalter i Astori 2007, 125.

Carska konjica je bila organizirana u pukovnije snage od 500 do 1000 konjanika. Posljedica višegodišnjih borbi se vrlo lako mogla uočiti na smanjenju broja vojnika jedne pukovnije pa su tako one slabije brojale od 200 do 300, a one jače od 600 do 700 konjanika. Kao i kod pješastva, svaka se pukovnija sastojala od zastava, odnosno satnija/kompanija koje su brojale 100 vojnika. Konjaničkoj pukovniji je na čelu stajao pukovnik, a sveukupni časnički kadar nije previše odstupao od pješačke pukovnije. U nekim se slučajevima radilo samo o drugačijem nazivu. Prema Wredeu, personal konjaničke pukovnije čine i: *Regiments-Secretär*, *Wagenmeister* i *Proviantmeister* zadužen za opskrbu. Naziv za kapetana zastave ili satnije je bio *Rittmeister*, a zastavnika *Cornet*.¹⁰³

Oslonivši se na svoju široku autonomiju i ovlasti, pukovnik (vojni poduzetnik) je postao središnjom figurom ne samo pukovnije nego i vojske općenito. Pukovnici su bili ključni faktor koji je povezivao vojnu administraciju i operativu. Budući da su njihove pukovnije plaćenika bile ujedno i njihove „poslovne“ investicije, gotovo je svaki pukovnik ujedno bio i vlasnik pukovnije – *Regiments Inhaber*. Pukovnije su nosile imena svojih vlasnika – pukovnika te se kao takve nalaze na vojnim popisima, mada u nekim slučajevima pukovnici nisu bili vlasnici nego samo zapovjednici. Također, pukovnici su bili zaduženi za okupljanje i formiranje pukovnija. Imali su velike slobode u imenovanju svog časničkog kadra među kojima je posebnu uloga pripala kapetanu. Njegova je zadaća, naime, bila vrbovati i novačiti vojnike na terenu. Unutar pukovnije, pukovnik je imao gotovo neupitan autoritet koji se ogledao u vrhovnoj sudbenoj vlasti, upravljačkim ovlastima i drugim ključnim pitanjima glede svakodnevnog funkcioniranja pukovnije.¹⁰⁴

Integralni dio carske vojske su bile i hrvatske jedinice ili *Hrvati*. Njihov se ustroj, status te status njihova pukovnika mijenjao tijekom rata. Najveći trag su ostavili konjanici, dok se pješastvo javlja znatno rjeđe. One jedinice koje su početkom Tridesetogodišnjeg rata bile vezane za carsku vojsku, formirane su mješovito, odnosno od pješastva i konjice. Kao i većina preostalih jedinica, one s hrvatskim predznakom su do 1625. služile po nekoliko mjeseci da bi Wallensteinovim preuzimanjem vrhovnog zapovjedništva i one počele dobivati stalniji karakter premda se i dalje radilo o plaćenicima. Od tog trenutka dolazi do određene standardizacije pa se pukovnije *Hrvata* prema svom ustroju sve manje razlikuju od drugih. Pukovnija je bila sastavljena od satnija po 100 konjanika, a snaga se kretala od 500 do 1000 konjanika. Prema Wredeu pukovnici hrvatskih pukovnija nisu imali ista prava zbog navodno

¹⁰³ Wrede 1901, 11.

¹⁰⁴ Mortimer 2004, 103; Wilson 2005, 190; Wrede 1901, 85-86.

neregularnog statusa jedinica,¹⁰⁵ međutim, novija istraživanja dokazuju suprotno. Weise u svom radu tvrdi kako su najvjerojatnije od 1625. pukovnici hrvatskih pukovnija dobili jednaka prava kao i drugi.¹⁰⁶

2.4. Tridesetogodišnji rat i *Hrvati*

Hrvatski vojnici se u Tridesetogodišnjem ratu javljaju već u prvim značajnijim borbama kao što je bila ona u lipnju 1619. kod Zábblata.¹⁰⁷ U tom je okršaju carska vojska proslavila važnu pobjedu kojom je kupljeno dragocjeno vrijeme za političku i vojnu konsolidaciju.¹⁰⁸ Pozivajući se na Kukuljevića Sakcinskog, Ballagi tvrdi da je kontingent hrvatskih vojnika podignut 1619. bio sačinjen od insurekcijske vojske i krajiških trupa.¹⁰⁹ Niti jedan od dvojice autora nije detaljnije potkrijepio svoje tvrdnje zbog čega nedostaje poveznica između podizanja spomenutih trupa i operacijama hrvatskih vojnika u zablatskoj bitci. Drugim riječima, pouzdanih podataka o eventualnom sudjelovanju insurekcijskih i krajiških trupa u spomenutoj bitci, zapravo i nema što nipošto ne otklanja mogućnost njihove participacije. Kao što će u radu kasnije biti prikazano, nije previše izgledno da je insurekcijska vojska ili barem jedan njen dio uključen u borbe kod Zábblata, dok su u slučaju krajiških snaga za to ipak postoje nešto veće šanse, mada i dalje pouzdani podaci nisu pronađeni. Od tog trenutka pa sve do okončanja ratnog sukoba 1648., hrvatsko se ime moglo čuti u mnogim dijelovima Europe; na sjeveru od carsko-danske granice do Mantove na jugu te Ugarske na istoku i Francuske na zapadu europskog kontinenta.¹¹⁰

Uobičajena je praksa u historiografiji hrvatske vojnike u Tridesetogodišnjem ratu kategorizirati kao arkebusiere i neregularnu laku konjicu.¹¹¹ Osnova za to se može pronaći u njihovom naoružanju, ratnoj i borbenoj taktici, načinu na koji su mobilizirani te statusu kojeg su imali unutar carske vojske. Aladár Ballagi je, ipak, skrenuo pozornost na činjenicu da su hrvatski vojnici znali djelovati kao pješaci i kao konjanici dovodeći ih u vezu s dragunima iz

¹⁰⁵ Wrede 1901, 79-80.

¹⁰⁶ Weise 2019, 110.

¹⁰⁷ Stanić 2018, 21.

¹⁰⁸ Wilson 2010, 280-281.

¹⁰⁹ Ballagi 1884, 6; Kukuljević Sakcinski 1875, 6.

¹¹⁰ U lokalitetima bitaka u kojima se spominju hrvatski vojnici vidi kartu u: Hren 2017, 89.

¹¹¹ Ballagi je svoju studiju naslovio *Wallenstein's kroatische Arkebusiere 1623-1626*. Ipak, u nekoliko navrata ističe kako su se *Hrvati* borili kao pješaci. Ballagi 1884, 38. Također, vidi i: Bauer 1989, 18-21; Brnardić 2010, 38; V. Brnardić nešto veću pažnju pridaje i hrvatskim pješačkim postrojbama u carskoj vojsci 1618.-1648. Brnardić 2009, 35, 46.

kasnije faze rata.¹¹² Sličnog je stava i Michael Weise koji smatra da se hrvatski vojnici u Tridesetogodišnjem ratu do 1623. većinom javljaju kao pješaci, a nakon toga i do kraja rata kao laki konjanici.¹¹³

Razlog zašto se hrvatske vojnike koji su borbeno djelovali u Tridesetogodišnjem ratu najčešće veže uz arkebuzire i laku konjicu leži u činjenici da su najdublji trag su ostavili upravo hrvatski arkebužiri kao jedna od skupina hrvatskih vojnika koja je borbeno djelovala u tom ratu. Zbog mnogih specifičnosti hrvatske arkebuzire ne treba miješati s drugim arkebužirima carske vojske koji su većinom ustrojeni prema spomenutom njemačkom modelu. Taj je naziv za hrvatske konjanike proistekao, dakako, iz njihova naoružanja - arkebuze. Hrvatski arkebužiri ili laki konjanici bili su naoružani sabljom karabelom, zatim dugim trobridnim ili četverbridnim mačem *Panzerstecherom* ili pak jednobridnim mačem palošem koji je prema *Hrvatima* dobio naziv *Crabatische Wehr* (hrvatsko oružje). U bliskoj borbi su se oslanjali na bojne čekiće, sjekire i buzdovane. Od vatrenog oružja su koristili arkebuzu ili konjanički karabin s mehanizmom na kolo te par pištolja koje su držali „zataknete u toke obješene o unkaš sedla na konju“. Na čizmama su nosili mamuze. Odora se dobrim dijelom razvila pod osmanskim utjecajem. „Standardno su se nosili dugački kaputi obrubljeni krznom, jakne i modre, tamne ili crvene dolame ispod kojih su nosili košulju i prsluk, crvene hlače ukrašene srebrnim gumbima i srebrnim, zlatnim i crnim gajtanima te crvenu ili crnu kabanicu. Nadalje, nosili su krznene kape sa zataknutim perom ili čelenke. Oko pasa nosili su kožne remene na koji bi objesili sablju, a preko svileni ili platneni pojas.“ Što se tiče oklopa i kaciga, njih su rjeđe nosili, iako se na nekim prikazima pojavljuju i s kacigama na glavama. Laki konjanici nisu običavali nositi oklop pa tako ni *Hrovati*. On im je, zapravo, smetao u zadaćama koje su obavljali u Tridesetogodišnjem ratu.¹¹⁴

Porijeklo hrvatskih vojnika nije nimalo jednostavno istražiti jer se radilo o prilično heterogenim skupinama u kojima se pronalaze pojedinci koji potječu iz zemalja izvan Krunovine Svetog Stjepana pa čak i Habsburške Monarhije. U početnim godinama rata su hrvatske postrojbe činili vojnici rodnom i/ili službom iz hrvatskih zemalja, no kako se ratni plamen razbuktavao, broj takvih pojedinaca se smanjivao. Sukladno tadašnjoj praksi, vojne su jedinice sastavljane neovisno o porijeklu vojnika, a u kontekstu Tridesetogodišnjeg rata nije nevažna niti činjenica da vjera u praksi nije predstavljala značajan faktor. U popisu časnika

¹¹² Ballagi 1884, 5.

¹¹³ Weise 2019, 111.

¹¹⁴ Stanić 2018, 39; Brnardić 2010, 46. Detaljno o oružju kojeg su koristili hrvatski vojnici u Tridesetogodišnjem ratu vidi u: Brnardić, Hren i Stanić 2020, 59-69.

jedne pukovnije iz 1635. se mogu pronaći imena i prezimena koja bi se sa sigurnošću mogla povezati s hrvatskim krajevima. Porijeklo onih vojnika za koje se s više pouzdanja može tvrditi da dolaze iz hrvatskih krajeva i dalje nije moguće preciznije lokalizirati unutar Kraljevstva. Tek u ponekim slučajevima, njihovo je mjesto rođenja ili boravišta moguće pretpostaviti sukladno vojnoj jedinici u kojoj služe. Na primjer, ukoliko su služili pod nekim vlastelinom koji je svoje posjede imao na određenom teritoriju, tada je opravdano pretpostaviti da ti vojnici dolaze s teritorija gdje su se nalazili vlastelinski posjedi.¹¹⁵

Suvremenici su vrlo rijetko mogli ostati ravnodušni prema načinu na koji su ratovali hrvatski konjanici. Neki su u njima vidjeli nezaustavljivu silu dok je kod drugih takva ratna taktika i tehnika izazivala prijezir. Henri du Campion (1613.-1663.) je u svojim memoarima opisao jedan okršaj u kojem se borio protiv hrvatskih konjanika. Prema njegovim riječima, francuske su se snage u zoru povukle u rovove dok ih u jednom trenutku nisu napali hrvatski konjanici. Premda su francuske puške opalile preko 20.000 puta, hrvatski su vojnici izgubili samo 30-ak ljudi.¹¹⁶ Zbog munjevitih napada (ali i spore tehnologije opaljivanja iz vatrenog oružja) neki su smatrali da puščana tanad jednostavno nema učinka protiv hrvatskih konjanika.¹¹⁷ S druge pak strane, engleski je pjesnik i povjesničar Walter Harte (1709.-1774.) u biografiji Gustava Adolfa zapisao kako je švedski kralj 1631. upozorio generala Tillyja¹¹⁸ da rat vodi kao čovjek, a ne *Hrvat*¹¹⁹ aludirajući vjerojatno na nekonvencionalne ratne taktike *Hrvata*.

Kako se u ranom novom vijeku broj velikih i odlučujućih bitaka smanjio, tako je veći naglasak postavljen na manje okršaje kojima se željelo onesposobiti neprijateljsku vojsku. U takvim su se okolnostima hrvatski konjanici izvrsno snalazili i njihove su zadaće podrazumijevale izviđanje terena i prikupljanje informacija, ometanje neprijateljske vojske čarkanjem i napadima na logistiku, zatim hvatanje špijuna, prikupljanje hrane, zastrašivanje lokalnog stanovništva i sl.¹²⁰ Wilson ističe neke primjere u kojima je vidljivo kako su carski zapovjednici koristili hrvatske konjanike kao neku vrstu oruđa kojom će od neprijateljske strane iznuditi određene benefite ili će ih natjerati da ustuknu u svojim namjerama. Tako je,

¹¹⁵ Bauer 1989, 20; Stanić 2018, 42-43; Tallett 2003, 94.

¹¹⁶ Campion, Campion i Moreau 1857, 39-40.

¹¹⁷ Bauer 1989, 69.

¹¹⁸ Grof Johann Tserclaes von Tilly (1559.-1632.) jedan je od najznamenitijih vojskovođa Tridesetogodišnjeg rata. U njemu je sudjelovao kao već vrlo iskusan vojni zapovjednik. Bio je general vojske Katoličke lige i čovjek od punog povjerenja bavarskog vojvode Maksimilijana I., a nakon smjene Wallensteina imenovan je i glavnim zapovjednikom carske vojske. Tijekom rata je odnio mnogo velikih pobjeda, ali ga je zadesio i težak poraz od švedske vojske kod Breitenfelda 1631. Iduće godine je preminuo od posljedica ranjavanja nakon bitke kod Raina. "Tilly, Johann Tserclaes."

¹¹⁹ Harte 1760, 444.

¹²⁰ Meynert 1876, 183.

primjerice, 1632. grof Heinrich Holk¹²¹ naložio hrvatskim konjanicima pljačkanje i uništavanje okolnih sela kako bi prisilio saskog izbornog kneza da raskine suradnju sa švedskim kraljem.¹²² Također, tijekom marševa, hrvatski konjanici često djelovali kao prethodnica ili zalaznica glavnini vojske.¹²³ Hrvatski su konjanici u jednakoj mjeri sudjelovali i u velikim bitkama pri čemu su smješteni na krilima vojske. Neke su od bitaka započinjali, a neke dovršavali nemilosrdnim progonom razbijenog neprijatelja.¹²⁴ Svoje borbene vještine su tako demonstrirali u mnogim opsadama, bitkama na otvorenom polju i manjim okršajima. Među najzapaženije pothvate koje su ostvarili svakako valja uvrstiti opsadu Heidelberga 1622., okršaj kod rječice Rippach uoči bitke kod Lützena, zatim velike bitke kod Lützena 1632., Nördlingena 1634., djelomično i Drugu bitku kod Breitenfelda 1642.¹²⁵ Uglavnom je riječ – iz carske perspektive gledajući – o najslavnijim vojnim operacijama Tridesetogodišnjeg rata i velikim pobjedama carske ili Ligne vojske u kojima su *Hrvati* dali značajan doprinos. Jedno od tumačenja borbene spremnosti i efikasnosti hrvatskih konjanika na bojnem ponudio je još A. Ballagi pripisujući zasluge činjenici da su mnogi od njih živjeli na pograničnom habsburško-osmanskom području gdje je rat bio svakodnevnica. Posebno je pritom istaknuo da su u borbama protiv Osmanlija hrvatski konjanici najčešće bili u defanzivi te su stoga razvili obrambene vještine koje inače nisu bile svojstvene konjici budući da je njena snaga bila u ofenzivnom djelovanju.¹²⁶ Iskustvo ratovanja protiv Osmanlija ne treba podcijeniti jer su upravo osmanski konjanici (uspješno) prakticirali munjevite napade u manjim skupinama, oslanjajući se pritom na vlastitu mobilnost.¹²⁷ Drugim riječima, ne samo da su hrvatski konjanici biliiskusni ratnici, nego je i njihov način ratovanja, odnosno taktike i strategije koje su u borbama upražnjavali, za mnoge vojske Srednje Europe bio uvelike nepoznat, a do određene mjere čak i napredan.

Zasluge za borbenu učinkovitost svakako pripadaju i njihovim zapovjednicima, većinom pukovnicima. Mnogi su od njih proslavili svoje ime upravo zahvaljujući tome što su

¹²¹ Grof Heinrich Holk (1599.-1633.) je izvrstan primjer plaćeničke prirode Tridesetogodišnjeg rata, ali i vrlo sposobnog zapovjednika. Holk 1626. služi u danskoj vojsci, a 1628. je uspješno obranio Stralsund pred carskom vojskom pod Wallensteinom što se kasnije pokazalo vrlo važnim za početak švedske invazije. Međutim, Holk je promijenio zastavu te se 1630. našao u carskoj službi. Istaknuo se u opsadi Leipziga i vrlo brzo postao jedna od osoba u koje je Wallenstein imao najviše povjerenja. Rana smrt je spriječila Holka da svoju vojnu karijeru učini još impozantnijom. Allmayer-Beck 1972.

¹²² Wilson 2018, 33, 37.

¹²³ Brnardić 2010, 37-38

¹²⁴ Stanić 2018, 38-39.

¹²⁵ Detaljnije o borbama u kojima su sudjelovali *Hrvati* vidi u: Bauer 1989, 44-45, 84-129; Hren 2019; 61-69; Stanić 2018, 20-35.

¹²⁶ Ballagi 1884, 4-5.

¹²⁷ Jörgensen, Pavkovic, Rice, Schnied i Scott 2005, 118-120.

predvodili hrvatske konjanike. Među prvima je hrvatski ban Juraj V. Zrinski (1598.-1626.) koji je od početnih godina rata pa do svoje smrti u više navrata predvodio hrvatske konjanike.¹²⁸ Njegov je suvremenik Juraj Rattkay u svom djelu napisao kako je Zrinski 1626. ušao u konflikt s Wallensteinom te ga je ovaj zbog toga dao otrovati,¹²⁹ no povjesničari su kasnije otklonili tu tvrdnju smatrajući kako ona nema pokrića.¹³⁰ Svakako najistaknutiji i najvažniji zapovjednik je grof Goan Lodovico Ettore Isolano¹³¹ (1586.-1640.) čije je ime postalo sinonimom za hrvatske konjanike u vrijeme Tridesetogodišnjeg rata („Isolanische Reiter“). Možda i najbolji pokazatelj Isolanove važnosti je činjenica da je 1632. imenovan vrhovnim zapovjednikom svih hrvatskih konjaničkih jedinica.¹³² Godine 1635. je kao nagradu od cara Ferdinanda II. dobio i grofovski naslov.¹³³ Osim spomenutog dvojca, mnogo je pukovnika, o kojima je vrlo malo ili nimalo poznato, predvodilo hrvatske konjanike.¹³⁴ Za primjer se mogu istaknuti pojedinci poput grofa Nikole Forgacha, Petera Galla, Franje Orehovečkog, Luke Hrastovečkog, Marca Corpesa, Daniela Beygotta, Marka Lubetića-Capileta, Nikole Rajkovića, Mirka Markovića (Marka Mirkovića) i drugih koji se u izvorima i literaturi razmjerno često spominju, no o njima nije poznato gotovo ništa izvan njihove službe u Tridesetogodišnjem ratu.¹³⁵ Svi su oni bili vlasnici pukovnija (*Inhaber*) ili njihovi zapovjednici (*Obrist*). Najveći broj pukovnika hrvatskih konjanika se javlja 1636. kada i broj hrvatskih pukovnija doseže maksimum od njih čak 19.¹³⁶

Zanimljivo je kako se u domaćoj historiografiji javlja praksa potpuno suprotna onoj u stranim historiografijama. Naime, Wilson primjećuje kako se vojnim zapovjednicima iz druge polovice Tridesetogodišnjeg rata ne daje niti približna važnost kao onima iz prve polovice. U tom se kontekstu nitko od kasnijih zapovjednika nije mogao usporediti s Gustavom Adolfom ili Albrechtom von Wallensteinom.¹³⁷ Nasuprot tome u hrvatskoj su veliku (poslije Isolana čak i najveću) pozornost dobila dvojica zapovjednika koji su djelovali u posljednjih nekoliko godina tog ratnog sukoba. Riječ je o braći Nikoli VII. (1620.-1664.) i Petru IV. Zrinskom (1621.-1671.). Proučavajući radove i autore koji su pisali o njihovom ratnom putu,¹³⁸ može se zaključiti da

¹²⁸ Wrede 1901, 752, 755; O vojnom pohodu Jurja Zrinskog vidi u: Bauer 1989, 49-53.

¹²⁹ Rattkay 2016, 255.

¹³⁰ Šišić 1908, 10.; Bauer 1989, 53-54; Stanić 2018, 51.

¹³¹ Premda je u historiografiji Isolano poznatiji pod imenom Joan Ludovico/Johann Ludwig, sam se potpisivao kao Goan Lodovico. Weigel i Köhler 1849, Taf 30.

¹³² Weise 2019, 111, 113.

¹³³ Bauer 1989, 31.

¹³⁴ Imena pukovnika, vrijeme službe i snagu pukovnije koju su predvodili vidi u: Wrede 1901, 749-780.

¹³⁵ Stanić 2018, 52-55.

¹³⁶ Brnardić 2010, 38.

¹³⁷ Wilson 2018, 106.

¹³⁸ Kukuljević Sakcinski 1875, 43-44; Bauer 1989, 130-134; Stanić 2018, 35.

braća Zrinski dobivenu pažnju mogu ponajviše zahvaliti svom suvremeniku J. Rattkayu koji ne samo da je pisao o njihovim ratnim podvizima nego je zajedno s Petrom Zrinskim u njima i sudjelovao.¹³⁹

Sudjelovanje hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu je u velikoj mjeri obilježio zao glas te reputacija divljih, razularenih, nediscipliniranih i ponekad nehumanih vojnika. Tema je to koja zaslužuje zasebno istraživanje, no s obzirom na to da su brutalni i ponekad demonizirajući opisi i prikazi hrvatskih vojnika često prisutni u izvorima i literaturi, valja istaknuti neke ključne točke. Prva polovica 17. stoljeća je doživjela naglo širenje medijskog sadržaja u obliku pamfleta što je kao nikada prije pogodovalo razvoju propagande. Mogućnost tiskanja, odnosno širenja pisane riječi ili slikovnih prikaza je omogućila brzi prijenos informacija kojima se po potrebi moglo manipulirati na ovaj ili onaj način.¹⁴⁰ U takvim je okolnostima vrlo brzo mogla nastati predodžba koja u nekim slučajevima nije odgovarala realnoj slici. Jedno od takvih djela je ono engleskog autora Phila Vincenta koji hrvatske vojnike prikazuje na posve nehuman način kako proždiru djecu. Opisuje ih kao krajnje izopačene, ističući kako samilost gotovo i ne poznaju te ne prezaju pred ubijanjem muškaraca, žena i djece. Također, dodaje kako svoje konje dresiraju da jedu ljudsko meso.¹⁴¹ Dodatni zamah stvaranju predodžbi o hrvatskim vojnicima dao je velikan njemačke književnosti Friedrich Schiller koji je stvarao na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće u duhu njemačkog romantizma i stvaranja moderne nacije. U tom je procesu Tridesetogodišnji rat zauzimao jedno od ključnih mjesta pa su sukladno tome događaji i akteri dobili još veći značaj. Schiller je napisao više djela o ratu i u njima ponudio podjednako brutalnu sliku *Hrvata* kao i Vincent stoljeće i pol ranije. No, ovdje treba jasno istaknuti da je percepcija (gotovo) svih plaćenika bila uglavnom ista, a novija istraživanja ukazuju na to da su generalno švedski vojnici ti koji su ostavili najnegativniji trag.¹⁴²

Hrvatski vojnici zasigurno nisu bez ikakvog razloga tako karakterizirani. Jedan od poznatih slučajeva je i onaj iz 1647. kada su neki vojnici pukovnije Mirka Markovića počinili pljačku. Pukovnik Marković tada nije bježao od odgovornosti te je svom nadređenom proučio kako će uložiti sav trud da se krivci pronađu i sankcioniraju.¹⁴³ Stvaranju fame o *Hrvatima* je pridonio događaj iz Tridesetogodišnjeg rata koji se možda i najdublje urezao u kolektivno sjećanje

¹³⁹ Rattkay 2016, 281-285; Hren 2019a, 77-84.

¹⁴⁰ Wilson 2010, 4-5.

¹⁴¹ Vincent 1638, 26-30; usp. Stanić 2018, 46-47 i Hren 2017, 64.

¹⁴² Cramer 2007, 2, 7, 145, 150, 182.

¹⁴³ Stanić 2018, 45.

njemačkog naroda. Riječ je o opsadi i pljački Magdeburga 1631. godine. Prilikom opsade koju je vršio carsko-ligaški general Tilly, u gradu je buknuo golemi požar koji je progutao glavninu gradskog područja, a poginula je ili je ubijena većina stanovništva. Schiller je *Hrvate* koji su među prvima ušli u grad optužio za grozne zločine premda zapravo za to nije imao ozbiljne dokaze.¹⁴⁴ Suvremena historiografija nastoji objasniti ulogu Magdeburga u stvaranju narativa,¹⁴⁵ a samu opsadu i pogibiju većine stanovništva gleda kroz objektivniju prizmu te tako veći dio krivnje svaljuje na požar koji se nemilice širio nakon što je zahvatio skladište baruta. Požar, međutim, ne amnestira vojnike, ali valja naglasiti kako se *Hrvati* u toj tragičnoj epizodi ni po čemu nisu razlikovali od drugih vojnika.¹⁴⁶

No, ako su svi vojnici jednako postupali, neovisno o nazivu ili porijeklu, zašto se *Hrvate* isticalo? Jedan dio odgovora leži u njihovoj odori koja je obilježena istočnjačkim utjecajima i kao takva se razlikovala odjeće i odora u njemačkim zemljama što ih je na sami pogled isticalo. Tamošnje je stanovnike asocirala na istočnjačku tursku odjeću, a Osmanlije su smatrane Božjom pošasti koja kažnjava grešne kršćane. Puno više je njihovoj prezentaciji i percepciji pridonio status lake konjice, odnosno zadaće koje je ona morala ispunjavati.¹⁴⁷ Rečeno je već da su takve postrojbe služile za zastrašivanje lokalnog stanovništva i često su pljačkanjem i ubijanjem vršili pritisak na određenog vladara. Rezultat takvog djelovanja je velika količina straha i mržnje prema *Hrvatima* do te mjere da je u pojedinim predjelima taj naziv postao sinonimom za užas. Tako se primjerice sjećanje na nekoliko strahovitih godina Tridesetogodišnjeg rata na području Frankonije, Württemberga, Turingije i Hessena do 20. stoljeća održalo pod nazivom „Kroatenjahren“ ili Godine *Hrvata*.¹⁴⁸

Zbog svoje reputacije *Hrvati* su vrlo brzo postali žrtvama tada još primitivnog ratnog prava. Ono je naime nalagao da se zarobljenike može osloboditi po primljenoj isplati ili ih zamijeniti za vlastite vojnike. Za *Hrvate* takva praksa nije vrijedila pa se svakog uhvaćenog i zarobljenog smjelo, ponekad i trebalo, smaknuti. Švedska je vojska s vremenom oformila posebne jedinice čija je zadaća bila progoniti i ubijati *Hrvate* bez mogućnosti pomilovanja.¹⁴⁹ Usprkos svemu navedenom, pogrešno bi bilo zaključiti kako se hrvatsko ime u Tridesetogodišnjem ratu veže samo uz neke loše prakse i sjećanja. Primjer koji svjedoči o mirnom suživotu lokalnog njemačkog stanovništva je brak hrvatskog vojnika Johann Rosshütza (Ivana Rošića) i

¹⁴⁴ Schiller 200, 183-184.

¹⁴⁵ Cramer 2007, 141-177.

¹⁴⁶ Wilson 2010, 467-470.

¹⁴⁷ Weise 2017, 146.

¹⁴⁸ Weise 2017, 131, bilješka 20.

¹⁴⁹ Weise 2017, 140-142.

protestantkinje Elisabethe Brenner u gradu Nürtingenu (pokrajina Baden-Württemberg). Kuća u kojoj su živjeli je ostala upamćena pod nazivom *Kroatenhof* u sjećanje na spomenutog hrvatskog vojnika.¹⁵⁰

3. HRVATSKO-SLAVONSKO KRALJEVSTVO U POLITIČKO-VOJNOM KONTEKSTU HABSBUŠKE MONARHIJE TIJEKOM PRVE POLOVICE 17. STOLJEĆA

3.1. Hrvatsko-slavonski staleži i redovi u kontekstu Habsburške Monarhije

3.1.1. Dinastija Habsburg i staleži Monarhije

Austriji je vladati cijelim svijetom. Austrija će postojati zauvijek. Samo su neka tumačenja (odnosno prijevodi) slavnog akronima *AEIOU* kojeg je skovao car Fridrik III. (IV.) Habsburški (1415.-1493.). Prvi se puta akronim pojavio još dok je mladi Fridrik bio „samo“ štajerski vojvoda.¹⁵¹ I zaista, vladala je Austrija. Ne, doduše, čitavim svijetom pa čak ne niti čitavim europskim kontinentom, no austrijska je dinastija u relativno kratkom vremenu stekla brojna područja u Europi, ali i prekomorske posjede u Novom svijetu te Aziji. Nakon što je Rudolf IV. Habsburški (1218.-1291.), kao prvi pripadnik te obitelji 1273. izabran za svetorimskog cara (njemačkog kralja) kao Rudolf I., smrću okončao svoju vladavinu 1291., carska kruna neće biti položena na habsburšku glavu sve do 1438. Tada je ona predana Albrechtu II. (1397.-1439.) nakon čega više nije iskliznula iz habsburških ruku (osim 1742.-1745.). Njegovi su nasljednici (Fridrik III. i Maksimilijan I.) dinastiji priskrbili Burgundsko Vojvodstvo, Španjolsko Kraljevstvo (s prekomorskim posjedima), Zemlje Svetog Vaclava i Zemlje Svetog Stjepana prvenstveno zahvaljujući ženidbenoj politici, ali i snazi željeza.¹⁵²

No, u Tridesetogodišnjem ratu je ta vladavina suočena s ozbiljnim izazovom da bi nakon njegovog okončanja započelo novo poglavlje u povijesti dinastije i njenih dominija. Kao

¹⁵⁰ Neitzel 1992, 169-174.

¹⁵¹ Značenje akronima *AEIOU* do danas nije u potpunosti razrješeno. Tijekom povijesti se pojavilo i nekoliko stotina tumačenja, no danas prevladava mišljenje da se radi o skraćenici za *Austria Est Imperare Orbi Universo* na latinskom ili *Alles Erdreich Ist Österreich Untertan* na njemačkom jeziku što u oba slučaja implicira austrijsku vlast nad čitavim svijetom. Manja je vjerojatnost da se radi o *Austria Erit In Orbe Ultima* što bi značilo: Austrija nikada neće nestati. Mutschlechner, "AEIOU."; "A. E. I. O. U. "

¹⁵² Zöllner i Schüssel 1997, 100-118; Ingraio 2003, 3-4.

okrunjeni carevi, Habsburgovci su bili žarišna točka tog višedesetljetnog ratnog sukoba čiji je plamen u najvećoj mjeri zahvatio Sveto Rimsko Carstvo. No, pošto je njihova vladavina ne samo sezala dalje od granica Carstva nego i bila znatno osjetnija u zemljama Habsburške Monarhije, neminovno su i te zemlje na određen način involvirane u Tridesetogodišnji rat. Odnos svake pojedine zemlje prema dinastiji i način na koji je dinastija prakticirala svoju vlast su uvelike regulirali uvjete i diktirali dinamiku njihovog angažmana u vrtlogu Tridesetogodišnjeg rata.

Prema mišljenju povjesničara Charlesa Ingra s sjaj kruna Svetog Rimskog Carstva nije mogla nadmašiti niti jedna od brojnih vladarskih titula koje su Habsburgovci stoljećima ponosno isticali i ljubomorno čuvali. Prvenstveno se to odnosi na austrijsku granu¹⁵³ te vladarske kuće koja je 1556. preuzela monopol nad carskom krunom dok je istovremeno vladala konglomeratom austrijskih, čeških, ugarskih i hrvatskih zemalja.¹⁵⁴ Premda su austrijski Habsburgovci trajno „preuzeli“ carsku titulu, ona im nije donijela stvarnu političku moć niti je Sveto Rimsko Carstvo moglo biti njenim izvorom. Položaj cara je, međutim, nosio sa sobom prestiž bez presedana kojeg se dinastija nije odrekla sve do 1806. kada je Sveto Rimsko Carstvo izbrisano s političke karte Europe.¹⁵⁵ Želja za uspostavom čvrste ili čvršće vlasti u Carstvu je, doduše, postojala, no zbog složenih političkih okolnosti koje su u 16. stoljeću dodatno zakomplicirane vjerskim podjelama i raspodjelom moći između kneževa i izbornika, transformacija Carstva u centraliziranu monarhiju do 17. stoljeća više nije bila realna opcija.¹⁵⁶ Posljednji pokušaj stvaranja jedinstvenog dominija pod habsburškom krunom je bila *monarchia universalis* Karla V. (1500.-1558.) koja je osim Carstva podrazumijevala i ostale habsburške (pa i neke druge) posjede, a u konačnici se ideja pod utjecajem raznih okolnosti rasplinula.¹⁵⁷ Habsburgovci su se morali zadovoljiti čvrstom kontrolom nad „samo“ jednom trećinom čitavog Carstva, odnosno češkim i austrijskim zemljama.¹⁵⁸

Zemlje u kojima su Habsburgovci nastupali kao vladari su za sobom nosile i različite titule. Uz carsku titulu, tu je bila i ona njemačkog i rimskog kralja kao svojevrsni preduvjet za carski

¹⁵³ Car Svetog Rimskog Carstva Karlo V. (1500.-1558.) je 1521. podijelio habsburške posjede tako što je osim carske titule za sebe zadržao španjolske posjede u Europi i Novom svijetu, a bratu Ferdinandu (I.) je prepustio upravu nad austrijskim dijelom habsburških posjeda. Dugoročne posljedice diobe se zrcale u podjeli dinastije na dvije osnovne grane – španjolsku i austrijsku. Ingra 2003, 3.

¹⁵⁴ Ingra 2003, 16.

¹⁵⁵ Press 1986, 23.

¹⁵⁶ Ingra 2003, 7, 17-18.

¹⁵⁷ Lesaffer 2003, 122-123.

¹⁵⁸ Ingra 2003, 16.

naslov.¹⁵⁹ U austrijskim Nasljednim Zemljama (*Erblande*) koje su bile nukleus habsburške moći, vladar je nosio titulu nadvojvode (*Erzherzog*). U Zemljama Krune Svetog Vaclava, odnosno Svetog Stjepana su Habsburgovci vladali kao kraljevi. Ovdje svakako valja skrenuti pozornost na činjenicu da su Nasljedne (iako u posebnom statusu¹⁶⁰) i Vaclavove zemlje bile dijelom Svetog Rimskog Carstva, a istovremeno i sastavni dio Habsburške Monarhije. Uz to, češke su zemlje s površinom od oko 50 000 km² i 1.4 milijun stanovnika činile teritorijalno najveći i demografski najnaseljeniji carski elektorat. Nasuprot austrijskih i čeških zemalja, Krunovina Svetog Stjepana nije bila u sastavu Svetog Rimskog Carstva.¹⁶¹ Takva raspodjela najbolje svjedoči o kompleksnosti položaja Habsburgovaca u Tridesetogodišnjem ratu s obzirom na to da oni u njemu s jedne strane sudjeluju kao carevi, a s druge strane kao vladari Monarhije u kojoj jedan dio zemalja pripada Carstvu, a drugi ne.

Kada je Ferdinand I. (1503.-1564.) 1526. i 1527. godine od češkog, odnosno ugarsko-hrvatskog plemstva prihvatio krune svetog Vaclava i svetog Stjepana, prihvatio je izazov formiranja državno-političke zajednice s narodima različitog jezika, povijesti, a u određenoj mjeri kulture i vjere. Ipak, sve ih je povezivao zajednički neprijatelj – Osmanlije. U nekim je predjelima osmanska prisutnost bila sporednog značenja (češke zemlje), dok je na preostalom teritoriju buduće Habsburške Monarhije (austrijske, hrvatske i ugarske zemlje) pitanje obrane od Osmanlija bilo od prvorazredne važnosti. Uostalom, osmanska je ekspanzija glavni razlog zbog kojeg su te dvije krune uopće i došle u ruke austrijske dinastije. Za razliku od španjolske i burgundijske baštine koju su Habsburgovci priskrbili logikom uspostave ravnoteže moći koju je narušila Francuska, češke i hrvatsko-ugarske zemlje su u njihove ruke došle kao izravna posljedica širenja Osmanskog Carstva pri čemu se od habsburškog vladara, kao člana jedne od najprominentnijih europskih vladajućih dinastija očekivala zaštita svih ugroženih teritorija.¹⁶²

U takvom mozaiku donošenje bitnih vanjskopolitičkih odluka nije bilo nimalo jednostavno. U prvoj polovici 16. stoljeća Habsburška je Monarhija predstavljala teritorijalno-politički kompleks zemalja sa zasebnim i relativno razvijenim institucijama vlasti. Od stupanja na češko, odnosno ugarsko-hrvatsko prijestolje, Habsburgovci su nastojali barem do neke mjere centralizirati dio administracije novonastalog konglomerata. Premda su sve zemlje još imale

¹⁵⁹ Sažeto o odnosima titula i tumačenje značenja njemačkog i rimskog kralja te cara Svetog Rimskog Carstva u srednjem i ranom novom vijeku vidi u: Noël 1998, 8-18, 56-59.

¹⁶⁰ Press 1991, 9.

¹⁶¹ Ingraio 2003, 12; Wilson 2010, 21.

¹⁶² Ingraio 2003, 5.

prilično autonomne institucije vlasti, sve je veća uloga vladarskih organa poput Tajnog vijeća (*Geheimrat*) i Dvorskog vijeća (*Hofrat*). Posebno se to odnosi na Dvorsko ratno vijeće (*Hofkriegsrat*) osnovano 1556. s ciljem rješavanja svih vojnih pitanja na razini Monarhije.¹⁶³

No, da bi ranonovovjekovni vladar uspostavio stvaran autoritet koji bi olakšao i ubrzao donošenje značajnijih vanjskopolitičkih odluka, ključni su bili odnosi sa staležima. Historiografija je do sada pružala različite poglede na odnos vladar – staleži, a oni su često ovisili o njenoj provenijenciji. Na primjer, u 19. i početkom 20. stoljeća staleži su promatrani kao element destabilizacije vlasti, dok je liberalni pogled u staležima pronašao preteču moderne parlamentarne vlasti pri čemu je vladar dobio oznaku beskrupuloznog tiranina. Marksisti su na staleže i vladara gledali iz svog očista klasne borbe u kojoj obje strane iskorištavaju seljake pa je tako za njih odnos vladar – staleži bio od sporedne važnosti. Nacionalne historiografije Češke i Mađarske su pak inzistirale na prikazu staleža kao bedema slobode i jamaca opstojnosti pred napadima njemačko-habsburške hegemonije.¹⁶⁴ Vrlo slična percepcija primjetna je u većem dijelu hrvatske historiografije 20. stoljeća gdje se naglašavaju perpetuirani sukobi domaćeg plemstva i vladara pri čemu staleži imaju ulogu određenog čuvara nacionalne opstojnosti, dok je vladar taj koji ignoriranjem njihovih zahtjeva udara na municipalna prava krši slobode i privilegije Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva.¹⁶⁵ U suvremenoj je historiografiji taj odnos znatno složeniji. Generalna je ocjena da staleži svih europskih (ranonovovjekovnih) zemalja streme ka ograničenju vladarske moći kako bi očuvali ili proširili svoje privilegije i povlastice,¹⁶⁶ a gotovo istovremeno pridonose jačanju vlasti suverena (jačanju dvora), centralizaciji i stvaranju apsolutističke države.¹⁶⁷ Nadalje, kruna i staleži općenito egzistiraju u međusobnoj ovisnosti koja podrazumijeva podjelu privilegija od strane krune u zamjenu za političku podršku staleža u vidu lojalnosti i financijske pomoći. Takvi su međuodnosi posebno izraženi u Habsburškoj Monarhiji gdje su razni ustupci, kompromisi i drugi politički dogovori s pripadnicima plemstva poslužili vladarskoj dinastiji kao mehanizam održavanja i jačanja vlasti.¹⁶⁸ Jedan od relevantnih pokazatelja međuovisnosti i suradnje vladara i staleža u prvoj polovici 17. stoljeća je svakako vođenje rata. Da bi vladar uopće mogao voditi rat, bio je primoran na određene ustupke kako bi udovoljio staležima koji bi tada odobrili financijsku i vojnu pomoć. Stanovita razlika se, doduše, uočava prilikom

¹⁶³ Štefanec 2011, 231.

¹⁶⁴ Usp. Wilson 2010, 53.

¹⁶⁵ Adamček 1980, 499-503, 506, 508-509; Klaić 1976, 122-123; Šišić 1908, 9.

¹⁶⁶ Zmora 2001, 83.

¹⁶⁷ Scott 1999, 332-333; Wilson 2004, 209; Štefanec 2011, *passim*.

¹⁶⁸ Sutter Fichtner 2003, 43.

pokretanja ofanzivnog i defenzivnog rata. Za potonji je vladar nešto lakše uspijevao ishoditi podršku staleža, posebno kada su se i njihovi vlastiti posjedi našli na udaru neprijatelja, dok je pokretanje napadačkog rata primoralo cara/kralja na puno značajnije ustupke kako bi „uvjerio“ staleže da odobre potrebna sredstva.¹⁶⁹

Austrijska je kuća,¹⁷⁰ načeta dinastičkim podjelama i dodatno uzdrmana vjerskim napetostima unutar Monarhije te Dugim ratom protiv Osmanlija (1591./1593.-1606) prilično poljuljana dočekala 1618. godinu.¹⁷¹ Sa svim se suočenim izazovima dinastija nosila uz obilatu pomoć staleža, no ona, dakako, nije došla bez cijene. Egzemplarno je razdoblje vladavine cara Rudolfa II. Unutašnjoaustrijski nadvojvoda Karlo II. (1540.-1590.) je 1578. bio prinuđen protestantima definitivno priznati vjerske slobode, kako bi osigurao sredstva za obranu od Osmanlija koja su pak utrošena u financiranje Vojne krajine u Hrvatskoj i Slavoniji. Nadalje, Rudolf II. (1552.-1612.) je 1609. godine češkim staležima potpisao *Pismo Veličanstva (Littera Maiestatis/Majestätsbrief)* u kojemu im jamči slobodu vjeroispovijesti kako bi zadržao vlast u češkim zemljama.¹⁷² Do 1648. je dinastija proživjela (i preživjela) period obilježen još i dinamičnijim odnosima na relaciji vladar - plemstvo koji su imali snažan, ponegdje i sudbonosan utjecaj na budućnost Habsburške Monarhije. Bez sumnje su najeklatantniji primjer češki staleži. Oni su 1618. započeli pobunu koja je (ne njihovom zaslugom ili krivnjom) prerasla u tri desetljeća dug paneuropski ratni sukob. No, kada su 1620. poraženi, započeo je proces dezintegracije velikog dijela dotadašnjeg plemstva i stvaranja novog. Obračun s poraženim pobunjenicima je podrazumijevao egzekucije, ali i najveću zapljenu imovine i zemlje u Europi sve do 1645. godine. Na starogradskom praškom trgu je 27 pripadnika plemstva i građanstva dekapitirano za što su bile potrebne čak četiri sjekire. Zapljena je obuhvatila 680 čeških plemićkih obitelji od kojih je 166 izgubilo sve. Otprilike 150 posjeda je oduzeto od 250 moravskih obitelji. Zanimljivo, mnogi su protestirali, ali nitko od njih nije

¹⁶⁹ Ingraio 2003, 20; Benda 1991, 125.

¹⁷⁰ Izumrcem obitelji Babenberg koja je od 10. do sredine 13. stoljeća vladala velikim dijelom austrijskih zemalja su započele borbe za vlast koje su okončane priznavanjem vrhovništva češkog kralja Otoakara II. (1230.-1278.) Car Rudolf I. je ubrzo nakon stupanja na vlast u Svetom Rimskom Carstvu započeo ratni sukob koji mu je 1276., a zatim i 1278. osigurao austrijske zemlje. Time je postavljen temelj habsburške vlasti u austrijskim zemljama. Ona će dodatno ojačati u 14. stoljeću kada su zabilježeni određeni neuspjesi na vanjskopolitičkom planu pa je pažnja skrenuta prema što snažnijem vezivanju austrijskih zemalja za dinastiju Habsburg. Tako se 1326. – u vrijeme vladavine Fridrika Lijepog (1289.-1330.) – počeo koristiti naziv *dominum Austriae/ domus Austriae* ili *Herrschaft zu Österreich/ Haus Österreich (Casa d' Austria* u slučaju španjolskih Habsburga) koji upućuje na vladarsko pravo i neraskidivost veze između zemlje i dinastije pa je s vremenom postao njenim sinonimom. Mutschlechner, "The House of Austria."; Zöllner i Schüssel 1997, 88-91.

¹⁷¹ Sutter Fichtner 2003, 26-30; Birely 1991, 228; Wilson 2010, 239.

¹⁷² Sutter Fichtner 2003, 29, 31.

dovodio u pitanje legalnost konfiskacije već su samo molili za milost. Pobjeda nad češkim staležima se Ferdinandu II. višestruko isplatila. Konfiskacijom je namaknuo sredstva kojima je mogao osigurati lojalnost staleža znatno više no što je to uspijevalo njegovim prethodnicima. Također, na njihova je mjesta postavio lojalne obitelji i pojedince koji su se izdigli do visokog plemstva. U narednim godinama i desetljećima su vojno pomagali caru te igrali veoma bitnu ulogu u provođenju unutrašnje i vanjske politike Habsburške Monarhije da bi u određenim trenucima čak i djelovali kao protuteža središnje vlasti.¹⁷³

U istom razdoblju se slični procesi uočavaju u habsburškim Nasljednim Zemljama, mada je Ferdinand II. sveukupno mogao računati na veću razinu lojalnosti.¹⁷⁴ Godine 1618. su se Nasljedne Zemlje našle podijeljenima između pristaša čeških pobunjenika i lojalnih zakonitom vladaru. Dok je tako Unutrašnja Austrija većinski bila odana Ferdinandu II., Gornja i Donja Austrija su otvoreno stale na stranu ustanika. Nakon carskog trijumfa na Bijeloj gori 1620., uslijedio je obračun s pobunjenicima koji za razliku od čeških zemalja nije uključivao masovne javne dekapitacije, samo zahvaljujući tome što su „glavni kandidati“ uspjeli pobjeći. To, međutim, nije spriječilo cara u provedbi konfiskacije njihovih dobara i protjerivanju onih koji su stali na stranu čeških staleža. Na taj je način samo u (većinski odanoj) Unutrašnjoj Austriji protjerano 800 pripadnika plemstva. U Gornjoj Austriji je proces odmazde usporen bavarskom okupacijom 1620.-1628., a privremeno se olakšanje austrijskim ustanicima, mahom protestantima, ukazalo 1625. kada je Ferdinand II. udijelio kolektivni oprost svim pripadnicima staleža koji su od 1618. ustali protiv njegove vladavine. No, ono je bilo kratkog vijeka jer su 1627. „suočeni s ultimatumom protureformacije“ koji je caru poslužio za modeliranje lojalnosti.¹⁷⁵ U slučaju donjoaustrijskih staleža je primijenjena drugačija metoda pospešivanja odanosti vladaru budući da oni, zapravo, nisu osporavali Ferdinandovu vlast. Što je, također važno, oni su prije Bijele gore sklopili mir s Ferdinandom II. što je u konačnici posvjedočilo njihovu odanost i privrženost.¹⁷⁶

Odnosi habsburških vladara prema ugarskim staležima (među kojima se jednim dijelom mogu prepoznati i hrvatsko-slavonski) su obilježeni drugačijim logikama i gibanjima. Posebnost ugarskih staleža leži u činjenici da su kolektivno uživali šire privilegije i autonomiju od austrijskih i čeških, a to su najistaknutiji od njih uporno i gotovo neometano prakticirali na

¹⁷³ Usp. Wilson 2010, 351-353; Press 1991, 13.; Sutter Fichtner 2003, 38.

¹⁷⁴ U Nasljednim Zemljama su protestanti međusobno veoma podijeljeni, a uz to je tadašnji nadvojvoda i budući car Ferdinand II. na prijelazu stoljeća proveo opsežnu rekatolizaciju Unutrašnje Austrije što se odrazilo na odanost tamošnjih staleža 1618. godine. Wilson 2010, 64, 72.

¹⁷⁵ Heilingsetzer 1991, 253; Zmora 2001, 85.

¹⁷⁶ Ingrao 2003, 35-36.

svojim veleposjedima. Ugarski su staleži generalno bili konstanta protuteža kralju na vagi političke moći, no lojalni među njima su egzistirali u tijesnoj vezi s vladarem. Od posebne važnosti su bili oni najmoćniji jer je njihovo bogatstvo i vojni potencijal predstavljao snažan oslonac habsburškoj vlasti. Ipak, široka autonomija i brojne privilegije su pokazivale svoje naličje, napose u koordinaciji sa susjednom Erdeljskom Kneževinom jer se stvorilo plodno tlo za snažnu opoziciju habsburškoj vlasti koja je od 17. stoljeća u nekoliko navrata otvoreno, ali ne i pretjerano uspješno ustala protiv Beča od čega čak dva puta tijekom Tridesetogodišnjeg rata.¹⁷⁷

U kojoj su mjeri iznimno dinamični odnosi na relaciji vladar – staleži utjecali na cjelokupnu Habsburšku Monarhiju ponajbolje opisuje teza povjesničara Roberta Bireleya koji kao njenog pravog utemeljitelja vidi Ferdinanda II. (češki kralj 1617.-1619., 1620.-1627., ugarski i hrvatski kralj 1618.-1625., car 1620.-1637.) iako do početka njegove vladavine Monarhija u tom sastavu postoji gotovo cijelo stoljeće. Bireley drži da je Ferdinand II., osim što je uspio slomiti otpor pobunjenog plemstva u austrijskim i češkim zemljama, kompromisnim je rješenjima učvrstio svoju vlast tamo gdje nije bilo moguće slomiti otpor. Kao primjer tomu ističe upravo područje Ugarske. Nadalje, vojnim je i diplomatskim pobjedama ostvario povoljan kompromis sa staležima Svetog Rimskog Carstva. S druge strane je uz obilatu pomoć privrženog plemstva pospješio koheziju Monarhije. U tom je procesu ključan faktor bila njegova politika konfesionalizacije. Naime, u kontekstu vjerskih obilježja Tridesetogodišnjeg rata, Ferdinand II. je nastojao Katoličku crkvu što čvršće vezati uz svjetovnu (državnu) vlast kako bi preko nje i uz nju ojačao vlastitu poziciju.¹⁷⁸ U vjerski poljuljanim zemljama trebalo je vratiti i učvrstiti katoličku vjeru koja je u odnosu vladar – podanik bila svojevrsni jamac lojalnosti. Nakon 1620. je uslijedila vrlo aktivna rekatolizacija koja je rezultirala iseljavanjem protestantskog plemstva čije su mjesto zauzeli katolici. Oni su svojim vjerskim opredjeljenjem ukazivali na vlastitu lojalnost monarhu.¹⁷⁹ U konačnici, katolički identitet je bio taj koji je povezivao narode Habsburške Monarhije kada druge zajedničke poveznice nije bilo. Tako je Ferdinand II. provodeći konfesionalizaciju homogenizirao Habsburšku Monarhiju i udario temelje kasnije već tradicionalnoj habsburškoj politici uske suradnje s Crkvom koja je dosegla svoj vrhunac u jozefinizmu koncem 18. stoljeća za vladavine cara Josipa II. (1780.-1790.).¹⁸⁰

¹⁷⁷ Ingraio 2003, 41; Scott 1999, 324; Sutter Fichtner 2003, 38; Štefanec 2011, 60.

¹⁷⁸ Birely 1991, 230-240.

¹⁷⁹ Wilson 2010, 357-361.

¹⁸⁰ Birely 1991, 237.

3.1.2. Uloga Hrvatskog sabora i bana

Staleži zemalja pod habsburškom krunom su svoje političko djelovanje mogli ostvarivati kroz različite političke institucije među kojima su, ovisno o dijelu Monarhije, najznačajnije bile lokalne ili zajedničke staleške skupštine, odnosno sabori. Do početka Tridesetogodišnjeg rata, Zemlje Krune Svetog Vaclava su imale svoje zasebne sabore. Najveći značaj i utjecaj imao je Češki sabor. Njega su činila tri staleža – gospoda, vitezovi i slobodni gradovi, a Sabor je kao takav imao zakonodavnu i fiskalnu vlast te je mogao odobriti pohod kraljevske vojske izvan vlastitih granica. No, poraz na Bijeloj gori 1620. je imao snažne posljedice koje su se počele osjećati tek stupanjem na snagu Obnovljenih zemaljskih odredbi 1627./1628. Nakon toga je Češki sabor izgubio pravo odlučivanja o najvažnijim pitanjima, posebno u domeni zakonodavstva i financija. Iako su institucije vlasti nastavile s (ograničenim) radom, zemlje češke krune su izgubile veliki dio svoje autonomije jer se o svim važnim pitanjima odlučivalo u Beču.¹⁸¹

U Unutrašnjoj Austriji je svaka zemlja imala svoj sabor, ali se isto tako održavao i onaj zajednički. Važno je u ovom kontekstu kazati da staleži na saboru nisu imali zakonodavnu vlast, već su morali pronalaziti načine kako uz vršenje (financijskog) pritiska na zemaljskog kneza ostvariti vlastite interese.¹⁸² O tim su interesima najviše brigu vodili *Verordnete* kao neka vrsta stalnog tijela ili staleške vlade. Ono što je Unutrašnju Austriju do 1619. distingviralo od ostalih habsburških Nasljednih Zemalja je bila teritorijalna samostalnost, a utoliko su i tamošnji staleži uživali određenu autonomiju. Vlast je pripadala nadvojvodi čiji je dvor, zajedno s upravom, smješten u Grazu. U tom smislu, „vladar“ s kojim su unutrašnjoaustrijski staleži najintenzivnije komunicirali, odnosno surađivali i oponirali mu, bio je nadvojvoda.¹⁸³

U razdoblju od 16. do 18. stoljeća kada Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo biva svedeno na *Ostatke ostataka (Reliquia reliquiarum)* Hrvatski sabor se postepeno izdiže kao ključna institucija vlasti u Kraljevstvu. Prije nego li će u 18. stoljeću postati okosnicom političkih zbivanja,¹⁸⁴ u 17. stoljeću biva konfrontiran s čitavim nizom izazova na polju religije, rata te vanjske i unutrašnje politike. Sabor Hrvatske i Slavonije je za vrijeme Tridesetogodišnjeg rata imao svoju važnost ne samo u okviru Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva nego i Habsburške Monarhije. Kao jedan od kotačića u mehanizmu sustava vlasti Monarhije, Sabor je svojim

¹⁸¹ Rada, Vraniček, Čornej, Čornejová, Bělina, Pokorny, Halada, Moravcová, Tomeš, Hrbek, Mareš, Grulich, Roček 2014, 239-241, 301-302.

¹⁸² Štefanec 2001, 61.

¹⁸³ Štefanec 2011, 15, 99, 103-104.

¹⁸⁴ Jukić 2013, 259.

odlukama u nezanemarivom obujmu kreirao lokalne i u određenoj mjeri utjecao na regionalne prilike. Pritom je pokazivao prilično visoku razinu autonomije što je usvojenim odlukama davalo snagu. Saborska su zasjedanja imala velik, često i presudan značaj za vojno-politički smjer kojim se od 1618. do 1648. kretalo Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo. Taj je smjer pridonio očuvanju habsburške vlasti u Krunovini Svetog Stjepana, a posljedično i očuvanju cjelokupne Monarhije.

Hrvatski sabor je u osnovi skupština staleža i redova Kraljevstva koju je sazivao kralj ili češće ban. Kao zakonodavno tijelo (uz kralja) Sabor je raspravljao o postojećim i novim zakonima te svim onim poslovima koji se nisu mogli obavljati bez privole staleža i redova. Do 16. stoljeća su sabori hrvatskih zemalja održavani zasebno, a prvi puta je hrvatsko i slavonsko plemstvo održalo zajedničko zasjedanje na saziv novog kralja Ferdinanda I. u Zagrebu 1533. godine. Konačno, od 1558. godine staleži i redovi Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva zasjedaju na jedinstvenom saboru. Na tim sjednicama pretežno sudjeluje srednje i niže plemstvo te slobodni kraljevski gradovi preko svojih županijskih predstavnika. Prelati i velikaši su smjeli osobno sudjelovati na sjednicama, ali među njima je bilo mnogo onih koji nisu pridavali posebnu pažnju Hrvatskom saboru pa sudjeluju samo na zasjedanjima Ugarskog sabora, kao zajedničkog sabora zemalja Krunovine. Osim domaćeg plemstva, na saborskim sjednicama su obično sudjelovali kraljevi izaslanici i predstavnici, a u slučaju da nisu bili osobno prisutni, na početku rasprave bi se pročitao kraljev prijedlog ili kakvo potraživanje. Jednako tako, staleži i redovi su preko tih poslanika kralju slali svoje molbe, pritužbe i prijedloge.

U 17. stoljeću Sabor se sastajao do tri puta godišnje, uglavnom u Zagrebu ili Varaždinu, a same sjednice su obično trajale po jedan ili dva dana, uz poneke iznimke kada se rasprava oduljila za još koji dan. Prema pravilu, sastajao se prije i nakon zasjedanja Ugarskog sabora. Zajednički, odnosno Ugarski sabor koji se nakon pada Budima 1541. održavao u Požunu je bio nadležan za čitavu Krunovinu stoga je imao šire ovlasti Hrvatskog sabora. Također, glave su se krunile samo na Ugarskom saboru, no svejedno je Hrvatski sabor imao zasebno pravo birati kralja. Treba istaknuti kako Hrvatski sabor nije bio podložan Ugarskom, odnosno mogao je donositi vlastite zakone i propise koji nisu morali biti u skladu s onima donesenima na Ugarskom saboru što će biti posebno važno tijekom početnih godina Tridesetogodišnjeg rata. Za razliku od jednodomnog Hrvatskog sabora gdje su svi staleži i redovi zajedno zasjedali, Ugarski sabor je bio dvodomna institucija. Hrvatski ban, velikaši, prelati te od 1609. poslanici Hrvatskog

sabora imali su mjesta u gornjem domu zajedno s najmoćnijim i najuglednijim ugarskim plemstvom.¹⁸⁵

Pitanje ingerencije i stvarne vlasti koju je krajem 16. i početkom 17. stoljeća držao Hrvatski sabor je slojevito. Posljedica veoma turbulentnog, složenog i prilično iscrpljujućeg 16. stoljeća se ogledala u slabljenju Sabora, odnosno smanjenju njegove ingerencije. Gubitak teritorija, što zbog osmanskih osvajanja, a što zbog izdvajanja Vojne krajine, značio je i slabljenje društvene elite što se moralo odraziti i na Sabor kao stalešku skupštinu.¹⁸⁶ Na Ugarskom saboru gdje se pak raspravljalo o pitanjima cjelokupne Krunovine, hrvatski saborski poslanici zbog nedostatka materijalnih, točnije financijskih i vojnih resursa nisu mogli ostvariti veći učinak na odluke.¹⁸⁷ Ipak, čini se da je na razini Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u 17. stoljeću došlo do određene stabilizacije pa čak i jačanja staleža i redova što se, dakako, prelilo na rad Sabora. Uzrok tome Josip Adamček vidi u gospodarskom i političkom jačanju srednjeg i nižeg plemstva što se u konačnici odrazilo na instituciju Sabora.¹⁸⁸ I zaista, pokazalo se kako je Hrvatski sabor tijekom Tridesetogodišnjeg rata pokazivao vrlo visoku razinu odlučnosti i autonomije (ponekad i ovlasti) barem na području hrvatskih zemalja koje nisu bile pod krajiškom upravom.

U praksi se djelovanje Sabora zrcalilo u donesenim zakonima i propisima, a oni su bili formulirani kao *zaključci*. Njih je potom kralj trebao potvrditi ili sankcionirati, a bilo je i takvih zaključaka koji zbog svoje prirode jednostavno nisu zahtijevali kraljevsku sankciju. Uz to, Hrvatski je sabor imao ovlasti postaviti najvažnije dužnosnike u Kraljevstvu poput velikih župana, protonotara, blagajnika, plemićkih sudaca, zastupnika na Ugarskom saboru i dr. Osim zakonodavnih i izbornih, u opseg nadležnosti i rada Hrvatskog sabora su ulazile neke pravosudne i upravne funkcije.¹⁸⁹

Eklatantan primjer koji ukazuje na autonomiju Sabora i njegovu odlučnost da svojim odlukama kreira ključne smjerove politike Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u 17. stoljeću zabilježen je otprilike desetljeće i pol prije početka Tridesetogodišnjeg rata. Pritom valja istaknuti da su se posljedice tih odluka na određeni način osjetile u prvih nekoliko godina tog paneuropskog sukoba jer se politika Sabora iz razdoblja od 1618. do 1620. uvelike oslanjala na vlastitu politiku s početka stoljeća, točnije od 1604. do 1606. godine. Naime, prelazak iz 16. u

¹⁸⁵ Lazanin i Štefanec 2000, 96; Štefanec 2001, 60-61; Klaić 1973, 602.

¹⁸⁶ Usp. Beuc 1969, 51.

¹⁸⁷ Štefanec 2011, 52.-53.

¹⁸⁸ Adamček 1980, 506.

¹⁸⁹ Beuc 1969, 49, 53-54.

17. stoljeće je u većini zemalja pod habsburškom krunom obilježen vjerskim trvenjima i ratnim sukobima.¹⁹⁰ Tako je bilo i u Ugarskoj pa je car i kralj Rudolf II. početkom 1604. sazvaio sabor u Požunu ne bi li s ugarskim protestantima pronašao zajednički jezik. Tada je dogovoren 21 zaključak ili članak kojima se protestantima jamče određene slobode. Nedugo potom, Rudolf II. je samostalno dodao 22. članak čime je praktički poništio dogovorena prava. Odgovor ugarskih i erdeljskih protestanata formuliran je u obliku oružane pobune Istvána Bocskaya¹⁹¹ i rata koji je trajao iduće dvije godine. Osmanski je sultan pobuni dao svesrdni blagoslov budući da je Bocskay bio vazal Porte koja je, također, u to vrijeme ratovala protiv Monarhije. Konačno, u Beču je 1606. potpisan mir između kralja i erdeljskog kneza kojim je ugarskim protestantima zajamčena vjerska sloboda. No, dok su protestantski ugarski staleži bjesnili na kralja, Hrvatski je sabor objeručke prihvatio sporni 22. članak i nedvosmisleno potvrdio katoličku opredijeljenost hrvatskih staleža i redova. Njima je ovaj članak poslužio kao zakonsko uporište u protjerivanju protestanata koji su ponajviše dolazili iz austrijskih zemalja. Iako je konačno Bečki mir poništio 22. članak, Hrvatski je sabor 1607. zatražio od Rudolfa II. sankcioniranje vlastitih zaključaka iz 1604. koji su nastali na temelju požunskog sabora s početka godine i 22. članka.¹⁹² Za V. Klaića je pozadina ovako žustre reakcije Hrvatskog sabora svjetovne prirode. Smatra da su domaći staleži i redovi forsiranjem vjerskih privilegija katolika željeli ojačati svoje političke pozicije u odnosu na protestantske krajiške zapovjednike.¹⁹³ U svakom slučaju ustrajanjem na 22. članku Hrvatski je sabor demonstrirao svoju autonomiju od ugarskih staleža, a istovremeno je donio odluku koja je zacementirala katoličku opredijeljenost domaćih staleža i to baš – što je znakovito – u osvit Tridesetogodišnjeg rata.

¹⁹⁰ Vjerske nesuglasice nisu potresale samo austrijske i češke zemlje nego i Ugarsku kojoj se u nekoj mjeri pridružio Erdelj. Dugi rat (1591./1593.-1606.) između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva je donio velika razaranja ugarskim županijama što je dovelo do vrlo napete političke situacije u zemlji. Katolički velikodostojnici su pokušali ugrabiti priliku i ojačati svoj oslabljeni položaj, a to je rezultiralo incidentima onkraj zakona i velikim nezadovoljstvom protestanata. Zöllner i Schüssel 1997, 144-148; Pálffy 2010, 141-142.

¹⁹¹ István Bocskay (1557.-1606.) postao je erdeljski knez 1604. uslijed pregovora s Osmanlijama radi pomoći protiv Beča. Naime, car Rudolf II. je iste godine samovoljno pridodao posljednji 22. članak zaključcima Zajedničkog sabora čime je urušio pretenzije ugarskih protestanata na slobodu vjeroispovijesti. Tim je (nezakonitim) činom Rudolf II. prisilio ugarske protestante na ustanak, a njihov je vođa postao István Bocskay. Nakon dvije godine ratnih sukoba 23. lipnja 1606. sklopljen je mir u Beču kojima je Bocskay osigurao protestantima u Ugarskoj slobodu vjeroispovijesti. Detaljnije o pobuni Istvána Bocskaya vidi u: Pálffy 2009, 209-233.

¹⁹² Klaić 1973, 565-568; Šišić 1939, 131-133.

¹⁹³ Prema Klaiću krajiški časnici koji su bili protestanti su naseljavali Vlahe na štetu Katoličke crkve i Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva pa su u ograničavanju i njihova djelovanja domaći staleži i redovi vidjeli svoju priliku da se osigura „političko jedinstvo Hrvatskog Kraljevstva“. Klaić 1973, 567.

3.1.3. Kraljevska vojska Hrvatske i Slavonije: banski banderij, kraljevske haramije i insurekcijska vojska

Premda je najam plaćeničkih postrojbi u zemljama koje su od 1618. zahvaćene Tridesetogodišnjim ratom bio sveprisutan pa čak i dominantan oblik formiranja vojne sile u Europi, postojali su i drugi manje ili više zastupljeni mehanizmi koji su služili istoj svrsi. S obzirom na to da najvećim dijelom prvog desetljeća Tridesetogodišnjeg rata hrvatski vojnici vrše zadaću obrane teritorija dijelova Habsburške Monarhije, relevantni mehanizmi se vežu uz organizaciju zemaljske obrane. Njena se organizacija razlikovala u svim europskim zemljama prve polovice 17. stoljeća i razlike su, ovisno o području, bile manje ili više izražene. Ako se izuzmu plaćeničke formacije koje su također mogle služiti kao (privremena) mjera, dva ovdje relevantna tipa organizacije zemaljske obrane su milicija (*militia*) i insurekcijska vojska. Takve su snage bile tipične za Habsburšku Monarhiju tijekom 16. i 17. stoljeća.¹⁹⁴ Razlike između milicije i insurekcijske vojske variraju, a poveznica im je što se u najvećem broju slučajeva okupljaju ili podižu vojsku tek kad se za to ukaže potreba.

Koncept milicije kao lokalnih oružanih snaga u europskoj civilizaciji postoji još od doba antike, no tijekom vremena je bio podložan različitim strukturnim promjenama i načinima primjene.¹⁹⁵ U 17. stoljeću milicija je prisutna u gotovo svim europskim zemljama. Značajan strukturni pomak je zabilježen koncem 16. stoljeća kada je grof Johann VII. von Nassau-Siegen (1561.-1623.) vođen inovativnim dosezima nizozemskog vojnog učenja i iskustvom ratovanja u Carstvu svojim spisima postavio temelje suvremene milicije. U svrhu povećanja njene efikasnosti, potrebno je bilo razraditi kvalitetan sustav popunjavanja. Prvo su popisani svi sposobni muškarci, a zatim su razvrstani prema godinama, bračnom statusu i fizičkom stanju. Najpoželjniji su bili neoženjeni mladi muškarci. Onim oženjenima je njihova obitelj bila „razlog više“ da ne riskiraju život u okršaju, a uz to su često na vojne kampanje uz sebe vodili ženu i djecu što je predstavljalo teret za vojsku. Unovačeni su muškarci potom podijeljeni u satnije s kojima su nedjeljom prolazili vojnički dril. Kada bi crkveno zvono upozorilo na opasnost, milicijski oružnici su bili dužni pojaviti se naoružani pred svojim zapovjednicima i ostalim vojnicima. Tako organizirana milicija je najčešće služila kao zemaljska obrana i nije predviđena kao zamjena za vojsku tijekom kampanje, mada su pojedini prinčevi Svetog

¹⁹⁴ Brnardić 2009, 12.

¹⁹⁵ U Rimskom Carstvu su postojale različite vrste milicija od kojih su neke bile namijenjene za obranu određenog prostora (*militia urbana*, *militia municipalis*). U ranom srednjem vijeku kod Anglosasa i Franaka u doba Merovinga milicije su kao postrojbe određenog područja služile vladarima u njihovim vojnim pohodima. U Francuskoj se tijekom 12. stoljeća javljaju milicije kao organizirane gradske postrojbe. „Militia.“; „Milicija.“

Rimskog Carstva od milicijskih odreda i vlastite tjelesne straže znali formirati jezgru svoje stajaće vojske.¹⁹⁶

U Kraljevini Danskoj je milicija od kraja 16. stoljeća nekoliko puta reformirana pri čemu se modernizacija dobrim dijelom oslanjala na nizozemske inovacije i teoriju grofa Siegen-Nassaua. Rezultat je gotovo pet i pol tisuća vojnih obveznika koji su određeni prema pojedinom području. Milicijska služba, dakako, nije zaobišla niti lokalne feudalce koji su služili kao konjica (*rotjeneste*), dok su pješačke postrojbe popunjavali slobodnjaci te se ona odnosila isključivo na obranu vlastitih granica.¹⁹⁷ Slične je reforme poduzela Švedska koja je oslanjajući se na sustav novačenja milicije, u drugom desetljeću 17. stoljeća uspostavila okvir za formiranje profesionalne vojske.¹⁹⁸ Pluralizam europskih milicijskih vojnih odreda vrlo dobro oslikava primjer ugarske *militie portalis* koja je na kraljev zahtjev bila dužna služiti izvan matične zemlje.¹⁹⁹

Naziv insurekcijska vojska je karakterističan za Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo i označava opći ustanak svog naroda na oružje (*insurrectio*; lat. *insurgo*, 3 = ustati, podići).²⁰⁰ No, vojno-obrambeni sustav koji podrazumijeva mobilizaciju plemstva i njihovih podanika u slučaju nužde ili na vladarev poziv je u 17. stoljeću poznat i u drugim europskim zemljama. Radi se o tipičnom feudalnom ustroju prema kojemu je vazal obvezan na vojnu službu svome senioru. Vojske europskog srednjovjekovlja primarno je popunjavalo plemstvo, a kako je privilegirani sloj bio vrlo ograničen, često je bilo neophodno povećati brojnost pojedincima i/ili skupinama koji dolaze izvan tog sloja. Kada su mogućnosti to dopuštale, plemstvu su pridružene plaćeničke skupine, ali njihov je angažman prvenstveno ovisio o platežnoj moći onoga tko ih je unajmio. U siromašnijim društvima ili otežanim okolnostima u kojima si vladar ili feudalac nije mogao priuštiti plaćenike, posezalo se za vlastitim podanicima, odnosno seljacima i kmetovima koji su za tu priliku naoružani.²⁰¹ Premda se takva vojska mogla koristiti u ofenzivnim operacijama na neprijateljskom terenu, to je u razmatranom razdoblju razmjerno rijetka pojava. Češke zemlje su se tijekom 16. i 17. stoljeća uvelike oslanjale na insurekcijsku

¹⁹⁶ Grof Johann VII. von Nassau-Siegen (1561.-1623.) bio je jedan od najutjecajnijih i najbitnijih vojnih teoretičara na prelasku iz 16. u 17. stoljeće. U početku se bavio upravom i financijama u svezi vojnih pitanja da bi promatrajući rad svojih rođaka i vojnih zapovjednika Wilhelma Ludwiga von Nassau-Siegena i Moritza von Nassaua-Siegena stekao prvo ratno iskustvo. Kasnije je stupio u švedsku slubu, vršio diplomatske misije i borio se u Flandriji protiv Španjolaca. Bio je gorljivi protestant. Glawischnig 1974. Wilson 2010, 141-144.; Tallett, 1992, 86.

¹⁹⁷ Wilson 2010, 173-174.

¹⁹⁸ Wilson 2005, 191.

¹⁹⁹ Borosy 1982, 65.

²⁰⁰ Štefanec 2011, 17.

²⁰¹ Borosy 1982, 77.

vojsku pa je tako nakon Druge praške defenestracije na oružje pozvano 30 000 ljudi od čega se odazvala trećina. U Poljsko-litavskoj Uniji gdje su postojali i manji odredi milicije, plemstvo je bilo dužno na kraljev poziv mobilizirati svoje podanike kada su granice domovine bile ugrožene.²⁰² Slična organizacija zemaljske vojske je ustanovljena za Unutrašnjoaustrijske Zemlje u zadnjem kvartalu 16. stoljeća. Uz veliki doprinos Lazarusa von Schwendya (1522.-1583.) uređen je obrambeni red tih zemalja koji je podrazumijevao podizanje svakog 30., 10. ili 5. muškarca na oružje (*Landesaufgebot*), ovisno o tome kolika je bila razina ugroze.²⁰³

Milicija i insurekcija su u određenim slučajevima mogle odgovoriti na izazove, ali su generalno u prvoj polovici 17. stoljeća bile nedostatne zbog svojeg uređenja, sastava i načina djelovanja.²⁰⁴ U praksi se nedostatnost ponajviše očitovala u imobilnosti. Budući da su milicije ustrojene prvenstveno radi obrane teritorija, one su iskazivale snažan otpor kada se od njih zahtijevalo služenje izvan granica tog istog teritorija. Insurekcijska vojska je samo do određene mjere po tom pitanju bila nešto fleksibilnija, mada i dalje to nije bila vojska na koju se moglo previše računati tijekom operacija izvan matičnog područja kao što će u radu biti prikazano. Drugi ključni nedostatak kojeg historiografija pripisuje zemaljskim snagama poput milicije i insurekcije jest manjak borbenih kvaliteta u odnosu na plaćenike čija je osnovna djelatnost ratovanje.²⁰⁵ Tako primjerice, štajerski *Verordnete* nisu imali visoko mišljenje o vlastitim insurekcijskim snagama, smatrajući ih neiskusnim ratnicima kojima manjka hrabrosti.²⁰⁶

Staleži i redovi Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva su po pitanju zemaljske obrane u 17. stoljeću slijedili tradicionalnu feudalnu organizaciju vojnih snaga koje čine malobrojne stalne banske i kraljevinske postrojbe te plemićki banderiji i insurekcijska vojska. U stvarnosti je situacija do neke mjere specifična jer je domaće plemstvo neprestano izloženo osmanskim napadima što njih same (i njihove podanike) zapravo tjera na gotovo neprestanu vojnu službu. Od kraja 15. stoljeća, naime, kraljevska riznica nije mogla odgovoriti na vrlo ozbiljne izazove i potrebe obrane pa su velikaši zajedno s plemićima bili prinuđeni samostalno pronalaziti načine kako bi obranili svoje posjede. Rezultat toga je svojevrsna „profesionalizacija“ koja je

²⁰² Wilson 2010, 173.-174., 195.

²⁰³ Štefanec 2011, 313.

²⁰⁴ Uloga milicija je sredinom 17. stoljeća u nekim zemljama Zapadne Europe porasla pošto je djelomično zamijenila plaćenike i postala jednom od osnova stvaranja profesionalne državne vojske. Parrott 2010, 76.

²⁰⁵ Tallett 1992, 84.

²⁰⁶ Valentinitich 1974, 110.

od ugroženog plemstva stvorila stalne vojnike.²⁰⁷ Neki od tih stalnih vojnika služili su u plemićkom i/ili banskom banderiju.

Kraljevski ili banski banderij pripada korpusu stalne vojske Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva i u određenom je smislu moguće govoriti o elitnoj postrojbi. Pojam banderij dolazi od latinske riječi (gotskog porijekla) *banderium* za stijeg ili zastavu. U vojnom kontekstu je riječ o zastavi pod kojom se okupljaju vojnici koje su feudarci bili dužni osigurati za kraljevu vojsku u ratnim okolnostima.²⁰⁸ Organizirani feudalni banderiji se u Krunovini mogu pratiti od kraja 13. stoljeća, a njihove su redove popunjavali familijari (*familiares, familiaris*), tj. plemići u magnatskoj službi.²⁰⁹ Banderij je prvenstveno podrazumijevao tešku oklopljenu konjicu i kao takav je dugo bio najsnažniji vojni faktor Zemalja Krune Svetog Stjepana. Jednako tako, bio je stvarni simbol moći jer samo je bogati, moćni i utjecajni pojedinac mogao pod svoju zastavu okupiti veliki broj teško oklopljenih konjanika. Stoga ne čudi što su početkom 14. stoljeća banderiji imali veliku ulogu u dinastičkim borbama i aspiracijama tadašnjih velikaša. Ipak, kralj Karlo Robert I. (1288.-1342.) je ograničio moć pojedinih velikaša, a time i banderija koji je kao institucija reformiran. U idućim stoljećima regulacija je nastavljena pa je tako u drugoj polovici 15. stoljeća banderij morao imati snagu od barem 400 vojnika. Postojala je, naravno, mogućnost da vlastelin umjesto podizanja određenog broja vojnika osigura ekvivalent u novcu. Vjekoslav Klaić navodi kako je tijekom vladavine kralja Matijaša Korvina (1458.-1490.) ban primao novac od kralja kako bi njime plaćao banski banderij. Prema regulativi Vladislava II. Jagelovića (1456.-1516.) iz 1498. određeni su najistaknutiji članovi Krunovine koji smiju držati banderij, a među njima je dakako bio i hrvatski ban.²¹⁰

Dolaskom Habsburgovaca na prijestolje, stupila je na snagu nova regulacija banderija kao jedna od posljedica osmanskih osvajanja. Zbog gubitaka posjeda mnogi velikaši, posebno oni s područja srednjovjekovne Hrvatske, nisu bili u stanju sakupiti niti tih minimalnih 400 vojnika. Slična situacija se može primijetiti i na području Slavonije gdje su samo obitelji Zrinski, Batthyány i Ungnad mogli prikupiti 400 i više vojnika. Stoga je jedan od glavnih uvjeta kojeg je domaće plemstvo postavilo pred austrijsku kuću u zamjenu za krunu bilo obećanje kralja da će financirati 1000 konjanika i 200 pješaka. Od tog broja 200 konjanika i 200 pješaka izravno služi pod banom dok preostale konjanike čine plemići koji prema kraljevu pozivu

²⁰⁷ Jurković i Moretti 2010, 42.

²⁰⁸ "Banderij."

²⁰⁹ Više o familijarima na prostoru hrvatskih zemalja s konca 14. i prve polovice 15. st. vidi u: Miljan 2015, 103-132.

²¹⁰ Rady 2000, 151-153.; Klaić 1973, 638.

moгу služiti izvan granica domovine. Može se kazati kako su u 16. i 17. stoljeću svi banderiji (ili barem velika većina) bili pod vrhovnim zapovjedništvom bana. Za razliku od srednjeg vijeka kada je temelj svakog banderija pa tako i banskog bila teška konjica, od sredine 16. stoljeća konjicu u banskom banderiju služe laki konjanici – husari. Pješačke čete pod banskim zapovjedništvom su formirane od trabanata (kasnije haramije). Riječ je o lakim formacijama pješaka, tipičnim za Ugarsku. Na području Vojne krajine trabanti su bili najslabije plaćene borbene jedinice.

Tijekom 16. stoljeća je značaj banskog banderija bio u konstantnom padu. Njegovo je financiranje u najmanju ruku bilo veoma skromno te je čak dovelo do odstupanja dvojice banova Tome Erdödyja (1595.) i Ivana II. Draškovića (1606./1607.) zbog neisplate novca i nemogućnosti održavanja banderija. Plemići su bansku službu zamijenili krajiškom što je dovelo do smanjenja broja konjanika. Početkom 17. stoljeća banderij je brojao samo 300 konjanika i 300 pješaka, a prilikom ustoličenja Žigmunda Erdödyja 1627. banska je postrojba svedena na 300 lakih konjanika i 200 pješaka („*trecentos equites levis armaturae ac ducentos pedites Hungaros ve Slavonienses*“). U kontekstu opadanja banskih ovlasti ne čudi što je banski banderij izgubio na snazi, a posljedično je i njegova uloga u obrani Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva smanjena. Prema Nataši Štefanec nedostatak banskih jedinica bio je u tome što su zamišljene kao „pokretna vojska“ koja borbeno nastupa ovisno o konkretnoj prilici na određenoj lokaciji dok je obrana od Osmanlija zahtijevala „dobro raspoređenu vojsku po utvrdama, čemu se banske trupe nisu mogle prilagoditi.“²¹¹

Osim banskog banderija, u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu javljaju se i kraljevske ili zemaljske haramije kao još jedna vrsta stalnih postrojbi. Naziv haramije izvorno dolazi od turske riječi *harāmmī* koja, u biti, označava lopova ili razbojnika. Haramije predstavljaju lako naoružano pješaštvo kojega su domaći staleži i redovi prvi puta unajmili 1539. radi obrane od osmanskih provala. Od 1547. haramije su formirane kao stalna vojska Kraljevstva koju financira Hrvatski sabor prikupljanjem poreza – dimnice. Izvor problema je bio nedostatak novca za njihovo financiranje, a s obzirom na to da takve situacije nisu bile rijetke, zemaljske ili kraljevske haramije nisu mogle imati preveliku važnost u obrani zemlje. Po pitanju taktičkog ustroja, najčešće su formirani u čete od 50 vojnika kojima je zapovijedao harambaša ili vojvoda. Kraljevskim haramijama je zapovijedao kapetan kraljevstva, a haramije su najvećim dijelom smještene na području Banske krajine²¹² između Kupe i Une gdje su štatile

²¹¹ Beuc 1969, 69; Klaić 1973, 638-639, 642.; Štefanec 2011, 254, 347, 372; HSS, 406-407.

²¹² O Banskoj krajini vidi u: Kaser 1997, 201-218.

Kraljevstvo od osmanskih upada. Tijekom Tridesetogodišnjeg rata će se pokazati kako im uloga nije bila ograničena isključivo na čuvanje spomenutog prostora, već su njihove „usluge“ korištene gdje god je to bilo potrebno u trenucima kada je Hrvatskoj i Slavoniji prijetila opasnost. Što se naoružanja tiče, haramije su uglavnom pratile onodobne trendove i tehnološke inovacije pa su u 17. stoljeću osim sablji, sjekira i buzdovana koristili puške s mehanizmom na fitilj i muškete kao njihov napredniji oblik.²¹³

Pod banskim zapovjedništvom nalazila se i insurekcijska vojska. Nju je prema potrebi proglašavao Sabor, u slučaju da je to zatražio kralj ili su pak staleži i redovi samostalno uočili nužnost podizanja vojske. Insurekcijska vojska nije bila jednoobrazna i njene su osobine ovisile o uvjetima i okolnostima, odnosno potrebi i mogućnostima prema kojima je podizana. Osnovna podjela podrazumijevala je opću (*generalis*) insurekciju ako je njome bilo zahvaćeno cijelo Kraljevstvo i djelomičnu (*partialis*) u slučaju da se radilo samo o određenom području Kraljevstva. Opća i djelomična insurekcija su pak mogle biti personalne što je značilo da je plemstvo bilo dužno osobno se odazvati, zatim banderijalne koje su uključivale banderije (privatne postrojbe) velikaša i prelata formirane od njihovih vazala te portalne insurekcije. Potonja je bila najmasovnija jer se odnosila ne samo na plemstvo nego i na njihove podanike koji su podizani prema dimovima na feudalnim posjedima, ovisno o njihovoj veličini. Prema nekim studijama, na svakih 30 muškaraca jedan je podignut kao pješak, a na svakih 100 jedan kao konjanik. U najtežim trenucima, kralj je mogao tražiti (što ne znači da se zahtjevu nužno i udovoljilo) da se na oružje digne svaki deseti ili čak svaki peti muškarac. Primarna zadaća insurekcijske vojske je bila zaštita granica Kraljevstva stoga je njeno operativno područje bilo unutar njih. U određenim slučajevima kralj je mogao tražiti odobrenje staleža i redova da insurekcijska vojska prijeđe granice, ali je tada sam morao financirati takav pothvat.²¹⁴ Za tu se privilegiju plemstvo Ugarske i Slavonije izborilo još za vladavine Andrije II. Arpadovića (1176.-1235.) koji je, između ostaloga, u Zlatnu bulu iz 1222. godine morao uvrstiti i uređenje insurekcije.²¹⁵

²¹³ Aralica i Aralica 1996, 109-110.

²¹⁴ Beuc 1969, 16; Rady 2000, 144-145, 150; Brnardić 2009, 12.

²¹⁵ Andrija II. Arpadović (oko 1176. -1235.) bio je kralj Krunovine Svetog Stjepana 1205.-1235. Osobno je pošao u Peti križarski rat 1217. godine. Kada se iduće godine vratio, dočekali su ga brojni problemi uzrokovani jačanjem i sukobom među privilegiranim slojem. Rješenje se pokazalo u obliku Zlatne bule koju je bio prisiljen izdati, a njome se plemstvo formiralo kao stalež s pravima protivljenja kralju i pobune ukoliko se ovaj ne bi držao slova Zlatne bule. Ipak, 1231. kralj je ponešto revidirao Bulu, ali je uređenje insurekcije ostalo nepromijenjeno. Antoljak 1983.

Na području Krunovine Svetog Stjepana institucija insurekcije se krajem srednjeg vijeka pokazala zastarjelom u smislu nedostatnosti i neadekvatnosti u odnosu na izazove s kojima je suočena. Dapače, i tijekom srednjeg vijeka tako formirana vojska je pokazivala nemali broj slabosti i mana. U prvom redu je zbog svoje prirode ovisila o pojedincima iz redova spiritualnih i svjetovnih odličnika. Iako su *bellatores*²¹⁶ bili moralno i zakonski obvezani podići oružje kada je to vladar od njih tražio, bilo je onih koji su zanemarivali ili nisu mogli obnašati svoju dužnost. Neki jednostavno nisu imali dovoljno sredstava da bi opremili vlastitog konja i sami sebe, a kamo li svoje vazale ili podanike. Drugi su izbjegavali vojnu službu iz nekih vlastitih razloga, bilo da su u nekoj vrsti sukoba s kraljem ili nisu smatrali da je to u njihovom najboljem interesu. Primjerice, suočeno sa sve češćim osmanskim napadima, dio plemstva Krunovine je nevoljko branilo pogranične zone na svoj trošak, smatrajući da je kralj taj koji mora osigurati sredstva za obranu kraljevstava. Drugim riječima, kralj nije mogao računati na odaziv svih onih koji su bili obvezni odazvati se. U skladu s time, insurekcija je organizacijski bila na relativno niskoj razini uspoređi li se to s mnogim europskim vojskama i vojnim sustavima 17. stoljeća.²¹⁷

Kada bi Kraljevstvo insurekcijom ipak uspjelo podići značajan broj vojnika, cijeli proces okupljanja je bio prilično spor. Nakon proglašenja insurekcije u Saboru, ban je izdao uputu „kapetanu Kraljevstva, koji je trebao poslati svoje službenike kotarskim sucima te zajedno s njima pozivati i sakupljati ljude na oružje te ih dovesti u tabor kapetana kraljevstva.“ Također, na području Hrvatske i Slavonije nije bilo sustavne organizacije insurekcijske vojske niti je postojala organizirana opskrba, naoružanje te uvježbavanje i muštranje, a prije svega je manjkalo financijskih sredstava da se takvo što uopće uredi.²¹⁸

Zanimljivo je, međutim, razmotriti kvalitativni potencijal hrvatsko-slavonske insurekcijske vojske s obzirom na to koji su generalni nedostaci takvog tipa vojske. S jedne strane je očito da prvenstveno zbog organizacijskih i strukturnih razloga insurekcija ne može udovoljiti potrebama 17. stoljeća. S druge strane, usprkos očitim manama, specifične geopolitičke okolnosti su lako mogle imati određeni utjecaj na podizanje ratne spremne insurekcijskih vojnika. Naime, insurekcijsku je vojsku činio određen broj iskusnih i dobro opremljenih vojnika, ali to se ponajprije odnosi na velikaše i plemiće okupljene u banderijima.

²¹⁶ Skupni naziv za plemstvo prema srednjovjekovnoj trodiobi društva na one koji mole – *oratores*, one koji ratuju – *bellatores* i one koji rade – *laboratores*. Prve dvije skupine su popunjavali pripadnici povlaštenog sloja i društvena elita, dok je posljednju skupinu činila većina tadašnjeg društva koja nije uživala plemićke povlastice kao primjerice seljaci. Dewald 1996, 15-16.

²¹⁷ Rady 2000, 145.

²¹⁸ Štefanec 2011, 308-309, 312-313.

Međutim, dio – ponekad i najveći – otpada na seljake koji su podignuti u slučaju portalne insurekcije. Teško je procijeniti je li među njima bilo onih vičnih ratovanju. Neke teze govore u prilog tome da se radilo o loše opremljenim ljudima, nevještima s oružjem koji se nisu mogli oduprijeti dobro naoružanim i uvježbanim vojnicima kakvi su tijekom prve polovice 17. stoljeća u Europi uglavnom bili plaćenici.²¹⁹ No, postoje i studije koje donekle otklanjaju takve postavke argumentacijom da je u zemljama Krunovine seljaštvo od 16. stoljeća bilo suočeno s čestim, gotovo neprestanim ratnim opasnostima pa se na račun toga među seljacima mogao pronaći respektabilan broj onih prokušanih u boju. Nepovoljna i ratom obilježena svakodnevnica je od običnog čovjeka mogla formirati ratnika.²²⁰ Što se naoružanja tiče, tijekom Tridesetogodišnjeg rata Sabor je definirao da pješaštvo (kojeg su činili uglavnom seljaci) mora biti naoružano vatrenim oružjem što je u skladu s onovremenom praksom o čemu će biti više detalja u nastavku rada.

3.1.4. Privatne vojne postrojbe hrvatsko-slavonskih (i ugarskih) velikaša

Snažan pečat sudjelovanju hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu su dale privatne postrojbe velikaša. One vuku svoje korijene iz plemićkih banderija, ali djeluju u skladu s potrebama vremena, gotovo nimalo ne zaostajući za europskim vojnim i ratnim trendovima. Za razliku od banderija koji služe pod banskim zapovjedništvom, privatne postrojbe tijekom Tridesetogodišnjeg rata djeluju i samostalno, odnosno pod zapovjedništvom svog vlasnika i prati ih razvoj karakterističan postrojbama u carskoj vojsci. Njihova posebnost leži u njihovom ustroju. Budući da je riječ o velikašima – najistaknutijim pripadnicima staleža – nemoguće ih je razmatrati izvan staleško-feudalnog okvira. U osnovi je, naime, njihova strukturna organizacija tipična feudalna i podrazumijeva vazale u vojnoj službi svoga seniora. Iste su geopolitičke okolnosti, obilježene praktički svakodnevnim borbom protiv Osmanlija, oblikovale uvjete za razvoj „profesionalnih“ vojnih postrojbi, budući da je stanovništvu stalna ratna pripravnost bila od egzistencijalnog značaja.²²¹ U doticaju s vojnim inovacijama koje su prema hrvatskim krajevima putovale iz središta i sa zapada kontinenta²²² velikaške su se

²¹⁹ Štefanec je detaljno pisala o insurekcijskoj vojsci u kontekstu formiranja obrane od Osmanlija koju su provodili staleži Unutrašnje Austrije pa između ostalog zaključuje kako je do 1592. insurekcijska vojska bila slabo naoružana te više nego nedostatna za ozbiljnu sustavnu obranu od osmanskih napada. Štefanec 2011, 308-319.

²²⁰ András Borosy u svom radu obrađuje temu *Militia portalis* do 1526. i navodi kako su kmetovi i podanici ugarskih feudalaca u kasnom srednjem vijeku bili obučeni za borbu pošto su nerijetko služili u vojskama svojih gospodara, a ponekad vodili borbe s kmetovima drugih feudalaca. Borosy 1982, 70.

²²¹ Štefanec 2001, 135-136.

²²² Štefanec 2001, 134-135; Ágoston 2010, 125.

postrojbe tijekom Tridesetogodišnjeg rata isprofilirale kao respektabilna vojna sila za čije je „usluge“ bio zainteresiran sam vrh habsburško-carske vojne elite.

Jedno od ključnih pitanja je kako su vojne snage ustrojene prema srednjovjekovnom banderijalnom modelu mogle postati dijelom carske vojske koja se ustrojena prema tadašnjim suvremenim standardima? Jednako tako, na koji način su vojne postrojbe oformljene prema „zastarjelom“ srednjovjekovnom modelu tako uspješno odgovarale izazovima modernog ratovanja?

Velikaši ili magnati su se u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu isticali prema svom ugledu, materijalnoj i političkoj snazi koja je često proizlazila iz veličine njihovih posjeda. Na njima su vladali suvereno, a kraljevska vlast barem do sredine 17. stoljeća nije previše zadirala u njihov autoritet jer su prije svega bili potrebni kruni kao oslonac u vlasti, a istovremeno su sa svojim vojnim posadama imali istaknutu ulogu u obrani zemlje.²²³ Čitavom prostoru Krunovine Svetog Stjepana je karakteristično da centralna vlast uglavnom nije imala dovoljno novca i/ili vojnika za čuvanje granica pa su velikaši na svojim pograničnim posjedima morali sami iznaći način za obranu.²²⁴ Štoviše, obitelji poput Batthyánya i Zrinskih su svoje posjede praktički pretvorili u privatne krajine.²²⁵ Tako je, na primjer, Međimurje smješteno između Slavonske i Kaniške krajine, u drugoj polovici 16. stoljeća imalo istu zadaću obrane pri čemu je bilo neovisno o obje, ali je istovremeno s objema krajinama surađivalo.²²⁶ U 17. stoljeću nakon pada Kaniže je Međimurje bilo još i više izloženo osmanskim napadima pa se nastavilo razvijati kao zaseban dio „generalata protiv Kaniže“ pod neospornim ravnanjem grofova Zrinskih.²²⁷ U tom smislu držanje vlastitih trupa nije bio samo iskaz moći nego i realne potrebe. U kontekstu obrane od Osmanlija, velikaške će posade imati veliku važnost tijekom Tridesetogodišnjeg rata koji nemilice guta sva sredstva potrebna za obranu. Kako osmanske provale ne prestaju, velikaške snage su često jedina linija obrane. Za to je vrijeme, naime, habsburška blagajna fokusirana na ratna zbivanja u Srednjoj i Zapadnoj Europi što ju crpi do te mjere da ne može adekvatno odgovoriti na izazove pograničnih borbi. Isto tako, u carskoj je vojsci angažiran ogroman broj vojnika što je smanjilo udio onih koji mogu biti aktivni u obrani od Osmanlija.²²⁸

²²³ Štefanec 2001, 64-66.

²²⁴ Benda 1991, 125-126.

²²⁵ Vég h 2020, 80.

²²⁶ Štefanec 2011, 425; Detaljnije o Međimurju kao i njegovoj obrambenoj ulozi vidi u: Vég h 2015, 580-588.

²²⁷ Vég h 2017, 59-60.

²²⁸ Ingrao 2003, 41.

Činjenica da su Zrinski bili stvarni zapovjednici tzv. Zrinske krajine je od iznimnog značaja. Ona je uključivala Međimursku i Legradsku kapetaniju u kojima su služili vojnici plaćeni iz kraljevske blagajne. U Legradu kao sjedištu kapetanije bilo je smješteno 200 pješaka dok su utvrde Međimurske kapetanije brojale 200 pješaka i 100 konjanika. Svi su zajedno bili pod vrhovnim zapovjedništvom Zrinskih koji su nosili nasljedne titule međimurskih i legradskih kapetana. U praksi su Zrinski vojnike kapetanija koristili kao svoje vlastite i u tome nisu bili iznimka pošto je vrlo slična praksa zabilježena kod zadunavskog natkapetana. Iako se na prvi pogled možda čini kako Zrinski iskorištavaju kraljevo financiranje vojnih snaga, u stvarnosti je to bio odnos koji je više išao na kraljevu ruku. Naime, u njegovoj se riznici često nije moglo pronaći dovoljno novca za isplatu tih vojnika pa su teret plaća preuzimali Zrinski. Njima je bilo gotovo od egzistencijalnog interesa da garnizoni ostanu na okupu i čini se da bi ih puno teže pogodilo kada ti vojnici ne bi bili na dispoziciji nego li to što su u određenom i nimalo skromnom broju slučajeva iz vlastitog džepa djelomično ili u cijelosti podmirili njihove plaće.²²⁹

Uz kapetanijske garnizone, Zrinski su u 17. stoljeću raspolagali s 800-900 svojih privatnih vojnika s Čakovečkog vlastelinstva. Njih su, kao i drugi magnati, financirali od vlastitih prihoda. Temelj takve vojske su bili familijari ili servitori, odnosno vazalni plemići čija su kmetska selišta izdvojena od vlastelinstva. Oni su osobno bili dužni vršiti konjaničku službu, a uz to su bili obvezni davati određeni broj vojnika ovisno o veličini selišta.²³⁰

Pogranični položaj Međimurja i gotovo neprestana izloženost ratnim razaranja su morali imati visoku cijenu. Ovdje se to ponajprije odnosi na ljudski potencijal. Da bi nadoknadili gubitke, Zrinski su, kao i Frankapani čiji su posjedi također bili u pograničnoj zoni, revno sudjelovali u naseljavanju svojih posjeda Vlasima i drugim stanovništvom koje je priteklo s područja Bosanskog pašaluka. Da bi popravili demografsku i gospodarsku sliku svojih posjeda, Zrinski su na njima, osim naseljavanja, kmetove pretvarali u slobodnjake čime su ih oslobodili određenih tereta, a oni su zauzvrat bili dužni služiti kao vojnici jedan mjesec.²³¹ Primjenjivali su, dakle, koncept seljak-vojnika koji je već zaživio među novonaseljenim stanovništvom pod krajiškom upravom. Konkretno, „konjanici su dobivali na korištenje 8-10 jutara oranica i dva jutra livada, dok je pješacima pripadala polovica toga“. Na taj su način

²²⁹ Végh 2017, 60, 62-64.

²³⁰ Végh 2017, 60; Végh 2015, 585.

²³¹ Adamček 1980, 698; Adamček 1972, 29.

donekle mogli stabilizirati vlastitu ekonomiju, a istovremeno su osigurali jeftinije vojnike od onih koje su osiguravali njihovi vazalni plemići.²³²

Zagrebački kanonik J. Rattkay svom kapitalnom djelu *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* kratko spominje slobodnjake Nikole VII. Zrinskog kao konjanike pri čemu ih oslovljava s laskavom atribucijom „*Pretoriana ala*“. U prvom trenutku se možda i čini kako autor pomalo pretenciozno ili pompozno opisuje vojnu snagu svoga pokrovitelja uspoređujući njegove konjanike s elitnom pretorijanskom tjelesnom stražom rimskih zapovjednika i careva.²³³ Međutim, u jednu ruku, Rattkayev stil i način pisanja *Spomena* su posebna tema i valja joj tako i pristupiti.²³⁴ U drugu pak ruku, za takvu je usporedbu autor imao određen temelj. Svojim opisom svjesno ili nesvjesno svjedoči o tadašnjoj svakodnevnici koja je obilježena neprestanom ratnom ugrozom što je dovelo do transformacije velikog dijela plemstva Krunovine u profesionalne vojnike. To posebno vrijedi za magnate kakvi su bili Zrinski. Oni sami su kao i njihovi vojnici bili profesionalci ne samo zbog neprestane izloženosti borbama, nego i zbog toga što su za tu službu primali plaću.²³⁵ U tom kontekstu Rattkayeve riječi imaju određeno uporište i značaj jer su vojnici Zrinskog (ili barem jedan značajan dio njih) vrlo vjerojatno bili veterani, prokušani u borbama te su kao takvi tvorili jednu veoma respektabilnu vojnu silu.

3.2. Hrvatsko-slavonska vojna krajina u kontekstu regionalne obrane do prve polovice 17. stoljeća

Tijekom 18. stoljeća, krajiške su vojske, počevši od Rata za austrijsko nasljeđe (1740.-1748.) preko Sedmogodišnjeg rata (1756.-1763.), zatim Rata za bavarsko nasljeđe (1778.-1779.) pa sve do Koalicijskih ratova (1792.-1815.) vjerno služile habsburškoj kući na bojišnicama Srednje, Južne i Zapadne Europe. Nakon poraza kod Beča 1683. i još teže serije poraza do 1699. koje su rezultirale gubitkom ogromnog prostora Ugarske, Slavonije i Hrvatske, Osmanlije više nisu mogle ugrožavati habsburški teritorij kao u 16. i 17. stoljeću. Vojna krajina, nekada štit od Osmanlija, je reorganizirana, a njeni su vojni kontingenti dobili novu zadaću – ratovanje diljem europskog kontinenta, odnosno gdje je god to bilo potrebno.²³⁶

²³² Adamček 1972, 28-29; Véggh 2015, 586.

²³³ Rattkay 2016, bilješka 540.

²³⁴ O Jurju Rattkayu i njegovu djelu *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* vidi studiju: Bene 2016, 4-103.

²³⁵ Štefanec 2001, 136.

²³⁶ Buczynski i Čoralić 2013, 156; Buczynski 2005, 274; Buczynski 2003, 57-60; Hollins 2005, 3-41.

Potreba za većim brojem krajiških vojnika javila se, međutim, znatno ranije. Prvi poznati slučajevi angažmana krajiških formacija izvan granica Hrvatske i Slavonije su zabilježeni tijekom Bocskajeve bune (1604.-1606.) i Rata za Gradišku (1615.-1617.). Za vrijeme potonjeg je, primjerice, ivanički natkapetan Hans Wechsler u jesen 1616. pregledao 600 hajduka i 100 husara koji su vrbovani za Dampierreovu vojsku.²³⁷ Doduše, bitna je razlika što se navedeni sukobi vode unutar granica Krunovine ili u blizini njenih granica. Sedamnaesto je stoljeće ipak svjedočilo prvom većem pa čak i sustavnom korištenju „usluga“ krajiških četa izvan granica Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva i Monarhije. Riječ je, dakako, o razdoblju Tridesetogodišnjeg rata. Budući da je u Vojnoj krajini čučao nezanemariv vojni potencijal koji će tijekom trideset godina rata biti korišten na razne načine, uglavnom u cilju ostvarivanja habsburških dinastičkih interesa, njen je značaj za proučavanje hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu velik. Da bi se taj značaj razjasnio, potrebno je razumjeti političku i vojnu organizaciju krajiškog područja koja je omogućila i dovela do toga da krajišnici participiraju u tom ratnom sukobu.

3.2.1. Vojna krajina: zajednički interesi, dezintegracija i kohezija

Kada u 15. stoljeću osmanski napadi počinju zahvaćati Krunovinu Svetog Stjepana, a zatim i habsburške Nasljedne Zemlje, tada interesi tih dvaju dominija počinju poprimati zajedničke značajke koje se u svojoj srži svode na obranu od istog neprijatelja. Hrvatsko-slavonska vojna krajina se od dolaska Habsburgovaca na prijestolje 1527. razvijala kao plod zajedničkih interesa hrvatskih i unutrašnjoaustrijskih staleža koji su zajednički željeli uspostaviti obranu od nadirućih Osmanlija.²³⁸ Do početka Tridesetogodišnjeg rata je dostizanje tog zajedničkog interesa prouzrokovalo mnoge promjene u odnosima staleža zemalja Unutrašnje Austrije te Hrvatske i Slavonije koje su se, ovisno o gledištu, očitovale u dezintegraciji teritorija i koheziji staleža tih zemalja što je imalo dugoročne posljedice posebno za područje Hrvatsko-slavonske vojne krajine.

Ustroj Hrvatsko-slavonske vojne krajine je radi potrebe za centralizacijom ili ujednačavanjem obrane od Osmanlija dogovoren na Bečkom savjetovanju 1577. i potvrđen odredbama sabora u Brucku na Muri 1578. godine.²³⁹ Taj se ustroj održao do kraja 17. stoljeća što ga čini polazišnom osnovom za tumačenje strukture i organizacije sudjelovanja velikog dijela

²³⁷ HR-HDA-1450 2. Vindica 1616, D-2009, fol. 89; usp. Stanić 2018, 8.

²³⁸ Rački 1866, 513.

²³⁹ Opširno o svim idejama, konceptima i strategijama obrane te o posljedicama Bečkog savjetovanja i Bručkog sabora za Vojnu krajinu vidi cjelokupnu studiju: Štefanec 2011.

krajišnika u Tridesetogodišnjem ratu. Financiranje i, dakako, upravu nad Vojnom krajinom (izuzev Banske krajine koja ostaje pod zapovjedništvom bana, a biva financirana iz blagajne Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva) su tada i službeno preuzeli staleži Unutrašnje Austrije. Oni s područja Štajerske prihvatili su odgovornost za Slavonsku krajinu, dok je kranjsko i koruško plemstvo bilo zaduženo za Hrvatsku krajinu. Ne samo da su unutrašnjoaustrijski staleži prihvatili financiranje Vojne krajine, nego su i predložili da na tom području razmjestite vlastite snage koje bi aktivno sudjelovale u obrani. Upravne, odnosno (obrambene) vojne, financijske i administrativne poslove Vojne krajine je preuzelo novoosnovano (1578.) Dvorsko ratno vijeće u Grazu (*Innerösterreichische Hofkriegsrat*) kojemu je na čelu stajao unutrašnjoaustrijski nadvojvoda.²⁴⁰ Još prije formiranja gradačkog Dvorskog ratnog vijeća, car Ferdinand I. je 1556. osnovao bečko Dvorsko ratno vijeće kao vrhovni carski organ za vojna pitanja Habsburške Monarhije,²⁴¹ no, kada je na dnevni red došlo pitanje Vojne krajine, tada je glavnu riječ imao Graz.

Budući da je tako uprava nad dijelom hrvatskog prostora prenesena u Graz, ne čudi što domaća historiografija uočava i jasno ističe proces dezintegracije istog tog prostora iz Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva.²⁴² Paralelno s premještanjem uprave u štajersku prijestolnicu, odvijaju se i drugi značajni procesi koji oblikuju vojnokrajišku zbilju. Najjasniji među njima jesu migracije stanovništva pri čemu starosjedioci Hrvatske i Slavonije iseljavaju prema sjevernim i od Osmanlija „sigurnijim“ krajevima, a istovremeno na opustjela pogranična područja doseljava (većinom) vlaško stanovništvo s juga i jugoistoka, mahom iz Bosanskog pašaluka. Novonaseljeno stanovništvo je nerijetko odbijalo prihvatiti jurisdikciju lokalnih feudalnih gospodara i radije se na vjernost zaklinjalo krajiškim časnicima koje su, dakako, postavljali unutrašnjoaustrijski staleži. Razlog tomu se može potražiti u činjenici da doseljenici nisu željeli prihvatiti feudalne obveze koje su imali ostali podložnici na vlastelinstvima. Umjesto toga su pristali na uvjete krajiških vlasti prema kojima su obvezni na vojnu službu, a zauzvrat im je dodijeljena zemlja uz određene povlastice. Međutim, nametanje feudalnih nameta je ponajviše konstrukt krajiških časnika koji su na taj način željeli obeshrabrili novo stanovništvo da se podvrgne lokalnoj vlasteli. Niti jedan poznati izvor iz pera vlastelina ne upućuje na to da su novopridošlom življu bili namijenjeni uobičajeni feudalni nameti poput, primjerice, tlake.²⁴³ Postoje tako primjeri uspješnog naseljavanja Vlaha

²⁴⁰ Moačanin 1991-1992, 160; Kruhek 1995, 278-279; Štefanec 2011, 314.

²⁴¹ Beuc 1969, 31.

²⁴² Moačanin 1991-1992, 160; Karbić 2005, 56; Budak 2007, 61-62.

²⁴³ Moačanin 2016, 240.

na feudalne posjede, kao što su spomenuti slučajevi obitelji Zrinskih i Frankopana, pri čemu je onda to novo stanovništvo integrirano na sličan način kao što su to činile krajiške vlasti.

Prema riječima Karla Kasera migracije stanovništva i integracija doseljenika prema novom modelu označila su kraj srednjovjekovnog društvenog uređenja spomenutog prostora i otvorila vrata ka izgradnji novog i drugačijeg društvenog ustroja na prostoru koji će se s vremenom iskristalizirati kao Vojna krajina.²⁴⁴ Transformacija društvenog uređenja i njegovog sastava se u historiografiji označava faktor destabilizacije vlasti u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu i dezintegracije hrvatskih zemalja koji se posebno osjeti u 17. stoljeću.²⁴⁵

Dosadašnja su istraživanja, dakle, neosporno, dokazala da je došlo do dezintegracije, definiravši čimbenike i koji su pritom imali najveći utjecaj. Međutim, razdoblje prve polovice 17. stoljeća, napose od 1618. do 1648. ukazuje na to da postoji još jedna perspektiva iz koje se mogu motriti političko-društvene relacije između Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva s jedne te Štajerske, Koruške i Kranjske s druge strane. Tijekom Tridesetogodišnjeg rata se pokazalo da je podvrgavanje dijelova hrvatsko-slavonskog teritorija vlastima u Grazu imalo i neke kohezijske učinke. Rečeno je, naime, da još od kraja 15. i početka 16. stoljeća hrvatski i unutrašnjoaustrijski staleži na određeni način kooperiraju kada je riječ o obrani od Osmanlija. Od prvog zajedničkog organiziranja obrane 1537. u Grazu, hrvatsko-slavonski i unutrašnjoaustrijski staleži surađuju na institucionalnoj razini te kada je riječ o obrani, navedene zemlje sve više djeluju kao homogena cjelina. To ponajbolje ilustriraju dva čimbenika iz druge polovice 16. stoljeća. Prvi se odnosi na zapovjedništvo nad krajiškom vojskom jer nakon bručkog sabora „banske vojne ovlasti službeno su i javno prenesene na nadvojvodu Unutrašnje Austrije i njegovo novoustanovljeno Dvorsko ratno vijeće u Grazu.“²⁴⁶ Drugi čimbenik su krajiške vojske. Na prostoru hrvatskih zemljama su raspoređene formacije iz Unutrašnje Austrije, a isto tako i vojnici koji (naj)većim dijelom potječu s prostora srednjovjekovnog Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije te susjednih područja pod osmanskim okupacijom.²⁴⁷ Zapovjedna su mjesta u pravilu bila rezervirana za pripadnike unutrašnjoaustrijskog plemstva,²⁴⁸ no u prvoj polovici 17. stoljeća je primjetna heterogenost među zapovjedničkim kadrom. Hrvatsko-slavonski staleži su kontinuirano zahtijevali da se zapovjedna mjesta u Vojnoj krajini umjesto unutrašnjoaustrijskim dodjeljuju pripadnicima

²⁴⁴ Adamček 1980, 499; Kaser 1997, 50-52.

²⁴⁵ Adamček 1980, 499; Kaser 1997, 53; Klaić 1976, 121.

²⁴⁶ Štefanec 2011, 454.

²⁴⁷ Detaljnije o posadama u Vojnoj krajini u drugoj polovici 16. stoljeća vidi u: Štefanec 2011, 392-425.

²⁴⁸ Kruhek 1995, 379-380.

domaćeg plemstva,²⁴⁹ a na primjeru Hrvatske krajine je vidljivo kako 1620. oni zaista obnašaju znatan broj zapovjednih funkcija.²⁵⁰

O stvarnoj isprepletenosti te homogenosti odnosa svjedoči i činjenica da su pojedini pripadnici hrvatskog plemstva njegovali odnose s unutrašnjoaustrijskim i tako što su stupali u njihovu vojnu službu ili se s njima obiteljski povezivali. Kako su 1578. Štajerska, Koruška i Kranjska preuzele financiranje i upravljanje nad Vojnom krajinom tako su postali važan izvor prihoda hrvatsko-slavonskom plemstvu koje je prihvatilo tu službu što je dovelo do stvaranja i jačanja staleške umreženosti.²⁵¹ Takva dvojaka priroda sastava obrambenih snaga u Vojnoj krajini možda i najbolje ukazuje na kohezivne faktore kao plod zajedničkog interesa hrvatskih i austrijskih staleža. Vojna krajina je, uključujući sve njene strukture, u tom smislu postala oruđe za ostvarivanje tog cilja. U tom smislu je značajno tumačenje ponudio mađarski povjesničar Ferenc Vég h koji ističe kako su vojnokrajiške trupe zapravo dio vojnog korpusa Unutrašnje Austrije, odnosno da je unutrašnjoaustrijski obrambeni sustav najvećim dijelom formiran na krajiškom prostoru, tj. izvan matičnih zemalja. Stoga su unutrašnjoaustrijski staleži shvaćali krajiške postrojbe kao vlastite.²⁵² Na taj su se način hrvatske zemlje itekako približile Unutrašnjoj Austriji, do te mjere da se u pojedinim slučajevima Hrvatska i Slavonija s pripadajućim krajiškim područjima te Štajerska, Koruška i Kranjska mogu razmatrati kao jedna cjelina. Proces je to koji će doći do izražaja i pokazati svoje praktične učinke u 17. stoljeću, posebno za vrijeme Tridesetogodišnjeg rata kada hrvatskim i unutrašnjoaustrijskim staležima zaprijeti novi zajednički neprijatelj, a zajednički interes obrane ponovno dođe u fokus.

3.2.2. Vojne postrojbe Hrvatske i Slavonske krajine

Do polovice 18. stoljeća nije moguće govoriti o jedinstvenoj vojsci Hrvatske i Slavonske krajine. Kako, uostalom, niti Vojna krajina nije bila jedinstveno uređeno područje nego skup više nejednako uređenih cjelina,²⁵³ tako su se krajiške postrojbe razlikovale po organizaciji, načinu financiranja i namjeni. Vojnici su se među sobom razlikovali prema porijeklu i društvenom

²⁴⁹ Adamček 1980, 504.

²⁵⁰ U izvješću gradačkog Dvorskog ratnog vijeća Ferdinandu II. poimence su navedeni svi zapovjednici lokalnog porijekla koji vrše zapovjedne funkcije u Hrvatskoj krajini 1620. Lopašić, *Spomenici*, sv. 2, 94.-99. Detaljan popis svih zapovjednika u Banskoj, Hrvatskoj i Slavonskoj krajini vidi u: Lopašić, *Spomenici*, sv. 3, 464-473.

²⁵¹ Štefanec 2011, 394, 398.

²⁵² Vég h 2020, 75, 80.

²⁵³ Kaser 1997, 53-54.; Moačanin 1991-1992, 157.

statusu, a prisutna je bila i osnovna podjela prema rodu vojske te shodno tome i prema naoružanju.

Sredinom 16. stoljeća u Vojnoj krajini se mogu pronaći plaćene i neplaćene postrojbe. Plaćene postrojbe imale su redovita primanja (zbog nedovoljno urednog sustava financiranja, plaće često nisu pristizale redovito i u punom obujmu) i dijele se na utvrdnu i terensku vojsku. Prvi su, jasno, bili smješteni u krajiškim utvrdama, dok su ovi drugi razmješteni po terenu i u praksi su služili gdje je u određenom trenutku bilo potrebno. Utvrdne i terenske trupe su imale stalni ili stajaći karakter. U usporedbi s banskim banderijem kao hrvatsko-slavonskom kraljevinskom stajaćom vojskom, utvrdne i terenske krajiške trupe su bile znatno brojnije.²⁵⁴ Pored njih, postojale su i neplaćene trupe koje su činile većinu krajiških vojnih potencijala. Za njihovu službu nije bila predviđena redovna naknada, već je ona honorirana davanjem zemlje i poreznih povlastica prema modelu seljak-vojnika²⁵⁵ ili su svoje potrebe namirivali pljačkom na neprijateljskom teritoriju.²⁵⁶

Krajiški su vojnici, bilo da se radi o plaćenim utvrdnim i terenskim trupama ili pak onim neplaćenim, bili su podijeljeni na konjicu i pješaštvo. Na „boljem glasu“ i većoj plaći bili su „njemački“ vojnici, točnije njemački pješaci (*Teutsche Knechte*) i arkebuziri kada je riječ o konjici. Takve su postrojbe redom pripadale plaćenom krajiškom korpusu. Domaću konjicu su činili husari, dok su redove pješaštva popunjavale haramije (kao i na prostoru hrvatskih zemalja pod upravom bana i Sabora)²⁵⁷ odnosno uskoci (*Vskhogkhen*) ili hrvatsko pješaštvo (*Crabatische Fues Volkh; Crab. Knecht; Crabatischen, Landschützen, oder Haramien*) kako se navode u nekim popisima iz 17. stoljeća.²⁵⁸ Na drugim suvremenim vojnim popisima (*Muster Liste*) se pješaštvo može pojaviti pod nazivima strijelci (*Schutzen*) ili mušketeri (*Muscatiern/ Mußcatierer*).²⁵⁹ Mjesečna plaća hrvatskih pješaka je 1615. iznosila 3,30 forinte.²⁶⁰

„Njemačke“ postrojbe, arkebuziri i *Teutsche Knechte* bili su bolje naoružani što je u uskoj vezi s višom plaćom koju su primali u odnosu na husare i haramije. Tako su *Teutsche Knechte* ili njemački pješaci prema *Muster Liste* za Hrvatsku krajinu iz 1615. za svoje „usluge“ mjesečno

²⁵⁴ Štefanec 2011, 396.

²⁵⁵ Društveno uređenje koje se temelji na načelu seljak-vojnika, odnosno davanje zemlje u zamjenu za vojnu službu, prvi je put u većoj mjeri zaživjelo na žumberačkom području u prvoj polovici 16. stoljeća. Od tamo je taj model primijenjen u ostatku Vojne krajine uz mjestimična manja ili veća odstupanja. Kaser 1997, 74-75.

²⁵⁶ Štefanec 2011, 395.

²⁵⁷ Štefanec 2011, 381-385.

²⁵⁸ SI AS 2, DSK, kt. 230., fasc. 136. Popis plaćenih vojnika na Hrvatskoj krajini iz 1615.

²⁵⁹ Štefanec, *Muster lista iz 1630.*

²⁶⁰ SI AS 2, DSK, kt. 230., fasc. 136. Popis plaćenih vojnika na Hrvatskoj krajini iz 1615.

dobivali 5 forinti.²⁶¹ *Teutsche Knechte* se formiraju tijekom 16. stoljeća od plaćenika koji se javljaju u svim zemljama pod habsburškom krunom²⁶² te su u literaturi poznatiji pod nazivom *Landsknechte*. Naoružanje i oprema *Landsknechte* su bili u skladu sa suvremenim tehnologijama te su uključivali metalni prsni oklop i kacigu, zatim kratki mač *Katzbalger*, helebardu, otprilike četiri metra dugu piku i konačno vatreno oružje.²⁶³ *Teutsche Knechte* u Vojnoj krajini nisu zaostajali po tom pitanju pa se tako od njih zahtijevalo da osim metalnog prsnog oklopa i kacige budu naoružani kako je to uobičajeno,²⁶⁴ što je najvjerojatnije uključivalo mač i vatreno oružje. Barem zasada se ne može pouzdano govoriti o korištenju oružja na motki jer izvori koji bi to posvjedočili nisu poznati. Takva vrsta oružja ima krucijalnu važnost za način ratovanja *Landsknechte* (prije njih i švicarskih pikanira) jer istureno prema naprijed, u kombinaciji sa zgusnutim bojnim poretkom, čeličnom disciplinom i vatrenim oružjem sačinjava smrtonosni zid kojeg je konjica (pa čak i pješaštvo) vrlo teško mogla probiti. Suvremena historiografija takve formacije, taktike pa u konačnici i ratovanje koje se zasniva na tim metodama naziva *pike and shot* prema pikama i puškama čija je primjena takvo što omogućila. Primjena je najčešće vidljiva u središnjem i zapadnom dijelu europskog kontinenta prilikom (većih) bitaka na otvorenom polju, a pojedinačno su formacije, sputane discipliniranim i gustim poretkom, bile spore i tromе. Unatoč raznim poboljšanjima, nisu se uspjele otarasiti svoje imobilnosti.²⁶⁵ Iako konkretnijih istraživanja nema, teško je zamisliti takve formacije u sukobima na pograničnoj habsburško-osmanskoj zoni. Dok bi se ponegdje i pronašle prostranije ravnice gdje bi se mogle postrojiti formacije koje bi primijenile *pike and shot* taktiku, nije previše izgledno da bi takve formacije odgovarale karakteru malog rata koji se na tom prostoru vodio prvenstveno pomoću manjih i brzih jedinica. Jednako tako, za uspješnu primjenu su potrebni zapovjednici koji su dobro upoznati s taktikom te učestale vojne vježbe, a kako je ranije spomenuto, vojnici na

²⁶¹ SI AS 2, DSK, kt. 230., fasc. 136. Popis plaćenih vojnika na Hrvatskoj krajini iz 1615.

²⁶² Štefanec 2011, 381.

²⁶³ Jörgensen, Pavkovic, Rice, Schnied i Scott 2005, 11-13.

²⁶⁴ Štefanec 2011, 381.

²⁶⁵ Taktika *pike and shot* se javlja u 16. stoljeću sve učestalijom primjenom oružja na motki u kombinaciji s vatrenim oružjem. Ova bojna formacija kvadratnog oblika se sastojala od pikanira (i helebardista) te arkebuzira pješaka i kasnije mušketira koji su predstavljali njenu vatrenu snagu. Da bi formacija uspješno djelovala, uz adekvatno naoružanje, disciplina i uvježbanost su bili osnovni preduvjeti. Na bojnem polju pikaniri su imali prvenstveno zadaću štiti suborce s puškama od neprijateljskog – posebno konjičkog – juriša. Kombinirana primjena vatrenog i oružja na motki se javlja u 15. stoljeću da bi s vremenom pod utjecajem vojskovođa i vojnih teoretičara u službi Španjolske, Ujedinjenih Provincija, Švedske, cara i engleskog dvora evoluirala u sofisticiranu taktiku kojom je pješaštvo često dominiralo bojnim poljem. Tijekom Tridesetogodišnjeg rata taktika je ušla u naprednu fazu ponajviše zahvaljujući prvo švedskoj vojsci koja je koristeći se, između ostaloga, tom taktikom nanijela carskim snagama znatne štete. Zatim se ista taktika zatim nastavila razvijati u carskim vojnim redovima da bi se prema koncu 17. stoljeća pokazala potreba za inovativnijim rješenjima. Jörgensen, Pavkovic, Rice, Schnied i Scott 2005, 8, 15, 20, 26, 31, 70-71.

krajiškom području su živjeli u uvjetima neprestano tinjajućeg rata te nije izgledno da su postojali uvjeti za potrebno uvježbavanje. Ne odbacujući, međutim, mogućnost da se *pike and shot* u određenim situacijama možda primjenjivao, čini se da generalno okolnosti nisu išle na ruku razvoja takvog načina ratovanja. U tome možda treba potražiti razlog zašto nisu poznati izvori o korištenju oružja na motku, a još i važnije od toga, zašto veći broj pješaka nije vrbovan u carsku vojsku od 1618. do 1648. godine. Sigurno je samo da ova tema zaslužuje daljnje proučavanje.

Prilikom uvođenja njemačkih pješaka među krajiške vojne kontingente u drugoj polovici 16. stoljeća, staleži Unutrašnje Austrije su predvidjeli da se njihovi redovi popunjavaju pripadnicima austrijskog plemstva.²⁶⁶ Vojni popis Hrvatske krajine iz 1615. ukazuje pak da se među njemačkim pješacima našao i nemali broj vojnika lokalnog porijekla pa tako među slunjskom posadom od 11 *Teutschen zu Sluyn* većina prezimena upućuje na domaće stanovništvo.²⁶⁷ Primjera je, dakako, znatno više i svi oni ukazuju na zaključak da njemački pješaci nisu bili isključivo rodom iz njemačkih/austrijskih zemalja te da njihove redove popunjavaju svi oni koji zadovoljavaju uvjete, odnosno koji si mogu priskrbiti propisano naoružanje i opremu, neovisno o porijeklu. Ovaj princip će se pokazati kasnije važnim za razumijevanje sastava konjaničkih postrojbi *Hrvata* tijekom Tridesetogodišnjeg rata.

Husari su tipična konjica zemalja Krune Svetog Stjepana. Javljaju se za vladavine kralja Matijaša Korvina, no u svojstvu teške konjice. Husari se u 17. stoljeću mogu susresti u Poljsko-litavskoj Uniji kao jedna od istaknutijih vojnih postrojbi, no tamo ih se zbog specifičnog izgleda naziva „krilatim“ husarima. Svakako jedna od njihovih najimpozantnijih povijesnih epizoda je bilo razbijanje Osmanlija podno zidina Beča 1683. s kraljem Janom III. Sobieskim (1629.-1696.) na čelu.²⁶⁸ Valja, međutim, napomenuti, kako su poljski krilati husari 17. stoljeća djelovali kao teška konjica, dok su husari Krunovine Svetog Stjepana u 16. stoljeću prošli određenu transformaciju prema lakoj konjici. Najbolji primjer tomu su ugarski husari 18. stoljeća koji su, praktički, postali sinonimom za europsku laku konjicu.²⁶⁹ U Hrvatsko-slavonskoj krajini husare je mahom popunjavalo lokalno stanovništvo, a sudeći prema plaći koja je u 16. stoljeću bila jednaka onoj njemačkih pješaka, imali su niži status u odnosu na

²⁶⁶ Štefanec 2011, 381.

²⁶⁷ Popisani njemački pješaci u Slunju 1615. su: *Burggraff Niclas Berberitsch (Barbaritsch), Iuue Barbaritsch, Anthony Barbaritsch, Gregor Heutter, Millosh Dragascheuitsch, Andere Forlan, Lorenz Ritschan, Hans Andreeaschitsch, Jacob Petritschitch, Peter Krayatschitsch i Vincenzo Mallagruditsch*. Svi su primali mjesečnu plaću od 8 forinti. SI AS 2, DSK, kt. 230, fasc. 136. Popis plaćenih vojnika na Hrvatskoj krajini iz 1615.

²⁶⁸ Brzezinski 1987, 15. Detaljno o poljskim „krilatim“ husarima vidi u: Brzezinski 2006.

²⁶⁹ „Husari“, 657; Detaljno o husarima u 18. i početkom 19. stoljeća vidi u: Hollins 2006.

arkebuzire.²⁷⁰ O naoružanju, opremi i sastavu husarskih jedinica svjedoče naputci nadvojvode Karla iz 1578. te gradačkog Dvorskog ratnog vijeća iz 1649. godine. U prvom se naputku od husarskog kapetana zahtijeva da pod svojim zapovjedništvom formira jedinicu od 50 konjanika pri čemu treba biti što više onih plemenitog porijekla. Svatko od husara mora imati dobrog konja, zatim od opreme prsni oklop ili pancir, kacigu tipa šišak i štit. Od naoružanja se zahtijevalo koplje, sablja, bodež, bojni čekić ili sjekira. Uz to, svaki je husar po želji mogao posjedovati vatreno oružje, odnosno konjičku pušku. Nadalje, plemići koji bi sa sobom povelili svoje podložnike, morali su ih opremiti najmanje prsnim oklopom, šiškom, štitom i sabljom.²⁷¹ U drugom naputku koji je izdan otprilike godinu dana nakon svršetka Tridesetogodišnjeg rata, primjećuje se jedna bitna razlika. Uz dobrog konja, pancir, koplje sablju i drugo hladno oružje, navodi se da bi svaki husar trebao imati pištolj ili karabin. Kao i u prethodnom naputku iz 1578., svaki je husar prema vlastitoj želji mogao nositi i pušku²⁷² Iz ovih dvaju naputaka je vidljivo u kojoj su mjeri vojne inovacije, konkretno, tehnološke modernizacije zahvatile husare u Vojnoj krajini. I dalje je husarima primarno hladno oružje što znači da su namijenjeni bliskoj borbi mada im je ostavljena mogućnost korištenja vatrene oružja koja je do 1649. postala nužna, barem kada je riječ o „kraćim“ cijevima. Plaća husara je u prvoj polovici 17. stoljeća iznosila 4 forinte po husarskom konju što je bilo manje od njemačkih pješaka. Ukoliko je husar imao dva konja, tada bi njegova plaća iznosila 8 forinti, za tri konja 12 forinti, a rijetki su slučajevi da je pojedini husar imao četiri i više konja.²⁷³

Arkebuziri su, kao i *Teutsche knechte*, eklatantan primjer uvođenja i primjene moderne tehnike ratovanja na području hrvatskih zemalja. Riječ je o konjanicima naoružanima puškom arkebuzom koji su krajem 1570-ih uvedeni u Vojnu krajinu kako bi ojačali obranu pošto su bili bolje opremljeni od husara.²⁷⁴ Nije trebalo dugo čekati da se najnoviji dosezi ratne tehnologije i taktike primjene u Vojnoj krajini. Na poticaj Lazarusa von Schwendija krajem 1560-ih započinje sve veća primjena vatrene oružja kako bi se što uspješnije pariralo osmanskim janjičarima koji su otprije njime rukovali. Okupljeni su na Bečkom savjetovanju 1577. uvidjeli potrebu i prihvatili široku upotrebu vatrene oružja u svrhu nadjačavanja moćnog osmanskog rivala.²⁷⁵ Već su se iduće godine prvi arkebuziri pojavili na prostoru Vojne krajine (u izvorima 16. stoljeća se nazivaju i *Deutsche Schutzen Pferd*). Kao i u slučaju s njemačkim pješacima, mjesta

²⁷⁰ Štefanec 2011, 384-385.

²⁷¹ Lopašić 1884, 68.

²⁷² Lopašić 1885, 286.

²⁷³ SI AS 2, DSK, kt. 230, fasc. 136. Popis plaćenih vojnika na Hrvatskoj krajini iz 1615.

²⁷⁴ Štefanec 2011, 381.

²⁷⁵ Ágoston 1998, 135.

arkebuzira su namijenjena Austrijancima. U praksi su, međutim, njihove redove popunjavali i oni domaći vojnici, napose bivši husari koji su zadovoljili kriterije na vojnoj smotri te sebi tako osigurali bolju plaću. Zanimljivo, osim hladnog i vatrenog oružja u obliku kraće puške arkebuze, za arkebuzire je bilo predviđeno svojevrsno uniformiranje u zelene kapute.²⁷⁶ Iz pera polihistora Johanna Weicharda Valvasora dolazi podatak da su neki od njih u 17. stoljeću imali na sebi tigrovu kožu.²⁷⁷ U 17. stoljeću arkebuzir je poput husara primao mjesečnu naknadu, međutim ona je iznosila trostruko više, odnosno 12 forinti za svakog konja.²⁷⁸

O učincima vojne modernizacije krajiškog prostora i uvođenja arkebuzira najbolje svjedoči bitka kod Siska 1593. U njoj su arkebuziri s vatrenim oružjem potpuno nadvladali Hasanpašine vojnike i pokazali se jednim od ključnih čimbenika velike pobjede habsburške vojske.²⁷⁹ Husari i posebno arkebuziri s hrvatskim predznakom su veoma značajni u kontekstu hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu. Naoružani prema standardima Srednje i Zapadne Europe, a prokušani u specifičnoj vrsti borbe protiv Osmanlija, krajiški će konjanici, ali i oni iz drugih dijelova hrvatskih zemalja, ostaviti neizbrisiv trag u europskoj ratnoj i vojnoj povijesti.²⁸⁰

²⁷⁶ Štefanec 2011, 381, 384-385.

²⁷⁷ Valvasor 1689, sv. 4, 115.

²⁷⁸ SI AS 2, DSK, kt. 230, fasc. 136. Popis plaćenih vojnika na Hrvatskoj krajini iz 1615.

²⁷⁹ O ulozi arkebuzira u Sisačkoj bitci 1593. i drugim značajnim europskim bitkama toga vremena vidi sjajnu studiju: Kužić 2019, 25-51.

²⁸⁰ Detaljniju komparativnu analizu krajiških husara i arkebuzira s hrvatskim konjanicima u Tridesetogodišnjem ratu vidi u: Hren 2019, 53-73.

4. POČETAK TRIDESETOGODIŠNJEG RATA I KRIZA HABSBUŠKE VLASTI DO 1620.

Razdoblje od polovice 1618. do konca 1620. se označava kao kritično za kuću Habsburg pošto je njihova vlast ozbiljno uzdrmana, a sama opstojnost Habsburške Monarhije dovedena u pitanje.²⁸¹ Posljedica je to gubitka čak dvaju prijestolja, prvo češkog, a zatim i ugarskog unutar samo godinu dana. U tako nepovoljnim i složenim političkim okolnostima Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo je iskazalo nepokolebljivu vjernost habsburškom vladaru odigravši zamjetnu ulogu u obrani habsburške vlasti čime je u konačnici dalo priličan doprinos u očuvanju cjelokupnosti Monarhije. Géza Pálffy smatra da je odanost koju je prema austrijskoj kući iskazalo cjelokupno hrvatsko-slavonsko i dio ugarskog plemstva jedan od vodećih razloga zašto su Habsburgovci opstali u Krunovini. Ona se ponajviše očitovala u vojnoj pomoći,²⁸² koja nipošto nije bila zanemariva.

Posljedice Druge praške defenestracije se nisu odmah osjetile na području Krunovine Svetog Stjepana gdje je Ferdinand II. u srpnju 1618 okrunjen za kralja.²⁸³ Do kraja godine češki su pobunjenici, jednako kao i car, nastojali konsolidirati redove, osigurati strateške pozicije i vanjsku pomoć pa su veći okršaji uglavnom izostali. Tako su snage čeških pobunjenika do konca ljeta narasle na 12 000 vojnika²⁸⁴ dok se car mogao pouzdati u 4300 konjanika i 9900 pješaka.²⁸⁵ U obrađenoj arhivskoj građi nema traga koji bi nedvojbeno upućivao na činjenicu da se među njima nalaze zapovjednici ili vojnici iz Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva.²⁸⁶ U svjetlu toga, događaje iz 1619. valja promatrati kao okidače koji su Hrvatsku i Slavoniju uveli u Tridesetogodišnji rat. Ta je godina donijela mnoštvo izazova objema zaraćenim stranama i bila je veoma dinamična na političko-diplomatskom i vojnom planu.

²⁸¹ Ingraio 2003, 21.

²⁸² Pálffy 2013, 741.

²⁸³ HSS, 174.

²⁸⁴ Wilson 2010, 3, 274-278.

²⁸⁵ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR Akten kt. 48, 1620-3-47; Broucek 1976, 27.

²⁸⁶ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR Akten kt. 47, fasc. 52., 1618-7-4.

4.1. Plan strategija obrane unutrašnjoaustrijskih i hrvatskih zemalja 1619. godine

Opstojnost hrvatsko-slavonskih područja tijekom Tridesetogodišnjeg rata (napose njegove početne faze) nije bila samo pitanje domaće politike. Kao i tijekom osmanskih osvajanja u 16. stoljeću, radilo se o pitanju obrane šire regije. Posebno se to odnosi na Štajersku, točnije, njene istočne predjele, zatim pojedina područja zapadne Ugarske te slavonski dio Kraljevstva. Jedna od razlika odnosu na osmanska osvajanja je bila u tome što smjerovi kretanja i kampanje erdeljske vojske nisu u istoj mjeri tangirali prostor hrvatskih povijesnih zemalja. Izravna je posljedica opće ugroze bila čvršće političko zblizavanje i vojna suradnja hrvatsko-slavonskih i unutašnjoaustrijskih staleža. Da bi obrana mogla uspješno djelovati, potrebno je bilo uobličiti obrambenu strategiju koja bi zahvatila čitavi prostor.

Nedugo nakon što se koncem kolovoza 1619. erdeljski knez latio mača, Dvorsko ratno vijeće u Grazu je ozbiljno planiralo uređenje obrane. U rujnu iste godine nadvojvodi Leopoldu je u obliku odgovora/izvješća predložen iscrpni plan obrane austrijskih zemalja pri čemu su, dakako, važnu ulogu imale Hrvatska i Slavonija zajedno s krajiškim četama.²⁸⁷ Dokument je važan za razumijevanje cjelokupne strategije obrane, no zbog njegova obujma i potreba ovog rada, valja se zadržati na onim dijelovima koji pomažu pri tumačenju uloge Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u prvim godinama rata. O vojsci Hrvatske i Slavonije pod zapovjedništvom bana nema mnogo riječi, no ističe se bitna činjenica da Hrvatska i Slavonija, kao članice Krunovine ostaju vjerne svom kralju iako su stiješnjene između Osmanlija i Bethlena. Osim toga, smatra se da Hrvatska i Slavonska krajina samostalno trebaju obraniti ključne punktove i prolaze kojima bi neprijatelj mogao krenuti.²⁸⁸ Zanimljivo, iskazana je i zabrinutost zbog mogućeg otkazivanja poslušnosti krajišnika. Zato što nisu odani njemačkoj naciji (*Teutschen nation*), oni bi se mogli pobuniti u slučaju da im plaća ne bude osigurana prema dogovoru. Kako ne bi došlo do nemira i pobuna, tajni savjetnik gradačkog Dvorskog ratnog vijeća piše da je krajiškim časnicima naloženo održavanje reda i povećana briga o tome

²⁸⁷ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-HR-Akten 55, Exp. Feb 1617 – Reg. Dez. 1619., September 1619., fol. 13.-21.

²⁸⁸ „Dann obwol die Windische gegen dem Erbfeind dem Türckhen confinirende Gränzen, disseits der Guehr gelegen, so sind doch die Hungern, gleich geg vber, die Windischen vnd Crabatischen aber, welche gleichfals vnder die Cron Hungern gehörig, an dieser seitten gar vnnd alerdings angeraint, (...) Hette die Windische vnd Crabatische Gränz an demselben orth vnd Paß allain, gnueg vnd oberflüssig zuwöhren...” AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-HR-Akten 55, Exp. Feb 1617 – Reg. Dez. 1619., September 1619., fol. 13.

da njihove trupe iskažu potrebnu lojalnost kao što su to učinile tijekom Bocskayeve pobune od 1604. do 1606. godine²⁸⁹

Iz nekoliko redaka je moguće iščitati ključne podatke o inicijalnim idejama uređenja obrane, zaduženjima pa čak i prilikama u Vojnoj krajini. Što se potonjeg tiče, dokument svjedoči o stanju na krajinama glede neisplate plaća čime produbljuje razumijevanje lojalnosti krajišnika spram njihovih njemačkih časnika. Pitanje lojalnosti nenjemačkih krajiških vojnika čiji (naj)veći dio čine Vlasi se do sada češće promatralo kroz prizmu naseljavanja pri čemu su Vlasi iskazivali lojalnost njemačkim/austrijskim časnicima na uštrb domaćih staleža.²⁹⁰ Ovdje je pak očigledno da su i krajišnici funkcionirali kao i drugi plaćenici toga doba, odnosno bili su voljni obnašati svoju vojnu službu dok su god za to bili adekvatno plaćeni ili honorirani.

Izloženi plan pruža osnovne obrise sustava obrane koji bi trebao funkcionirati do okončanja opasnosti. Pritom se podsjeća na činjenicu da su krajiške postrojbe imale svoj značaj u borbama od 1604 do 1606. godine. Iz toga proizlazi zaključak da se strategija obrane iz 1619., zapravo, oslonila na obrambenu praksu s početka stoljeća u kojoj su krajišnici odigrali zamjetnu ulogu. Valja stoga razlučiti znane vojno-obrambene čimbenike koji su zabilježeni tijekom Bocskayeve bune, a u istom se ili sličnom obliku javljaju 1619. godine.

Kada je erdeljski knez István (Stjepan) Bocskay podigao pobunu protiv kuće Habsburg, hrvatski se ban Ivan II. Drašković s vojskom Kraljevstva pridružio glavnom zapovjedniku Slavonske krajine Siegmundu Friedrichu von Trauttmansdorffu pod čijim su se zapovjedništvom borile jedinice Vojne krajine. Trauttmansdorff je tada, prema Rattkayevim riječima bio „zapovjednik plaćenika u Iliriku“.²⁹¹ Desetljeće kasnije, Trauttmansdorff je predvodio snage Hrvatske i Slavonske krajine u Ratu za Gradišku.²⁹² Isti je, dakle, zapovjednik predvodio krajiške postrojbe za Bocskayeve bune i Rata za Gradišku pri čemu je surađivao s hrvatskim banom što će biti slučaj i nakon 1619. godine. To se da naslutiti već iz spomenutog izvješća tajnog savjetnika Dvorskog ratnog vijeća u Grazu nadvojvodi Leopoldu prema kojem je Trauttmansdorff zadužen za održavanje korespondencije s ugarskim i slavonskim staležima čija je zadaća pratiti, odnosno uhoditi neprijatelja te dojavljivati stanje s terena zapovjedniku Slavonske krajine.²⁹³ Navođenje ugarskih i slavonskih staleža, zapravo, jasno upućuje na

²⁸⁹ Usp. AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-HR-Akten 55, Exp. Feb 1617 – Reg. Dez. 1619., September 1619., fol. 14.

²⁹⁰ Više o pitanjima podložnosti Vlaha domaćoj feudalnoj vlasteli vidi u: Klaić 1976, 139-162.

²⁹¹ Rattkay 2016, 243.

²⁹² Vaniček 1875, 283.

²⁹³ „Wir auch mit den Benachbarten Hungarischen vnd Windischen Landstanden, welches dem Obristen Windischer Gränizen H[er]rn Sigmund Friedrichen von Trautmanstorff freiherr (denn wirs auch in specie also

zajedničko djelovanje u svrhu obrane od neprijatelja. Nadalje, ukazuje se i na jednu od dužnosti koju je pritom imalo ugarsko i slavonsko plemstvo, a to je pribavljanje neophodnih informacija s terena uz pomoć raširene špijunske mreže. Ta je praksa razvijena još u 16. stoljeću za potrebe obrane od Osmanlija, a svoju su mrežu uhoda, primjerice, imali Zrinski.²⁹⁴

Na koncu, iznesen je jedan ključan podatak za razumijevanje angažmana krajiških vojnika. U njemu stoji da ukoliko opasnost zaprijeti izvan granica Vojne krajine, krajišnici su dužni priteći u pomoć (*succurieren*) kada god će to biti potrebno i to u najvećem mogućem broju. I što je posebno bitno, to se odnosi na one krajišnike koji vrše plaćenu službu („*Wie auch da sich noth ausser der Gränizen gegen dem Landt erzaigen wolte, das Sy mit souil Volcks als Imer müglich wohin es vonnöten, succurriren: vns auch aller vermerckhenden gefähr strackhs berichten solten. Vnd dieß ist also von dem Besoldten vnnd erhaltenden Gräniz Kriegsvoolckh zuuererstehen*“).²⁹⁵ Oni krajišnici koji su, dakle, na području Vojne krajine vršili plaćenu službu trebali su biti raspoloživi za priskakanje u pomoć kada god to bude nužno. Jedno od tumačenja takve formulacije se treba potražiti u činjenici da se među plaćenim krajiškim snagama nalazio i određeni kontingent snaga Unutrašnje Austrije kojeg su, prema dogovoru iz 1578. tamošnji staleži držali raspoređenog u Vojnoj krajini. Jedanaest godina kasnije Vlaški su statuti (*Statuta Valachorum*) razradili uvjete pod kojima neplaćeni krajišnici Varaždinskog generalata mogu biti angažirani izvan matičnog područja. Prema 12. članku odjeljka *O vojnim poslovima* (*De re militaris*) prvih osam ili četrnaest dana su ratovali bez naknade, a nakon toga im je bilo plaćeno kao i drugima (plaćenim krajiškim postrojbama).²⁹⁶ Ova dva dokumenta iz različitog vremena, a opet obilježenog Tridesetogodišnjim ratom su, u biti, konačno potvrdila da se opseg dužnosti krajiških vojnika proširio u 17. stoljeću. Uzevši u obzir njihov angažman tijekom Bocskayeve pobune i Rata za Gradišku, može se zaključiti da im vojna služba nije ograničena na obranu Hrvatsku i Slavoniju te konačno Unutrašnju Austriju od Osmanlija s područja hrvatskih zemalja nego i obranu na čitavom prostoru regije kada se za to ukazala potreba. I zaista, krajiške su postrojbe bile veoma aktivne u borbama protiv Bethlena i drugih protestantskih neprijatelja, posebno u trenucima kada je kući Habsburg prijetila najveća opasnost.

O konkretnom prostoru gdje se obrana u danom trenutku trebala uspostaviti nema previše riječi, ali se to doznaje iz drugih službenih akata te raznih vojnih izvješća i prijedloga ratnih

beulthen) sonderlich obligt, guete correspondenz vnd khundtschafft zuhalten.“ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-HR-Akten 55, Exp. Feb 1617 – Reg. Dez. 1619., September 1619., fol. 14.

²⁹⁴ Štefanec 2014, 211.

²⁹⁵ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-HR-Akten 55, Exp. Feb 1617 – Reg. Dez. 1619., September 1619., fol. 14.

²⁹⁶ *Statuta Valachorum*, 42.

tijela ovisno o stanju na terenu. Pošto su zemlje regije tijekom 16. stoljeća prisiljene na obranu od osmanskih upada i osvajanja, a vrijedno je iskustvo stečeno i tijekom Bocskayeve pobune, razumljivo je da su na regionalnom području do 1618. već postojali određeni mehanizmi koji su mogli biti korišteni i nakon 1618. uz eventualna manja ili veća odstupanja ovisno o situaciji. Pod pojmom regija ovdje se prvenstveno misli na prostor unutrašnjoaustrijskih i hrvatskih zemalja te dijelova južne i jugoistočne Ugarske pri čemu je najveća ugroza prijetila istočnim dijelovima Štajerske. Riječ je o prostoru koji se kretao od Mure u Štajerskoj do Drave u Slavoniji, tj. duž granica Štajerske i Slavonije s Ugarskom. Time je obuhvaćeno područje četvrti (*Viertel*) Vorau i tzv. četvrti Između Mure i Drave, kasnije poznatom pod nazivom Mariborski okrug (*Mahrburger Kreise*). Obje su četvrti još u 16. stoljeću bile pod udarom Osmanlija, a pošto uz rijeku Muru nije formiran obrambeni sustav, teren je bio lako prohodan što je otvaralo put prema štajerskoj prijestolnici.²⁹⁷ U 17. stoljeću tim je krajevima zaprijetila opasnost od erdeljskih kneževa,²⁹⁸ što je, dakako, nagnalo štajersko plemstvo da duž tog pojasa rasporedi vlastite postrojbe²⁹⁹ kojima će se kasnije pridružiti i one s hrvatskog područja.

4.2. Slavonska krajina, obrana Štajerske i uloga grofa Siegmunda Trauttmansdorffa

Vojno-strateška uloga Slavonske krajine ili Varaždinskog generalata u obrani Štajerske je bila golema jer je njena glavna zadaća bila zaštititi tu unutrašnjoaustrijsku provinciju.³⁰⁰ Najjasnije je to došlo do izražaja na bručkom saboru 1578. kada su štajerski staleži prihvatili njeno financiranje, a time i upravljanje. Do 1618. je uloga Slavonske krajine još i porasla. Nakon pada niza utvrda u osmanske ruke, posebice Kaniže 1600., Varaždin koji je kao sjedište Slavonske krajine od prve polovice 16. stoljeća bio bitna sastavnica obrane, dobio je još veći značaj. Zbog svog položaja i uloge Varaždin nazivan „vratima Štajerske“.³⁰¹ Uz cjelokupnu Slavonsku, i ugarske su krajine bile štiti štajerskih predjela, što se posebice odnosi na one gospodarski bitne okruge kao što su Vorau i okrug Između Mure i Drave. No zbog prevelike ovisnosti ugarskih krajina o lokalnim magnatima, za Štajersku je Varaždinski generalat ipak bio pouzdanije

²⁹⁷ O ugroženosti četvrti Vorau govori *Instrukcija za predsjednika Dvorskog ratnog vijeća* [u Grazu] i *savjetnike* iz 1578. Prijevod dijela Instrukcije u: Štefanec 2011, 222-224; Végh 2020, 74.

²⁹⁸ Pálffy 2010, karta: Vojne ekspedicije Gábora/Gabrijela Bethlena i Györgya/Jurja I. Rákóczija po Ugarskoj (1619.-1645.), 186-187.

²⁹⁹ Valentinitich 1974, 99.

³⁰⁰ Végh 2020, 73.

³⁰¹ Ilijanić 1988, 449.

rješenje. Ponajbolje se to vidi u prvim godinama Tridesetogodišnjeg rata kada je znatan dio ugarskog plemstva s kojim je Štajerska graničila na istoku stao na stranu erdeljskog kneza.³⁰²

Štajerska nije ulagala veća sredstva u održavanje vlastitih zemaljskih snaga već se pouzdala u krajišnike koje je ionako financirala.³⁰³ Još u 16. stoljeću su štajerski staleži koristili snage Slavonske krajine kao plaćene terenske trupe kako bi branile četvrti ili okruge od osmanskih upada budući da uz Muru nije izgrađen obrambeni sustav.³⁰⁴ Jednako tako, za obranu Štajerske su bile važne i posade na području Slavonske krajine, a jedan od primjera je varaždinska posada. Varaždin je bio središte administrativne i vojne uprave Slavonske krajine (premda se grad nalazio na prostoru civilne Slavonije) i njegova je geostrateška pozicija bila veoma važna u godinama kada je hrvatskim i austrijskim zemljama sa sjevera i istoka prijetila dvojaka erdeljsko-osmanska opasnost. Koliko je zaista bilo važno da se u Varaždinu nalazi snažni garnizon, svjedoči primjer iz 1631. kada je zbog osmanske prijetnje području Prekomurja obnovljena posada od 50 arkebuzira koja je samo godinu dana ranije ukinuta.³⁰⁵

Angažman jedinica Slavonske krajine u obrani Štajerske se tijekom Tridesetogodišnjeg rata ne može u potpunosti razumjeti bez rasvjetljavanja uloge njihovog glavnog zapovjednika grofa Siegmunda Friedricha von Trauttmansdorffa. On se rodio 1571. u istaknutoj štajerskoj plemićkoj obitelji. U 14. stoljeću ta se obitelj povezala s krčkim Frankapanima, točnije Ivanom V. Frankapanom (prije 1343.-1393.) koji se prema nekim podacima navodi kao Siegmundov daleki predak. Štoviše, prema istim izvorima Siegmund Trauttmansdorff je obiteljski bio povezan s banovima Nikolom IX. Frankapanom Tržačkim (1584.–1647.) i Jurjem V. Zrinskim.³⁰⁶ Ono što je svakako upečatljivo je to da su njih trojica, svaki na svoj način, u prvom desetljeću Tridesetogodišnjeg rata bili najznačajniji zapovjednici hrvatskih postrojbi. Također, riječ je o još jednom dobrom primjeru povezanosti unutrašnjoaustrijskog i hrvatsko-slavonskog plemstva što nanovo svjedoči koliko su veze između njih u prvoj polovici 17. stoljeća bile snažne.

Obitelj Trauttmansdorff vuče porijeklo iz Donje Austrije gdje je od 1292. je nosila titulu vitezova. Veći iskoraci i uspon na društvenoj ljestvici su ostvareni 1598. kada je obitelj uzdignuta do barunata te 1623. kada joj je, vjerojatno zbog zasluga, napose Siegmunda i brata

³⁰² Valentinitich 1974, 96.

³⁰³ Végh 2020, 75.

³⁰⁴ Štefanec 2011, 407, 418.

³⁰⁵ Valentinitich 1974, 112.

³⁰⁶ Kaiser und Höfe. Trauttmansdorff.

mu Maximiliana, dodijeljen i grofovski naslov.³⁰⁷ Članovi uže Siegmundove obitelji su obnašali vrlo ugledne funkcije pa je tako njegov otac Johann Friedrich von Trauttmansdorff (1542.-1614.) bio predsjednik Dvorskog ratnog vijeća (*Hofkriegsratpräsident*), a brat Johann David (1573.-1627.) je na dvoru nadvojvode (i budućeg cara) Ferdinanda (II.) imao vrlo istaknutu ulogu (*Regimentsrat; Stabelmeister*). Preostala dva brata od ukupno sedmero djece, Adam i Maximilian vršili su još i važnije funkcije. Adam (1579.-1617.) je bio pukovnik (*Obrist*), komornik (*Kämmerer*), član Dvorskog ratnog vijeća (*Hofkriegsrathes*) i član tjelesne straže (*Leibguardi*) cara Rudolfa II.³⁰⁸ Maximilian (1584.-1650.) je kao najbliži suradnik i savjetnik uživao veliko povjerenje careva Ferdinanda II. i Ferdinanda III. te se profilirao u središnju figuru carske politike i diplomacije tijekom Tridesetogodišnjeg rata. Krasila ga je politička pragmatičnost u kritičnim trenutcima Tridesetogodišnjeg rata poput eliminacije Wallensteina i sklapanja Vestfalskih mirovnih ugovora pri kojima je bio vodeći carski pregovarač.³⁰⁹

Siegmund Trauttmansdorff bio je glavni zapovjednik Slavonske krajine (*Windische Obrist*) od 1603. do 1630.,³¹⁰ a 1625. je indigenatom primljen među plemstvo Zemalja Krune Svetog Stjepana.³¹¹ Kao takav nije promakao oku dijela starije hrvatske historiografije (npr. R. Horvat, V. Klaić, N. Klaić) koja u njemu uglavnom vidi tvrdoglavog oponenta hrvatsko-slavonskih staleža posebno kada je u pitanju jurisdikcija nad Slavonskom krajinom i naseljavanje Vlaha. Međutim, osim skromnijih, fragmentiranih i ponavljajućih historiografskih zapisa, ne postoji sustavno istraživanje koje bi detaljnije analiziralo lik i djelo S. Trauttmansdorffa koji – ako ni zbog čega – onda zbog gotovo tri desetljeća obnašanja najviše zapovjedne funkcije u Slavonskoj krajini, to zasigurno zaslužuje.

Siegmund Trauttmansdorff je bio središnja figura koja je povezivala hrvatsko-slavonske staleže, Vojnu krajinu i obranu regije u prvom desetljeću Tridesetogodišnjeg rata. Njegov je angažman u obrani Štajerske započeo najkasnije u jesen 1619., otprilike u isto vrijeme kada je u izvješću nadvojvodi iznijeta strategija obrane. Trauttmansdorff je tada dobio naredbu da svoje krajišnike drži u pripravnosti zbog očekivanih napada erdeljskog kneza.³¹²

U studenom iste godine mu je dekretom udvostručena tjelesna straža s 50 na 100 konjanika³¹³ što je, također, bio jedan od elemenata osnaživanja obrane čitave regije, a posebno Unutrašnje

³⁰⁷ Bojničić 1899, 192-193; Usp. Štefanec 2011, bilješka 129.

³⁰⁸ Wurtzbach 1883a, 65-66, 72-73.

³⁰⁹ Wilson 2010, 536, 674.

³¹⁰ Lopašić 1889, 471.

³¹¹ Bojničić 1899, 193.

³¹² HR-HDA-1450 2. Vindica 1619, D-2009, fol. 46., br. 4.

³¹³ HR-HDA-1450 2. Vindica 1619, D-2009, fol. 60., br. 6.; Usp. Valentinitich 1974, 99.

Austrije.³¹⁴ Posljednjeg mjeseca godine 1619. Trauttmansdorff je poveo 100-150 konjanika u obranu štajerskog grada Hartberga.³¹⁵ Valja se pritom osvrnuti na mogućnost da je Trauttmansdorff tom prilikom koristio konjanike svoje tjelesne straže koja je nedavno ojačana. Sam izvor pritom može biti vrlo indikativan. Naime, istodobno su s Trauttmansdorffovim konjanicima okupljeni i oni pod kapetanom Hansom Franzom Sauerom, no oni su zavedeni kao „150 Crainerische Pferd unter Hauptman Hans Franz Sauer“, dakle, u prijevodu 150 kranjskih konjanika pod kapetanom Sauerom. U Trauttmansdorffovom slučaju je navedeno „des Windischen Obristen Pferd“, tj. konjanici glavnog zapovjednika Slavonske krajine. Možda to i nije dovoljan dokaz da se radi o tjelesnoj straži glavnog zapovjednika Slavonske krajine, ali s obzirom na to da je ona netom prije ojačana, formulacija poput ove može biti veoma znakovita. Početkom 1620. Trauttmansdorffu se pridružio i Georg Gabriel Stübich te su njihove postrojbe smještene u gradove Feldbach, odnosno Radkersburg (Radgona)³¹⁶ koji su se intenzivno pripremali za obranu još od jeseni 1619. godine.³¹⁷

Negdje u istom periodu je Trauttmansdorff uputio prijedlog da mu se preda vrhovno zapovjedništvo nad organizacijom obrane koja podrazumijeva podizanje vojnika, naoružanje, radotu, određivanje građevinara/inženjera (*Paumeister*) i stražmeštra (*Wachtmeister*) te upravljanje financijama.³¹⁸ Nije poznato je li i na koji način primirje između Bethlena i Ferdinanda II. utjecalo na odgodu donošenja odluke pa je Trauttmansdorffu zapovjedništvo dodijeljeno tek u kolovozu 1620.³¹⁹ kada su činjeni posljednji koraci u ratnoj pripremi uoči nadolazećih obračuna. Prije samog Trauttmansdorffovog imenovanja, gradačko se Dvorsko ratno vijeće obratilo caru s riječima da je za efikasnu obranu nužno imenovati Trauttmansdorffa glavnim zapovjednikom.³²⁰ Prema mišljenju H. Valentinitscha, car je odlukom o dodjeli zapovjedništva pridonio koheziji vojnih snaga i standardiziranju obrane, a istovremeno je privukao štajerske staleže bliže k sebi budući da je Trauttmansdorff bio jedan od njihovih istaknutijih članova.³²¹ Imenovanje glavnog zapovjednika Slavonske krajine

³¹⁴ Valentinitsch 1974, 99.

³¹⁵ Izvori prvotno navode 100, a zatim 150 konjanika, ali ne preciziraju o kojim se točno jedinicama radi. HR-HDA-1450 1. Croatica 1619, D-1941, fol. 136.

³¹⁶ Valentinitsch 1974, 100.

³¹⁷ Valentinitsch 1974, 98-99; Više o podizanju vojnika i drugim elementima formiranja obrane istočne Štajerske vidi i u: HR-HDA-1450 2. Vindica 1619, D-2009, fol. 54, 56, 61, 62, 68.

³¹⁸ HR-HDA-1450 2. Vindica 1619, D-2009, fol. 71, br. 23.

³¹⁹ HR-HDA-1450 2. Vindica 1620, D-2010, fol. 50, br. 1.

³²⁰ HR-HDA-913. 2. Vindica kt. 30, fasc. 54, fol. 611.

³²¹ Valentinitsch 1974, 99.

glavnim zapovjednikom obrane Štajerske se uvelike odrazilo na angažman i koordinaciju većine hrvatskih trupa u prvim godinama Tridesetogodišnjeg rata.

4.3. Hrvatski sabor 1619. i prve mobilizacije hrvatsko-slavonske kraljevske vojske

Početakom 1619. godine car Ferdinand II. je pokrenuo svoj ratni stroj što je podrazumijevalo pripreme, novačenja i vrbovanja na gotovo svim prostorima kojima je vladala austrijska kuća.³²² Teško je ustvrditi u kojoj se mjeri to odnosilo na hrvatska područja kojima su upravljali Sabor i ban jer do sada nisu poznati izvori u kojima bi se mogli pronaći konkretni podaci. Čini se da su u tom trenutku civilni dijelovi Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva i dalje bili više usredotočeni na zbivanja duž pograničja nego li na turbulencije u sjevernijim dijelovima Monarhije. Primjera radi, na zasjedanju Hrvatskog sabora 4.-5. siječnja (jedino saborsko zasjedanje do svibnja 1619.) se još uvijek raspravlja o obrani Pokuplja i podizanju vojske u slučaju kakve osmanske provale dok o neprilikama koje su uzrokovali pobunjeni češki staleži nema ni riječi.³²³

Posljedice ustanka čeških staleža se u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu počinju osjećati sredinom 1619. godine. Početkom lipnja te godine predvodnik čeških pobunjenika grof Heinrich Matthias Thurn³²⁴ opsjeo je Beč, ali je zbog nedostatne pripreme (nedostatak topništva, neiskusni vojnici, neosigurano zaleđe) nakon samo desetak dana morao napustiti opsadu.³²⁵ Kao reakciju na ratna zbivanja, ban Frankapan Tržački u pozivu na saborsko zasjedanje ističe kako su češki pobunjenici prodrli čak do Beča kojega su opsjeli zbog čega je kralju potrebna vojna pomoć. Sabor se sastao u Zagrebu 8. srpnja i odmah donio odluku kojom se kralju rečena pomoć odobrava što će biti učinjeno sukladno prijašnjim praksama.³²⁶ Ovakav potez Sabora sugerira da su posljedice češkog ustanka, a tu se prvenstveno misli otvoreni oružani sukob protiv kraljevske i carske kuće, od 1619. postajale sve važnijim pitanjem u

³²² Broucek 1976, 31.

³²³ HSS, 196.

³²⁴ Grof Heinrich Matthias Thurn (1567.-1640.) ili Jindřich Matiaš z Thurnu bio je češki plemić i vođa pobunjenih čeških staleža. Dio svoje vojne karijere je proveo boreći se u carskoj službi protiv Osmanlija, ali je 1618. okrenuo leđa caru i bio jedan od učesnika Druge praške defenestracije. Neuspješno je opsjeo Beč 1619., a iduće je godine nakon poraza kod Bijele gore prisiljen na progonstvo. Nakon druge bitke kod Steinaua 1633. Wallenstein ga je zarobio, ali ubrzo i pustio, uz navodno opravdanje kako je bolje da neprijatelj ima nesposobnog zapovjednika nego da on trune u tamnici. Wilson 2010, 84, 273, 280, 534-537; "Thurn."

³²⁵ Broucek 1976, 33.

³²⁶ HSS, 220-221.

Hrvatskoj i Slavoniji. Nije jasno kakva se točno vojna pomoć šalje kralju, ali je znakovito ako se uspoređi s odlukom štajerskih staleža koji, vodeći se „politikom neutralnosti“, nisu caru poslali pomoć.³²⁷ Već koji mjesec kasnije, situacija će postati daleko ozbiljnijom jer će rat opasno zaprijetiti granicama Kraljevstva i susjednim austrijskim pokrajinama.

Geopolitička situacija se počinje mijenjati od sredine kolovoza 1619. i time potreba vojnim kontingentima iz hrvatskih zemalja biva sve većom. Do kraja iste godine došlo je do velikog broja krucijalnih političkih odluka koje su imale veliki utjecaj na čitavu regiju. Pobunjenim češkim i austrijskim protestantima se 18. kolovoza pridružuje erdeljski knez Gábor Bethlen,³²⁸ a već je idućeg dana Ferdinand II. detroniziran s češkog prijestolja. Bio je to težak udarac vladarskim ambicijama Ferdinanda II., ali ga je bilo nešto lakše podnijeti budući da je vrlo brzo kao jedini kandidat jednoglasno izabran za svetorimskog cara.³²⁹ Bethlen se pak pokazao kao važan saveznik Češke Konfederacije i opasan protivnik kuće Habsburg, a njegove su vojne aktivnosti tijekom godina imale golem učinak na angažman vojnika iz Hrvatske i Slavonije.

Na području Ugarske je Bethlen privukao znatan broj pristaša, no održala se vrlo snažna i utjecajna opozicija, čiji su pripadnici redom bili članovi Gornjeg doma Zajedničkog sabora. Među njima su bili crkveni redovi, zatim magnati poput Miklósa Esterházya i Zrinskih te predstavnici Hrvatske i Slavonije gdje su sve vodeće velikaške obitelji zadržale katoličku vjeru, a time i vjernost habsburškom kralju.³³⁰

Hrvatska i Slavonija nisu skrštenih ruku promatrale zbivanja u regiji, a istini za volju, nisu niti imale takvu opciju. Sa svog posjeda u Bosiljevu ban Nikola Frankopan Tržački je koncem rujna 1619. pozvao staleže i redove na sabor u Zagreb 7. listopada, upozorivši na opasnost od Bethlena koji je s „Turcima i Tatarima“ provalio u Ugarsku, osvojio Košice i sprema se napasti Požun.³³¹ Naime, Bethlenova jesenska kampanja polučila je zapažen uspjeh i rezultirala osvajanjem Gornje Ugarske te konačnim ulaskom u Požun 14. listopada i neuspješnom opsadom Beča.³³² Samo dva dana nakon pada Požuna u Bethlenove ruke, 16. se listopada sastao Hrvatski sabor (zasjedanje je odgođeno sa 7. listopada zbog bolesti bana³³³) i donio veoma značajne odluke. Prva se odnosila na podizanje vojske protiv erdeljskog kneza, odnosno insurekciju. Prema toj odluci svi su prelati, magnati, baruni, plemići, armalisti i

³²⁷ Valentinitzsch 1974, 98.

³²⁸ Sutter Fichtner 2003, 34; Wilson 2010, 289.

³²⁹ Asch 1997, 55-60.

³³⁰ Pálffy 2013, 737-738.

³³¹ HSS, 233-234.

³³² Kontler 2007, 176-177; Györe 2014, 187; Pálffy 2010, 185-188.

³³³ Horvat 1924, 300.

plemići jednoselci bili dužni od svakog dima podići jednog pješaka naoružanog puškom te na svaka četiri dima jednog dobro opremljenog konjanika.³³⁴

Zapovjedništvo je nad vojskom prema običaju dodijeljeno banu, a u slučaju bolesti bi njegovu dužnost preuzeo varaždinski župan Žigmund Erdődy. Sva je vojska morala biti spremna u roku od dva tjedna kada se 1. studenog očekivala u taboru kod Šemovca gdje ban treba pregledati vojsku. Od insurekcije su izuzeti jedino grofovi Nikola VI. i Juraj V. Zrinski uz objašnjenje kako su njihove posade korisnije kao straže uz rijeku Dravu. Slobodni kraljevski gradovi (ne navode se poimence, ali sudeći po nešto kasnijim izvorima vrlo vjerojatno je riječ o Varaždinu, Gradecu/Zagrebu, Koprivnici, Križevcima, Samoboru i dr.) su trebali osigurati postrojbe prema prethodno utvrđenom dogovoru. Ovakva mobilizacija snaga je predstavljala najopsežniji i najkonkretniji potez domaćih staleža i redova otkako je habsburški Dvor početkom godine poduzeo mjere obrane. Ferdinand II. je s nestrpljenjem očekivao korake koje će poduzeti Hrvatska i Slavonija pa je 17. listopada poslao pismo u kojemu požuruje sazivanje Sabora vjerojatno ne znajući da se Sabor sastao dan ranije.³³⁵

Postavljanje insurekcijske vojske kod Šemovca i posada Zrinskih na obale Drave se uklapalo u koncept rečene šire strategije obrane regije u kojem su, na taj način, participirali hrvatsko-slavonski staleži i redovi. Značajnost dravskog gaza u okolici Varaždina proizlazi iz njegove višestoljetne vojno-strateške važnost, bilo da je riječ o čuvanju prolaza ili prelaženju radi budućeg sukoba. Osim tijekom prve polovice 17. stoljeća, ne treba zaboraviti da je revolucionarne 1848. ban Josip Jelačić pregazio Dravu upravo u blizini Varaždina.³³⁶ Iako je Drava predstavljala svojevrsnu granicu i prirodnu barijeru, u ljetnim mjesecima je njen vodostaj ponegdje drastično pao dok u zimskim mjesecima rijeka nije bila imuna na smrzavanje pa ju se lako moglo pregaziti.³³⁷ Iz ovih odluka i poteza hrvatsko-slavonskih staleža se može zaključiti kako su određeni obrambeni mehanizmi otprije postojali, točnije najkasnije od perioda Bosckayeve bune. Naime 1605. je u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu podignuta insurekcijska vojska koja se također sastala u šemovačkom taboru, a duž rijeke Drave su postavljene straže.³³⁸

³³⁴ HSS, 235.

³³⁵ HSS, 234-235.

³³⁶ Perić 2005, 398.

³³⁷ Juraj Rattkay pisao je o postavljanju straže na obale Drave od Vinice do Ludbrega tijekom Bockayeve bune: „u duljini od manje-više šest francuskih milja, te da se po selima i zaseocima postave tabori na maloj međusobnoj udaljenosti, da bi mogli, ako bi nužda zahtijevala, uzajamno brzo priteći u pomoć.“ Rattkay 2016, 243; Štefanec 2011, 422.

³³⁸ Klaić 1973, 571, 574.

Kako insurekcija i okupljanje vojske u Šemovcu ne bi doveli do slabljenja Pokuplja, određeno je da pod zapovjedništvom podbana [Krstel Mrnjavčiča/Mrnaviča] i [kapetana Kraljevstva] Vuka Erdődyja kraljevske haramije te podložnici s područja Siska, Želina, Dužica i Novigrada budu u pripravnom stanju. U slučaju krajnje nužde, ta se vojska na banov poziv treba pridružiti šemovačkom taboru. Uz sve navedeno, zatražena je i pomoć od Šopronske, Zaladske, Željezne i Vešpremske županije.³³⁹ Nije poznato jesu li i na koji način ugarske županije pružale traženu pomoć, ali se već za vrijeme prvih zbivanja može primijetiti kako susjedne zemlje u regiji djeluju ili barem nastoje djelovati kao cjelina kada je obrana granica u pitanju. Stoga saborsko proglašenje insurekcije i mobilizaciju snaga ne treba promatrati isključivo u svjetlu obrane granica vlastitog Kraljevstva (iako je to nedvojbeno prioritet) nego i kao jedan kotačić u mehanizmu obrane šireg područja regije.

Sve ove odredbe koje je Hrvatski sabor donio toga dana u listopadu 1619., zajedno s pripremom krajiških snaga, bile su prve sveobuhvatne reaktivne mjere na ratna zbivanja proizašla iz Druge praške defenestracije. Također, one su bile prvi korak kojim je Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo pokazalo da nema nikakvu namjeru okrenuti leđa vladajućoj habsburškoj kući i stati na stranu pobunjenika.

4.3.1. Pokušaj rekonstrukcije brojčane snage insurekcijske vojske 1619.

Zanimljivo pitanje koje se nameće jest koliko je insurekcija mogla prikupiti vojnika. Egzaktnih podataka o broju nažalost ovdje nema, ali postoje metode kojima se može rekonstruirati približna snaga vojske. Valja napomenuti kako se radi o okvirnoj procjeni jer izvori s preciznim podacima nisu poznati, a razmatrani parametri pak nisu egzaktni nego su dobiveni rekonstrukcijom na temelju dostupnih podataka. Također, treba imati na umu relativnu brojku, odnosno koliko je u teoriji vojnika trebalo biti prikupljeno insurekcijom i apsolutnu brojku koja se odnosi na ostvaren broj vojnika. S obzirom na to da gradivo s jasnim podacima nije pronađeno, odnos relativne i apsolutne brojke je tek napomena koje treba biti svjestan kada se poduzimaju istraživanja ovog tipa.

Povjesničar Ante Nazor je proveo istraživanje pokušavajući rekonstruirati broj vojnika insurekcijske vojske koja je podignuta uoči treće bitke kod Siska 1593. godine. Pritom je koristio razrađenu metodu utvrđivanja približnih brojki, a takva će metodologija uz manje izmjene biti korištena i u ovome radu. Izmjene su najvećim dijelom posljedica korištenja

³³⁹ HSS, 235-237.

drugačijih izvora jer, primjerice, ratni izvještaji o vojsci Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva 1619. nažalost ne postoje (ili barem još uvijek nisu poznati) za razliku od 1593. kada se mogu pronaći brojna izvješća. Zajedničko je, međutim, da u oba slučaja ne postoje niti vojni popisi koji bi najpreciznije mogli uputiti na brojnost vojnika.³⁴⁰ Kao što će biti vidljivo iz kasnijih primjera hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu, brojčani podaci o snazi vojske ili manjih jedinica se ponajprije preuzimaju iz relevantnih vojnih popisa ili srodnih spisa.

U svom istraživanju, Nazor je primijetio glavni otegotni faktor koji se često javlja kada je riječ o pokušaju rekonstrukcije brojnosti vojske. Radi se o nejednakim podacima o broju vojnika ili jedinica koji dolaze iz različitih izvora.³⁴¹ Doduše, na primjeru Sisačke bitke posao barem donekle olakšavaju čak i ti neujednačeni izvori jer pružaju sliku približnog brojnog stanja. No, ponekad takvi izvori nisu sačuvani ili pronađeni što je slučaj s insurekcijskom vojskom iz 1619. godine. U takvim slučajevima preostaje mogućnost okvirne procjene broja vojnika na temelju dostupnih podataka pri čemu mora postojati svijest o ograničenosti dobivenih rezultata. Stoga je jedino moguće približiti se okvirnoj brojci ili ju barem pokušati rekonstruirati imajući u vidu mogućnost pogreške.

Početak 1592. godine Hrvatski je sabor, naime, odredio da se u slučaju potrebe mora podići insurekcijska vojska koju će činiti svi prelati, velikaši i plemići pri čemu su prelati i velikaši bili dužni povesti sa sobom jednog konjanika na svakih deset dimova svoga posjeda i dva pješaka na jedan dim. Oni bez dovoljnog broja dimova su dužni doći osobno i prema mogućnosti pomoći opremanje pješaka.³⁴² Izračunima koji su podrazumijevali ukupan broj dimova na području Kraljevstva koncem 16. stoljeća (1586) i insurekcijom propisane obveze, Nazor je došao do brojke od najmanje 2282 vojnika od kojih oko 110 konjanika i oko 2172 pješaka.³⁴³

Postoji više razloga zašto ove brojčane vrijednosti, čak niti kao okvirne, ne mogu biti paušalno korištene u kontekstu 1619. godine. Posljednje desetljeće 16. stoljeća je doživjelo veliku devastaciju uslijed neprestanog ratovanja i provala. To se vrlo negativno odrazilo na

³⁴⁰ Izvori koje je Nazor koristio su u prvom redu razni izvještaji o Sisačkoj bitci 1593., zaključci Hrvatskog sabora i porezni popisi. Nazor 1994, 95-101.

³⁴¹ Sveukupne kršćanske snage su prema raznim kršćanskim izvorima brojale 4 - 10 000 vojnika, dok osmanski izvori pretjeruju navodeći da se radilo i do 50 000 kršćanskih vojnika. Nazor 1994, 97.; Dakako to nije jedini slučaj u hrvatskoj historiografiji gdje nije moguće sa sigurnošću utvrditi broj vojnika, neovisno o tome radi li se o manje poznatoj ili pak znamenitoj bitci. Tako je, sudeći po mnogim izvorima tijekom bitke na Krbavskom polju 1493. na hrvatskoj strani bilo 7 - 15 000 vojnika. Kruhek 1993, 254; Mijatović 2005, 56-57.

³⁴² Nazor 1994, 95.

³⁴³ Nazor 1994, 101.

stanovništvo pa su mnogi predjeli suočeni s depopulacijom.³⁴⁴ Početkom 17. stoljeća demografska kretanja su još uvijek aktualna, a po završetku ratnih aktivnosti dolazi do naseljavanja što u konačnici rezultira (neujednačenim) porastom broja stanovništva.³⁴⁵ Taj podatak sugerira da bi trebalo doći do neminovnog, ali relativnog(!) povećanja broja vojnika insurekcijske vojske. Problem predstavlja apsolutni broj, a njihova je razlika dobrim dijelom prouzročena spomenutim izostankom kvalitetnijeg uređenja insurekcijske vojske kao institucije. Čak i ako se pretpostavi da su relativni i apsolutni broj vojnika isti ili barem vrlo slični, u obzir se mora uzeti činjenica da novo stanovništvo nije naseljavano samo na područja pod banskom vlašću nego i na krajiške prostore zbog čega nisu podlijegali insurekciji.³⁴⁶ Stoga naseljavanje nije nužno moralo dovesti do povećanja broja vojnika.

U jednom recentnijem istraživanju Hrvoje Petrić je došao do okvirne brojke od 15 590 stanovnika Varaždinskog generalata ili Slavonske krajine i 12 350 stanovnika Križevačke županije početkom 17. stoljeća.³⁴⁷ Ona je potpadala pod upravu bana i Sabora te je stoga relevantna za insurekciju. Kao što je bilo vidljivo na primjerima insurekcije 1592. i 1619., kada Hrvatski sabor podiže narod na oružje, očekivana brojnost vojnika je izražena putem poreznih jedinica dimova (porta),³⁴⁸ odnosno u broju ljudi koji trebaju biti podignuti prema određenom broju dimova. Odmah se, zatim, nameće pitanje okvirnog broja stanovnika po jednom dimu u trima županijama Zagrebačkoj, Varaždinskoj i Križevačkoj koje su potpadale pod ravnanje bana i Sabora. Ovdje donekle pomaže popis domaćinstava za kraljevski porez u iznosu od 75 denara prema kojem 1600. godine tri županije broje 11 957 kuća.³⁴⁹ Računajući prosjek stanovnika po kući na vlastelinstvima triju županija koncem 16. stoljeća, Nazor je došao do okvirne brojke od 8 stanovnika.³⁵⁰ Petrić je za Križevačku županiju početkom 17. stoljeća došao

³⁴⁴ Adamček 1980, 242.-244.

³⁴⁵ Adamček 1980, 540.

³⁴⁶ Novo (uglavnom vlaško) stanovništvo koje je doseljeno na vlastelinstva ili civilna područja Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva bilo je podložno staležima i redovima kraljevstva, dok je onaj dio novog stanovništva koje je naseljeno na krajiškim područjima stavljeno pod ingerenciju krajiške uprave. Ukoliko je, stoga, novonaseljena skupina ljudi priznavala vlast nekoga iz redova hrvatsko-slavonskih staleža tada je za njih vrijedila insurekcija, dok to nije bio slučaj sa skupinama podložnim krajiškim vlastima. Adamček 1980, 499-503; Kaser 1997, 50-52.

³⁴⁷ Petrić 2011, 53.

³⁴⁸ Dim (*fumus*), u doslovnom prijevodu ognjište, je porezna jedinica u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu koja se javlja u srednjem vijeku. Pod jedan dim može pripadati više kuća koje nemaju ognjište. Porez koji se prikupljao po dimu se nazivao dimnica. Po dolasku Habsburgovaca dimnica postaje redoviti porez, a njegov iznos određuje Hrvatski sabor. U 17. stoljeću dim i porta kao porezne jedinice dobivaju isto značenje. Mažuranić 1909, 237-238; Adamček i Kampuš 1976, XVIII-XIX.

³⁴⁹ Adamček i Kampuš 1976, 567-583; Kuća (*domus*) je služila kao jedinica kojom se određuje veličina sela, a u kontekstu poreznih davanja, lukno (davanja župi) se određivalo po kući. Petrić 2011, 46.

³⁵⁰ Nazor 1994, 99.

do prosječne brojke od 8,4 stanovnika po kući.³⁵¹ Prema Vladimiru Mažuraniću, u 17. stoljeću su „četiri jake, imućne kmetske kuće, koje oru četveroprežice ili šesteroprežice, sa svojim punimi selišti čine jednu portu“³⁵² (tu brojku je koristio i Nazor³⁵³). U ovom radu neće biti korištena jednadžba koja podrazumijeva četiri kuće na jedan dim jer za promatrano razdoblje postoje nešto precizniji podaci. Naime, kada je Hrvatski sabor 1605. proglasio insurekciju, od svih staleža i redova se zahtijevalo da na svakih pet kuća podignu jednog pješaka, na svakih 20 kuća jednog konjanika („*a singulis quinque domibus, quantum pro hac vice et necessitate, singulum unum peditem, bene armatum, equitem vero similiter bene armatum, iuxta articulum praecedentis congregationis de insurrectione editum*“).³⁵⁴ Ovdje se, dakle, polazi od kuća, a ne od dimova, odnosno, pet kuća se očito izjednačava s jednim dimom na što upućuje podatak o broju potraživanih konjanika. Naime, ako se validnom prihvati jednadžba prema kojoj je pet kuća jednako jednom dimu onda je 20 kuća isto što i četiri dima. Odredba o insurekciji iz 1619. je glasila: jedan pješak na jedan dim te jedan konjanik na četiri dima i najvjerojatnije je da se 1605. i 1619. očekivao isti broj vojnika samo što je u prvom slučaju on izražen u kućama, a u drugom u dimovima iz čega proizlazi da je početkom 17. stoljeća pet kuća ekvivalent za jedan dim. Takav odnos će biti korišten u ovom radu.

Budući da za relevantno razdoblje nisu provedena istraživanja o poreznim popisima (kao što je slučaj za 16. stoljeće) iz kojih bi bilo moguće odrediti ukupan broj dimova, potrebno je koristiti broj kuća kako bi se došlo do broja dimova. Ako se okvirni broj stanovnika Križevačke županije (12 350) podijeli s brojem ukućana (8,4), jednostavnom matematikom se dolazi do 1470,23 kuća (što je kompatibilno s brojem od 1270 kućedomaćina u Križevačkoj županiji 1598. uzme li se u obzir porast stanovništva³⁵⁵), odnosno 294 dimova kada se broj kuća podijeli s pet. Dakle, prema ovim izračunima Križevačka je županija je 1619. mogla dati otprilike 294 pješaka i 74 konjanika što je ukupno oko 368 vojnika za potrebe obrane.

Nažalost, slični podaci ne postoje za Zagrebačku i Varaždinsku županiju pa valja koristiti podatak iz 1600. godine o 11 957 kuća za sve tri županije. Ako se od tog broja oduzmu kuće Križevačke županije (1470) ispada da se u Zagrebačkoj i Varaždinskoj županiji moglo nalaziti

³⁵¹ Petrić 2011, 48.

³⁵² Mažuranić 1909, 238.

³⁵³ Nazor 1994, 99.

³⁵⁴ U ovom zaključku o insurekciji se Sabor poziva na članak donijet na posljednjem zasjedanju (radi se, zapravo, o pretposljednem zasjedanju jer su na onom posljednjem saboru u Zagrebu 2. svibnja 1605. samo ponovljeni zaključci o insurekciji koji su donijeti na saboru u Zagrebu 13. siječnja iste godine). Prema tom zaključku je valjalo okupiti od svakih 10 kuća jednog pješaka, a od svakih 20 kuća jednog konjanika. HHS, sv. 4, 457, 461, 463.

³⁵⁵ Petrić 2011, 48.

oko 10 487 kuća. No, kada se broj kuća pretvori u dimove (uz pretpostavku da je svakih pet kuća činilo jedan dim) tada ispada da se u dvije županije moglo pronaći oko 2097 dimova. To znači da su Zagrebačka i Varaždinska županija u listopadu 1619. zajedno davale 2097 pješaka i 524 konjanika.

Sličan odnos u broju vojnika između Zagrebačke i Varaždinske te Križevačke županije je vidljiv i u broju vojnika kojeg su trebali osigurati slobodni kraljevski gradovi. Prema odredbi Hrvatskog sabora iz 1595. daleko najviše vojnika je morao osigurati Varaždin – njih 200. Zatim slijede Gradec s 50 te Križevci i Koprivnica s 25.³⁵⁶ Ovdje, također, treba biti oprezan jer su ti brojevi bili podložni značajnim promjenama u kratkom razdoblju. Samo godinu dana ranije isti je Sabor odredio da Varaždin mora poslati 200, Gradec 60, Križevci 50, Samobor 40 i Koprivnica 30 vojnika.³⁵⁷ Uz to, Petrić upozorava kako je pogrešno na temelju odnosa u broju vojnika zaključivati odnos u broju stanovnika, tj. kako podatak da Varaždin treba osigurati 200 vojnika ne znači da on ima četverostruko više stanovnika od Zagreba koji treba prikupiti 60 vojnika.³⁵⁸

Ako se pođe od pretpostavke da su navedeni brojevi vojnika koje su tri županije mogle opremiti i osigurati približno točni, onda je riječ o 2391 pješaka i 598 konjanika. Uz pretpostavku da je banski banderij bio u punoj (iako krnjoj) snazi od 300 konjanika i 200 pješaka te da su slobodni kraljevski gradovi ispunjavajući saborske odredbe iz 1595. dopremili 300 vojnika tada je brojčana snaga insurekcijske vojske 1619. mogla iznositi 3789 vojnika od čega 898 konjanika. No, kao što je i Nazor istaknuo u svome radu, razlika između potencijalne i ostvarene brojčane snage insurekcijske vojske može biti velika jer ona ovisi o odazivu i vremenu za mobilizaciju.³⁵⁹ Stoga je konačna procjena insurekcijske vojske umjerenija i fleksibilnija pa iznosi 3000-4000 vojnika od čega 650-900 konjanika. Ovo su, doduše, tek inicijalne procjene, ali i ovaj doprinos može biti određeni podstrek za buduća proučavanja ove problematike.

To, međutim, nisu bile ukupne snage hrvatsko-slavonskih staleža jer u ovoj računici nedostaju vojni odredi pojedinih velikaša koji su mobilizaciju snaga provodili prema nekim drugim logikama te više ili manje neovisno o zaključcima Hrvatskog sabora. Valja kratko napomenuti

³⁵⁶ HSS, 324.

³⁵⁷ HSS, 300.

³⁵⁸ Na primjer, istraživanje Stjepana Krivošića utvrđuje da se Gradec u drugoj polovini 17. stoljeća imao oko 2000 stanovnika (zajedno s Kaptolskim dijelom ukupno oko 3600). Krivošić 1981, 81. Hrvoje Petrić smatra da je otprilike u istom razdoblju Varaždin mogao imati do 3000 iako napominje da je to brojka koja može biti temelj budućim preciznijim izračunima i procjenama. Petrić 2012, 265-267.

³⁵⁹ Nazor 1994, 101.

da uz insurekcijsku vojsku istovremeno djeluju i krajiške postrojbe čime ukupni broj angažiranih vojnika s prostora hrvatskih zemlja znatno premašuje navedene izračune.

Dobivena brojčana snaga insurekcijske vojske, koliko god ona bila okvirna, ipak otvara prostor za usporedbe. Budući da se metodologija razlikuje, nije svrsishodno stavljati naglasak na razliku u brojčanoj snazi banske vojske 1593. i 1619. godine. Indikator povećanja brojnosti 1619. bi svakako bio rečeni porast stanovništva koji se očito odrazio na porast maksimalnog broja vojnika. Međutim, imajući na umu razlike u sastavu stanovništva i njegovim vojnim obavezama te naseljenosti, u određenoj se mjeri za opći uvid rezultati mogu usporediti s brojem Vlaha sa Slavonske krajine koji su prema Vlaškim statutima iz 1630. bili obavezni podići oružje u slučaju opasnosti. Naime, kralj je u takvom slučaju očekivao najmanje 6 – 7000 vojnika.³⁶⁰ Što se plaćenih krajišnika tiče, 1630. se u Slavonskoj krajini nalazilo 1703 plaćena vojnika.³⁶¹ U kontekstu Tridesetogodišnjeg rata gdje prevladava pukovnijski ustroj jedinica, insurekcijska vojska Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva bi mogla formirati između tri i pet pukovnija.³⁶² Prema vojnom popisu iz 1618. carska vojska je imala snagu od 9900 pješaka i 4300 konjanika.³⁶³ Brojka je do jeseni 1619. povećana pa je jedna carska vojska brojala 17 700, a druga 8639 vojnika. Beč je čuvalo njih 2600, a još ih je 500 bilo smješteno na drugim strateškim punktovima.³⁶⁴

Iz svega rečenoga se može zaključiti kako su *Ostatci ostataka* od kojih se oduzimaju područja pod krajiškom upravom mogli oformiti zamjetnu silu, barem kada je riječ o njenoj brojnosti. Imajući na umu da se radi o najmanjem teritorijalnom opsegu u povijesti Kraljevstva od kojeg su mnogi dijelovi devastirani stoljetnim ratovima treba reći kako 3000 – 4000 vojnika (pa čak i da su te brojke nešto manje) zaslužuju ozbiljnu pažnju. Tim više što je riječ o samo jednom dijelu hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu, dok je istovremeno nekoliko stotina vojnika bilo u stanju pripravnosti.

³⁶⁰ *Statuta Valachorum*, 42. Prema 11. članku *O vojnim pitanjima* Vlaških statuta u roku od dva do tri sata trebalo se u Slavonskoj krajini okupiti 6 – 7000 vojnika. Formulacija je to koja potiče Fedora Močanina na raspravu o tome koju narodnosnu zajednicu obuhvaćaju Statuti – katolike/Hrvate ili pravoslavne/Srbe. Premda se jasno ograđuje od čvrstih zaključaka, suptilno izražava sklonost da se tim člankom može poduprijeti teza kako su „vlasí“ prvenstveno društvena skupina. Naime, drži da je premalo domova „Srba“ da bi samostalno popunili brojke pa se logičnim nameće zaključak kako su za punu brojku bili nužni i „Hrvati“ iz čega u konačnici proizlazi da je „vlah“ društvena kategorija. Močanin 2016, bilješka 175.

³⁶¹ Štefanec, 2005, 563.

³⁶² Jedna pješačka pukovnija je mogla imati snagu od 500 do 2000 vojnika, dok su konjičke pukovnije obično bile sastavljene od 500 do 1000 vojnika. Wrede 1898, 33; Wrede 1901, 11.

³⁶³ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 47, 1618-7-4.

³⁶⁴ Broucek 1976, 35.

4.4. Plan strategije obrane unutrašnjoaustrijskih i hrvatskih zemalja 1620. godine

Primirje potpisano u siječnju 1620. između erdeljskog kneza i cara je iskorišteno za kovanje ratnih strategija i daljnjih planova. Do jeseni 1620. su razmatrani različiti prijedlozi i moguće solucije, a pri tome je svoju ulogu imalo i Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo ili barem vojnici koji su podizani s tog područja. Štajerska je bila među najizloženijim krajevima pa je najveći dio vojnih postrojbi s područja Hrvatske i Slavonije je u to vrijeme ratovao na štajersko-ugarskom frontu.

U sklopu priprema za nastavak rata Dvorsko ratno vijeće je 12. travnja 1620. u svojem odgovoru na carski dekret od 7. travnja izložilo niz prijedloga. Prema jednom od njih je za defanzivni ili ofenzivni rat protiv Bethlena potrebno najmanje 10 000 vojnika, od čega 6000 njemačkih pješaka (*Teütsche Knechte*), 2000 njemačkih konjanika (*Teütsche Pferdt*), 1000 hrvatskih pješaka (*Croaten zu Fueß*) i 1000 hrvatskih, ugarskih ili vlaških lakih konjanika (*leichte Pferdt Croaten, Hungarn oder räzischer nation*).³⁶⁵ Podatak o 1000-2000 hrvatskih vojnika vrlo vjerno pokazuje koju su važnost oni imali u inicijalnim planovima. No, vojne postrojbe s prostora hrvatskih zemalja su imale znatno veću ulogu od ove koja je caru prezentirana 12. travnja.

Gradačko Dvorsko ratno vijeće 2. kolovoza upućuje caru vrlo iscrpna stajališta u vezi formiranja obrane. Ovaj dokument, koji u više točaka raspravlja o hrvatskim vojnicima, u jednu se ruku naslanja na rečene prijedloge od 12. travnja jer detaljnije pojašnjava o kojim se to hrvatskim vojnicima radi i kolika je zaista njihova brojnost. U trećoj točki se *Verordnete* referiraju na hrvatske postrojbe koje bi trebale biti (ili već jesu) poslone u pomoć (*succurs*). Riječ je o formacijama s područja Slavonske krajine (*Gräniz Dienst Volckh*) kojih prema Trauttmansdorffu nije moglo biti više od 500. Osim njih u obranu su pristigle tri (ili pet) kompanije husara na račun kojih su upućene pritužbe zbog premalog broja jer je svaka kompanija brojala samo 30 konjanika pa je predloženo da se pojačaju na 100 konjanika.³⁶⁶ Kada bi se ovim zahtjevima udovoljilo samo bi Slavonska krajina poslala barem 800 vojnika, međutim nije poznato jesu li u konačnici husarske kompanije pojačane.

Veliki doprinos je u tom trenutku trebala dala i Hrvatska krajina čiji je glavni zapovjednik Gottfried Stadl trebao doći (ili je već pristigao) u pomoć s 50 husara i 500 pješaka

³⁶⁵ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 48, 1620-4-7.

³⁶⁶ HR-HDA-913. 2. Vindica kt. 30, fasc. 54, fol. 602-615; HR-HDA-913. 2. Vindica kt. 30, fasc. 54, fol. 616.

(„50 Husarrn vnd 500 zu Fueß, besoltes Kriegs Volckhs Succuriern“). Glavni zapovjednik Hrvatske krajine je, doduše, upozorio na mogući logistički problem, a taj je da ukoliko te postrojbe ne budu plaćene, one će se okrenuti i vratiti kućama³⁶⁷ (na isto je upozoravao tajni savjetnik u Grazu nadvojvodi Leopoldu 1619.). Time je Stadl potvrdio opasku iz 1619. o mogućim problemima koje bi uzrokovala eventualna neisplata dogovorene plaće.

Kada bi se zbrojili samo odaslani pješaci Hrvatske i Slavonske krajine već se dolazi do brojke od 1000 hrvatskih pješaka koliko se navodi u prijedlogu 12. travnja. Međutim, to ni izbliza nije bila konačna brojka. Stadl je osim plaćenih trupa vrlo ozbiljno razmatrao i mogućnost angažmana 2000 *Aventurina*, ali napominje kako ih ne bi trebalo smještati unutar granica Štajerske nego na protivnički teritorij.³⁶⁸ *Aventurini* ili *venturini* (*vinturini*) je bio naziv za neplaćene postrojbe Senjske natkapetanije³⁶⁹ (za razliku od 500 pješaka i 50 husara) te se podrazumijevalo kako će svoju plaću namiriti od ratnog plijena, odnosno pljačke. Kako pljačku ne bi vršili na savezničkom teritoriju, najpraktičnije je bilo smjestiti ih negdje izvan tog područja. Čarkanje, pljačka i razni upadi često se vežu za pogranični prostor Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva (u prvom redu krajine u Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj), ali takve su zone u prvim desetljećima 17. stoljeća postojale na štajerskoj-ugarskoj granici gdje su Štajerci vodili borbe s osmanskim vojnicima iz Kaniškog i Budimskog pašaluka kojima bi se pak pridružile erdeljske čete Bocskaya, Bethlena i Rákóczyja.³⁷⁰ U navedenim uvjetima su *Aventurini* mogli uspješno djelovati budući da su na hrvatsko-osmanskome pograničju stekli vrlo bogato iskustvo u malom ratu pa su svoje vještine samo trebali primijeniti na isti način, ali na donekle drugačijem teritoriju. Osim toga, Stadlovo upozorenje je vrlo indikativno jer ukazuje koliko je opasno držati vlastite neplaćene vojnike čak i na savezničkom teritoriju. Posebno se to odnosilo na one vojnike koji dolaze s nekog drugog podneblja i nemaju problema s time da opljačkaju bilo koga tko im se nađe na putu pa makar oni bili njihovi načelni saveznici.

U svezi s mobilizacijom krajišnika, treba spomenuti slučaj regrutiranja 400 uskoka s područja Žumberačko-slunjske natkapetanije. Naime, kako peta točka stajališta štajerskih *Verordnete* kaže, tih je 400 uskoka podignuto u ime koruskih staleža.³⁷¹ Raspravljalo se, dakako, i o logističko-strukturnim temama. Na red je tako došlo i pitanje streljiva i opskrbe (*Proviant*)

³⁶⁷ HR-HDA-913. 2. Vindica kt. 30, fasc. 54, fol. 606.

³⁶⁸ HR-HDA-913. 2. Vindica kt. 30, fasc. 54, fol. 606.

³⁶⁹ Klaić 1976, 182; Više o financiranju *venturina* vidi u: Novak 1973, 6; Grünfelder 2009, 109-110.

³⁷⁰ Valentinitich 1974, 97-98.

³⁷¹ HR-HDA-913. 2. Vindica kt. 30, fasc. 54, fol. 607.

pa se prema mnijenju *Verordnete* banske i slavonske trupe na vojnom pohodu mogu same uzdržavati, dok to nije slučaj s postrojbama Hrvatske krajine. Također, u cilju „efikasne obrane“ zemlje je predloženo da se vrhovno zapovjedništvo dodijeli glavnom zapovjedniku Slavonske krajine Siegmundu von Trauttmansdorffu.³⁷²

4.5. Ugroza hrvatskih zemalja: erdeljsko-osmanska suradnja

Budući da je od 1619. do 1620. Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo obuhvaćeno regionalnim obrambenim strategijama i planovima, a uz to je i samo poduzelo mjere zaštite vlastitih granica, s pravom se može postaviti pitanje od kuda je i od koga te na koji način Hrvatskoj i Slavoniji u tom razdoblju prijetila opasnost. Historiografskih zapisa koji bi raspravljali o toj temi zapravo i nema, a moguće objašnjenje se krije u dosadašnjoj praksi prema kojoj je sav istraživački fokus bio okrenut prema prostorima Carstva te ostatka Srednje, Zapadne i Sjeverne Europe gdje se Tridesetogodišnji rat ponajviše i vodio. Takav se pristup, iako utemeljen i razumljiv, pokazuje nedostatnim za slojevito razumijevanje problematike hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu, posebno onih iz njegove početne faze. Stoga valja obratiti pažnju i na ratne operacije koje su zabilježene na prostoru Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva ili na njegovim pograničnim dijelovima, a na određeni se način mogu dovesti u vezu sa zbivanjima Tridesetogodišnjeg rata.

Najžešće borbe na istočnim predjelima Habsburške Monarhije su u periodu 1619.-1620. vođene protiv snaga erdeljskog kneza. U tom smislu je opravdano pretpostaviti da je opasnost po Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo prijetila upravo od Bethlena. Međutim, Bethlenov eventualni napad na hrvatska područja u ovoj fazi rata ne bi imao političko i vojno-strateško pokriće, a time ni smisla. Kako piše G. Pálffy, Hrvatska i Slavonija su od početka bile i ostale vjerne habsburškoj kući, a gotovo sve najistaknutije velikaške obitelji (Keglević, Rattkay, Konjski, Drašković, Frankapan) su ostale vjerne Katoličkoj crkvi te su istovremeno bile kraljevo uporište u zemlji.³⁷³ Ovdje, svakako, treba dodati i obitelj Zrinski koja je čvrsto stajala na habsburškoj strani unatoč tome što su vodeći članovi braća Nikola VI. i Juraj V. još neko vrijeme bili protestanti.³⁷⁴ Drugim riječima, geostrateške okolnosti nisu bile povoljne za vojne

³⁷² HR-HDA-913. 2. Vindica kt. 30, fasc. 54, fol. 609-611.

³⁷³ Pálffy 2013, 738.

³⁷⁴ Damjanov 2000, 365.

operacije erdeljske vojske prema i na području Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva pa su se Bethlenove glavne vojne operacije odvijale na području Ugarske i Nasljednih Zemalja.³⁷⁵

Znači li to onda da Hrvatskoj i Slavoniji nije prijetila opasnost tijekom Tridesetogodišnjeg rata? Već je ranije bilo riječi o malom ratu koji se u prvoj polovici 17. stoljeća vodio u pograničnim zonama Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva. U tom kontekstu valja uzeti u obzir okršaje s Osmanlijama koji su se odvijali tijekom Tridesetogodišnjeg rata te pokušati razlučiti u kojoj se mjeri takvi okršaji ili barem neki od njih mogu dovesti u vezu sa zbivanjima i akterima Tridesetogodišnjeg rata. U novim vojno-političkim konstelacijama od 1618. su pojedini oružani sukobi protiv osmanskog neprijatelja dobili novu dimenziju. Jedan od takvih je zabilježen kod Petrinje u svibnju 1620. godine. No, budući da su borbe s Osmanlijama u prvoj polovici gotovo stalne, valja pomno analizirati može li se okršaj kod Petrinje povezati s događanjima Tridesetogodišnjeg rata. Pritom je ključna erdeljsko-osmanska suradnja.

Erdeljska Kneževina je u 16. i 17. stoljeću postojala kao osmanski vazal. Temelji tom odnosu udareni su početkom 1528. kada je kralj Ivan Zapolja (1487.-1540.) u Carigradu potpisao ugovor o suradnji sa sultanom Sulejmanom II. Zakonodavcem (1494.-1566.) protiv svog habsburškog rivala kralja Ferdinanda I. U ratu s Ferdinandom I., Zapolja je držao vlast na istočnim predjelima Ugarske, ali je nakon pada Budima 1541. taj prostor pao u osmanske ruke čime je stvoren put ka osnivanju Erdeljske Kneževine. Konačno, nakon raznih političkih i vojnih previranja, godine 1556. rođena je Erdeljska Kneževina – osmanski vazal i žestoki protivnik Beča.³⁷⁶ Vazalni odnos iz kojega je proizlazila vojna i politička podrška vrlo je važan za razumijevanje Bethlenovog puta, a samim time za zemlje u promatranoj regiji. Gábor Bethlen je upravo uz osmansku pomoć 1613. došao na vlast u Erdelju te se na nju više ili manje oslanjao tijekom svojih protuhabsburških kampanja. Pokušao je čak uvući Osmansko Carstvo u otvoreni rat protiv Beča, ali mu to nije polazilo za rukom pa se morao zadovoljiti vojnom pomoći koju je dobivao iz susjednih osmanskih pašaluka. Posebno je ta pomoć bila izdašna tijekom posljednje dvije Bethlenove kampanje 1623. i 1626. kada su Osmanlije okupile više tisuća vojnika koji su tada združeni s ostatkom erdeljske vojske. Također, Bethlen je mogao računati na konjicu krimskih Tatara i vojnike s prostora današnje Rumunjske budući da su ta područja bila pod protektoratom Osmanskog Carstva jednako kao Erdeljska Kneževina.³⁷⁷

³⁷⁵ Pálffy 2010, karta: Vojne ekspedicije Gábora/Gabrijela Bethlena i Györgya/Jurja I. Rákóczija po Ugarskoj (1619.-1645.), 186-187.

³⁷⁶ Pálffy 2010, 63-68.

³⁷⁷ Szabó 2013, 331-335.

Na početku Tridesetogodišnjeg rata sultan Osman II. (1603.-1622.) nije izražavao previše podrške prema Bethlenovom priključenju Češkoj Konfederaciji i kampanji protiv Beča s kojim nije želio narušiti mir. Prema riječima Ágnes Várkonyi i Alana Campbella, Bethlen je po ulasku u Požun pisao kaniškom Iskender-paši te se pohvalio kako će ubrzo biti izabran za ugarskog kralja. Iako originalni primjerak dokumenta nije pronađen, njegov se sadržaj često tumači kao jasan pokazatelj i dokaz suradnje Bethlena i Porte koja na određenim razinama nikad nije bila upitna. Potvrda suradnje i blagonaklonosti sultana prema erdeljskom knezu je iskazana u podršci koja je pristigla iz Istanbula uoči sabora u Banskoj Bistrici kada je Bethlen 1620. izabran za kralja.³⁷⁸ Uzevši, stoga, u obzir ipak nedvojbenu suradnju Erdelja i Osmanskog Carstva u borbama protiv habsburške dinastije, opravdano je zapitati se u kojoj su tada mjeri osmanski upadi na hrvatsko-slavonski teritorij povezani s Bethlenovim ratnim aktivnostima? Ne treba pritom smetnuti s uma niti važnu činjenicu da se osmanski upadi na područja unutrašnjoaustrijskih zemalja, poglavito Štajerske, zatim zapadne Ugarske te Hrvatske i Slavonije mogu pratiti tijekom cijelog Tridesetogodišnjeg rata, što znači da oni nisu uvijek bili u korelaciji s Bethlenom ili kasnije s Rákóczijem.³⁷⁹

Napad na Petrinju iz svibnja 1620. valja promatrati u svjetlu političkih previranja tijekom jeseni prethodne 1619. godine. Prije nego li je s vojskom pokucao na bečka vrata, Gábor Bethlen je sazvaio zajednički sabor u Požunu 11. studenog na kojega su, naravno, bili pozvani predstavnici hrvatsko-slavonskih staleža i redova. Kralj Ferdinand II. je pak apelirao na hrvatsko-slavonsko plemstvo da se ne odazove Bethlenovu pozivu te da se poduzmu mjere obrane.³⁸⁰ O pitanju (ne)dolaska predstavnika na zajednički sabor i Bethlenovog odnosa prema tome, veoma jasno govori pismo koje je ban uputio kralju 13. studenog. U njemu Frankapan Tržački piše kako će na zasjedanju sabora u Zagrebu 16. studenog poručiti staležima i redovima da se ne odazovu pozivu erdeljskog kneza. Nakon toga, ban vrlo ozbiljno upozorava na Bethlenovu prijetnju prema kojoj će u njegovo ime bosanski paša udariti na hrvatske zemlje ako mu one ne iskažu vjernost. Stoga ban predlaže kralju da u hrvatske zemlje pošalje 2000-3000 njemačkih plaćenika, ali ne samo radi obrane Hrvatske i Slavonije nego i područja austrijskih Nasljednih Zemlja u slučaju da neprijatelj prodre s ove strane. Također, smatra kako bi zbog obrane njemačka posada trebala još neko vrijeme ostati u Varaždinu, iako je još

³⁷⁸ Várkonyi i Campbell 2013, 711-715.

³⁷⁹ Više o osmanskim napadima na područja Ugarske, unutrašnjoaustrijskih zemalja, Hrvatske i Slavonije tijekom Tridesetogodišnjeg rata vidi u: Valentinitich 1974, 105, 107-108, 112-113, 117; Mažuran 1998, 226-234.

³⁸⁰ HSS, 241-242; Horvat 1924,331.

u srpnju Hrvatski sabor naložio poslanicima na Zajednički sabor da se založe za izbacivanje iste te posade.³⁸¹

Bethlenove prijetnje Frankapanu umnogome podsjećaju na korespondenciju iz 1605. između Ivana II. Draškovića³⁸² i Bocskayeovog vojskovođe Grgura Németha koji je po izbijanju Bocskayeve pobune želio uvjeriti bana da se pridruži ustanicima što je ovaj bezrezervno otklonio. Prema V. Klaiću, Németh je zaprijetio Draškoviću da „će biti prijatelj onima koji se tome pozivu pokore, a najžešći dušmanin onima koji bi se opirali da to čine“.³⁸³ Očito je stoga da hrvatsko-slavonsko plemstvo nije imalo nikakvu namjeru stati uz bok erdeljskih kneževa bilo dobrovoljno ili uz prijetnje. Neovisno o tome kakve je pretenzije Bethlen imao prema kruni svetog Stjepana te kakva je prava smatrao da na nju polaže, u očima hrvatsko-slavonskih staleža i redova on je poput njegova prethodnika od samog početka označen kao neprijatelj.

Eventualni udar bosanskog paše s juga i Bethlena sa sjevera bio bez ikakve sumnje prevelik izazov za postojeće snage pa je banova bojazan opravdana kao i prijedlog za potencijalno formiranje i učvršćenje obrane. Naime, ban je bio svjestan da istovremeno nekoliko stotina vojnika iz Krajine ratuje na području Unutrašnje Austrije (o čemu će biti riječi kasnije), a nije niti zaboravio da je prije samo četiri mjeseca poticao Sabor da odobri kralju vojnu pomoć. Tako bi s jedne strane potraživanih 2000-3000 vojnika nadomjestilo krajišnike koji ratuju u Unutrašnjoj Austriji, a s druge strane bi se pojačala postojeća obrana. No, kao što je ranije istaknuto, erdeljski knez nije imao realna uporišta za izravan napad na Hrvatsku i Slavoniju.

Pa ipak, to ne znači da Bethlen nije imao drugih načina da oružjem ugrozi hrvatske zemlje. Prema pismu koje je koprivnički potkapetan Juraj Mandić u listopadu 1620. uputio zagrebačkom biskupu Petru Domitroviću,³⁸⁴ Gábor Bethlen zaista nije imao namjeru osvajati hrvatske zemlje. Erdeljski je knez, prema Mandićevim riječima, namjeravao prezimiti u okolici Kaniže, a kada bi se Drava smrznula, njegove bi čete, zajedno s osmanskima pljačkale susjedna hrvatska područja. Ipak, kaniški paša nije dozvolio zimovanje Bethlenovoj vojsci na svom

³⁸¹ HSS, 221, 244; Klaić 1916, 163-164.

³⁸² Ivan II. Drašković (oko 1550. – 1613.) bio je hrvatski ban 1596.-1608. iako se banske časti odrekao 1606. U Dugom ratu je sudjelovao od bitke kod Siska 1593., a kasnije se uključuje u borbe protiv i erdeljsko-ugarskih protestanata tijekom Bocskayeve pobune. Zbog pristajanje uz kralja Rudolfa II., Matija ga je dao zatvoriti, a nakon Rudolfove abdikacije Matija ga imenuje zapovjednikom vojske Ugarskog Kraljevstva. Drašković je dao veliki doprinos dolasku isusovaca u hrvatske zemlje, a njegov sin Ivan III. je postao hrvatski ban u zadnjoj dekadi Tridesetogodišnjeg rata. Švab 1993.

³⁸³ Klaić 1973, 570.

³⁸⁴ Petar Domitrović (oko 1580.-1628.), zagrebački biskup 1611.-1628. Tijekom svoje biskupske službe se posebno istaknuo podrškom prilikom osnivanja Marčanske biskupije i naporima oko obnove zagrebačke katedrale koju je velikim dijelom uništio požar 1624. godine. Na području svoje biskupije je pomagao i poticao rad jezuitskih škola. Korade 1995, 297-304.

području te je kneza uputio budimskom veziru.³⁸⁵ Premda su, dakle, Bethlenove oči bile fokusirane na druge ciljeve, nije namjeravao ignorirati činjenicu da mu je Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo okrenulo leđa. Upravo je zbog Bethlenove fokusiranosti ka tim drugim ciljevima i hrvatske podrške habsburškoj kući do izražaja mogla doći vojna kooperacija s Osmanlijama.

Napad Osmanlija iz susjednog Bosanskog ili Kaniškog pašaluka je, za razliku od Bethlenove ofenzive, bila realna opcija. Prijetnje o udaru bosanskog paše je Hrvatski sabor shvatio veoma ozbiljno pa je na zasjedanju 16. studenog povećao naknadu za uzdržavanje haramija na Kupi, a Zagrebačka i Križevačka županija bile su dužne poslati kmetove na utvrđivanje utvrde u Petrinji. Nastavljena je rasprava o uređenju obrane na Dravi pa je tako dogovoreno da se postavi straža koju će činiti po jedan dobro naoružani pješak podignut od svakog dima u Varaždinskoj i Križevačkoj županiji. U slučaju neke veće opasnosti, u pomoć su dužni pohitati svi susjedni velikaši, plemići, armalisti i građani Varaždina. Za razliku od opće insurekcije koja je podignuta u listopadu, ovoga je puta bila dovoljna djelomična insurekcija koja je zahvatila samo dio područja. Osim toga, definitivno je odlučeno da hrvatskih predstavnika neće biti na požunskom saboru³⁸⁶ što je bila veoma važna politička odluka i poruka. Naime, 2. siječnja 1620. je u Požunu dogovoreno da će osvojeni dijelovi Ugarske sklopiti savez s Kneževinom Erdelj i Češkom Konfederacijom.³⁸⁷

Snage Bosanskog pašaluka su koncem travnja bile spremne za napad na Petrinju.³⁸⁸ Nedostatnost postojećih izvora onemogućava da se s nedvojbenom sigurnošću ustvrdi kako je osmanskim napadu na Petrinju prethodio konkretan dogovor Bethlena i bosanskog paše. Stoga je vrlo indikativno i važno ranije spomenuto banovo pismo upućeno kralju, u kojem izražava bojazan oko mogućeg napada. Osim toga postoji još nekoliko znakova koji upućuju na postojanje određene povezanosti Bethlena i napada na Petrinju. Iz Bethlenove perspektive, Petrinja se nalazi u dubini teritorija, na području Pokuplja, i kao takva naoko njemu ne predstavlja strateški bitan cilj. Bethlen je, također, par tjedana prije osmanske navale na Petrinju poslao Česima nekoliko tisuća vojnika što dodatno umanjuje mogućnost njegovog eventualnog napada na Hrvatsku i Slavoniju. Najvjerojatnije je, tako, da je poticanjem osmanskog udara na Petrinju Bethlen želio „neposlušnom“ hrvatsko-slavonskom plemstvu

³⁸⁵ Lopašić 1885, 99-100.

³⁸⁶ HSS, 244.-246.; V. Klaić 1916, 164-165; Horvat 1924, 331; Beuc 1969, 16.

³⁸⁷ Várkonyi i Campbell 2013, 713.

³⁸⁸ V. Klaić 1916, 177.

poslati snažnu poruku što zbog neodazivanja na požunski sabor, a što zbog nadolazećeg sabora u Banskjoj Bistrici, s time da pritom ne mora intervenirati vlastitim snagama.

Između Beča i Istanbula je na snazi bio mir, ali mirnodopskom razdoblju je mali rat na habsburško-osmanskome pograničju uobičajen. Taj se „mir“, barem u teoriji, nije kršio sve dok vojne snage nisu prelazile 4000 vojnika te nisu korišteni topovi.³⁸⁹ U nedostatku izvora habsburške provenijencije i nemogućnosti konzultacije osmanskih izvora vrlo je teško odrediti o kakvoj se vojnoj sili radilo. Stoga su vrlo vrijedna dva pisma koja je ban Frankopan Tržački uputio kranjskim staležima. Posebice prvo pismo od 30. travnja koje predstavlja vrijedan izvor iz kojega se može iščitati mnogo, ne samo o strategiji i taktici opsade ili bitke na bojnom polju nego i o strategiji obrane šire regije.³⁹⁰ U njemu ban obavještava kranjske staleže kako je doznao za pripreme osmanske vojske koja planira udariti na Petrinju pri čemu su osmanske prethodnice već došle do Stare Petrinje. Poziva ih zatim da budu u pripravnosti te da na njegov poziv priskoče u pomoć sa svojim pokrajinskim snagama (...*gentes suas provinciales, landtuolkh vocatas, et etiam equites*). Veoma je zanimljiv sud kojeg ban pritom iznosi. Prema njemu neprijatelj Petrinju mora zauzeti odmah ili vrlo brzo, a ako u tome ne uspije, tada će biti prisiljen na povlačenje jer okolni pašnjaci još nisu narasli da bi osigurali dovoljno hrane za konje i držanje duge opsade. Dakle, Osmanlije nisu mogle dugo čekati da se izglednija posada konačno preda. Iz drugog pisma koje je adresirano 2. svibnja se pak saznaje kako su Osmanlije navalile na grad, ali su odbijene što upućuje na to da se radilo o pokušaju otimanja Petrinje, a ne samo o pustošenju grada i okolice.³⁹¹ Ban piše kako je neprijatelj neuspješno napao Petrinju te kada je doznao da braniteljima stiže pomoć, napustio je opsadu i dao se u bijeg. No, zašto je baš Petrinja odabrana kao točka osmanskog napada, posebno ako se tome pridoda da uvjeti poput okolne vegetacije nisu bili povoljni za dulju opsadu?

Izbor Petrinje nije bio nimalo slučajan. Njena je strateška važnost dolazila do izražaja od samog trenutka gradnje, prvo kao osmanska utvrda, zatim da bi krajem 16. stoljeća kao središte kapetanije postala ključnom za obranu Donjeg Pokuplja.³⁹² Uostalom, to nije bio jedini napad na taj grad kojeg su Osmanlije poduzele posljednjih godina. Ban Frankopan Tržački je nakon proglašenja insurekcije poslao 9. listopada 1618. pismo sucu Križevačke županije Petru

³⁸⁹ Rothenberg 1960, 65.

³⁹⁰ Lopašić 1892, 226-227; Prijevod prvog pisma vidi u: Klaić 1916, 177.

³⁹¹ Riječ je, zapravo, o dodatku prvom pismu. Lopašić 1892, 227; Usp. Klaić 1916, 177.

³⁹² Izgradnja Petrinje je bila dijelom priprema za osvajanje područja Hrvatske i Slavonije. Gradnju utvrde je 1592. započeo bosanski Hasan-paša, a ona je trebala poslužiti kao zaštita osmanskih snaga u Pokuplju. Kršćanske snage pod vodstvom kapetana Danijela Frankola su osvojile Petrinju krajem ljeta 1595. godine. Kruhek 1994, 40-62; Golec 2014, 70.

Kašnaru u kojoj poziva staleže i redove na oružje. Zahtijevao je da se vojska u roku od šest do sedam dana sastane kod današnjeg Gornjeg Hruševca i da mu bude na raspolaganju tri do četiri tjedna. Iz tog tabora je vojska trebala poći u pomoć Petrinji, Brkiševini i drugim ugroženim mjestima.³⁹³ Pitanje obrane Pokuplja je u drugom desetljeću 17. stoljeća očito bilo veoma aktualno pošto je Sabor, nakon toga, u siječnju 1619. raspravljao o popravku fortifikacija i obrani područja.³⁹⁴ Ne čudi stoga da je domaće plemstvo je imalo određena saznanja o (potencijalnim) kretanjima osmanske vojske budući da je 6.-7. travnja na svom prvom saborskom zasjedanju u 1620. godini donijeta odluka kojom se pojačava obrana Kupe. Točnije, zbog „neminovne opasnosti“ povećan je broj kupskih haramija za još stotinu (na ukupno 400).³⁹⁵ Obrambeni potencijal Petrinje uoči napada nije bio na željenoj razini. O lošijem stanju utvrde svjedoče i odredbe Hrvatskog sabora prema kojima se određuju radnici za reparaciju i utvrđivanje Petrinje.³⁹⁶ Koristeći se vjerojatno informacijama s terena, na osmanskoj su strani bili svjesni slabosti te kupske utvrde³⁹⁷ pa je ona, sukladno tome, označena kao slaba točka.

Postoje stanoviti razlozi zašto je ban uputio oba pisma baš u Kranjsku. Prema raspodjeli financiranja i uprave među staležima Unutrašnje Austrije, Petrinja nije potpadala pod ingerenciju Kranjske nego Štajerske kao dio Slavonske krajine.³⁹⁸ Međutim, ban Frankapan Tržački je morao imati dobro razvijene odnose i stalnu korespondenciju s Kranjcima jer su obiteljski posjedi Tržačkih Frankapana velikim dijelom smješteni na području onodobne Hrvatske. Veći dio tog prostora je činila Hrvatska krajina koju uz Korušku financira i Kranjska. Drugim riječima, interes Tržačkih Frankapana i Kranjskih (te Koruških) staleža se u Hrvatskoj krajini preklapao pa je kao rezultat neophodne suradnje došlo do razvoja snažnih veza.³⁹⁹ Nije nevažno spomenuti činjenicu da je koncem travnja 1620. i dalje na snazi je bilo primirje između habsburškog cara i erdeljskog kneza⁴⁰⁰ što kranjskom plemstvu ostavlja dovoljno manevarskog prostora za pomoć hrvatskim krajevima. U tom su smislu geostrateški

³⁹³ Usp. Laszowsky 1913, 148-150.

³⁹⁴ HSS, 195-198.

³⁹⁵ HSS, 246.

³⁹⁶ HSS, 246.

³⁹⁷ Prikupljanje informacija o protivniku ili špijuniranje je bilo prisutno i na habsburško-osmanskom pograničju još od 16. stoljeća. O prikupljanju informacija s terena vidi više u: Štefanec 2014, 209-227; Štefanec 2001, 52-59.

³⁹⁸ Golec 2014, 67.

³⁹⁹ Od početka osmanskih upada, a napose od druge polovice 15. stoljeća, interesi Frankapana i Kranjske, Štajerske te Furlanije i Istre dobivaju zajednički predznak. Osmanlije iz Bosne prodiru sve do austrijskih zemalja, a na tom se putu nalaze frankapanski posjedi što neminovno dovodi do raznih oblika suradnje Frankapana i staleža navedenih austrijskih staleža. Ona se najzornije ogleda u vojnoj službi hrvatske magnatske obitelji koju financiraju ti isti staleži. Jurković i Moretti 2010, 42-43.

⁴⁰⁰ Primirje između cara i erdeljskog kneza je trajalo od siječnja do rujna 1620. godine. Mortimer 2015, 195.

čimbenici, također, odigrali određenu ulogu. Štajerska koja je kao najizloženija trpjela najžešće napade od svih zemalja Unutrašnje Austrije, čak niti unatoč potpisanom primirju, zasigurno ne bi rasformirala svoje obrambene linije kako bi te trupe slala na jug prema Petrinji. Koruška je pak geografski znatno udaljenija što Kranjsku, uza sve prethodno navedene argumente, čini najlogičnijim izborom za adresata bana Nikole Frankapana Tržačkog.

Osim što se u svojem prvom pismu ban kratko referira na kranjske snage, on na jednak način govori i o vlastitim snagama. Tako on piše da će s vlastitim trupama i regnikolama (...*castra mea et regnicolarum*...) odmah pohitati u pomoć, a kranjske čete neka im se pridruže u okolici Petrinje gdje će biti smješten vojni logor. I usprkos tome što se vrlo kratko referira na vojsku koju sam predvodi, ipak pruža tragove na temelju kojih se može pretpostaviti o kakvim je vojnim postrojbama riječ. Nema sumnje da se radi o banskom banderiju, a jedino što ne može tvrditi sa sigurnošću nalaze li se u banderiju i njegove privatne formacije. Podizanje privatne vojske bi u ovom slučaju bilo logično budući da ih je lako mobilizirati, a jamče dodatnu vojnu snagu. Drugi dio vojske je u ovome slučaju najvjerojatnije personalna insurekcija koju čine osobno pripadnici povlaštenog sloja. Prvi indikator je to što ban izrijekom navodi da se radi o vojsci regnikola, a drugi je taj što takvu insurekciju Sabor ne mora ju nužno proglasiti Sabor (na posljednjem zasjedanju nije proglašena insurekcija⁴⁰¹), već je dovoljan banski nalog.

Poziv bana Hrvatske i Slavonije kranjskim staležima je dobar pokazatelj na kojim principima funkcionira zajednička obrana i kako to u praksi izgleda. Primjer Petrinje 1620. je po tom pitanju do neke mjere usporediv sa Siskom 1593. kada ne samo da je pomoć unutrašnjoaustrijske vojske bila potrebna nego je ona i ostvarena. Stoga se i na primjeru Petrinje može uočiti kako su zemlje regije uključene u obranu teritorija neovisno o tome nalazi li se neprijatelj u austrijskim ili hrvatskim zemljama. No, isto tako se mogu primijetiti neka od glavnih obilježja političke (i vojno-obrambene) retorike. Bilo da se radi o molbi kralju za dodatnim brojem vojnika ili o potraživanju pomoći od strane kranjskih staleža, ban uvijek ističe obranu habsburških Nasljednih Zemalja ili Unutrašnje Austrije. Kako bi priskrbio njihovu pomoć, ban ističe važnost adekvatne obrane hrvatskih zemalja kako bi se osigurao spokoj Unutrašnje Austrije. Kao i u svom pismu kralju (od 13. studenog 1619.), i ovdje ban upozorava da treba zaštititi hrvatske prostore da austrijske zemlje ne bi došle u opasnost. Takva je retorika u suštini istovjetna s onom „protuturskom“ banovog pretka kneza Bernardina Frankapana koji je 1522. na saboru u Nürnbergu održao glasoviti *Oratio pro Croatia*. Bernardin je u tom govoru više puta istaknuo važnost obrane hrvatskih zemalja radi obrane

⁴⁰¹ Beuc 1969, 16.

austrijskih i njemačkih krajeva nastojeći tako uvjeriti staleže Svetog Rimskog Carstva da mu odobre pomoć.⁴⁰²

Premda je u trenutku Nikolinog odgovora kralju Ferdinandu II. opasnost više nije dolazila samo od Osmanlija s juga i jugoistoka nego i sa sjevera i sjeveroistoka od strane Bethlena, politička se retorika nije mijenjala u odnosu na Bernardinovu gotovo stotinu godina ranije. Uzgred što se zaista eventualnim padom Hrvatske i Slavonije otvara put prema unutrašnjoaustrijskim i drugim habsburškim zemljama, ovdje se može govoriti o političkom pragmatizmu. Ne treba posebno naglašavati da je Ferdinandu II. i austrijskom plemstvu prioritet bio zaštititi vlastita područja iz kojih crpe snagu i bogatstvo. Domaće plemstvo (napose srednje i sitno) pak, koliko god bilo povezano s austrijskim, bilo da je riječ o kakvoj službi ili braku i posjedu u austrijskim zemljama, većim je dijelom vezano uz područje unutar granica Kraljevstva Hrvatske i Slavonije.⁴⁰³ Stoga je njima primarni interes očuvati svoje posjede, a ne Nasljedne Zemlje. Upravo zato Sabor i ban koriste motiv obrane austrijskih Nasljednih Zemalja kako bi kraljevu pozornost skrenuli na važnost obrane hrvatskih zemalja podsjećajući ga koliko su one važne za sigurnost Nasljednih Zemalja. Politička retorika je, dakle, više ili manje slijedila cjelokupnu političku zbilju u kojoj su hrvatske zemlje predstavljale svojevrsni štiti habsburških Nasljednih Zemalja iz čega je, uostalom, proizlazila važnost obrane i opstanka onoga što je preostalo od Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva.⁴⁰⁴ Budući da je takvo stanje opstalo od kraja 15. stoljeća do 1699., ne čudi što je domaće plemstvo posezalo za tim motivom ne bi li privolilo vladara ili austrijske staleže i tako ostvarilo zacrtane ciljeve.

4.6. Gradačka Konfederacija – obrambeni savez Unutrašnje Austrije, Hrvatske i Slavonije

Zajednički ugarsko-hrvatski sabor se trebao održati sredinom kolovoza 1620. u Banskoj Bistrici (mađ. Besztercebány; današnja slovačka Banská Bystrica). Svoje predstavnike je ovoga puta poslao i Hrvatski sabor. Također, predviđena je rasprava između erdeljskog kneza i Ferdinandovih zastupnika, no potonji su odlučili na samom početku raspustiti sabor. Ugarsko plemstvo je ustrajalo i na koncu održalo sabor na kojemu je Ferdinand II. detroniziran, a Bethlen 25. kolovoza izabran za ugarskog kralja. Izbor je protekao bez privole hrvatsko-

⁴⁰² Hrvatski prijevod govora Bernardina Frankapana vidi u: Jurković i Moretti 2010, 107-113.

⁴⁰³ Plemstvo je u feudalnom društvenom uređenju sa svojih posjeda crpilo materijalnu i pravnu korist, odnosno bogatstvo, status, prava, privilegije i na koncu moć kao rezultat zbroja svih faktora. Više o plemstvu i njegovim posjedima u Krunovini vidi u: Štefanec 2011, 55-61.

⁴⁰⁴ Jurković i Moretti 2010, 42.

slavonskih staleža i redova koji zbog predviđenog raspuštanja u njemu nisu sudjelovali.⁴⁰⁵ Neovisno o tome, Bethlenu je predana kruna što je dovelo do već poznate situacije iz prve polovice 16. stoljeća kada su Krunovinom vladala dva zakonita kralja Ivan Zapolja i Ferdinand I. Habsburški. Bitna je razlika, međutim, u tome što je Zapolja imao pristaše i na hrvatskoj strani, dok G. Bethlen nije mogao računati ni na kakvu podršku među hrvatskim plemstvom. Iako je bio izabran za kralja od jednog dijela ugarskog plemstva, erdeljski knez zbog vrlo složene političke slike nije dao glavu okruniti Svetom krunom. Njegova vlast koja je proizlazila iz transilvanijske kneževine nije bila dovoljno snažna da bi se mogao nositi s ugarskim plemstvom kao kralj. Uz to, on je i dalje bio osmanski vazal na što mnogi suvremenici nisu gledali blagonaklono. Prema ocjeni suvremene mađarske historiografije znao je u kojem trenutku treba primiriti vlastite političke ambicije.⁴⁰⁶

Svoju detronizaciju i izbor Bethlena za ugarskog kralja, Ferdinand II. nije dočekao posve nespreman, no daleko od toga da je koncem kolovoza 1620. mogao lako odgovoriti na nove izazove. U prilog mu je svakako išlo primirje kojega su u srpnju sklopile Katolička liga i Protestantska unija jer je na račun toga bavarski vojvoda Maximilian I. Wittelsbach (1573.-1651.) mogao priskočiti u pomoć caru i budućem tastu u borbama protiv čeških i austrijskih protestanata te Gábora Bethlena.⁴⁰⁷ Također, računajući na mogućnost izbijanja većeg sukoba po isteku primirja s erdeljskim knezom, Ferdinand II. je najkasnije 1. kolovoza komunicirao sa štajerskim staležima o nužnom formiranju savjetovanja gdje će se raspraviti daljnji koraci u cilju formiranja sveobuhvatne obrane zemlje („*in Causa ainer Allgemeinen Landts Defension*“).⁴⁰⁸ Bio je to nastavak mjera obrane koje su poduzimane u prethodne dvije godine, a militarizacija se jasno ogleda u količini vojske s kojom je car raspolagao. Uspoređujući vojne popise carske vojske može se vrlo lako primijetiti veliki porast broja vojnika. Naime, u srpnju 1618. careve snage su brojale 14 200,⁴⁰⁹ a dvije godine kasnije, u ožujku 1620. čak 49 350 vojnika.⁴¹⁰

Ferdinand II., doduše, nije trebao posebno inicirati raspravu staleža jer su inicijalni koraci ka uređenju obrane Unutrašnje Austrije poduzeti čim se erdeljski knez 1619. latio mača. U tom trenutku štajerski *Verordnete* nisu osjećali potrebu za tako opsežnim uređenjem obrane, no već su tada određene neke glavne smjernice prema kojima će obrana funkcionirati u narednim

⁴⁰⁵ Klaić 1916, 178-179; Pálffy 2013, 734-735.

⁴⁰⁶ Pálffy 2009, 37-45; Pálffy 2010, 185; Pálffy 2013, 740.

⁴⁰⁷ Wilson 2010, 299.

⁴⁰⁸ HR-HDA-913 2. Vindica, kt. 30, fasc. 54, fol. 597-598.

⁴⁰⁹ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 47, 1618-7-4.

⁴¹⁰ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 48, 1620-3-47.

godinama.⁴¹¹ Također, u srpnju 1620. su već postojale naznake o formiranju obrane na regionalnoj razini u čemu će sudjelovati unutrašnjoaustrijske zemlje te Hrvatska i Slavonija što se doznaje iz odgovora štajerskih *Verordnete* caru Ferdinandu II.⁴¹² Međutim, 1620. se situacija drastično promijenila posebno nakon banskobistričkog sabora te su se Ferdinandova predviđanja i bojazni glede potrebe za cjelokupnom obranom zemlje počela ostvarivati. Pošto je politička situacija postala znatno složenijom i nepovoljnijom za habsburške zemlje, unutrašnjoaustrijski staleži su bili prisiljeni poduzeti opsežnije mjere. Sama reakcija bečkog dvora je na razini Monarhije bila promptna pa je 2. rujna Ferdinand II. adresirao pismo Dvorskom ratnom vijeću u Grazu u kojemu nalaže sveobuhvatnu obranu preostalog teritorija.⁴¹³ Angažirane su sve carske snage: grof Heinrich Dampierre⁴¹⁴ je bio zadužen za sigurnost Beča i okolice od Bethlena, a grof Charles Bucquoy⁴¹⁵ je dobio zadaću poraziti češke konfederacijske snage Christiana von Anhalta⁴¹⁶ u Donjoj Austriji.⁴¹⁷

Prije nego li je pokrenuta mobilizacija carskih trupa, na regionalnoj razini se dogovarala strategija zajedničke obrane. Unutrašnjoaustrijski staleži su, dakako, prihvatili ideju o potrebi sazivanja savjetovanja, odnosno sabora na kojemu bi se raspravljalo o daljnjim koracima. Samo dan nakon što je Bethlen u Banskoj Bistrici izabran za kralja, u Zagrebu se 26. kolovoza sastao Sabor te su, na poticaj unutrašnjoaustrijskih staleža, započeli pregovori o osnivanju saveza ili

⁴¹¹ Valentinitzsch 1974, 99.

⁴¹² HR-HDA-1450 2. Vindica, 1620, D-2010, fol. 47, br. 19.

⁴¹³ HR-HDA-913 2. Vindica, kt. 30, fasc. 54, fol. 620.

⁴¹⁴ Grof Heinrich Duval von Dampierre (1580.-1620.) jedan je od najvažnijih zapovjednika carske vojske u prvim godinama Tridesetogodišnjeg rata. Stupio je u carsku službu 1601. i borio se u Dugom ratu protiv Osmanlija. Prvi okršaj s Bethlenom dogodio se puno prije početka Tridesetogodišnjeg rata, odnosno 1604. kada je budućeg erdeljskog kneza porazio kod Temišvara. Vojnu karijeru je nastavio graditi tijekom Rata za Gradišku, a svakako jedan od najupečatljivijih trenutaka se zbio u lipnju 1619. kada su njegovi konjanici dojurili u bečki Hofburg kako bi spasili Ferdinanda II. od razjarenih čeških ustanika. Ta je pukovnija u znak zahvalnosti dobila gotovo legendaran status u carskoj habsburškoj i kasnije austrijskoj vojsci te ostala upamćena kao najstarija konjanička pukovnija. Allmayer-Beck 1959.

⁴¹⁵ Grof Charles Bonaventura Longueval de Bucquoy (1571-1621.) prije Tridesetogodišnjeg rata se borio u Flandriji tijekom rata između Španjolske i Ujedinjenih Provincija. Kralj i car Matija je 1616. molio nizozemskog upravitelja nadvojvodu Albrehta da mu ustupi svog vojskovođu kako bi predvodio habsburšku vojsku u Ratu za Gradišku što je nadvojvoda odbio, kazavši kako su Bucquoyeve ratne vještine nezamjenjive. Situacija se nakon Druge praške defenestracije dramatično promijenila. Nadvojvoda Albrecht je ustupio vojskovođu svome rođaku pa je u kolovozu 1618. Bucquoy imenovan za glavnog zapovjednika carskih snaga. Wilson 2010, 133; Detaljno o Bucquoyevoj službi tijekom Trdesetogodišnjeg rata vidi u: Broucek 1976, 25-57.

⁴¹⁶ Knez Christian I. von Anhalt-Bernburg (1568.-1630.) bio je upravitelj Gornje Falačke, savjetnik Fridrika V. Falačkog i zapovjednik protestantske vojske u prvim godinama Tridesetogodišnjeg rata. Predvodio je češko-protestantsku vojsku u bitci na Bijeloj gori, a nakon tog poraza Ferdinand II. ga je protjerao iz Carstva. Vratio se 1624. moleći cara za oprost kojega je i dobio. Nakon toga se više nije uključivao u rat odbivši i Wallensteinov poziv da se priključi njegovoj vojsci. Schubert 1957.

⁴¹⁷ Wilson 2010, 299.

konfederacije unutrašnjoaustrijskih i hrvatskih zemalja u cilju obrane od zajedničkog neprijatelja.⁴¹⁸

Još su uvijek nepoznate mnoge pojedinosti tog dogovora koje zasigurno zaslužuju daljnja istraživanja, ali je već na ovoj razini istraženosti moguće rekonstruirati kako su neke bitne odrednice zamišljene u teoriji, a kako su zaživjele u praksi. Sabor u Zagrebu je bio svojevrsna uvertira saboru u Grazu koji je održan 7. rujna iste godine gdje su sve zemlje Unutrašnje Austrije, zajedno s Hrvatskom i Slavonijom međusobno raspravljale o strategijama obrane, vojnoj pomoći, opskrbi i drugim vezanim pitanjima. Između ostaloga, dogovoreno je kako će Kranjska i Koruška pomagati Štajersku kao što je to ona činila tijekom Rata za Gradišku. Zanimljivo i znakovito, sabor u Grazu je procijenio da nema potrebe za posebnom vojnom zaštitom hrvatskih zemalja.⁴¹⁹

Zasada nije moguće pristupiti analizi zaključaka gradačkog sabora koji se odnose na hrvatske zemlje s obzirom na to da detalji dogovora nisu poznati. Ipak, pošto je glavna točka dnevnog reda bila obrana zemlje, za pretpostaviti je da barem dio vojnih napora Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u obrani regionalnog područja tijekom idućih godina može biti doveden u vezu s odlukama u Grazu 7. rujna 1620. godine. Da je do dogovora i utanačenja Gradačke Konfederacije došlo ukazuje zaključak Hrvatskog sabora od 23. studenog iste godine u kojem su staleži i redovi ustanovili kako će „prema obećanju“ poslati pomoć Unutrašnjoj Austriji.⁴²⁰

Gledano iz političko-pravnog rakursa, odluka domaćih staleža o pristupanju pregovorima o Konfederaciji je važna ne samo za razumijevanje vanjske politike Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva nego i za to kako su vanjskopolitički čimbenici te zbivanja u regiji utjecali na njihove stavove i odluke. Ferdo Šišić u formiranju saveza s Unutrašnjom Austrijom s pravom vidi samostalnost Hrvatskog sabora u odnosu na zajednički Ugarski sabor, tj. neovisnost Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u odnosu na Ugarsko Kraljevstvo prilikom donošenja državno-pravnih odluka.⁴²¹ Bila je to treća dalekosežna odluka Hrvatskog sabora u posljednje dvije godine koja se kosila za zaključcima Ugarskog sabora. Nakon podizanja insurekcije 1619., napuštanja sabora u Banskoj Bistrici, sada je Sabor samostalno donio odluku o prihvaćanju saveza izvan okvira Krunovine Svetog Stjepana.

⁴¹⁸ HSS, 282-284.

⁴¹⁹ Posch 1990, 45.

⁴²⁰ HSS, 288.

⁴²¹ Šišić 1939, 140.

Sklapanje saveza između teritorijalno-političkih cjelina s ciljem ostvarivanja zajedničkog interesa je u Europi na neki način obilježilo diplomatske aktivnosti prve polovice 17. stoljeća. Eklatantni primjeri su svakako Protestantska unija 1608. i Katolička liga 1609. kao vojno-politički savezi na vjerskim osnovama. Tijekom Tridesetogodišnjeg rata su sklapani i drugi različiti savezi poput Haškog saveza (1626.) i Heilbronnške lige (1633.).⁴²² Za Hrvatsku i Slavoniju je svakako najznačajnije osnivanje Češke Konfederacije kojoj je pristupio i erdeljski knez (1619./1620.) što je stimuliralo savez sa zemljama Unutrašnje Austrije.⁴²³ Gradačka Konfederacija je na taj način bila protuteža Češkoj Konfederaciji.⁴²⁴ Imala je svoje jasne razloge u situacijskoj geopolitici. Pridruživanjem Gornje i Donje Austrije češkim pobunjenicima te zemlje se nisu samo okrenule protiv Ferdinanda II. nego su Štajersku, Korušku i Kranjsku izložile dodatnom pritisku, ovoga puta sa sjevera. Da stvar bude gora, samo dva dana kasnije, Češkoj Konfederaciji je pristupio i Bethlen pa su se unutrašnjoaustrijske zemlje ubrzo našle u okruženju Gornje i Donje Austrije (i Češke) sa sjevera te Bethlena i Osmanlija sa sjeveroistoka i jugoistoka. Slobodni koridori za Unutrašnjoaustrijske zemlje otvarali su se prema zapadu, odnosno Salzburgu, Tirolu i Bavarskoj te jugoistoku prema Hrvatskoj i Slavoniji. Tim je zemljama zajednička bila dominacija katolika i što je još važnije, odanost habsburškoj kući.⁴²⁵

Značaj Konfederacije unutrašnjoaustrijskih i hrvatskih zemalja je premašio granice svojih sudionica. Kako je Ferdinand II. u samo godinu dana izgubio vlast u Češkoj i većini Ugarske, a situacija u Gornjoj i Donjoj Austriji nije bila izrazito povoljna, tako se pod njegovom vlašću našao vrlo malen teritorij (ne računajući autoritet u Carstvu) koji je ponajprije uključivao zemlje Unutrašnje Austrije, dio južne Ugarske te Hrvatsku i Slavoniju zajedno s još nekim manjim područjima.⁴²⁶ Zbog toga je bilo od velike važnosti da se preostali teritorij na neki način okrupnja i konsolidira.

Ništa manje važna Konfederacija nije bila za Hrvatsku i Slavoniju. Dapače, one u stvarnosti nisu imale previše izbora no pridružiti joj se. Stoga ne čudi što je ideja dočekana i prihvaćena s oduševljenjem. Ban je nekoliko dana nakon zagrebačkog sabora zadovoljno pisao kralju kako je inicijativa o obrambenom savezu usvojena i da se nada dogovoru o suradnji s ciljem obrane

⁴²² Više o Protestantskoj uniji i Katoličkoj ligi u kontekstu Tridesetogodišnjeg rata vidi u: Wilson 2010, 197-238. O Haškom savezu vidi 391-409; O Heilbronnškoj ligi vidi 512-519.

⁴²³ Horvat 1924, 332.

⁴²⁴ Klaić 1916, 181.

⁴²⁵ Vjerske razlike nisu nužno utjecale na vjernost vladaru. Prema Wilsonu one su u austrijskim zemljama samo intenzivirale sukobe na relaciji staleži - vladar, no nisu bile uzrokom sukoba. Od približno 300 donjoaustrijskih protestantskih obitelji njih 77 je stalo na stranu Beča, a 121 je ostala neutralna. 102 obitelji su se pobunile od čega je samo njih 50 podiglo oružje. Usp. Wilson 2010, 312.

⁴²⁶ Šišić 1939, 139-140.

od zajedničkog neprijatelja.⁴²⁷ Gledano strogo geografski, hrvatskim zemljama je Konfederacija s Unutrašnjom Austrijom bila čak i od većeg značenja jer je za njih postojao samo koridor prema sjeverozapadu.⁴²⁸ Štoviše, pregovori o osnivanju Konfederacije su se odvijali u trenucima kada je polovica ugarskog plemstva stala na stranu erdeljskog kneza.⁴²⁹ U tom kontekstu činjenica da su domaći staleži i redovi prihvatili tu ideju puno govori o potrebama obrane, ali i političkim tendencijama te koheziji regije koja je u određenoj mjeri još od kraja 15. stoljeća⁴³⁰ jačala zbog osmanskog pritiska što je dovelo do financiranja Vojne krajine i konačno, stvaranja velike međuovisnosti tih zemalja.⁴³¹ Tijekom Tridesetogodišnjeg rata ta je povezanost očigledno došla pod još i veću lupu.

Sklapanje saveza Unutrašnje Austrije s Hrvatskom i Slavonijom nije, dakle, samo dokaz neovisnosti u odnosu na Požun nego i mnogo više od toga. Prvenstveno se radi o diplomatskom činu koji je nastao kao odgovor na novonastalu situaciju s primarnim ciljem jačanja obrane vojnom suradnjom zemalja koje su iskazale vjernost habsburškoj kući. Konkretno, željelo se (re)organizirati regionalnu obranu od zajedničkog neprijatelja u skladu s novim potrebama pa je sabor u Grazu početkom rujna 1620. u svojoj suštini nalikovao onome u Brucku 1578. godine.⁴³² No, dvije su bitne razlike između 1578. i 1620. Prvo, ovoga su puta, za razliku od 1578.,⁴³³ hrvatski predstavnici sudjelovali u raspravama. Kao izaslanici Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva odabrani su neki od najprominentnijih pojedinaca među kojima su bili ban Nikola Frankapan Tržački, zagrebački biskup Petar Domitrović, varaždinski župan i budući ban Žigmund Erdödy (Toma Erdödy u slučaju Žigmundove spriječenosti) i drugi.⁴³⁴ Druga je razlika bila u tome što 1620. prva linija fronta nije bila na granicama hrvatskih nego unutrašnjoaustrijskih zemalja, posebice Štajerske. Hrvatska i Slavonija su bile sporedne bojišnice koje su svjedočile stalnim (manjim) okršajima s Osmanlijama, dok je istočna

⁴²⁷ HSS, 285.

⁴²⁸ Pavičić 1994, 126.

⁴²⁹ Pálffy 2013, 740.

⁴³⁰ Šišić 1939, 128.

⁴³¹ Ferdo Šišić je pisao o dva usporedna procesa u razvoju odnosa hrvatsko-slavonskog plemstva s unutrašnjoaustrijskim i ugarskim plemstvom. Smatra da se od 16. stoljeća Hrvatska i Slavonija sve više zbližavaju sa zemljama Unutrašnje Austrije što je rezultat zajedničkog interesa obrane od „Turaka“ i izbora Ferdinanda I. za kralja. Od tada započinje proces udaljavanja od Ugarske koji se posebno intenzivira u 17. st. zbog erdeljskih i ugarskih buntovnika. Šišićeva interpretacija se može prihvatiti kao načelna budući da ocrtava neke tendencije, posebice kada je riječ o zbližavanju s unutrašnjoaustrijskim plemstvom. Nikako se, međutim, ne može prihvatiti kao generalna interpretacija jer čak i da se prihvati dvostruki usporedni proces zbližavanja i udaljavanja, postoje mnoga odstupanja tijekom 16. i 17. stoljeća koja onemogućavaju takvu interpretaciju. Šišić 1939, 130.

⁴³² Posch 1990, 45-46.

⁴³³ Štefanec 2011, 161.

⁴³⁴ HSS, 283.

Štajerska – slično kao i tijekom Bocskayeve bune – postala bitan strateški cilj erdeljskog kneza i njegovih saveznika.⁴³⁵ Drugim riječima, kao što su unutrašnjoaustrijske i hrvatsko-slavonske vojne postrojbe u 16. stoljeću razmještene na području Vojne krajine, tako su od 1619., a posebno nakon gradačkog sabora, hrvatsko-slavonske i unutrašnjoaustrijske trupe (na određeno vrijeme) raspoređene na ključnim pozicijama istočne Štajerske. O tome će biti više riječi dalje u tekstu.

Prije nego li je došlo do sabora u Grazu i osnivanja Gradačke Konfederacije, staleži Štajerske, Koruške Kranjske i grofovije Gorice međusobno su ustanovili potrebu za osnivanjem saveza s hrvatskim zemljama.⁴³⁶ Zatim su u Zagrebu obavljeni inicijalni dogovori u pogledu pristupanja Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva jednom takvom savezu. Radi toga su na zagrebački sabor odaslani pregovarači unutrašnjoaustrijskih staleža. Predstavnik Koruške je bio lavantski biskup Leonhard II. Götz,⁴³⁷ Štajersku je zastupao barun Georg Galler von Schwamberg, a Kranjsku Gottfried Stadler, glavni zapovjednik Hrvatske krajine. Posljednjoj dvojici je Sabor na koncu podijelio indigenat. Koliko god afirmativno gledali prema stvaranju Konfederacije, hrvatsko-slavonski staleži i redovi su postavili i neke uvjete. *Conditio sine qua non* je bilo zadržavanje postojećih prerogativa i prava koja staleži i redovi uživali pod okriljem Krunovine Svetog Stjepana. Uz to, plemstvo je obećalo vjernost trenutnom legitimnom kralju [Ferdinandu II.], drugim legitimnim kraljevima [u budućnosti] kao i „svetoj kruni ovog kraljevstva“ iz kojih su, uostalom i proizlazili prerogativi i prava.⁴³⁸

U konačnici, važnost sabora u Zagrebu i Grazu je višestruka. Premda je Beč mogao računati na vrlo značajnu, gotovo presudnu pomoć svojih španjolskih rođaka, Bavarske i Poljske (za čiji se angažman zalagala kraljica i Ferdinandova sestra Constantia),⁴³⁹ na razini Monarhije, Ferdinandu II. je zasigurno laknulo kada je utanačenjem Konfederacije oformljen savez odanih zemalja čime je donekle stabilizirana poljuljana habsburška vlast. Važno je pritom istaknuti kako su hrvatske i unutrašnjoaustrijske zemlje u prvom redu savez sklopile radi vlastite obrane, a ne kao instrument za vojnu pomoć Ferdinandu II., no on je od toga posredno imao koristi. Na primjer, osim iskazane političke lojalnosti, zemlje Konfederacije su raspolagale znatnim vojnim potencijalom i mogle su formirati vlastitu obranu što je do neke mjere

⁴³⁵ Posch 1990, 45.

⁴³⁶ HR-HDA-1450 2. Vindica 1620, D-2010, fol. 50, br. 4.

⁴³⁷ Šišić pogrešno navodi da se radi o gradačkom biskupu Leonardu Stobboeusu. Riječ je, naime, o Leonhardu II. Götzu, lavantskom biskupu 1619.-1640. Njegov prethodnik je bio Georg III. Stobäus von Palmburg. Tangl 1841, 230-266.

⁴³⁸ HSS, 282-284; Klaić 1916, 182.

⁴³⁹ Wilson 2010, 291, 293, 296-297.

rasteretilo i olakšalo političke i vojne (ne)prilike s kojima se tada car susretao. Konfederacija je imala golemi značaj za regiju pošto je ona u tim turbulentnim vremenima potaknula njenu konsolidaciju i kao takva stala uz cara/kralja te pružala određenu zaštitu od udara snažnog erdeljskog kneza i izabranog ugarskog kralja. Politička stabilnost i vojna koordinacija na razini regije zasigurno nije nešto što Ferdinand II. kritične 1620. ne bi dočekao raširenih ruku. Stoga je opravdano reći kako je Konfederacija imala bitne vanjskopolitičke i vojne implikacije, a preko nje je svoju ulogu iskazalo i Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo. Taj je savez predstavljao zraku svijetla u sve dubljem mraku koji se nadvio nad habsburšku kuću budući da su donedavni podanici (Češka i Ugarska) postali njeni ljuti neprijatelji.

Na regionalnoj razini je Konfederacijom institucionalizirana zajednička obrana od udruženih erdeljsko-osmanskih neprijatelja što je posebno bilo značajno za najizloženije zemlje poput Štajerske. Time su se zemlje članice politički i vojno dodatno zbližile jer su promijenjene okolnosti zahtijevale drugačiju vrstu napora. Pokazat će se kako su hrvatske zemlje dale svoj veliki doprinos u obrani Unutrašnje Austrije, osobito Štajerske, premda su sami staleži i redovi Kraljevstva kroz postojeće političke i vojne institucije pružali (i mogli pružati) pomoć u manjem opsegu no što se ona ostvarivala kroz Vojnu krajinu. Neovisno o tome, Konfederacija je još jednom pokazala razinu međuovisnosti unutrašnjoaustrijskih te hrvatskih i slavonskih staleža.

Valja, također, skrenuti pozornost na ulogu hrvatsko-slavonskog plemstva u regionalnoj politici. Po okončanju sabora u Brucku na Muri 1578. bilo je jasno da su hrvatsko-slavonski staleži i redovi marginalizirani kada je riječ o formiranju obrane i Vojne krajine. Cjelokupni je sabor, kao i Bečko savjetovanje koje mu je prethodilo, prošlo bez hrvatskih predstavnika što najbolje oslikava koliko je sporedna bila njihova uloga u trenucima konsolidacije Vojne krajine.⁴⁴⁰ Ipak, 1620. situacija se osjetno promijenila jer su tijekom konstituiranja Gradačke Konfederacije domaći odličnici sudjelovali kao pregovarački partneri, a ne samo kao puki promatrači koji iščekuju razvoj događaja kao što je to bilo krajem 70 - ih godina 16. stoljeća. Hrvatsko-slavonski staleži i redovi su 1620. postali relevantan i važan regionalni politički subjekt čije se mišljenje, za razliku od 1578., barem uzima u razmatranje. Slično kao i 1537. kada su u Grazu hrvatsko-slavonski i unutrašnjoaustrijski staleži zajednički raspravljali o pitanjima obrane od Osmanlija. I tada se Hrvatski sabor sastao kako bi odredio poslanike za Graz, a kralj je pritom poslao svoje izaslanike.⁴⁴¹ Dakle, više su nego očite sličnosti između

⁴⁴⁰ Štefanec 2011, 158.

⁴⁴¹ Štefanec 2011, 171.

gradačkih sabora 1537. i 1620. iz čega proizlazi da su hrvatsko-slavonski staleži povratili svoju regionalnu relevantnost koju su izgubili u zadnjem kvartalu 16. stoljeća. Nastavno na Adamčekovu tezu o gospodarskom i političkom jačanju domaćeg plemstva, čini se da je angažman hrvatsko-slavonskih staleža u formiranju Konfederacije najbolji pokazatelj da su u otprilike pola stoljeća uspjeli nadići mnoge teškoće i profilirati se kao nezanemarivi faktor regionalne politike. Isto tako, ne treba zaboraviti na razne krize koje su na ovaj ili onaj način potresale austrijske zemlje što je, također, moglo pospešiti jačanje uloge hrvatsko-slavonskog plemstva. U konačnici, čak i neovisno o ishodima zajedničkih rasprava na temu Konfederacije, u političkom je smislu relevantna i važna činjenica da su hrvatsko-slavonski staleži ponovno pozvani na tako bitnu raspravu u kritičnim trenucima za Monarhiju.

Na lokalnoj razini Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva pridruživanje Konfederaciji je izvrstan pokazatelj koliko je zapravo Tridesetogodišnji rat izazvao političkih napetosti u hrvatskim zemljama iako ognjem i mačem, zapravo, nije zahvatio ove prostore. Ponovno je, dakle, na dnevni red došlo pitanje zakonitog vladara, ali ono ovoga puta nije dovelo do dodatnih podjela unutar Kraljevstva. Staleži su jednoznačno odredili put kojim će krenuti. Kada je Sabor podržao pregovore o Konfederaciji, jasno je naznačio da želi nastaviti gotovo stoljetnu suradnju sa zemljama Unutrašnje Austrije, ali isto tako da se neće odreći prava i privilegija koje je plemstvo uživalo u Krunovini. Iskazivanje vjernosti zakonitom kralju i „svetoj kruni“ Vjekoslav Klaić tumači time da Konfederacija nije „naperena protiv Ugarske nego tek protiv Betlena, njegovih saveznika i privrženika (...) kojega staleži hrvatski nijesu držali zakonitim kraljem svojim“.⁴⁴² Takvim formulacijama Hrvatski je sabor jasno ukazao na činjenicu da Bethlen za njih nije i ne može biti kralj jer nema potreban legitimitet, odnosno hrvatsko-slavonski staleži i redovi ga nisu izabrali za svoga kralja pa je u njihovim očima mogao biti označen isključivo kao uzurpator. U skladu s time se otvara pitanje vjernosti habsburškoj kući. Naime, iz priloženog bi se moglo zaključiti kako je među domaćim plemstvom postojala visoka razina lojalnosti prema Habsburzima. Međutim, u tako složenim okolnostima s pravom se postavlja novo pitanje: radi li se ovdje o pukoj vjernosti ili pragmatičnosti hrvatskog plemstva?

U hrvatskoj historiografiji egzistira teza o pragmatičnom pristupu plemstva u vrijeme prve polovice 17. stoljeća. Pragmatizam je prema tome odgovor na društveno-političku situaciju u Kraljevstvu i nije direktno vezan uza zbivanja Tridesetogodišnjeg rata i priključenje Konfederaciji. Tako je za Nadu Klaić borba banova i velikaša za habsburšku kuću tijekom

⁴⁴² Klaić 1916, 181-182.

Tridesetogodišnjeg rata pokušaj vođenja pragmatične politike u cilju ostvarivanja interesa unutrašnje politike Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva: „(...) tridesetogodišnji rat – u kojem banovi kao zapovjednici hrvatske vojske stoje uz vladara. Razumije se da to velikaši ne rade zbog neke osobite ljubavi prema Habsburgovcima. Naprotiv, Hrvati su uz vladara, a protiv Mađara prije svega zato što se nadaju da će vladari riješiti njihove „tegobe“ i zahtjeve. Dakle, osnovna politika Hrvata u XVII. st. nije rezultat tobožnje „djedovske vjernosti“. Nalazeći se između *krajiških zapovjednika*, ljudi iz austrijskih nasljednih pokrajina koje općenito nazivaju „*Nijemcima*“ (Germani), i *Turaka* Hrvati jednostavno ne mogu prihvatiti poziv ugarskih velikaša da im se pridruže i zbace Habsburgovce s vlasti“.⁴⁴³ Takvo tumačenje naizgled vrlo jednostavno objašnjava odnose između domaćeg plemstva s jedne, i unutrašnjoaustrijskog plemstva s druge strane te kralja kao posrednika. Načelno, N. Klaić je u pravu kada govori o rivalitetu i borbama za zapovjedna mjesta u Vojnoj krajini, isto kao što s potpunim pravom ističe kralja kao medijatora budući da mu Hrvatski sabor konstantno upućuje zahtjeve za restauraciju vlasti nad područjem na kojem se formiraju krajine. No, prije daljnjeg osvrta je potrebno naglasiti kako u trenutku objavljivanja ove teze (1976.) nisu postojala opsežnija istraživanja uključenosti Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u Tridesetogodišnji rat i mnogi su podaci bili nepoznati.

Na početku se valja osvrnuti na neprecizno sročene formulacije u kojima su Hrvati „protiv Mađara“ i oni jedini koji „ne mogu prihvatiti poziv ugarskih velikaša“. Hrvatsko-slavonski staleži nisu okrenuli leđa Krunovini nego samo Bethlenu kojega su smatrali uzurpatorom kao i neki ugarski velikaši poput primjerice Miklósa Esterházya, Kristófa Bánffyja i Miklósa Pálffyja.⁴⁴⁴ Ono što je, međutim, problematično je činjenica da su odnosi između domaćeg plemstva, kralja i krajiških časnika bili znatno složeniji nego li je to N. Klaić izložila. Na pitanje „ljubavi prema Habsburgovcima“, odnosno vjernosti prema austrijskoj vladajućoj kući ipak ne bi trebalo tako paušalno odgovoriti. Kada je domaće plemstvo odbilo Bethlena, to je bio već treći put od 1526./1527. da je dio ili kompletno plemstvo odbilo stati uz nekog ugarskog/erdeljskog pretendenta na prijestolje. Spomenuti su već slučajevi Zapolje i Bosckaya, a sada se isto ponovilo s Bethlenom što je sasvim čvrst dokaz o „djedovskoj vjernosti“ koju, usprkos svim turbulencijama, ne bi trebalo olako dovoditi u pitanje. Drugim riječima, to je sasvim dovoljan uzorak da se zaključi kako u braku iz nužde koji je sklopljen s kućom Habsburg vjernost i privrženost ipak postoje. Nisu oni nastali sami po sebi, a da bi ih

⁴⁴³ Klaić 1976, 123.

⁴⁴⁴ Pálffy 2013, 737.

se razumljivo potrebno je puno dublje zaorati u odnos hrvatsko-slavonskog plemstva spram vladara i unutrašnjoaustrijskih staleža.

Vladar je, dakle, izvor legitimiteta i jamac privilegija. Nedvojbeno je da vladar nije udovoljavao svim zahtjevima pa i prohtjevima staleža i redova, ali isto tako niti oni nisu mogli puno toga ponuditi zauzvrat, odnosno nisu imali sredstva kojima bi se izborili za svoje zahtjeve, a svejedno su uživali prilično široke privilegije.⁴⁴⁵ Nadalje, odnos domaćeg plemstva s krajiškim zapovjednicima, tj. s vojnokrajiškim strukturama i unutrašnjoaustrijskim staležima nije moguće opisati samo sukobima (kojih je bez sumnje bilo) i borbom oko zapovjednih pozicija jer to, između ostalog, implicira da među krajiškim zapovjednicima nije bilo značajnijeg udjela domaćeg plemstva. Neupitna je činjenica da je Hrvatski sabor perpetuirano inzistirao da se na vodeća mjesta u Krajini postavljaju domaći ljudi, a isto je tako činjenica da su najveće troškove podnosili unutrašnjoaustrijski staleži. Mnoge su pripadnike domaće elite još od prve polovice 16. stoljeća financirali (ili financijski pomagali) austrijski staleži⁴⁴⁶ što je do prve polovice 17. stoljeća moralo rezultirati snažnim vezama koje nije bilo lako raskinuti. Vrlo jasno se to može vidjeti tijekom 20-ih godina 17. stoljeća kada nemali broj domaćih odličnika obnaša zapovjedne funkcije na što ukazuju i sami unutrašnjoaustrijski staleži odgovarajući na gravamine Hrvatskog sabora. Među njima su i članovi najistaknutijih hrvatsko-slavonskih magnatskih obitelji poput Petra Erdödyja i Vuka Frankapana Tržačkog (1578.-1652.)⁴⁴⁷ koji će 26 godina biti glavni zapovjednik Hrvatske krajine. Još su veću ulogu imali pripadnici obitelji Zrinski koji su praktički nasljeđivali najviše krajiške funkcije (doduše, sjeverno od Drave) i uz to posjedovali svoje privatne vojske.⁴⁴⁸ Dakle, bez dovođenja u pitanje rivaliteta između domaćeg plemstva i austrijskih časnika glede zapovjednih mjesta u Vojnoj krajini, ipak treba reći kako je nedostavno oslikavati njihov odnos na temelju samo tog segmenta. Osnivanje Konfederacije je dokaz kako se u trenutcima velike pogibije unutrašnjoaustrijske i hrvatske zemlje okreću jedne drugima u potrazi za nastavkom i razvojem obrambene suradnje usprkos svim unutarnjim prijeporima.

⁴⁴⁵ Štefanec 2011, 456.

⁴⁴⁶ Jurković i Moretti 2010, 42-43.

⁴⁴⁷ HR-HDA 913. 2. Vindica, kt. 30, fasc. 54, fol. 540-559; HSS, 256.

⁴⁴⁸ Štefanec 2001, 136-137

4.7. Sveopća mobilizacija u jesen 1620.

Druga polovica 1620. je za cijelu Habsburšku Monarhiju iz političkog rakursa, dakle, bila veoma dinamična i napeta. Ništa manje nije bila takva niti ako se gleda iz vojne perspektive. Svoj je zenit doživjela 8. studenog kada dolazi do prve odlučujuće i do tada najveće bitke Tridesetogodišnjeg rata. Na Bijeloj gori kod Praga su se toga dana sučelile carske i češke staleške snage. Iz pozicije Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva, godina 1620. je predstavljala veći vojni napor nego li je to bilo prethodne godine. To se podjednako odnosilo na ona područja kojima su upravljali Sabor i ban te na Vojnu krajinu. U tom je smislu 1620. možda i najbolji pokazatelj heterogenosti hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu.

4.7.1. Podizanje hrvatskih i slavonskih krajišnika

Dok su pobunjeni češki staleži, potpomognuti austrijskim „odmetnicima“ od katoličke vjere i zakonitog vladara pritiskali sjeverna područja Monarhije, Unutrašnjoj Austriji je najveća opasnost prijetila s istoka od G. Bethlena.⁴⁴⁹ Padom Kaniže 1600. je važnost Slavonske krajine za obranu Štajerske rapidno porasla. Stoga u prvih nekoliko godina rata, posebno za vrijeme Bethlenovih kampanja, krajiški su vojni potencijali uglavnom usmjereni ka obrani Unutrašnje Austrije, poglavito Štajerske.

Osim vojno-obrambenog saveza kojeg su u obliku konfederacije sklopile unutrašnjoaustrijske i hrvatske zemlje, određeni obrambeni sistemi postoje još u 16. stoljeću. Bez sumnje, ustanovljenje Vojne krajine je najjasniji primjer i temelj obrambene koordinacije tih zemalja. No, čak i prije bručkog sabora 1578. su postojali razrađeni mehanizmi prema kojima su unutrašnjoaustrijske zemlje međusobno pružale vojnu pomoć. Radi se o tzv. *nachbarlicher succurs/sukkurs* ili, kako se u izvorima češće pojavljuje, *succurs/sukkurs*.⁴⁵⁰ Koncept se javlja 1575. godine i prvotno je zamišljen kao interni obrambeni model za potrebe Unutrašnje Austrije. U slučaju kada bi jednoj od susjednih zemalja zaprijetila opasnost, preostale bi zemlje slale po nekoliko stotina vojnika na period do tri mjeseca.⁴⁵¹ S vremenom će se *succurs* „proširiti“ i na hrvatske zemlje, napose Vojnu krajinu. Krajiški su vojnici tijekom Tridesetogodišnjeg rata podizani na više načina, a u prvim godinama kada je najglasnije oružjem zveckao Gábor Bethlen, najveći je dio podignut u sklopu *succursa*. Iz tog je razloga

⁴⁴⁹ Posch 1990, 45.

⁴⁵⁰ Ugledni rječnik *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm* (dostupan u on-line izdanju) pojam *Succurs/Sukkurs* definira kao vojnu pomoć, pojačanje, potporu ili čak oslobađanje u kontekstu razbijanja opsade nekog grada, fortifikacije i sl.

⁴⁵¹ Végh 2020, 75.

succurs ključan za razumijevanje podizanja i sudjelovanja krajiških vojnika tijekom prvih nekoliko godina Tridesetogodišnjeg rata.

Zapovjedništvo je nad krajiškim četama koje su prema planu iz kolovoza 1620. priteklo u pomoć Štajerskoj, dakako, pripalo Siegmundu Trauttmansdorffu. Premda je bio zapovjednik zemaljske obrane, štajerski je vojskovođa i dalje obnašao svoju dužnost glavnog zapovjednika Slavonske krajine što se jasno vidi po intitulaciji *Herr Windische Obrist Siegmundt Friedrich von Trauttmansdorff* koja se pojavljuje u mnogim dokumentima iz ovog perioda. Ostaje ipak dvojbeno u kojoj je mjeri Trauttmansdorff uživao svoj zapovjednički položaj. Njegovo vrhovništvo, naime, nije bilo upitno u kontekstu unutrašnjoaustrijskih (i krajiških) snaga, odnosno provincijske vojske. Međutim, u trenutku kada je 1620. u pomoć Štajerskoj priskočila carska vojska pod zapovjedništvom znamenitog generala grofa Heinricha Dampierrea, Trauttmansdorffu je naloženo da s generalom uspostavi kvalitetnu suradnju,⁴⁵² pri čemu njihov odnos u kontekstu vojne hijerarhije ostaje nejasan.

Prema V. Klaiću, S. Trauttmansdorff je [vjerojatno tijekom ljeta op. a. FH] primio kraljevu zapovijed da sa „svim četama svoje krajiške oblasti pohita na obranu štajerskoga grada Radgone (Radkersburg) što je ovaj zaista i učinio“.⁴⁵³ Glavni zapovjednik Slavonske krajine je za tu priliku najvjerojatnije mobilizirao otprilike 500 plaćenih krajiških pješaka i nekoliko nepunih husarskih kompanija kao što je 2. kolovoza najavljeno iz Dvorskog ratnog vijeća u Grazu. Osim toga, raspravljalo se o podizanju 3000 Vlaha („3000 *walachen*“).⁴⁵⁴ Jedan dio tih Vlaha je trebao biti regrutiran na području Gomirja iako njihov status nije bio jasno definiran. Naime, u to su vrijeme još uvijek vođeni intenzivni pregovori o tome hoće li gomirski Vlasi biti podređeni Frankapanima, Zrinskim ili vojnim, odnosno krajiškim vlastima.⁴⁵⁵ U ime glavnog zapovjednika Slavonske krajine je regrutiranje trebao izvršiti Hans Meilgrober.⁴⁵⁶ Međutim, nije moguće sa sigurnošću tvrditi koliko je zaista Vlaha toga ljeta podignuto jer se o tom pitanju vrlo brzo očitovao i sam Trauttmansdorff sa stavom da bi umjesto vlaških vojnika bilo mudrije angažirati domaće magnate i njihove konjanike.⁴⁵⁷

No, neovisno o tome jesu li Vlasi na kraju mobilizirani ili ne, sama ideja prema kojoj je broj Vlaha (ili u Stadlovom slučaju venturina) bio poprilično veći od broja plaćenih postrojbi vrlo

⁴⁵² HR-HDA-1450 2. Vindica 1620, D-2010, fol. 67, br. 11.

⁴⁵³ Klaić 1916, 183.

⁴⁵⁴ HR-HDA-1450 2. Vindica 1620, D-2009, fol. 54, br. 20.

⁴⁵⁵ Klaić 1976, 169-171.

⁴⁵⁶ HR-HDA-1450 1. Croatica 1620, D-1942, fol. 71, br. 50.

⁴⁵⁷ HR-HDA-913. 2. Vindica kt. 30, fasc. 54, fol. 616.

dobro ilustrira odnose između plaćenih i neplaćenih postrojbi u Vojnoj krajini. Takav je odnos nije odskakao od tada uobičajenog. Na primjer, Slavonska krajina je 1598. brojala ukupno oko 8000 plaćenih i neplaćenih vojnika. Od toga su neplaćeni činili većinu na što pak upućuje podatak iz 1578. prema kojemu je plaćenih vojnika bilo 2840, a ta je brojka do početka Tridesetogodišnjeg rata bila u padu. Neplaćeni vojnici su uglavnom bili Vlasi i uskoci.⁴⁵⁸

Hrvatska krajina je dala podjednak doprinos obrani, iako se tu radilo o različitim okolnostima pod kojima su krajišnici podizani. Pritom je vodeća uloga pripala glavnom zapovjedniku Hrvatske krajine grofu Gottfriedu Stadlu (Stadleru). U odnosu na Trauttmansdorffa, njegova uloga u *Landts Defension* je bila ponešto drugačija pri čemu to nije umanjilo važnost Stadlovih aktivnosti u hrvatskim zemljama i obrani austrijskih pokrajina. Rečeno je već kako glavni zapovjednik Hrvatske krajine bio zastupnik Kranjske 26. kolovoza 1620. na Hrvatskom saboru gdje je domaćem plemstvu prezentirana ideja o budućoj Gradačkoj Konfederaciji. No, pored političko-diplomatskih, Stadl je barem s jednakim žarom obavljao svoje vojne zadaće kada je riječ o hrvatskim krajišnicima u Tridesetogodišnjem ratu.

Ne bi bilo pogrešno kazati da grof Gottfried Stadl „uživa“ sličan tretman u hrvatskoj historiografiji kao Siegmund Trauttmansdorff. Lopašić pripada uskom krugu povjesničara koji su mu pridali najviše pozornosti budući je u svojim *Spomenicima* objavio više dokumenata uz pomoć kojih se do jedne mjere može proučavati lik i djelo G. Stadla. Međutim, izuzev nekoliko opskurnih podataka istog autora, ovaj krajiški zapovjednik nije u Hrvatskoj pobudio veći interes za sustavnim proučavanjem, a prema svim dostupnim informacijama čini se da je stanje otprilike slično u stranoj, osobito, austrijskoj i njemačkoj historiografiji. Malobrojni podaci o njegovu životu upućuju na to da se radi o pripadniku štajerskog plemstva rođenom 1560. u Riegersburgu (istočna Štajerska). Vrlo je visoko kotirao u dvorskim krugovima budući da je obnašao funkciju predsjednika gradačkog Dvorskog ratnog vijeća i bio dvorski komornik. Prije nego li je postao glavnim zapovjednikom Hrvatske krajine (1618.-1622.), borio se u Ratu za Gradišku i blisko surađivao s banom Nikolom Frankopanom Tržačkim. Preminuo je u Grazu 1627. godine.⁴⁵⁹

Pripreme za *succurs* Štajerskoj su započele prije srpnja iste godine kada je *Obrist* Karlovačkog generalata dobio zapovijed da zbog očekivanih napada erdeljskog kneza i njegovih suradnika postrojbe Hrvatske krajine moraju biti u punoj pripravnosti.⁴⁶⁰ To je zapravo značilo da

⁴⁵⁸ Štefanec 2005, 559, 564.

⁴⁵⁹ Lopašić 1879, 186.; Kaiser und Höfe. Stadl; Više o obitelji Stadel vidi u: Wurtzbach 1883, 48-49.

⁴⁶⁰ HR-HDA-1450 1. Croatica 1620, D-1942, fol. 67, br. 33.

njegove čete moraju biti spremne u doglednom trenutku priskočiti u pomoć. I zaista, koncem ljeta je 500 pješaka, 50 konjanika i oko 2000 *venturina*, koliko je Stadler poveo u obranu najistočnije unutrašnjoaustrijske zemlje, smješteno u okolini strateški vrlo bitnog Radkersburga.⁴⁶¹ U listopadu je Stadl zatražio da se osigura plaća njegovim vojnicima za jedan mjesec,⁴⁶² a zahtjev za izvršenje je upućen blagajniku Hrvatske krajine (*Crab[atische Gräniz] Khriegs Zahlmeister*). Iz te se prepiske može doznati da je istim postrojbama zapovijedao (i) Gašpar Janković (*hauptmann Janckhovitsch*), kapetan Turnja i Hojsić-kaštela.⁴⁶³

To je, doduše, bio samo dio vojnika Hrvatske krajine koji su bili ili trebali biti mobilizirani 1620. godine. U pomoć je pozvan i Vuk II. Krsto Frankopan Tržački (1578.~1652.), brat bana Nikole, no prema Lopašiću on se u dva navrata, 1619. i 1620., odbio odazvati pozivu.⁴⁶⁴ Za buduća bi istraživanja bilo zanimljivo i korisno detaljnije istražiti kako je tekao vojni pohod krajiških jedinica u ljeto i jesen 1620. te što je Vuka Krstu odvratilo od priskakanja u pomoć ugroženim zemljama Unutrašnje Austrije.

Mobilizacija krajišnika Karlovačkog generalata se odvijala i do neke mjere neovisno o Stadlu. Rečeno je već kako su Korušćani 1620. za pomoć Štajerskoj namijenili 400 žumberačko-služnjskih uskoka, a ista je praksa uočljiva na primjeru kranjskih staleža. Johann Valvasor otkriva podatak da su kranjski staleži iste godine podigli 400 hrvatskih strijelaca pod zapovjedništvom kapetana Christoph Guschitscha koje su poslali u pomoć susjednoj Štajerskoj.⁴⁶⁵ Isti podatak u 19. stoljeću preuzima August Dimitz u svojoj voluminoznoj *Geschichte Krains*,⁴⁶⁶ da bi, konačno, i H. Valentinitz napisao kako je u listopadu 1620. Štajerskoj pristiglo 400 krajišnika poslanih od strane Kranjske. On pritom ne navodi ime njihova zapovjednika, odnosno ne precizira o kojim se točno trupama radilo.⁴⁶⁷ Prema svemu sudeći, mjesta sumnji da su Valvasorovih 400 hrvatskih strijelaca i Valentinitzovih 400 krajišnika jedne te iste postrojbe, zapravo, i nema.

⁴⁶¹ Kukuljević Sakcinski, "Borba", 7.

⁴⁶² HR-HDA-1450 1. Croatica 1620, D-1942, fol. 91, br. 10.

⁴⁶³ HR-HDA-1450 1. Croatica 1620, D-1942, fol. 91, br. 11.

⁴⁶⁴ HR-HDA-1450 1. Croatica 1620, D-1942, fol. 93; Lopašić 1879, 192.

⁴⁶⁵ „Als im Jahr 1620, wegen Empörung deß Bethlen Gabors in Ungarn, das Land Steyer einen Einfall besorgte: hat E. löbl. Landschafft in Crain, auf Nachbarliches Ersuchen, 400 Crabatische Schützen, unter dem Befehl:Stabe des Hern Christoph Guschitsch zum Succurs, dahin geschicht.“ Valvasor 1689 590-591.

⁴⁶⁶ Usp. Dimitz 1875, 403.

⁴⁶⁷ „In den ersten Oktobertagen trafen die von den Krainern entsandten 400 Grenzer in Radkersburg ein.“ Nažalost, H. Valentinitz ne navodi izvor pa nije moguće provjeriti od kuda je preuzeo taj podatak. Valentinitz 1974, 101.

Zbrku izaziva korištenje različitih pojmova koji su u praksi označavali iste postrojbe. Strijelci ili *Schützen* je naziv za krajiške pješake naoružane puškom,⁴⁶⁸ ali ih ne treba miješati s postrojbama *Schützen Pferde*, odnosno strijelcima na konju koji se također javljaju izvorima vojnokrajiške provenijencije.⁴⁶⁹ Ono što, međutim, plijeni pažnju jesu događaji od trenutka podizanja 400 krajišnika do njihova dolaska u Štajersku. Trojica navedenih autora ne navode nikakve okolnosti koje bi mogle utjecati na detaširanje tih krajišnika u Štajersku. Izvori pak nude dodatne podatke koji ukazuju s čime su se sve susreli Ch. Guschitsch i jedinice kojima je zapovijedao.

Riječ je, naime, o jedinicama u vezi kojih su kranjski i štajerski staleži pregovarali u rujnu 1620. godine. Tada se na njih bilo referiralo kao na 400 haramija,⁴⁷⁰ što u praksi može odgovarati pojmu strijelac ili *Schützen*, dokle su god, jasno, haramije naoružane vatrenim oružjem. Pregovori su, dakle, održani negdje u isto vrijeme kada je dogovaran formiranje Gradačke Konfederacije. Da se radilo o koordiniranoj akciji unutrašnjoaustrijskih i hrvatskih zemalja prikupljanja pomoći za Štajersku svjedoči i *Recepisse* caru Ferdinandu II. prema kojoj se Trauttamansdorffu i Stadlu u obrani trebaju pridružiti koruški staleži s jednom zastavom pješaka (*Fenidl knecht*) i kompanijom konjanika (*ein Compagnia Reütter*) te kranjski staleži s 400 haramija.⁴⁷¹ Nakon što je, konačno, jedinica haramija oformljena, na čelo je postavljen Guschitsch (Gussiz) koji ju je trebao povesti prema Radkersburgu.⁴⁷² Početak vojnog pohoda, odnosno pritjecanje Štajerskoj u pomoć, Guschitsch vjerojatno nije upamtio kao jedan od slavnijih pothvata. Pritom nije riječ o slabijoj izvedbi u okršaju koja bi ga eventualno narušila njegovu zapovjedničku reputaciju, već ostaje upitno je li 1620. uopće i došlo do okršaja u kojem su njegove trupe sudjelovale. Naime, Guschitscheve jedinice zbog udaljenosti/ zabačenosti kraja (*wegen der abgelegenheit*) nisu u dogovoreno vrijeme stigle na lokaciju gdje je trebala biti obavljena njihova smotra (*Musterplatz*) zbog čega su kranjski staleži uputili ispriku svojim susjedima.⁴⁷³ Na istu temu Kranjci šalju ispriku i u studenom, no iz nje nije moguće sa sigurnošću tvrditi što se s Guschitschem i njegovim haramijama u tom trenutku zbivalo.⁴⁷⁴ Ipak, čini se da su haramije odradile (barem) dio svog zadatka jer su u prosincu (vjerojatno)

⁴⁶⁸ Štefanec, *Muster lista iz 1630*.

⁴⁶⁹ O *Schützen Pferde* vidi i u: Štefanec 2011, 373, 381. O razlikama i potencijalnim nedoumicama prilikom korištenja pojmova *Schützen* i *Schützen Pferde* usp.: Hren 2019, 67-68.

⁴⁷⁰ HR-HDA-1450 1. Croatica 1620, D-1942, fol. 83, br. 10

⁴⁷¹ HR-HDA-1450 1. Croatica 1620, D-1942, fol. 84, br. 17. Više o koruškoj i kranjskoj vojnoj pomoći Štajerskoj u jesen 1620. vidi u: Posch 1990, 46.

⁴⁷² HR-HDA-1450 1. Croatica 1620, D-1942, fol. 84-85.

⁴⁷³ HR-HDA-1450 1. Croatica 1620, D-1942, fol. 90, br. 5.

⁴⁷⁴ HR-HDA-1450 1. Croatica 1620, D-1942, fol. 100, br. 5.

otpuštene iz službe,⁴⁷⁵ a kranjski su staleži zahvalili štajerskim na isplati novca za jednomjesečni angažman haramija.⁴⁷⁶

Trauttmansdorff je tijekom jeseni 1620. pod svojim zapovjedništvom mogao imati oko 1100 plaćenih, zatim do nekoliko tisuća neplaćenih slavonskih i hrvatskih krajišnika te 800 krajišnika koruških i kranjskih staleža. To je najveća poznata pojedinačna mobilizacija krajiških trupa tijekom Tridesetogodišnjeg rata posebno kada je riječ o plaćenim kontingentima. Uz to, njegovo su vrhovništvo priznavale štajerske zemaljske trupe, a do određene mjere i nepoznati broj hrvatskih kraljevinskih vojnika (detaljnije o njima u idućem poglavlju). Inicijalna namjena te vojske je bila obrana ugroženih istočnoštajerskih okruga ili četvrti. Međutim, nakon dolaska grofa Dampierrea, ta se vojska trebala priključiti carskim snagama i poći u Donju Austriju što je izazvalo razne napetosti. Štajerski su staleži izrazili protivljenje u vezi kooperacije Trauttmansdorffa i Dampierrea kao i priključenju njegovih snaga carskoj vojsci jer bi ono rezultiralo njihovim odvođenjem izvan granica Štajerske. Nakon iscrpnih pregovora staleži su ipak odlučili udovoljiti caru ponudivši vojsku na mjesec dana. Međutim, odluka nije naišla na odobravanje samih vojnika. Prema Valentinitschu i Poschu, pobuna koja se tada razvila među vojnicima, zajedno s potisnutim, ali tinjajućim nezadovoljstvom staleža su bili ključni faktori koji su u konačnici vojsku odvratili od pomoći ugroženoj susjednoj zemlji. Trauttmansdorff je, međutim, cijelo vrijeme bio voljan sa svojim krajišnicima priskočiti u pomoć Donjoj Austriji, ali njegovo mišljenje nisu dijelili štajerski vojnici za koje pohod izvan vlastite pokrajine u tom trenutku nije bio opcija. Budući da nisu pokazale potrebnu „empatiju“ prema susjedima, štajerske su trupe poslone kućama. Ubrzo su ratne prilike na štajersko-ugarskoj granici postale povoljnijima. Nakon poraza češkog plemstva na Bijeloj gori 7. studenog i kasnijeg Dampierreovog napada na Požun početkom prosinca 1620. Bethlen je morao popustiti s pritiskom na štajerske granice.⁴⁷⁷

Malodušje i nevoljkost koji su nastupili među štajerskim trupama se očito nisu odrazili na krajiške vojnike. Premda se iz navedenoga čini da je došlo do obustave ratnih zbivanja, izvori upućuju da je razvoj događaja bio drugačiji. *Theatrum Europaeum* spominje 1600 Senjana i Hrvata te 2000 kozaka u okolici Beča 1620. godine. Njihova je prisutnost zasijala strah među domaćim stanovništvom koje uputilo molbu caru za izdavanjem zapovijedi vojnicima da ne

⁴⁷⁵ HR-HDA-1450 2. Vindica 1620, D-2010, fol. 100, br. 8.

⁴⁷⁶ Posch 1990, 47.

⁴⁷⁷ Car je 20. rujna 1620. potpisao dokument kojeg je adresirao Dvorskom ratnom vijeću u Grazu. Između ostalog, u njemu izdaje zapovijed da se Trauttmansdorff podredi Damierreu i da se sva njegova vojska, uključujući i zemaljske snage Unutrašnje Austrije priključe carskom generalu. HR-HDA-913 2. Vindica, kt. 30, fasc. 54, fol. 627-628., 632-634; Posch 1990, 46-47; Valentinitsch 1974, 101.

čine nikakve štete njima ili njihovom urodu.⁴⁷⁸ Premda izvoru poput *Theatruma* valja pristupiti s dozom opreza, postoje određene naznake koje govore tome u prilog. Budući da je Trauttmansdorff od početka ukazivao na spremnost da povede trupe u Donju Austriju, jamačno je došlo do neke vrste dogovora između staleža Unutrašnje Austrije, Trauttmansdorffa i Dampierrea prema kojemu je dio snaga ipak odaslan neovisno o pasivnosti štajerskih zemaljskih vojnika. Drugim riječima, u Trauttmansdorffovim se krajišnicima zrcalila vojna pomoć koju su unutrašnjoaustrijski staleži poslali svojim sjevernim susjedima. Nadalje, vrlo bitnu ulogu u tumačenju zapisa imaju riječi G. Stadla koje su uvijekvečene na spomenutom izvješću gradačkog Dvorskog ratnog vijeća od 2. kolovoza. Kako je već rečeno, treća točka je kazivala da će Stadl priskočiti u pomoć s trupama Karlovačkog generalata i venturininima što objašnjava prisutnost Senjana. Jednako je tako važno i upozorenje glavnog zapovjednika Hrvatske krajine na moguće štete koje bi neplaćeni krajišnici mogli počinuti.

Podatak o 1600 vojnika izaziva određenu pažnju. On, međutim, u ovom trenutku nema preveliko značenje prilikom rekonstrukcije broja vojnika jer je vrlo teško provjerljiv. No, isto tako ne odskaae previše od projicirane brojčane snage krajišnika i u toj se činjenici može potražiti određeni putokaz. Dakle, Trauttmansdorff i Stadl su mobilizirali oko 1100 plaćenih krajišnika što bi značilo da su ostatak činili oni neplaćeni. S obzirom na to da su se potonji primarno financirali od ratnog plijena, strah lokalnog stanovništva zbog mogućih šteta može ukazivati na njihovu prisutnost u Donjoj Austriji.

Distingviranje Senjana od Hrvata je svakako još jedan kuriozitet spomenutog zapisa. S pravom se može pretpostaviti da se ovime želi distingvirati vojnike Hrvatske krajine kao Hrvate (*Crabaten*) i Primorske krajine kao Senjane (*Zenger*), no ta je hipoteza u ovom trenutku na vrlo klimavim temeljima. U nedostatku sustavne studije o pojavnosti vojnika s hrvatskim predznakom u *Theatrum Europaeumu* nije moguće donositi čvrste zaključke, no već i sondiranje tog voluminoznog djela upućuje da se pojam *Crabaten* koristi generalno za hrvatske vojnike, odnosno *Hrvate*. Nadalje, čak i da se prihvati hipoteza prema kojoj su u ovom specifičnom slučaju zaista pod pojmom *Crabaten* smatrani samo vojnici Hrvatske krajine, postavlja se

⁴⁷⁸ „Nach diesem seynd wider in zwey tausend Cossaggen / die in Ungarn auch zimblichen Schaden verübet / zu Wien angelanget / zu denen seynd in sechzehenhundert Zenger vnnd Crabaten gestossen. Derentwegen ist wider auff ein neues vnter den Landleuthen grosse Forcht entstanden / die haben darauff Ihre Majestät flehendlich ersucht vnd gebetten / daß doch Verordnung gemacht würde / damit das Kriegs-Volck deß Geträydes vnd der Arbeiter auff dem Feld (damit man zu seiner Zeit etwas geniessen möchte) verschonete.“ Abelinus 1635, 353.; Usp. Stanić 2018, 42-43.

pitanje što je s krajišnicima Varaždinskog generalata? Svakako je riječ o vrlo zanimljivoj temi koja zaslužuje svoja buduća istraživanja.

Budući da se Trauttmansdorff priključio Dampierreu, krajiške su čete združene s carskom vojskom, ali nažalost, nisu poznati izvori koji bi otkrili detalje njihovog angažmana pod carskim zastavama. No, čak se i bez tog podatka može ustvrditi kolika je bila uloga krajišnika u obrani austrijskih Nasljednih Zemalja. Ne samo da su na području Vojne krajine stajali kao štit od Osmanlija, krajišnici su na poziv unutrašnjoaustrijskih staleža razmješteni na ugroženom štajerskom području, a zatim čak su odaslani prema Donjoj Austriji koja za razliku od svojih južnih susjeda nije financirala Vojnu krajinu, odnosno nije imala bitniju ulogu u njenom upravljanju. Dodatno, krajišnike valja promatrati u kontekstu snaga Unutrašnje Austrije. Tamošnji staleži nisu bili skloni slati svoje zemaljske trupe u pomoć caru, ali su pristali poslati krajiške vojnike. Među njima, napose plaćenim krajišnicima, se nalazio i određeni dio snaga Unutrašnje Austrije, odnosno tamošnjeg plemstva kao što je to dogovoreno u zadnjem kvartalu 16. stoljeća. Stoga je opravdano govoriti kako su slanjem krajiških formacija staleži Unutrašnje Austrije ugroženim susjedima ipak poslali „svoju“ vojsku u pomoć, ali ona nije bila sastavljena od mobiliziranog pučanstva nego od profesionalnih vojnika iz redova staleža koji su do tada svoju službu vršili u Vojnoj krajini. Što pak tiče krajišnika lokalnog porijekla koji nisu pripadali unutrašnjoaustrijskim staležima, važno je naglasiti kako su i oni bili na plaći tih istih staleža čime se može protumačiti i opravdati njihov angažman. Jesen 1620. godine je demonstrirala kako su krajiške vojske, premda inicijalno raspoređene u Vojnoj krajini kao mjera zaštite od osmanskih provala i upada, raspoložive staležima Unutrašnje Austrije u slučaju kada njihovom (pa i susjednom) teritoriju zaprijeti veća opasnost. Razmještaj tih postrojbi u Vojnoj krajini je uvjetovan osmanskim prijetnjom, ali njihov angažman su diktirale ratne okolnosti, neovisno o tome tko se i gdje nalazio u ulozi neprijatelja.

4.7.2. Reakcija hrvatsko-slavonskih staleža: povećanje insurekcije i pomoć Štajerskoj

Razvoj događaja od ljeta 1620. je nalagao hrvatsko-slavonskom plemstvu da poduzme adekvatne korake. Do tog su trenutka domaći staleži i redovi u političkom smislu već jasno izrazili svoje stavove, točnije odanost habsburškoj kući i benevolentnost za još užu suradnju sa staležima Unutrašnje Austrije. Osim prihvaćanja ideje o Gradačkoj Konfederaciji, hrvatsko-

slavonski staleži su tijekom jesen iste godine iskazali svoje stavove u vidu pojačanog vojnog angažmana.

Na istom saborskom zasjedanju u Zagrebu 26. kolovoza 1620. na kojemu je svesrdno prihvaćena ideja o stvaranju Konfederacije s Unutrašnjom Austrijom, hrvatsko-slavonski staleži i redovi su donijeli odluku o proglašenju opće portalne insurekcije koja se mora okupiti kada se za to ukaže potreba. Jasno da je ovakav zaključak nastao u skladu sa sveopćim pripremama za nastavak rata. Također, iz njega se može iščitati kako je insurekcijska vojska funkcionirala u određenim fazama i konkretnim situacijama. Za razliku od insurekcije iz listopada 1619. kada je točno određeno kada i gdje će se vojska sastati, ovoga puta je ostavljen prostor banu koji treba odrediti mjesto i vrijeme. Cijela se Monarhija pripremala za rat pa Hrvatska i Slavonija nisu zaostajale. Čekao se samo signal iz Graza ili Beča.

Posebnost ove insurekcije leži u povećanju njene borbene snage ili brojnosti što se pak dovodi u vezu s opsežnim ratnim pripremama koje su na razini Monarhije započele najkasnije u ljeto iste godine. Ovoga se puta očekivalo gotovo dvostruko više vojnika pa se uz jednog konjanika na svaka četiri dima, od svakog dima zahtijevaju dva pješaka, a ne samo jedan kao prethodne godine. Ako se (ili kada se) ukaže potreba pripadnici staleža se osobno moraju pridružiti trupama.⁴⁷⁹

U kojoj se mjeri povećanje zahtjeva moglo odraziti na brojnost trupa? Vodeći se ranije izraženim procjenama, Kraljevstvo je 1620. insurekcijom moglo okupiti oko 6000 vojnika (uključujući insurekcijsku vojsku, bansku postrojbu i čete poslone od strane slobodnih kraljevskih gradova). Za očekivati je da su brojke u stvarnosti ipak bile niže, no povećanje se svakako može tumačiti općim mobilizacijom monarhijskih snaga.

Na ozbiljnost situacije dodatno upućuje povećanje kazne za one koji se insurekciji ne bi odazvali ili bi zakasnili na okupljanje. Za svaki dan kašnjenja ili neodazivanja velikaši moraju platiti 10 forinti po dimu, a plemići 3 forinte. Drastična je kazna propisana armalistima koje bi eventualno nepojavljivanje koštalo plemićkog statusa.⁴⁸⁰ Koliko su kazne pooštrene može se vidjeti ako se usporede s kaznama prethodnih relevantnih proglašenja insurekcije. Kada je prvi puta podignuta insurekcija radi zaštite od Bethlena, velikašima koji bi bez opravdanog razloga izostali, propisano je samo 10 forinti dnevno, plemićima 3, dok su armalisti bili dužni platiti 1 forintu dnevno.⁴⁸¹ Strože kazne, doduše, mogu sugerirati da plemstvo nije bilo

⁴⁷⁹ HSS, 283.

⁴⁸⁰ HSS, 282-283; Klaić 1916, 182-183.

⁴⁸¹ HSS, 235.

maksimalno odgovorno kada je trebalo oformiti insurekcijsku vojsku,⁴⁸² ali se prema svemu sudeći radilo o sveukupnoj mobilizaciji carskih i kraljevskih snaga među kojima je i insurekcijska vojska Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva. Na takav zaključak ne upućuju samo okolnosti u kojima je odluka donijeta nego i saborska napomena prema kojoj se vojska podiže radi spremnosti od prijetećeg neprijatelja (*contra quosvis ingruentes hostes fiendae*)⁴⁸³ Ukratko, veća opasnost – strože mjere.

Insurekcijska vojska, čije je podizanje proglašeno 26. kolovoza, okupila se već tradicionalno u šemovačkom taboru sredinom listopada. Tamo je domaće plemstvo 17. listopada odlučilo dogovoriti daljnje korake u obrani granica i susjednih područja. Donijete odluke trebale su dati određene obrise smjera u kojem će djelovati Gradačka Konfederacija, tj. na koji će način Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo doprinijeti u regionalnoj obrani.

Koncem ljeta je Bethlen po drugi put poveo svoju vojsku protiv cara i tijekom vrlo uspješne kampanje prodro do jugozapada Ugarske i granice sa Štajerskom. Koruška, Kranjska i Gorica su pristale u Grazu pomoći Štajerskoj, ali kada je trebalo poslati vojnike sve su zemlje tome pristupile prilično rezervirano. Kranjska je prva odobrila 400 haramija, Gorica je u znak zahvale za pomoć tijekom Rata za Gradišku poslala 200 mušketira na četiri mjeseca, a Koruška je na tri mjeseca poslala jednu kompaniju konjanika i jednu zastavu pješaka koji su stigli sa zakašnjenjem. Od zemaljskih postrojbi Koruška je okupila 800 neiskusnih momaka koji su mogli biti korišteni samo na koruškoj granici.⁴⁸⁴ Svoj je napor moralo uložiti i Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo. Nakon što je u rujnu Tajno vijeće sugeriralo Ferdinandu II. da se hrvatsko-slavonska krajiška i kraljevinska vojska trebaju poslati u pomoć Nasljednim Zemljama,⁴⁸⁵ kralj je od bana potraživao čak 2000 vojnika⁴⁸⁶ što je prilično velika brojka kada se usporedi s onime što su poslale Gorica, Koruška i Kranjska. No, ako se može polaziti od prije navedene pretpostavke da je hrvatsko-slavonska vojska u jesen 1620. mogla brojati do 6000 vojnika tada računica sugerira da bi otprilike trećina kraljevinske vojske trebala biti detaširana u istočnu Štajersku.

⁴⁸² Budući da nije postojao jasno razrađen sustav insurekcijske vojske, a nije bilo niti popisa sposobnih muškaraca, otvarao se prostor za malverzacije oko broja vojnika koji su trebali biti prikupljeni. U 16. stoljeću se u nekim slučajevima određivala smrtna kazna prekršiteljima, ali u zadanim okolnostima takav je postupak mogao donijeti više štete nego li koristi pa se na koncu uglavnom nije posezalo za tako drastičnim kaznama. Štefanec 2011, 309.

⁴⁸³ HSS, 283.

⁴⁸⁴ Posch 1990, 46.

⁴⁸⁵ HR-HDA-1450 2. Vindica 1620, D-2010, fol. 66-67.

⁴⁸⁶ Posch 1990, 46.

Kako to obično biva, a tijekom Tridesetogodišnjeg rata je na relaciji kralj – staleži bilo lako primjetno, jedno su želje, drugo su mogućnosti. Odnosno, potraživani broj vojnika je sasvim različita stvar od ostvarenog broja vojnika. Naime, tih 2000 vojnika koje je trebalo osigurati Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo je bio dio snaga čiju većinu čini insurekcijska vojska. Od njih se tražilo da prijeđu Dravu i sukobe se s ugarskim velikašem i Bethlenovim saveznikom Franjom Batthyányjem (1573.-1625.) čije su vojske harale područjem jugozapadne Ugarske. Plemstvo je, sastavši se u taboru kod Šemovca 17. listopada prvotno odbacilo takvu mogućnost iz vrlo jasnog i praktičnog razloga. Podsjetili su kralja da je Trauttmansdorff upravo izveo velik broj krajiških vojnika radi pomoći istočnoštajerskom gradu Radkersburgu („*universi confinarii per dominum generalem capitaneum confiniorum huius regni Sclavoniae ad Rakispurgum Styriae educti sint*“) i zbog toga bi marširanje vojske preko Drave moglo biti pogubno jer bi Hrvatska i Slavonija ostale nezaštićene. Posljedično, velika bi opasnost zaprijetila i Nasljednim Zemljama ako bi neprijatelj udario na nebranjena hrvatska područja.⁴⁸⁷ Osim što se ponovno koristi motiv potencijalne opasnosti po Nasljedne Zemlje kako bi se ukazala stvarna opasnost po Hrvatsku i Slavoniju, domaći staleži i redovi otkrivaju razmjere vojnog angažmana i uključenosti Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u Tridesetogodišnji rat. Također, može razaznati kako su se na civilni dio Kraljevstva odražavale obrambene strategije kovane u Grazu i Beču koje su primarno razmatrale mobilizaciju krajišnika. Drugim riječima, domaći su staleži u ovom razdoblju morali mudro donositi odluke o tome hoće li pomoći svojim susjedima i kralju jer neovisno o njihovoj politici ionako je već dio vojske detaširan izvan zemlje.

Odbijanje slanja pomoći je još zanimljivije u kontekstu nedavnih razgovora o Konfederaciji s unutrašnjoaustrijskim zemljama. Međutim, odbijanje poput ovog, zapravo, nije ništa neuobičajeno. Još na saboru u Grazu su Hrvatska i Slavonija tražile zakletvu od Kranjske, Koruške i Štajerske kojom bi se te države obvezale štiti hrvatske zemlje od Bethlena, ali taj zahtjev nije naišao na odobrenje. Koruška i Kranjska su, doduše, pristale, no štajerski su staleži otklonili takvu mogućnost ističući kako za time nema potrebe.⁴⁸⁸ Da su štajerski staleži bili „teški pregovarači“ podsjeća ranije spomenuta epizoda kada su jedva pristali poslati caru vojnu pomoć u Donju Austriju, no ona za razliku od Trauttmansdorffovih krajišnika nikada nije prispjela. Štoviše, nije se samo austrijska grana habsburške kuće suočavala s odbijanjem podizanja novih trupa. Njihovi su španjolski rođaci nabasali na slične probleme kada su,

⁴⁸⁷ HSS, 286-287; Klaić 1916, 185-186.

⁴⁸⁸ Posch 1990, 45- 46.

primjerice 30-ih godina 17. stoljeća u Kataloniji pokušali podići dodatne vojnike. Naime, katalonske su vlasti odbijale mobilizaciju svojih trupa uz argumente da oni na mnoge druge načine participiraju u vojnim aktivnostima španjolske krune.⁴⁸⁹ Argumentacija hrvatsko-slavonskih, štajerskih i katalonskih staleža se zasniva na vrlo sličnom ili istom konceptu koji podrazumijeva odbijanje vladarevih potraživanja zbog neke prethodne vojne participacije ili one koja je još u tijeku. Drugim riječima, kao što su Valentinitš u slučaju Štajeraca i Wilson u slučaju Katalonaca zorno prikazali, a uočljivo je i na primjeru hrvatsko-slavonskih staleža, europsko se plemstvo nije libilo odbiti vladareve zahtjeve kada je smatralo da oni prelaze granice njihovih interesa i/ ili mogućnosti.

I dok se na primjeru štajerske zemaljske obrane zrcale svi nedostaci takvog vojnog ustroja, hrvatsko-slavonskoj kraljevinskoj vojsci nije tako jednostavno pripisati iste karakteristike. Situacija u hrvatskim zemljama je tijekom jeseni 1620. bila suviše složena da bi se odbijanje pomoći tumačilo indiferentnim odnosom prema ugroženim krajevima i vojnicima koji nisu „raspoloženi“ za borbu izvan granica. Sabor je u svom odgovoru kralju napomenuo vrlo važnu činjenicu, a to je da veliki dio krajiške vojske već ratuje na području Štajerske. Drugim riječima, ako bi se krajiškim četama pridružila trećina ukupne vojske, tada bi Kraljevstvu za obranu vrlo malen ili nedovoljan broj vojnika, uglavnom kraljevinskih haramija. Ne treba posebno naglašavati koliko je ta opcija opasna po Hrvatsku i Slavoniju.

Po zaključenju odredbi, u Šemovcu je došlo do nesuglasica između dijela domaćeg plemstva i bana pa je iduće saborsko zajedanje održano u Varaždinu 23. studenog vjerojatno bez prisustva Nikole Frankapana Tržačkog.⁴⁹⁰ U razdoblju između dvaju sabora u Šemovcu i Varaždinu, carska je vojska potukla češke ustanike 8. studenog 1620. u bitci na Bijeloj gori nedaleko od Praga. Iako je Bethlen bio češki saveznik, njegove trupe nisu u značajnom broju sudjelovale u samoj bitci pa tako nisu pretrpjele gubitke.⁴⁹¹ Za Hrvatsku, Slavoniju i susjedna područja je to značilo da opasnost ipak nije u potpunosti minula. U Varaždinu su staleži i redovi donijeli veoma bitnu odluku, odnosno udovoljili su kraljevim molbama i postupili u skladu s potrebama Konfederacije. Zaključili su tako da će plemstvo „prema obećanju“ poslati traženu pomoć kako bi zajedno s krajiškim četama (pod Trauttmansdorffom) i unutrašnjoaustrijskim trupama branili zemlju (*„per regnicolas promissum attinet, cum iidem regnicolae praemissum subsidium penes auxiliares, copias confiniorum horum regnorum et inclytarum*

⁴⁸⁹ Wilson 2010, 657.

⁴⁹⁰ V. Klaić ističe da „Bana jamačno nije bilo na saboru, jer niti se kaže, da ga je sazvaio, niti se spominje, da bi mu predsjedao.“ Klaić 1916, 188-190.

⁴⁹¹ Mortimer 2015, 195.

provinciarum Styriae, Carinthiae et Carniolae). Ta je pomoć odobrena u trajanju od jednog mjeseca, a trupe ima predvoditi ban. Kao lančana reakcija, stotinu haramija mora biti premješteno s Kupe na Dravu kako bi nadomjestili te vojnike.⁴⁹²

Veoma je znakovita formulacija po kojoj će vojna pomoć biti odobrena „prema obećanju“ budući da je prošlo otprilike dva mjeseca od gradačkog sabora i razgovora oko formiranja Konfederacije. Sa sigurnošću se može pretpostaviti da se ona temelji na dogovoru kojeg su poslanici Hrvatskog sabora ostvarili s unutrašnjoaustrijskim plemstvom u okviru Gradačke Konfederacije. Drugim riječima, hrvatski doprinos Konfederaciji se manifestira u vojnoj pomoći koja je „obećana“ ugroženim područjima Unutrašnje Austrije na razdoblje od mjesec dana u trenucima kada to bude potrebno. Ovaj je saborski zaključak značio da se vojni angažman Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u Tridesetogodišnjem ratu dodatno povećava mada konkretan broj vojnika koji su trebali pojačati obranu Štajerske nije poznat. Ipak, sama činjenica da su staleži na koncu odobrili vojnu pomoć u razdoblju od mjesec dana dok je ogromni dio krajišnika otprije izvan granica hrvatskih zemalja, mnogo govori o prilikama u zemljama Monarhije 1620. godine. Razmjeri sukoba su očito bili takvi da su sve raspoložive snage morale biti premještene na štajersko-ugarsku granicu usprkos riziku zbog slabljenja vlastite obrane. Time je Hrvatski sabor najbolje pokazao kolika je 1620. bila razina lojalnosti i privrženosti spram vladara i susjednih zemalja Unutrašnje Austrije kada je jednima i drugima zaprijetila pogibelj. Zemlje Unutrašnje Austrije su zajedno s Hrvatskom i Slavonijom te jeseni pokazale kako regija funkcionira u trenucima velike ugroze i kako se ona brani.

Relativno sličan scenarij se ponovio tijekom ljeta 1621. kada došlo je do novog napada udruženih erdeljsko-osmanskih snaga na Donju Austriju kojima se na području zapadne Ugarske pridružio i grof Franjo Batthyány sa svojim četama.⁴⁹³ Na saboru u kolovozu 1621. godine domaće je plemstvo pokazalo da prošlogodišnja odluka o slanju vojske preko Drave na mjesec dana nije bila iznimka nego usvojena praksa obrane. Ponovno nije zadan broj vojnika koji će biti detaširan pa to ostaje na banu i plemstvu koje u taboru ima dogovoriti sve detalje nakon čega ban može povesti vojsku u pomoć napadnutim austrijskim zemljama.⁴⁹⁴

S obzirom na to da je dio kraljevske vojske Hrvatske i Slavonije trebao prijeći Dravu kako bi se pridružio zemaljskim snagama Unutrašnje Austrije i krajišnicima kojima je zapovijedao Trauttmansdorff, logično je zapitati se na koji se način kraljevske trupe pod banskim

⁴⁹² HSS, 288-289.

⁴⁹³ Valentinitich 1974, 103; Klaić 1916, 189.

⁴⁹⁴ HSS, 296-297.

zapovjedništvom uklapaju u taj sustav. Trauttmansdorff je, čini se, glede regionalne obrane održavao stalnu vezu s hrvatskim banom koji je još u rujnu 1620. obaviješten da s novim zapovjednikom zemaljske obrane treba održavati stalnu komunikaciju i suradnju vezano za rat protiv Bethlena.⁴⁹⁵ Tako je, primjerice, po završetku zasjedanja u Šemovcu 1620., ban Nikola Frankapan Tržački obavijestio Trauttmansdorffa kako Kraljevstvo nema namjeru slanja dodatnih vojnika u obranu Nasljednih Zemalja.⁴⁹⁶ U ovome je trenutku, doduše, premalo jasnih podataka da bi se moglo govoriti o eventualnom službenom podređivanju bana Frankapana Tržačkog Trauttmansdorffu, međutim, ako je ban još 1578. u vojnim pitanjima izjednačen sa glavnim zapovjednicima Hrvatske i Slavonske krajine, a kralj i car je sada dekretom potvrdio štajerskog vojskovođu za glavnog zapovjednika *Landts Defension*, tada nema previše prostora za sumnju da je u trenutku prelaska granica Kraljevstva banska vojska ipak u nekoj mjeri potpala pod Trauttmansdorffovo vrhovništvo. S obzirom na to da pojedini mehanizmi zajedničke obrane funkcioniraju od 16. stoljeća, najizglednijim se čini da je vojna hijerarhija sličila onoj iz Sisačke bitke 1593. kada je Eggenberg bio zapovjednik sveukupne kršćanske vojske, a hrvatsko-slavonske trupe je predvodio ban Toma Erdődy.⁴⁹⁷

Niti u jednom od ova dva slučaja, 1620. i 1621., nije definirano kakve će postrojbe biti upućene preko Drave što pak otvara pitanje njihove prirode. Veći je broj pokazatelja koji upućuju na čvrst zaključak da su te postrojbe najvjerojatnije činili konjanici. Ranije je rečeno da insurekcijska vojska⁴⁹⁸ još od srednjeg vijeka smije i može ratovati izvan granica ako se poštuje dogovoreni sustav njenog financiranja. Dolaskom Habsburgovaca na prijestolje je ta obveza još jasnije definirana. Naime, kada je hrvatsko plemstvo u Cetingradu 1. siječnja 1527. izabralo Ferdinanda I. za svoga kralja, on se obvezao financirati 1000 konjanika i 200 pješaka s time da su konjanici prema dogovoru bili različito raspoređeni o čemu je kasnije ovisila i njihova uloga. Pod banom je izravno služilo 200 konjanika i 200 pješaka, dok je 800 konjanika trebalo biti raspodijeljeno među pripadnicima plemstva. Ono što je ključno, kralj je zadržao pravo da konjanike može pozvati u borbu izvan granica uz definiranu plaću od jednog mjeseca nakon čega njihovu plaću valja izjednačiti s drugim konjanicima tog tipa.⁴⁹⁹ Dakle od prvog dana habsburške vladavine su uređene pravne pretpostavke prema kojima je hrvatsko (i slavonsko) plemstvo moglo i trebalo sudjelovati u vojnama izvan granica vlastitog kraljevstva.

⁴⁹⁵ HR-HDA-1450 2. Vindica 1620, D-2010, fol. 67.

⁴⁹⁶ HR-HDA-1450 2. Vindica 1620, D-2010, fol. 85.

⁴⁹⁷ Kruhek 1994, 51.

⁴⁹⁸ Insurekcija je mogla biti banderijalna, odnosno sastavljena samo od plemićkih banderija i nije morala nužno obuhvatiti ostatak stanovništva koji se podizao u slučaju opće portalne insurekcije.

⁴⁹⁹ Margetić 1990, 37.

U Varaždinu tijekom studenog 1620. (kada je prvi puta u sklopu Tridesetogodišnjeg rata dopuštena vojna intervencija sjeverno od Drave) bilo je rečeno da regnikole mogu povesti/poslati vojsku u pomoć zajedno s krajiškim odredima i postrojbama Unutrašnje Austrije.⁵⁰⁰ Radilo se, dakle, o jedinicama koje su formirali plemići, a takve su jedinice obično činili konjanici. Nadalje, Sabor je 1621. istovremeno proglasio opću insurekciju, zatraživši od svakog dima jednog pješaka koji će biti stavljen pod zapovjedništvo kapetana pješaštva i varaždinskog župana Žigmunda Erdödyja.⁵⁰¹ Niti jednom riječju se ne spominju konjanici koje treba sakupiti prema dimovima, iako su oni bili sastavni dio svake dotadašnje insurekcije. Jednako tako, ne treba zaboraviti da 1620. i 1621. godina nisu bili prvi slučajevi u 17. stoljeću da je insurekcijska vojska (ili barem jedan njen dio) ratovala preko Drave. Sličan je slučaj zabilježen 1605. kada je ban Ivan II. Drašković poveo „sa sobom konjicu i pola pješaštva“ pa prešavši Dravu u sastavu habsburške vojske kod Körmenda pobijedio Bocskayeve trupe.⁵⁰² I te 1605. godine, hrvatski je ban udružio snage sa zapovjednicima Hrvatske i Slavonske krajine o čemu svjedoči pismo glavnog zapovjednika Hrvatske krajine Veita Khiesela von Kantenbrunna (1603?-1609.) Mariji Anni Bavarskoj, supruzi tadašnjeg nadvojvode, a kasnijeg kralja i cara Ferdinanda II.⁵⁰³ Najposlije, činjenica da je Sabor izričito naglasio da se u rat preko Drave može ići isključivo na vlastiti trošak je automatski eliminirala pojedince koji si to ne mogu priuštiti. Stoga preostaju oni imućniji koji su obično ratovali na konjima.⁵⁰⁴ Iz svega proizlazi narav insurekcijske vojske koja je tijekom Tridesetogodišnjeg rata bila korištena na više načina. Kada je valjalo očuvati vlastite granice tada je sav narod podizan na oružje. U slučajevima pak kada su susjedne pokrajine bile ugrožene, tada su domaći staleži i redovi prema stoljetnom običaju (formirali i) otpremili konjaničke postrojbe koje su ratovale na kraljev ili vlastiti trošak.

⁵⁰⁰ HSS, 288.

⁵⁰¹ HSS, 296-297; Klaić 2016, 200-201.

⁵⁰² Rattkay 2016, 243; Klaić 1976, 571.

⁵⁰³ HSS, 648-649.

⁵⁰⁴ U srednjem vijeku konjanici su većinom bili oni najimućniji (posebno se to odnosi na tešku konjicu) koji su sebi mogli priskrbiti veoma skupu opremu, naoružanje i barem jednog konja. Ponekad je na jednog viteza došlo čak 6 ljudi u njegovoj službi koje je, također, trebalo platiti. Iako su se od srednjeg vijeka do 17. stoljeća način ratovanja i društvena struktura konjanika promijenila, a količina oklopa u mnogim slučajevima prilično reducirala, i dalje je oprema bila veoma skupa te kao takva rezervirana za bogato plemstvo ili građanstvo. Sukladno tome, plaća konjanika je bila znatno veća od pješačke, što je slučaj i na području hrvatskih zemalja tijekom Tridesetogodišnjeg rata. Howard 2002, 8-9; Tallett 1992, 29-30; SI AS 2 DSK, fascikl 136, kutija, 230. Popis plaćenih vojnika na Hrvatskoj krajini iz 1630.

4.7.2.1. Opsada Grebengrada

U nedostatku izvora nije moguće ustvrditi jesu li i u kojem trenutku vojnici odobreni 1620. zaista i prispjeli u pomoć ugroženim dijelovima Štajerske. Zrno sumnje je zasijao događaj koji se odvio vrlo brzo nakon prvog odobrenja vojne pomoći (na zasjedanju u Varaždinu 23. studenog 1620. godine). Naime, u zimi s 1620. na 1621. je započela opsada Grebengrada, nedaleko od Varaždina, što predstavlja do sada najznačajniji sukob koji se u sklopu Tridesetogodišnjeg rata odvio na hrvatskom prostoru. Radilo se, naime, o utvrđi Bethlenovog saveznika i ugarskog magnata Franje Batthyányja koju je prema zapovijedi Ferdinanda II.⁵⁰⁵ opsjeo ban Nikola Frankapan Tržaćki. Tijek opsade u svom djelu donosi J. Rattkay, iznoseći pritom stav da se radilo o strateški bitnoj utvrđi koja je trebala poslužiti kao uporište Bethlenovim saveznicima u Slavoniji.⁵⁰⁶

Više je razloga zašto opsada Grebengrada u ovom kontekstu ima istaknuto mjesto, a tiču se vojnih snaga. Rattkay je vrlo sažeto opisao sastav vojske koja je podigla opsadu spomenute utvrde: „*I tako, sakupivši banske i kraljevinske plaćenike, onamo napreduje ban s dva osrednja topakalubrine te opsjeda utvrdu*“.⁵⁰⁷ No, ako je Sabor 23. studenog odobrio vojnu pomoć u trajanju od mjesec dana, a opsada je započela krajem godine 1620. ili najkasnije početkom 1621. godine⁵⁰⁸ pri čemu je banu najkasnije 12. prosinca naloženo osvajanje Grebengrada,⁵⁰⁹ s pravom se nameće pitanje što se te zime zbilo s kraljevinskom vojskom. Nedvojbeno je Nikola Frankapan Tržaćki zauzeo Grebengrad, ali tek nakon 5. veljače 1621. Tada se, naime, obratio zagrebačkom biskupu Petru Domitroviću moleći ga za pomoć pri opsadi Grebengrada.⁵¹⁰ Prema tome, ban zasigurno u razdoblju od kraja prosinca ili početka siječnja do početka veljače nije mogao predvoditi postrojbe namijenjene kao pomoć Unutrašnjoj Austriji, niti su one u tom razdoblju mogle biti detaširanje budući da je zapovjedništvo nad njima, prema odluci Sabora i tradicionalnoj ulozi bana kao vrhovnog vojnog zapovjednika, mogao imati isključivo ban. Bez izvora koji bi nedvojbeno potvrdili u kojem su periodu odaslani kraljevinski odredi prema Štajerskoj nije moguće kazati jesu li to učinili odmah nakon zasjedanja u Varaždinu 23.

⁵⁰⁵ Klaić 1916, 192.

⁵⁰⁶ Rattkay 2016, 249-250.; O Rattkayevim zapisima događaja vezanih uz Tridesetogodišnji rat i opsadu Grebengrada vidi i: Hren 2019a, 67-85. O Grebengradu i opsadi vidi u: Klaić 1916, 193-197.

⁵⁰⁷ Rattkay 2016, 249.

⁵⁰⁸ Juraj Rattkay ne precizira datum početka opsade, a V. Klaić navodi da je ona počela prije 25. siječnja 1621. Klaić 1916, 193.

⁵⁰⁹ Datum 12. prosinca 1620. je Ferdinand II. uputio pismo zagrebačkom biskupu Petru Domitroviću u kojemu, između ostaloga, navodi kako je banu Nikoli Frankapanu Tržaćkome naložio osvajanje Grebengrada. HSS, 290.

⁵¹⁰ HSS, 290-291.

studenog pa se vratili u roku od mjesec dana da bi ostatkom vojske opsjeli Grebengrad ili je grebengradski intermeco odgodio „obećanu“ pomoć do proljeća 1621. godine.

Opis opsade Grebengrada iz pera zagrebačkog kanonika predstavlja vrlo vrijedan izvor za proučavanje sastava, naoružanja i tehnike ratovanja banskog banderija, posebno njegovih pješačkih odreda haramija u prvoj polovici 17. stoljeća. U vrijeme Tridesetogodišnjeg rata se pješačke formacije haramija češće javljaju u kontekstu krajiških vojski dok o banskim ili kraljevinskim haramijama nema puno riječi. One su u trenutcima najveće ugroze po Kraljevstvo obavljale „nevidljivi“ posao. Na primjer, kada je insurekcijska vojska, zajedno sa stražama, postavljena na obale Drave, haramije su imale zadaću čuvanja Pokuplja da eventualno otvaranje novog fronta na sjeveru ne bi južnije predjele Kraljevstva dovelo u opasnost. Kako se radilo o jedinicama fleksibilne namjene, haramije su popunjavale straže na Dravi i priključivale se insurekcijskoj vojsci u slučaju veće opasnosti. Prilikom saborskog odlučivanja o obrani Kraljevstva (i regije) uvijek je bilo riječi o haramijama kao stalnoj vojsci Kraljevstva čije su zadaće ovisile o trenutnoj potrebi i rasporedu vojnih snaga. Povijesna vrela iz razdoblja 1618.-1648. pomalo i samozatajno govore o konkretnom učinku banskih i kraljevinskih haramija pa je u tom smislu Rattkayev opis opsade Grebengrada iznimno bitan. Tako iz njegovih riječi proizlazi da su imali ključnu ulogu u konačnom osvajanju te Batthyányjeve utvrde: „dio haramija, kako zovu pješake, razvalio je vrata dvobridnim sjekirama, strugovima i drugim željeznim oružjem; drugi dio haramija stražare je prisilio na predaju utjeravši im strah topovima-kolubrinama i drugim vatrenim oružjem.“⁵¹¹ Osim, autor donosi još jedan zapis o sukobu koji se odvio desetak godina kasnije u kojem je veći naglasak stavljen na upotrebu vatrenog oružja: „Već su se banski pješaci, nakon što su ispućali puške i potrošili sumporni prah, povlačili iz borbe, kad ih je Toma [Erdödy op. a. F.H.] bez odlaganja zamijenio Petrinjcima i ovi su odlično obavljajući posao kišom kugala okončali boj, ubili i ranili nemalo neprijatelja, ali i zarobili mnoge“.⁵¹² Ovi vrlo slikoviti opisi pružaju vrlo jasnu sliku o tome kako su kraljevinski pješaci ratovali i vodili opsade, a uz to svjedoče o ekstenzivnoj upotrebi vatrenog oružja među hrvatskim vojnim jedinicama prve polovice 17. stoljeća. Drugim riječima, moguće je zaključiti kako su kraljevinski pješaci bili veoma dobro upoznati s vojnim inovacijama toga doba te da su vatreno oružje – kao jednu od inovacija – vrlo uspješno i koristili na bojnopolju.

⁵¹¹ Rattkay 2016, 250.

⁵¹² Rattkay 2016, 259.

4.7.3. Hrvatsko-slavonski velikaši u ratu 1620.

Velika mobilizacija sveukupnih snaga Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva nije zaobišla domaće velikaše. Ona se, međutim, donekle odvijala odvojeno od krajiških snaga i ostatka kraljevske vojske, a opet je postojala određena međuovisnost i kooperacija. Ono što je kod velikaških postrojbi još važnije je činjenica da su imale veliki utjecaj na formiranje konjaničkih postrojbi *Hrvata*. Do 1620. godine je još prerano o tome govoriti jer tada nisu postojali adekvatni uvjeti, ali to ne umanjuje važnost proučavanja uključenosti velikaša i njihovih postrojbi u Tridesetogodišnji rat u tom periodu.

Ako je suditi prema angažmanu u prvom desetljeću Tridesetogodišnjeg rata, najistaknutiji među hrvatsko-slavonskim velikašima je Juraj V. Zrinski. Još uvijek se ne može sa sigurnošću tvrditi kada se točno prvi puta spominje njegovo ili ime njegove postrojbe u kontekstu Tridesetogodišnjeg rata. Prvi poznati trag datira u 1619., a riječ je, zapravo, o posadama obitelji Zrinskih. Kada je, naime, Hrvatski sabor u listopadu 1619. prvi puta podigao insurekciju radi zaštite od G. Bethlena, rečeno je kako se grofovi [Nikola VI. i Juraj V.] Zrinski nisu dužni odazvati jer njihove vojske ionako već služe kao straža na Dravi.⁵¹³ Ne treba nipošto isključiti mogućnost da je Zrinski te godine sudjelovao u ratu i s nekim drugim postrojbama na nekoj od bojišnica, no zasada prvi tragovi koji upućuju na takvu vrstu službe izvan Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva vode u 1620. godinu. Treba, međutim, upozoriti na određene sumnje koje se tiču lojalnosti Zrinskih ili barem Jurja Zrinskog i njihove/njegove opredijeljenosti između cara i erdeljskog kneza. Naime, saborski zaključak od listopada 1619. jasno upućuje da su staleži i redovi Kraljevstva u svrhu obrane od Bethlena računali na straže Zrinskih na Dravi. Schmidt-Brentano u svojoj studiji nudi drugačije viđenje pa navodi kako se J. Zrinski 1619. nalazi u službi erdeljskog kneza Bethlena, a da je tek 1620. prešao na „carsku stranu“.⁵¹⁴ Nažalost, autor ne prilaže izvore tih podataka niti prilaže detaljnije objašnjenje pa je teško donositi čvršće zaključke. Ono što bi djelomično moglo poduprijeti njegovu tezu jesu dva pisma. Prvo je ono bana Nikole Frankapana Tržaćkoga caru Ferdinandu II. pisano u kolovozu 1620. u kojem upozorava na Zrinske koji ga navodno uz pomoć erdeljskih snaga žele ubiti i zauzeti hrvatske zemlje za Bethlena.⁵¹⁵ Takve optužbe Šišić ne smatra vjerodostojnima već plodom banove ličnosti sklone intrigama.⁵¹⁶ Drugo pismo, doduše, drži budnom sumnju da su u određenom trenutku 1619. ili 1620. Zrinski i Bethlen održavali neku vrstu kontakta. Riječ

⁵¹³ HSS, 236.

⁵¹⁴ Schmidt-Brentano 2022, 552.

⁵¹⁵ HSS, 280.

⁵¹⁶ Šišić 1939, bilješka 54.

je o ranije spomenutoj korespondenciji J. Mandića i zagrebačkog biskupa Petra Domitrovića u kojem potkapetan ne otklanja mogućnost da Zrinski pruži Bethlenovim snagama utočište za prezimljavanje.⁵¹⁷ Sve to, dakako, ne mogu biti čvrsti dokazi o suradnji Zrinskih i erdeljskog kneza, ali ukazuju na postojanje određenih kontakata koji se djelomično mogu objasniti protestantskom vjerom koja je do kraja drugog desetljeća 17. stoljeća bila dominantna među članovima i podanicima te velikaške obitelji.

Pokazalo se naposljetku da je Juraj Zrinski do konca ljeta 1620. definitivno ratovao na carskoj strani. Na istom savjetovanju gradačkog Dvorskog ratnog vijeća glede formiranja obrane koje je u kolovozu 1620. adresirano caru (vidi 86. str.), prezentiran je zanimljiv i znakovit stav S. Trauttmansdorffa. On smatra kako je umjesto vlaških vojnika bolje rješenje angažirati 500 konjanika Zrinskog, 250 Erdödyjevih i 250 Draškovićevih konjanika. Uz to dodaje da ih valja platiti 5 forinti mjesečno (*„d[a]ß Er g[e]mainte, rathsamben Zusein, daß anstatt der Wallach[en] tausend Ungarische Pfärdt, zu monatlich fünf gulden geworben, darvon 500 dem Grafen von Serin, dritthalbhundert Grafen Erteudy; vnd soviel Trascowitsch vndergeben werden“*).⁵¹⁸ Ono što plijeni pažnju jest činjenica da ih ne naziva hrvatskim nego ugarskim konjanicima (*Ungarische Pfärdt*). Kao što je do sada više puta razjašnjeno, naziv ne mora nužno označavati porijeklo tih konjanika, čak neovisno o tome što su ove magnatske obitelji imale posjede u Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj. Na vojnim popisima utvrda „generalata protiv Kaniže“ iz sredine 17. stoljeća, tamošnje su posade zavedene kao „mađarski konjanici“ i „mađarski pješaci“.⁵¹⁹ Kako su konjanici Zrinskih činili većinu predloženog broja, najvjerojatnije su se autori dokumenta povelili za, očito, ustaljenim načinom označavanja tih vojnika. Kratak navod o 500 konjanika Jurja Zrinskog te po 250 Petra Erdödyja⁵²⁰ i Draškovića nije dovoljan da bi se rasvijetlilo je li riječ o privatnim postrojbama koje čine vazalni plemići i slobodnjaci ili pak „privatne“ krajiške čete.

Erdödyji su kao i Zrinski zapovijedali dijelom krajine, točnije bili su nasljedni kapetani Petrinje.⁵²¹ Nadalje, sve su tri obitelji imale slobodnjake na svojim posjedima koji su bili dužni vršiti vojnu službu. Ono što se da naslutiti jest kojoj su vrsti konjice pripadali spomenuti vojnici. S obzirom na to da se spominje podatak o 5 forinti mjesečne plaće po konjaniku, najvjerojatnije je riječ o husarima. Već je rečeno kako su husari u Vojnoj krajini redovito plaćani

⁵¹⁷ Lopašić 1885, sv. 2, 99-100.

⁵¹⁸ HR-HDA-913. 2. Vindica kt. 30, fasc. 54, fol. 616.

⁵¹⁹ Végh 2017, 66-67.

⁵²⁰ Ranije se u dokumentu navodi *...jung Grafen von Serin... Petern Erteüdy*. HR-HDA-913. 2. Vindica kt. 30, fasc. 54, fol. 607.

⁵²¹ Golec 2014, 70-71.

4 forinte po konju, a isto tako su postojala manja odstupanja u plaći koja za koju se može pretpostaviti da su temeljena na kvaliteti naoružanja. S druge strane, 5 forinti je premalo za jednog arkebuzira pa je za zaključiti kako su konjanici spomenutih velikaša bili husari, ali nešto bolje naoružani od krajiškog standarda. U svakom slučaju, tih je 1000 konjanika predstavljalo puno značajniju vojnu silu od 3000 Vlaha.

Grof Juraj Zrinski je oformio svoju jedinicu na što upućuje jedan podatak iz rujna 1620. Sâm dokument u kome se donosi podatak je, doduše, prijepis s kraja 19. stoljeća, a primarno govori o banskobistričkom saboru iz 1620. i izboru Bethlena za kralja Ugarske te o kretanjima vojske pobunjenih čeških staleža. Izvorni autor i adresat nažalost nisu poznati. Zrinski se spominje u kontekstu vojske koja se nalazi negdje oko Požuna, a osim njegovih trupa čine ju one Esterházya, Batthyánya(?) i raabskog zapovjednika Hansa Breynera koji je imao vrhovništvo nad njom. Ono što pomalo izaziva sumnju su brojčani podaci izneseni u dokumentu. Prema njima su Bethlenove snage brojale 40 000 - 50 000 vojnika, dok su snage Zrinskog, Esterházya, Batthyánya i Breynera brojale njih 10 000.⁵²² Iako je jesen 1620. svjedočila mobilizaciji svih raspoloživih snaga s jedne i druge strane,⁵²³ ovako velike brojke izazivaju određenu sumnju. Na kraju, ne radi se o dokumentu u izvornom obliku i ne treba zanemariti mogućnost da je prilikom prijepisa došlo do neke pogreške. Neovisno o tome, vrijedan je trag koji upućuje na to da su se lojalni velikaši (među kojima je očito u određenom trenutku bio i Batthyány) poput Zrinskog i Esterházya borili na carskoj strani 1620. godine u kritičnim trenucima za Habsburšku Monarhiju.

4.7.4. Prve hrvatske plaćeničke jedinice u carskoj vojsci

Hrvatske vojne postrojbe se 1620. javljaju i kao plaćeničke postrojbe unutar carske vojske. One su ratovale neovisno o staleškoj, krajiškoj i magnatskoj vojsci. Prema Wredeu se u kontekstu Tridesetogodišnjeg rata prve jedinice s hrvatskim predznakom javljaju 1619. godine pod zapovjedništvom natkapetana Johanna Jacoba von Gallenberga. Radilo se o pješačkoj pukovniji, ali točan broj nije poznat. Jedinica je djelovala od 3. kolovoza do 31. prosinca 1619., a vojne je operacije vodila u Donjoj Austriji.⁵²⁴ Nažalost, u ovom trenutku se ništa više pouzdano ne može reći o toj jedinici.

⁵²² Broucek 1976, 43-46; Wilson 2010, 299-303.

⁵²³ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 48, 1620-9-1.

⁵²⁴ Wrede 1898, 10.

Nakon Gallenbergove, iduća je postrojba oformljena u svibnju 1620. godine. Brojno stanje i sastav te jedinice podsjeća na krajiške snage koje su nešto kasnije te godine upućene prema istočnoj Štajerskoj. Naime, radilo se od 500 pješaka i 100 konjanika. Wrede pješake navodi kao „Croaten-Regiment zu Fuss“,⁵²⁵ a konjanike samo kao „Croaten“.⁵²⁶ Tih je 600 vojnika 1620. predvodio natkapetan („Ober-Hauptmann“) Nikolaus della Nave, a dvije godine kasnije su potpali pod zapovjedništvo natkapetana Hannibala Arnerija.⁵²⁷ Zbog nedovoljne količine podataka nije moguće ustvrditi poveznicu della Naveovih vojnika s krajiškim i kraljevinskim te trupama hrvatsko-slavonskih velikaša.

O Nikolausu della Naveu je poznato vrlo malo. Svi podaci su sadržani u nekoliko redaka Wredeova djela. Ne zna se kada je rođen niti od kuda potječe. Međutim, jedan je od rijetkih zapovjednika hrvatskih trupa čiji se *Capitulation* sačuvao i to na njemačkom i latinskom jeziku. Dodatna je posebnost što je to jedan od rijetkih dokumenata tog tipa koji se u početnim godinama rata tiču hrvatskih vojnika. Della Naveu je 2. ožujka 1620. izdan prvi (*Patent*), a 13. svibnja i drugi (*Capitulation*) dokument kojim se potvrđuje njegovo zapovjedništvo nad 500 pješaka i stotinu konjanika.⁵²⁸ U dokumentu se kriju i neki osobni podaci pa ga se tako oslovljava s titulom Herr što znači da je pripadao najvišem staležu.⁵²⁹ *Capitulation* na njemačkom je pomalo zbunjujuć jer se odnosi na osobu imenom „Herr Coronel della Nave“, no srećom latinska varijanta nudi objašnjenje budući da se ona odnosi na istu osobu, ali imenom „Coronellus Nicolaus Nave“. Zasigurno jedan od ključnih podataka se odnosi na same vojnike, odnosno njihovo porijeklo. Della Naveovi vojnici se navode kao „als ain hundert Pfärtdt und fünf hundert zu Fueß Croatischer nation“ / „nation Croaticus Equest. et pedestris“⁵³⁰ što sugerira na to da se radi o vojnicima s područja hrvatskih zemalja. Nažalost, podataka o njihovoj plaći nema, ali s obzirom na to da se radi o hrvatskim pješacima, moguće je pretpostaviti da su služili za 3,30 forinti mjesečno, odnosno sukladno uobičajenoj plaći hrvatskih pješaka u Vojnoj krajini. Što se pak konjanika tiče, izvorni tekst upućuje na zaključak da su „Pfärtdt (...) Croatischer nation“ husari, odnosno lokalno plemstvo koje je popunjavalo takve jedinice. Njihova bi plaća

⁵²⁵ Wrede 1898, 11.

⁵²⁶ Wrede 1901, 751.

⁵²⁷ Wrede 1898, 11; Wrede 1901, 751.

⁵²⁸ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1011-1186, kt. 8, 1620-1036.

⁵²⁹ O staležima i titulama na području Svetog Rimskog Carstva i Habsburške Monarhije vidi u: Štefanec 2011, 61-79.

⁵³⁰ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1011-1186, kt. 8, 1620-1036.

tada iznosila 4 forinte po konju. Ipak, *Capitulation* otkriva plaću pukovnika della Navea koji je tako služio za 300 talira mjesečno.⁵³¹

Wrede ističe kako su te postrojbe della Navea sudjelovale u bitci na Bijeloj gori 8. studenog iste godine što znači da su to jedine do sada poznate hrvatske jedinice koje su sudjelovale u toj sudbonosnoj bitci.⁵³² Ernest Bauer, također, smatra da je određeni broj hrvatskih konjanika sudjelovao u bitci, a pritom se poziva na grafiku koju donosi *Theatrum Europaeum*.⁵³³ U njemu stoji da se 1000 hrvatskih i ugarskih konjanika toga dana borilo pod carskim zastavama.⁵³⁴ Sličan se podatak može pronaći i u onodobnoj francuskoj publikaciji *Le Mercure françois* koja donosi izvještaj o bitci. No, ta je tiskovina objelodanjena već 1621.⁵³⁵ za razliku od *Theatruma Europaeuma* koji je iz tiska izašao tek 1635. godine.⁵³⁶ Ako je vjerovati ovim zapisima tada se u bitci borilo znatno više vojnika od onih 600 della Naveovih koje navodi Wrede. Međutim, toliki broj vojnika, njih (oko) 1000, je zasigurno morao biti evidentiran uoči bitke, ali prema podacima Juliusa Krebsa, autora monografije o bitci, hrvatske se jedinice ne spominju na popisima carske vojske iz lipnja i listopada 1620.⁵³⁷

Neovisno o tome na koji način su hrvatski vojnici dali svoj doprinos kod Bijeje gore, postrojba Nikolausa della Navea pokazatelj je da su vojnici s prostora hrvatskih zemalja 1620. služili i kao carski plaćenici što potencira važnost Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u kriznim vremenima za austrijsku kuću.

⁵³¹ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1011-1186, kt. 8, 1620-1036.

⁵³² Wrede 1901 (sv. 3), 751; Stanić 2018., 20-21.

⁵³³ Bauer 1989, 40; D. Stanić, također, smatra da su hrvatski konjanici sudjelovali u bitci kod Bijeje gore. Stanić 2018, 21.

⁵³⁴ Abelinus 1635, 408.

⁵³⁵ Gindely 1877, 77; Richer 1621, 422.

⁵³⁶ Abelinus 1635.

⁵³⁷ Krebs 1879, 195-199.

5. PREMJEŠTANJE BOJIŠNICE: OPERACIJE HRVATSKIH VOJNIKA 1621.-1623.

Bezdan koji se u ljeto 1620. razastao pod nogama cara Ferdinanda II. je do kraja iste godine premošten na veličanstven način. Ne samo da su Monarhija i car izbjegli havariju, nego je za Ferdinanda II. i Katoličku ligu započelo jedno trijumfalno razdoblje kako mu često laska suvremena historiografija. Češka pobuna je u potpunosti slomljena, a njihov je izabrani kralj Fridrik V. Falački nakon debakla na Bijeloj gori panično pobjegao iz Praga, ostavivši za sobom krunu u strahu da ga razjarena masa neće propustiti kada shvati da njihov kralj odnosi Svetu krunu iz češke prijestolnice.⁵³⁸ Nije se, doduše, odrekao svojih kraljevskih ambicija, ali činjenica da ga je car u siječnju 1621. službeno proglasio odmetnikom je odvrtila mnoge njegove dotadašnje saveznike u Carstvu.⁵³⁹ Antihabsburška koalicija nije bila u potpunosti uništena, premda su carski saveznici sve jače stezali obruč. Na sjeveru je saski izborni knez Johann Georg napao Lužice i Moravsku, na zapadu je Bavarska okupirala Gornju Austriju i Gornji Palatinat, dok je španjolska vojska pripremala invaziju na Rajnski Palatinat ili Rajnsku Falačku.⁵⁴⁰ Zimski kralj – kako je glasio nadimak Fridrika V. – je spas tijekom izbjeglištva potražio u Haagu. Od tamo je uz pomoć svojih odanih zapovjednika Ernsta Mansfelda, Christiana von Braunschweig-Wolfenbüttela⁵⁴¹ i markgrofa Georga von Baden-Durlacha⁵⁴² pokušao uzvratiti udarac, no njihove su akcije svedene na neuspješnu obranu Fridrikovog matičnog posjeda i središta njegove moći – Rajnske Falačke. Nju je do 1623./1624. okupirala

⁵³⁸ Usp. Wilson 2010, 307.

⁵³⁹ Asch 1997, 67.

⁵⁴⁰ Ingraio 2003, 33.

⁵⁴¹ Vojvoda Christian von Braunschweig-Wolfenbüttel (1599.-1626.) jedan je od vojskovođa protestantskih snaga vjernih Fridriku V. Falačkom. Karijera upravitelja protestantske biskupije Halberstadt nije zadovoljila njegove ambicije pa se početkom Tridesetogodišnjeg rata pridružio ustanicima i Fridriku V. kojega su oni izabrali za češkoga kralja (Fridrik I. kao kralj Češke). U historiografiji je ostao ubilježen kao tipični plaćenik tog razdoblja. Uz posredovanje Ujedinjenih Provincija, Christian je kompletno opremio svoju vojsku s kojom je potom imao promjenjive uspjehe. Hrabrim i riskantnim manevrom je pobjegao Tillyjevoj vojsci kod Hochsta (nedaleko od Frankfurta) iako je pritom pretrpio određene gubitke. Ipak, sačuvao je glavninu vojske s kojom je porazio katoličke snage kod Fleurusa iste godine. Kod Stadtlohna (današnja sjeverozapadna Vestfalija) je 1623. doživio težak poraz od Tillyja. Christian je izgubio više tisuća vojnika, a najviše ga uzdrmao gubitak časničkog kadra. Nakon tog poraza se praktički nije oporavio, a bolest je ubrzo dovela i do smrti nadarenog vojskovođe. Wilson 2010, 137, 337-339; Schwineköper 1957.

⁵⁴² Markgrof Georg Friedrich von Baden-Durlach (1573.-1638.) je bio jedan od najistaknutijih vođa Protestantske lige. Do početka Tridesetogodišnjeg rata je uspio sakupiti vrlo respektabilnu vojnu silu s kojom se vrlo brzo priključio pobunjenim češkim staležima. Nakon njihovog sloma 1620., posvetio se obrani interesa Fridrika V. Falačkog, no 1622. je doživio težak poraz kod Wimpfena od snaga Katoličke lige. Duch 1964.

vojska Katoličke lige predvođena generalom Tillyjem što je poduprlo zahtjeve bavarskog vojvode Maksimilijana o dodjeli statusa carskog elektora.⁵⁴³

Nakon trijumfa 1620., habsburška se kuća mogla posvetiti dvama paralelnim procesima – stabilizaciji vlasti u češkim zemljama i rješavanju pitanja Fridrika V. te njegovih posjeda u Falačkom Poranju. Peter Wilson upozorava da historiografija nakon Bijele gore neopravdano skreće pogled prema zapadnim frontovima Poranja, zanemarujući pritom erdeljskog kneza koji je do početka ratne 1621. sakupio više od 20 000 vojnika što ga je činilo jednim od najsnažnijih oponenta bečkog dvora. Drugim riječima, nesporno je da eliminacijom čeških pobunjenika „ratna karavana“ seli u njemačke zemlje, no opasnost od erdeljskog kneza i dalje ne jenjava. Dapače, ona se nalazi u neposrednoj blizini Beča. Glavne vojne operacije protiv Bethlena su vođene u Ugarskoj oko Požuna, Nitre, Trnave i Novih Zámky,⁵⁴⁴ dok je za razliku od 1620. štajersko-ugarska granica trpjela borbe nešto slabijih razmjera.⁵⁴⁵ Neovisno o tome, angažman hrvatskih vojnika nije bio upitan.

Osmanske su provale, dakako, nastavljene u idućim godinama duž cijele pogranične zone i unutrašnjosti zemlje. Austrijski povjesničar Helfried Valentinitzsch to objašnjava siromaštvom koje je, između ostaloga, prouzročeno neisplatom plaća osmanskim vojnicima.⁵⁴⁶ Stoga provale valja promatrati u kontekstu pogranične ekonomije koja je karakteristična malom rat, a prisutna je na obje strane. U kratkim crtama ona podrazumijeva „samofinanciranje“ vojnih snaga pljačkom neprijateljskog teritorija ili otkupninama zarobljenih duša.⁵⁴⁷ Tako su na hrvatskim područjima zabilježeni neki manji okršaji koji se još uvijek ne mogu dovesti u vezu s koordiniranim erdeljsko-osmanskim napadima iako su se jednim dijelom odvijali tijekom Bethlenovih kampanja. Prema zasada malobrojnim izvorima koji donose podatke o smrtno stradalim ili oteetim osobama s područja Križevaca, Koprivnice, Ivanića i Đurđevca 1621.-1622.⁵⁴⁸ veća je vjerojatnost da se radi o uobičajenim pograničnim čarkama nego o koordiniranim akcijama.

⁵⁴³ Asch, *The Thirty Years War*, 68-69.

⁵⁴⁴ Wilson 2010, 323-324.

⁵⁴⁵ Posch 1990, 47-48.

⁵⁴⁶ Valentinitzsch 1974, 107-108.

⁵⁴⁷ Štefanec 2011, 395.

⁵⁴⁸ HR-HDA-913 2. Vindica, kt. 30, fasc. 54, fol. 769-783.

5.1. Krajiške i hrvatsko-slavonske staleške trupe: u službi Unutrašnje Austrije i obrana vlastitih granica

Tijekom ljeta 1621. se sjena Bethlenovih snaga i osmanskih mu saveznika ponovo nadvila ne samo nad istočnim i sjeveroistočnim granicama Štajerske nego i nad Slavonskom krajinom. Prethodne 1620. godine se vrlo jasno moglo vidjeti koliki su vojni potencijali unutrašnjoaustrijskih i hrvatskih zemalja i kako funkcionira zajednička obrana, odnosno koju zadaću imaju pojedine jedinice poput banskih trupa te slavonskih i hrvatskih krajišnika. No, osim podizanja vojnika i formiranja obrambenih linija, krajišnici su tijekom Tridesetogodišnjeg rata vršili još jednu vrlo bitnu ulogu – prikupljanje informacija s terena. O obavještajnoj ulozi hrvatsko-slavonskih krajiških ili staleških jedinica već se govorilo u ratnom planu iz 1619. (upućenom nadvojvodi Leopoldu), a i ranije je takva praksa bila uobičajena. Jedan od onih koji je prikupljao informacije o neprijateljskom kretanju bio je koprivnički kapetan (*Leutenant*) Juraj Mandić (*Georg Wilhelbn Mandich*). Rečeno je već kako je 1620. komunicirao sa zagrebačkim biskupom Domitrovićem u vezi Bethlenove namjere i plana zimovanja u okolici Kaniže. U srpnju 1621. je ponovno dojavio vrlo važnu vijest koja se tiče kretnji neprijateljskih snaga sjeverno od Drave. Adresat je ovoga puta bio i kralj, a prema Mandićevim riječima, Bethlenovom savezniku Batthyányu (*Budiani*) su u pomoć priskočile čete osmanskog vezira/paše. Ta se vojska, navodno, smjestila kod Brežnjica (*Bersenz*) u današnjoj Mađarskoj, otprilike 40 kilometara sjeveroistočno od Koprivnice.⁵⁴⁹ Vijest, naravno, nije zaobišla S. Trauttmansdorffa čija je vojska stoga trebala biti u pripravnosti.⁵⁵⁰

Ozbiljnost situacije posvjedočuje jedan pokušaj regrutiranja krajiških vojnika kada je u lipnju iste godine carski zapovjednik grof Rambaldo Collalto⁵⁵¹ pokušao neke krajiške konjanike priključiti svojim jedinicama. No, kralj je na to reagirao rezolucijom u kojoj Collaltu zabranjuje vrbovanje krajiških konjanika uz objašnjenje da su oni u tom trenutku važniji na svojim sadašnjim pozicijama gdje služe kao dio obrane od već spomenutog Batthyánya.⁵⁵² Collalto je u konačnici prisiljen odustati od svoje namjere i zadovoljiti se s respektabilnom silom od 1500

⁵⁴⁹ HR-HDA-1450 2. Vindica 1621, D-2010, fol. 37, br. 12.

⁵⁵⁰ HR-HDA-1450 2. Vindica 1621, D-2010, fol. 37.

⁵⁵¹ Grof Rambaldo Collalto (1579.-1630.) se vrlo mlad priključio carskoj vojsci. Borio se u Dugom ratu pri čemu su do izražaja došle njegove vojne vještine. Vrlo brzo je na dvoru cara Rudolfa II. imenovan za savjetnika, a u prvim godinama Tridesetogodišnjeg rata se borio s Bethlenom i njegovim saveznicima. Godine 1624. je postao predsjednikom Dvorskog ratnog vijeća u Beču, a iduće godine i feldmaršal u Wallensteinovoj vojsci. Napredovao je i do čina generala, a 1629. mu je dodijeljeno vrhovništvo nad carskom vojskom koja se spremala u Rat za mantovsku baštinu (1628.-1631.) čiji kraj zbog svoje smrti nije dočekao. Duch 1957.

⁵⁵² HR-HDA-1450 2. Vindica 1621, D-2010, fol. 29, br. 28, fol. 30, br. 32-33.; Klaić 1916, 197-198.

pješaka koliko 1621. imao na raspolaganju.⁵⁵³ Da je kraljeva rezolucija imala čvrste temelje potkrjepljuje već spomenuti slučaj kada je Hrvatski sabor u kolovozu mobilizirao insurekcijske trupe i ponovno dao zeleno svjetlo dijelu kraljevske vojske da prijeđe Dravu kako bi na ugroženim punktovima ojačala regionalnu obranu.

O tome što se pak događalo na prostoru Slavonske krajine u ljeto 1621. govore izvještaji o osmanskim četovanjima 1621.-1622. koje su pisali zapovjednici Ivaničke, Križevačke i Koprivničke natkapetanije. Iz njih proizlazi kako su osmansko-vlaške čete upadale na prostore Slavonske krajine čineći materijalnu i ljudsku štetu.⁵⁵⁴ Zasada je teško tvrditi imaju li i kakve veze provale u Slavonsku krajinu s borbama u Štajerskoj (u nekoj mjeri i Donjoj Austriji) jer konkretni dogovori koji bi to eventualno potvrdili nisu poznati. Međutim, to je u ovom slučaju manje bitno ako se pozornost usmjeri prema širem kontekstu koji podrazumijeva ratne operacije na čitavom teritoriju istočnih granica Štajerske i Slavonije. Činjenica je da su se u ljeto 1621. borbe protiv Bethlena i njegovih ugarsko-osmanskih saveznika vodile od Donje Austrije na sjeveru preko Štajerske sve do Ivaničke kapetanije na jugu. Intenzitet sukoba nije na čitavom pojasu bio jednak pa su tako na području štajersko-ugarske granice ratnu 1621. najvećim dijelom obilježile provale i napadi manjih razmjera.⁵⁵⁵ Slične se (ne)prilike mogu uočiti na prostoru slavonskih natkapetanija gdje su osmanski upadi uglavnom dolazili iz smjerova Požeškog sandžaka i Kaniškog pašaluka. Čak i da oni nemaju nikakve direktne poveznice s napadima na austrijske zemlje, ukazuju na važnost sagledavanja šireg ratnog konteksta koji premašuje isključivo vojne operacije Tridesetogodišnjeg rata. Zajednički neprijatelj zemalja Unutrašnje Austrije, Hrvatske, Slavonije i samog cara gotovo u istom trenutku pokreće ofenzivu i/ili vrši određeni pritisak duž čitavog pojasa čime opterećuje obranu tako da se ona nije mogla koncentrirati na manjem području nego se morala raspršiti kako bi se zatvorili svi smjerovi iz kojih prijeti opasnost. Iako od strane Bethlenovih saveznika nije postojala namjera okupacije hrvatskih zemalja, napad na njih itekako ima svoju logiku. S jedne strane otežava, usporava ili onemogućava slanje pomoći preostalim ugroženi(ji)m područjima u Austriji, a s druge strane, ukoliko je pomoć već poslana onda pljačkaški pohod na hrvatskim područjima ima veće šanse za uspjeh zbog nedostatka obrambenih snaga. Stoga je opravdano kazati da je prostor hrvatskih zemalja vrlo dobro na svojoj koži osjetio onu negativnu ratnu auru koja je okružila područje glavnih borbi Tridesetogodišnjeg rata. Drugim

⁵⁵³ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 29. 1621-12-3.

⁵⁵⁴ Lopašić 1885, 106-115.; O izvještaju koprivničkog natkapetana baruna Johanna Wechslera vidi i u: Petrić 2005, 265.

⁵⁵⁵ Valentinitzsch 1974, 101.

riječima, hrvatske su zemlje od samog početka Tridesetogodišnjeg rata osjećale njegove posljedice premda su glavne borbe zaobilazile to područje.

Premda Unutrašnjoj Austriji pa u konačnici i cijeloj Monarhiji 1621. godine nije prijetila pogibelj kao što je to bio slučaj godinu ranije, staleži Štajerske, Koruške i Kranjske su nastavili podizati krajiške vojnike za potrebe obrane. Štajerska, je kao najugroženija među njima, ponovno od susjednih zemalja tražila *nachbarliche succurs* na što su se one odazvale. Koruške je snage valjalo smjestiti kod Fürstenfelda, a kranjske kod Radkersburga.⁵⁵⁶ Prema Valvasoru, Štajerskoj je 1621. opasnost prijetila od Batthyányja, a Kranjci su odgovorili slanjem 100 arkebuzira i 200 strijelaca pod zapovjedništvom Ernsta Paradeisera.⁵⁵⁷ Podatak o Paradeiseru sugerira da su nanovno mobilizirane krajiške čete budući da je on najkasnije 1622. instaliran na mjesto natkapetana Žumberka i Slunja.⁵⁵⁸ Sumnju u to da se radilo o krajišnicima otklanja A. Dimitz navodeći kako su kranjski staleži 14. kolovoza 1621. potvrdili da će na tri mjeseca Štajerskoj poslati 100 arkebuzira i 200 hrvatskih strijelaca jer je preostalo premalo vremena za pronalazak tolikog broja njemačkih vojnika. Također, Dimitz donosi i mnoštvo podataka o samoj postrojbi poput, primjerice, ustroja i vojničke plaće. Paradeiserovi arkebuziri su tako dobili mjesečnu plaću od 15 guldena. Pješaci su služili za 6 guldena mjesečno, a za ostatak personala je predviđeno 500 guldena. Dodatno, za troškove vrbovanja Paradeiser je dobio 100 talira. Časnički kadar činili su neki von Wernegg (*Lieutenant der Reiterei*) kao čovjek od povjerenja kranjskih staleža, bivši senjski kapetan(?) Andre Daniel Barbo von Gutenegg (*Fähnrich*) i Michael Canischer (*Lieutenant der Fussknechte*) pod kojim su još bili uskočki vojvode. Želio je Paradeiser angažirati i nekog Wolfa Kunitscha, ali su takvu inicijativu stopirali financijeri vojne jedinice, tj. kranjski staleži.⁵⁵⁹ Od naoružanja su arkebuziri morali imati arkebuзу i pištolj (*Terzerol*), prsni oklop (*Harnisch*) i mač koji se nosio obješen ispod kolana sedla tako da se nalazio obično na lijevom boku konja. Valja kazati kako je Paradeiser vrlo brzo okupio svoju postrojbu budući da je s vrbovanjem započeo 21. kolovoza, a već 13. ili 15. rujna je u Krškomb (Gurkfeld) obavljena smotra prikupljenih vojnika.⁵⁶⁰ Nije trebalo dugo čekati na borbu. Istog mjeseca Paradeiser piše kako je sa svojih 100 kranjskih arkebuzira i 200

⁵⁵⁶ HR-HDA-1450 2. Vindica 1621, D-2010, fol. 55, br. 2.

⁵⁵⁷ „Im nachrückendem 1621sten Jahr, wurden abermals, den Herren Steyrern zu Hülffe, wegen der in Ungarn, an den Steyrischen Grentzen, entstandenen Battianischen Anfuhr, aus Crain einige Truppen abgeführt; nemlich 100 Archibusir-Reuter, und 200 Schützen, und zwar, unter dem Commando Herrn Ernstens Paradeiser“ Valvasor 1689, 591.

⁵⁵⁸ Lopašić 1889, 467.

⁵⁵⁹ Dimitz 1875, 403; Prema tumačenju Maje Čutić Gorup bivši senjski kapetan Daniel/Danilo Barbo (1590.-1601) i Andrea Daniel Barbo su ista osoba. Čutić Gorup 2016, 78.

⁵⁶⁰ Dimitz piše da su Paradeiserove trupe pregledane 13. rujna, no u izvorima se javlja 15. rujna Dimitz 1875, 404; HR-HDA-1450 2. Vindica 1621, D-2010, fol. 57-58.

hrvatskih strijelaca pristigao u Altenmarkt (u blizini Fürstenfelda) te se tamo sukobio s 1500 Batthyányjevih i osmanskih vojnika. Čini se da nije bilo većih žrtava ni s jedne strane. Paradeiserovi su se konjanici istaknuli pošto su dva neprijateljska vojnika ubili, a jednog zarobili.⁵⁶¹ Prema Dimitzu je na austrijskoj strani bilo 400 vojnika, a sukob s „Turcima“ – kako on naziva Paradeiserove protivnike – se dogodio kod Friedberga. Čete žumberačko-slunjskog natkapetana ipak nisu raspuštene nakon tromjesečne službe, već im je ona produljena za jedan mjesec i adekvatno plaćena.⁵⁶²

Zadnjeg dana 1621. Ferdinand II. i Gábor Bethlen su na obostrano zadovoljstvo prihvatili mirovni sporazum u Nikolsburgu koji je ratificiran 12. siječnja 1622. Bethlen se odrekao Krune Svetog Stjepana i pretenzija na kraljevsku titulu, a zauzvrat je dobio doživotno pravo na sedam županija u Gornjoj Ugarskoj.⁵⁶³ Dodatni kompromisi u cilju pacifikacije i stabilizacije političkih prilika u Ugarskoj su nastavljeni početkom kolovoza u Šopronu. Diplomatski uspjesi koje je Ferdinand II. postigao u Nikolsburgu i Šopronu dugoročno su oslabili Bethlenov položaj jer veliki dio ugarskih vojno-političkih subjekata koji su do tada stajali na njegovoj strani, više nije imao razloga ustati protiv kuće Habsburg.⁵⁶⁴

Gábor Bethlen je tijekom proljeća i ljeta 1623. vršio pripreme za novu protuhabsburšku kampanju, a one su podrazumijevale suradnju s protestantskom vojskom Christiana von Braunschweig – Wolfenbüttela i, naravno, Osmanlijama. Erdeljski je knez i dalje gajio nadu da će osokoliti Portu na opću ofenzivu protiv Habsburgovaca pa je predlagao zajedničku akciju u kojoj bi Osmanlije zauzele Graz i okupirale Unutrašnju Austriju dok bi on za to vrijeme zauzeo carsku prijestolnicu. Koliko god ambiciozno pa čak i primamljivo zvučao, plan nije dobio podršku u Istanbulu. Ipak, sultan je odobrio izdašnu vojnu pomoć svom vazalu i poslao mu više tisuća vojnika, a najveći se dio tih snaga počeo okupljati u lipnju 1623. godine.⁵⁶⁵ Dvorsko ratno vijeće u Grazu je izvijestilo o zasada nedovoljno poznatom osmanskom napadu koji se na prostoru Hrvatske (krajine?) dogodio u veljači.⁵⁶⁶ Očito je riječ bila o napadu blažeg intenziteta jer je Hrvatski sabor zbog „nesigurnih i opasnih vremena“ tek u svibnju proglasio insurekciju. Učinio je to na isti način kao i 1619. – od svakog dima jedan pješak te od svaka četiri dima jedan konjanik.⁵⁶⁷ Vrijedan je to pokazatelj da ugroza 1623. zaista nije bila na razini

⁵⁶¹ HR-HDA-1450 2. Vindica 1621, D-2010, fol. 71, br. 14.

⁵⁶² Usp. Dimitz 1875, 404.

⁵⁶³ Pálffy 2010, 185.

⁵⁶⁴ Pálffy 2013, 742-743, 754.

⁵⁶⁵ Wilson 2010, 346; Valentinitzsch 1974, 105.

⁵⁶⁶ Valentinitzsch 1974, 105.

⁵⁶⁷ HSS, 346-347.

one iz 1620. godine. Nije doduše poznato je li pored čarkanja došlo i do kakvog većeg sukoba ili opasnosti kao što je to bio slučaj s napadom na Petrinju.⁵⁶⁸

U listopadu iste godine je Sabor odlučio da će uvijek biti spreman podići vojsku na obranu, ali ovoga puta je upućena izričita molba Siegmundu Trauttmansdorffu da ne izvodi krajišnike izvan granica Kraljevstva zbog i dalje vrlo „nesigurnih vremena“.⁵⁶⁹ Apel domaćih staleža nije u potpunosti pao na plodno tlo budući da se E. Paradeiser koncem 1623. ponovno našao u obrani Štajerske, ovoga puta s 300 haramija i 100 arkebuzira. Zanimljivo, kranjski su staleži odobrili novac za čak godinu dana vojnog angažmana, a troškovi su iznosili oko 9000 guldena.⁵⁷⁰

Zauzimanje hrvatskih zemalja nije, dakle, bio jedan od ciljeva ni erdeljskih ni osmanskih snaga koje su priključujući se Bethlenu zaobišle Hrvatsku i Slavoniju.⁵⁷¹ Međutim, to im nije priskrbilo imunitet na ratna razaranja. Dapače, one su se našle u veoma nezavidnom položaju. Kako se, naime, Tridesetogodišnji rat počeo širiti po Carstvu tako je sve više opterećivao habsburšku blagajnu. Napor kojeg je zbog toga vladajuća kuća ulagala je bio prevelik da bi se paralelno mogla posvetiti aktivnoj obrani hrvatskih zemalja. Također, jednako je važna činjenica da je Beč pod svaku cijenu želio izbjeći otvoreni rat s Osmanskim Carstvom kako se ne bi istovremeno našao između dvaju ratnih frontova. Stoga je jedini cilj na jugoistočnim granicama Habsburške Monarhije je bio očuvanje kakvog-takvog mira što je u praksi značilo da je obrana hrvatskih zemalja, bilo vojnog ili civilnog dijela, prepuštena sama sebi.⁵⁷² To je još jedan dokaz tezi da je dim Tridesetogodišnjeg rata dospio do hrvatskih zemalja, iako ih njegova vatra, zapravo, nije zahvatila.

⁵⁶⁸ Juraj Rattkaj je u *Spomenu* detaljno opisao sukobe banske vojske Jurja V. Zrinskog, a zatim i kraljevinskih četa pod zapovjedništvom kapetana Kraljevstva Vuka Erdödyja s Osmanlijama kod Kostajnice, odnosno Jasenovca 1624. godine. Ništa ne upućuje na povezanost tih borbi s erdeljsko-osmanskom suradnjom, a niti sam Rattkaj ne navodi umiješanost Gábora Bethlena u navedene okršaje. Rattkaj 2016, 252-253.

⁵⁶⁹ HSS, 352.

⁵⁷⁰ Dimitz 1875, 405.

⁵⁷¹ Valentinitz 1974, 106.

⁵⁷² Rothenberg 1960, 66.

5.2. Vojni pohod Jurja Zrinskog 1621.

Boj se s Bethlenovim saveznicima 1621. bio na prostoru Donje Austrije mada je ona od srpnja 1620. stajala uz Ferdinanda II.⁵⁷³ Tamo je svoj trag ostavila i postrojba Jurja Zrinskog. Prema Wredeovim podacima, Zrinski je u veljači 1621. ustrojio pukovnicu od 500 hrvatskih konjanika te je ona bila smještena negdje na donjoaustrijskoj granici.⁵⁷⁴ Antonio Schmidt-Brentano u najnovijoj studiji donosi podatak da je Zrinski te godine zapovijedao s ukupno 800 vojnika od čega 300 pješaka.⁵⁷⁵ Popis carske vojske s kraja 1621. pješake budućeg bana ne spominje, ali svjedoči da je brojčano stanje njegovih konjanika ostalo nepromijenjeno do kraja godine (*Graf von Serin Crabatten...500*). Vrijednost popisa je i u tome što otkriva gdje je pojedina jedinica u tom trenutku bila smještena. Tako su konjanici Jurja Zrinskog, zajedno s još 1680 konjanika pod zapovjedništvom petorice zapovjednika, među kojima je bio i Esterházy (*Ob. Esterhasi Hungern*), bile smještene negdje na austrijskoj granici (*Reitterey auf der Österreichischen grenz*).⁵⁷⁶

Juraj Zrinski je podigao broj konjanika jednak onomu kojeg je Trauttmansdorff predložio Dvorskom ratnom vijeću u Grazu 1620. što upućuje na zaključak da je i te godine mobilizirao isti broj. U oba slučaja, 1620. i 1621. je ratovao rame uz rame s Esterházyjem što podupire Pálffyjevu tezu o lojalnim velikašima. Iako glavni zapovjednik Slavonske krajine i provincijske vojske 1620. govori o konjanicima Zrinskog kao o ugarskim, oni su 1621. jasno označeni hrvatskim imenom i razlikuju se od Esterházyjevih „ugarskih“. Naravno, niti u ovom slučaju to nije dokaz njihovog porijekla, ali pošto su pojmovi tako odijeljeni, očito je Zrinski formirao jedinicu (i) od vojnika s hrvatskih prostora gdje je imao posjede ili zapovijedao, dok je Esterházy to činio u Ugarskoj. U oba je navrata Zrinski oružje podigao protiv Bethlenovih vojski na što ovdje ukazuje položaj vojske na „austrijskoj granici“, odnosno na granici Donje Austrije i Ugarske ili Moravske gdje su snage erdeljskog kneza 1621. vršile ofenzivu.

O tome što se zbivalo sa Zrinskim i njegovim trupama tijekom operacija 1621. je pisao hrvatsko-slavonski i ugarski aristokrat Gergely Pethő de Gerse (Grgur Petev od Gerše) u svojoj kronici pod naslovom *Rövid magyar cronica*. Pethő de Gerse je rođen vjerojatno u Hrvatskom zagorju oko 1570., a umro je 1629. Bio je pripadnik visokog plemstva, a između ostaloga je posjedovao ivanečko vlastelinstvo. U Hrvatsko-slavonskom je Kraljevstvu obnašao niz visokih dužnosti pa se s pravom karakterizira kao političar, a na račun svog djela je ostao upamćen i kao kroničar. Pethő nije doživio tiskanje svog kapitalnog djela jer je ono ugledalo svjetlo dana

⁵⁷³ Posch 1990, 47.; Valentinitich 1974, 103.

⁵⁷⁴ Wrede 1901, 752.

⁵⁷⁵ Schmidt-Brentano 2022, 552.

⁵⁷⁶ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 49, 1621-12-3.

tek 1660. godine.⁵⁷⁷ U svojoj *Kronici* opisuje događaje koje smatra bitnima za ugarsku (i hrvatsku?) povijest od 373. godine pa sve do 1626. godine. Autor manje pažnje posvećuje starijim događajima, a ponekad preskače i više desetljeća, no kada je riječ o 17. stoljeću, tada su opisi i vrlo detaljni što valja povezati s time da oni bili autoru bliži i poznatiji.

Za potrebe ovog rada su korišteni samo neki djelovi Pethőve kronike, a detaljnija analiza zasigurno zaslužuje pozornost budućih istraživanja. Pišući o Jurju Zrinskom u kontekstu ratnih zbivanja 1621. kroničar ukazuje na pojedinosti od velikog značaja za rekonstrukciju ustroja i sastava vojne jedinice budućeg hrvatskog bana. Dok je carski zapovjednik R. Collalto vodio borbe s postrojbama F. Batthyányja na prostoru austrijsko-ugarske granice, prema Pethėovim riječima J. Zrinski je poslao/ poveo svoju jedinicu koju je ustrojio u Međimurju. U njoj su bili braća Franjo, Gašpar i Žigmund Orehovečki,⁵⁷⁸ Ivan Malogrudić, Juraj Patačić i Stjepan Orgovan, sve redom plemići i uglednici Kraljevstva. Njihov ratni put nije bio odviše slavan jer su im Batthyányjeve čete 5. srpnja zadale težak udarac pri čemu su svi navedeni zarobljeni i odvedeni u Batthyányjevu prijestolnicu Német-Ujvár.⁵⁷⁹ Zarobljenici su – ili barem većina njih – jamačno pušteni iako izvori koji izravno o tome govore nisu poznati. Dva pokazatelja upućuju na zaključak da su oni zaista pušteni i to možda čak vrlo brzo. Prvo, neki od njih se bore uza Zrinskog 1626., ali ono što je još značajnije, na spomenutom popisu vojske s kraja 1621. pukovnija Zrinskog i dalje broji 500 konjanika.

Pitanje koje zasigurno zaslužuje odgovor jest koliko je Pethő de Gerse pouzdan izvor. Prije svega, on je stvarni suvremenik i sudionik događaja 1620-ih. Za razliku od Rattkaya, proživio ih je kao odrasla i iskusna osoba, a ne kao dječak od 10-ak godina. Rečeno je kako se radi o uglednom vlastelinu koji je obnašao vrlo visoke dužnosti, a neke su bile od posebno visokog interesa Kraljevstva. U kontekstu Tridesetogodišnjeg rata valja istaknuti da je Pethő de Gerse 1619. kao varaždinski podžupan uz protonotara Kraljevstva Stjepana Patačića i bana Frankapana Tržačkog bio poslanik na požunskom saboru povodom krunidbe Ferdinanda II. za kralja Krunovine Svetog Stjepana.⁵⁸⁰ Zajedno s Patačićem, Frankapanom Tržačkim i nekolicinom drugih uglednika bio je izabran za pregovarača u vezi formiranja Gradačke Konfederacije.⁵⁸¹ Nadalje, u sklopu mobilizacije radi obrane od Bethlena Hrvatski je sabor u studenom 1619. odredio da svaki dim u Varaždinskoj i Križevačkoj županiji mora na osam

⁵⁷⁷ "Pethő de Gerse, Grgur."

⁵⁷⁸ O praksama i upotrebi obiteljskog imena Orehovečki, odnosno Orehovački vidi u: Maček 2008, 23-24.

⁵⁷⁹ Pethő de Gerse 1729, 194; Klaić 1916, 198.

⁵⁸⁰ HSS, 218.

⁵⁸¹ HSS, 283.

dana dati jednog dobro opremljenog pješaka koji će služiti kao straža na Dravi. Zapovjedništvo je dodijeljeno Jurju Kegleviću i Pethu de Gerse.⁵⁸² Nije to nipošto bilo slučajno jer je Pethó de Gerse još krajem 16. stoljeća vršio dužnost kapetana Kraljevstva.⁵⁸³ Stoga je bio i dobro upoznat s vojnim ustrojem.

Uza sav svoj političko-diplomatski i vojni angažman, Pethó de Gerse je bio i obiteljski povezan s osobama čiji je ratni put opisivao. Prema Laszowskom i Mačeku, kroničar je 1607. sklopio brak prvo sa Suzanom Mikulić, sestrom Ladislava Mikulića koji je bio jedan od časnika pukovnije Zrinskog 1626. godine. Pomalo je zbunjujuće što se ona 1633. navodi kao njegova supruga premda je on 1618. oženio drugu suprugu Anu Patačić.⁵⁸⁴ Ana Patačić je pak rođakinja kraljevinskog protonotara Stjepana i Jurja te sestra Ivana II. Patačića.⁵⁸⁵ Juraj i Ivan II. su uz Jurja Zrinskog ratovali 1621., odnosno 1626. o čemu je Pethó, također, pisao. Slučaj Jurja Patačića na sebe skreće pozornost u onom trenutku kada povjesničar Josip Matasović navodi da je pod Jurjem Zrinskim 5. srpnja 1621. poginuo u Međimurju.⁵⁸⁶ Nedvojbeno se radi o borbama protiv Batthyányjevih četa koje su tom prilikom zarobile mnoge plemiće. Prema tome se pukovnija Zrinskog nije borila samo u Donjoj Austriji nego i u blizini ili čak na području vlastelinstva svojeg zapovjednika. Međimurje kao jedno od pograničnih područja je svakako bilo izloženo napadima pa scenarij u kojemu se borbe tamo vode nije nipošto nezamisliv, mada osim Matasovićevog navoda, nema drugih tragova. Na osnovi rečenoga, zapravo, nema prostora za sumnju da je autor *Kratke mađarske kronike* mogao biti odlično informiran o političko-vojnim aktualnostima, često iz prve ruke, a eventualna netočnost njegovih podataka može, stoga, proizlaziti iz hotimične ili nehotične pogreške. Kao takav predstavlja vrlo vrijedan izvor barem za 17. stoljeće i sustavan istraživački bi rad na njegovu djelu bi zasigurno rasvijetlio mnoge do sada manje poznate pojedinosti.

⁵⁸² HSS, 245.

⁵⁸³ Klaić 1973, 645.

⁵⁸⁴ Maček 2007, 66-67; Maček 2004, 58-59; Laszowski 1904, 200.

⁵⁸⁵ Maček 2004, 53-59.

⁵⁸⁶ Matasović 1930, 411.

6. HRVATSKI VOJNICI U CARSKOJ VOJSCI 1623.-1640.

Od sredine 1620-ih dolazi do važnih promjena koje uvelike mijenjaju način na koji hrvatski vojnici sudjeluju u Tridesetogodišnjem ratu. Jedan od najvažnijih preduvjeta za to je bilo pomicanje ratnih zbivanja prema zapadnijim prostorima Svetog Rimskog Carstva. Monarhija je uspješno obranjena i Beč sve više defanzivne položaje mijenja ofenzivnim operacijama. To se uvelike odrazilo na opći angažman hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu. U tom je smislu Aladár Ballagi iznio tezu prema kojoj se do 1623. hrvatski arkebuziri u izvorima nazivaju Mađarima.⁵⁸⁷ Doduše, Ballagi u svom radu, ne pravi jasnu razliku između hrvatskih vojnika koji su služili u Tridesetogodišnjem ratu stoga nije jasno obuhvaća li pod pojmom „hrvatski arkebuziri“ općenito (njemu poznate) hrvatske vojnike ili isključivo misli na arkebuzirske jedinice. Do sada je u radu više puta prikazano kako su vojnici rodom ili službom s prostora Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva do 1623. u izvorima jasno označeni kao *Hrvati* ili oni koji dolaze iz hrvatskih zemalja. Međutim, ako se mađarski povjesničar konkretno referira na hrvatske konjanike naoružane arkebuzom tada dolazi do određenih komplikacija. Uvidom u popis jedinica lakih konjanika carske vojske do 1623. koji donosi Wrede, može se uočiti kako se mahom radi o husarskim postrojbama („Hussaren“) i njihovim zapovjednicima (grofovi M. Esterházy, N. Forgách, T. Nádasdy, S. Pálffy i dr.) koji se uglavnom povezuju više s Ugarskom nego li s Hrvatskom i Slavonijom. Tek je nekoliko jedinica pod J. Zrinskim, N. della Naveom i H. Arnerijem označeno kao hrvatske („Croaten“).⁵⁸⁸ Drugim riječima, u periodu 1618.-1623., izuzev ovih nekoliko navedenih, hrvatskih jedinica zapravo nema, a one koje se i spominju, nisu zavedene izričito kao arkebuzirske. Kao takve se javljaju tek Wallensteinovim preuzimanjem vrhovnog zapovjedništva 1625. godine.⁵⁸⁹ Neovisno o tome što Ballagijeva teza nije posve precizna, on je na neizravan način ukazao na vrlo važnu činjenicu, a ta je da se od 1623. hrvatske postrojbe sve češće javljaju unutar korpusa carske vojske. Prve takve postrojbe koje se 1623. spominju su konjaničke satnije pod zapovjedništvom kapetana Philippa Lukowiza (*Lukowitsch/Lukowitz*), Geoga Farsinga (*Georg Ferschin*), Imre Skala (*Emerich Skaal/Schkal/Skaaly*), Franza Horvátha (*Horuath Färenz/Horwat Ferentz/Horvatt Ferentz*).⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ „Von hier an kämpften die kroatischen Arkebusiere zumeist unter dem Namen der «Ungarn» bis zum Jahre 1623“. Ballagi 1884, 6.

⁵⁸⁸ Wrede 1901, 749-753.

⁵⁸⁹ Wrede 1901, 80.

⁵⁹⁰ Ballagi 1884, 12.

Radilo se, dakako, o plaćenicima kao što je to bio slučaj i Nicolausom della Naveom iz 1620. no za razliku od njegovog, *Bestallung* prema kojem je kapetanima naloženo formiranje postrojbe donosi više detalja. Također, na donekle neizravan način upućuje na to da je riječ o hrvatskim arkebuzirima jer se vrlo jasno naznačuje koje uvjete konjanici moraju ispunjavati i kakvo naoružanje nositi: „*Das dieselb hundert Croatischer Pferdt starkh sein solle, vnnd das solche Reiter, welche alle und jede mit gueten pferden, wehr oder stechern, ainem langen Archibusier Rohr sambt pistolen und Hungarischen hauben*“. U središnjem tekstu dokumenta se imena zapovjednika ne navode nego su ona dopisana sa strane kako je čija postrojba bila pregledana i označena kao spremna za inkorporaciju u carsku vojsku.⁵⁹¹ Netom prije, kapetani su morali položiti zakletvu, a ona se obično polagala ispod zastave pukovnije.⁵⁹² Pismene prisege (*Revers*) potpisane od strane četvorice kapetana su među rijetkim sačuvanim, koje se odnose na zapovjednike hrvatskih postrojbi. Radi se o shematskim dokumentima čija glavnina teksta otpada na zakletvu vjernosti i časnog obavljanja vojne dužnosti (vidi prilog 1). Također, u njima se potvrđuje da su kapetani zaista oformili satnije od stotinu hrvatskih arkebužira. Lukowiz i Farsing su položili zakletvu 25. listopada, a Skaal je isto učinio pet dana kasnije. Posljednji je prisegu položio F. Horváth dana 14. prosinca 1623. Naravno, svoje su prisege konjanički kapetani položili caru Ferdinandu II.⁵⁹³

Broj konjanika kojeg su navedeni kapetani okupili nije posebno velik u odnosu na neke dotadašnje mobilizacije pa u tom smislu njihova mobilizacija ne odudara previše. Međutim, njihov angažman posjeduje važnost na drugačiji način. Kao što je ranije spomenuto, Bethlen je 1623. ponovno ustao protiv habsburškog cara. Wallenstein je predvodio carske snage protiv erdeljskog kneza i premda je mogao računati na dominantno pješaštvo, transilvanijska je laka konjica, potpomognuta Osmanlijama, uzrokovala znamenitom zapovjedniku goleme probleme. Da bi joj mogao parirati Wallenstein je bio primoran ojačati vlastitu konjicu, no to nije bio nimalo jednostavan zadatak. Smatrao je *Nijemce* suviše teškima, odnosno neprikladnima za borbu protiv Betlenove lake konjice, a mađarske jedinice nisu svom zapovjedniku ulijevale povjerenje zbog upitne lojalnosti u borbi protiv donedavnog izabranog ugarskog kralja. U susjednim zemljama koje su mogle dati laku konjicu poput Moldavije i Mletačke Republike vrbovanje nije bilo moguće zbog geografskih i političkih razloga. Jednako tako, na poljske snage se nije moglo računati budući da bi im zbog udaljenosti trebalo previše

⁵⁹¹ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR Best, kt. 8, 1623-1085.

⁵⁹² Stanić 2018, 58.

⁵⁹³ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 49, 1623-10-1 - 3; AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 49, 1623-12-1.

vremena za priključenje glavnini snaga. Izbor je pao na hrvatske konjanike što Ballagi smatra logičnim pošto je Wallenstein rane dane svoje vojne karijere vjerojatno proveo negdje na prostoru Vojne krajine.⁵⁹⁴ Svim bi ovim razlozima bilo opravdano dodati i činjenicu da je do 1623. mnogo hrvatskih vojnika, a među njima i konjanika, sudjelovalo u Tridesetogodišnjem ratu te su morali steći određenu reputaciju i ono što je prijeko potrebno - iskustvo.

Uz četvoricu kapetana se veže još jedno ime - ono Nikole Frankapana Tržačkog. Manje je poznato da je tada već bivši hrvatski ban 1624. dobio *Bestallung* za okupljanje 500 arkebuzira.⁵⁹⁵ Valja istaknuti kako je izvor pomalo konfuzan jer su određeni podaci upisivani naknadno. Naime, isti je *Bestallung* godinu dana kasnije upućen Isolanu i prema svemu sudeći se naknadno upisani ili izmijenjeni podaci odnose upravo na njega. Frankapan Tržački je postrojbu formirao 30. siječnja 1624. te se od njega zahtijevala jedinica od 500 dobro naoružanih arkebuzira („...*funf hundert wolgerüster Archibusier...*“), bez naznake koja bi upućivala na to da se radilo o hrvatskim arkebužirima kao što je to bio slučaj s Lukowizom, Farsingom, Skalom, Horváthom. Razlog tomu se valja potražiti i u samoj ispravi koja je vrlo općenita, odnosno neodređeno je adresirana pa je tek naknadno upisano Frankapanovo ime skupa s postrojbom koju je oformio. Također, specifično je i to da je svoju postrojbu bivši hrvatski ban sastavio tako što je objedinio satnije četvorice spomenutih kapetana i onu Marca Corpesa, kasnije proslavljenog zapovjednika *Hrvata*.⁵⁹⁶ Corpes je za razliku od preostale četvorice 1623. svoju jedinicu formirao od arkebuzira koji su preostali nakon što je pukovnija Jacoba Dampierrea ranije te godine doživjela velike gubitke.⁵⁹⁷ O ratnom putu Nikole Frankapana Tržačkog i njegove postrojbe nema mnogo podataka. Ne zna se gdje je i kako služio, osim da je već u lipnju iste godine postrojba raspuštena.⁵⁹⁸ Razlog tome valja potražiti u činjenici da su početkom 1624. borbe u Carstvu uglavnom zaustavljene, a niti 1625. godine nije došlo do značajnije eskalacije sukoba.⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ Ballagi 1884, 10-12.

⁵⁹⁵ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, kt. 8, 1624-1011; Wrede 1901, 753. Vjekoslav Klaić koji je vrlo opširno pisao o Nikoli Frankapanu Tržačkom (Klaić 1916) nigdje ne spominje podatak o ustroju vojne jedinice bivšeg bana niti nakon 1622. govori o njegovom angažmanu u Tridesetogodišnjem ratu.

⁵⁹⁶ Wrede 1901, 753.

⁵⁹⁷ Wrede 1901, 836.

⁵⁹⁸ Wrede 1901, 753.

⁵⁹⁹ Wilson 2010, 385; Asch 1997, 89.

6.1. Hrvati u „prvoj“ vojsci Albrechta von Wallensteina

Seriya ozbiljnih poraza koja do 1625. zadesila protivnike carsko-ligaškog saveza je zabrinula je sve, ili barem većinu protestantskih i antihabsburški nastrojenih zemalja. Čak je i engleski kralj James I. Stuart (1566.-1625.), koji je inače provodio pacifističku politiku i nije izravno bio uključen u Tridesetogodišnji rat, smatrao da treba poduzeti određene korake kako bi se obuzdalo carsko-ligaške snage. Njegov nasljednik Charles I. (1600.-1649.) je intenzivirao diplomatske pregovore o sklapanju saveza koji bi istovremeno bio uperen protiv austrijskih i španjolskih Habsburgovaca te shodno tome, uključivao sve njihove neprijatelje. Čak se nastojalo uvući i Švedsku u rat, no zbog složenih odnosa i rivalstva s Danskom na Baltiku, Gustav Adolf nije pristao na tu opciju. Plan opće mobilizacije protestantskih i protuhabsburški raspoloženih zemalja se pokazao suviše ambicioznim pa je krajem 1625. postignut „samo“ sporazum između Engleske i Ujedinjenih Provincija, da bi im se do kraja godine priključio i danski kralj Christian IV. Oldenburg (1577-1648.) nakon čega je međusobna suradnja formalizirana u obliku Haškog saveza.⁶⁰⁰ Premda se upravitelj Ujedinjenih Provincija Maurits van Oranje (1567.-1625.) šalio na temu postojanja Bethlena kao stvarne osobe, erdeljski knez se 1626., također, priključio Haškom savezu te po peti, ali i posljednji put poveo kampanju protiv kuće Habsburg.⁶⁰¹

Trijumf kojeg je tijekom godina ostvario Ferdinand II., 1625. je pokazao svoje naličje. Dugotrajne borbe su sve više iscrpljivale carsku vojsku, mada je ona i dalje brojala respektabilan broj vojnika. Međutim, ta sila caru nije bila dovoljna da bi se mogao suprotstaviti danskom kralju pa je Ferdinand II. sve više počeo ovisiti o bavarskom izbornom knezu. Premda mu je Maximilian bio jedan od najpouzdanijih saveznika, car nije mogao dopustiti da u borbama unutar Svetog Rimskog Carstva izgubi dominantnu ulogu. Da bi uspostavio željenu ravnotežu ili se čak izdigao kao dominantan faktor, Ferdinand II. je morao oformiti vojnu silu kojom bi s jedne strane mogao odgovoriti na izazov danskog napada, a s druge strane parirao Maximilianu i njegovom vojskovođi Tillyju te na taj način očuvao svoj ugled i status kao najistaknutiji od carskih prinčeva. Problem je bio u tome što car nije imao sredstva i mogućnosti za okupljanje takve sile zbog čega je stupio u kontakt s Wallensteinom koji mu je na svoj račun ponudio formiranje vojske od 18 000 pješaka i 6000 konjanika čime bi car zadovoljio gotovo sve trenutne ratne potrebe.

⁶⁰⁰ Asch 1997, 85-89; Bonney 2002, 40.

⁶⁰¹ Wilson 2010, 391, 413.

Prije početka stvaranja nove vojske, Wallenstein je bio najniže rangirani carski general. Međutim, njegovo je bogatstvo bilo golemo što ga je plasiralo u sam vrh vojne hijerarhije. Premda je on bio tvorac i vrhovni zapovjednik nove vojske, ipak nije imao neograničenu moć. Mogao je predlagati časnike i dogovarati uvjete podizanja novih postrojbi, ali su sve odluke morale dobiti potvrdu iz Beča. Tako je, primjerice, patente za podizanje vojnih postrojbi na Wallensteinov prijedlog izdavalo Dvorsko ratno vijeće u Beču, a pravnu moć su dobili tek potpisom cara Ferdinanda II. Isto tako, Wallenstein nije mogao imati potpunu kontrolu nad podređenima jer su pukovnici uživali svoju autonomiju. Stoga mu je od velike važnosti bilo postavljanje poznatih i odanih časnika kako bi se njegova zapovijed efektivno mogla kapilarno širiti na niže razine.⁶⁰²

6.1.1. Formiranje prve stalne (regularne) pukovnije

Okupljanje Wallensteinove vojske je započelo sredinom 1625. godine.⁶⁰³ Za hrvatske je vojnike ta godina predstavljala prekretnicu pošto je formirana prva stalna (regularna⁶⁰⁴) pukovnja i to pod Goanom Isolanom.⁶⁰⁵ To je ujedno bila prva hrvatska konjanička pukovnja oformljena prema novom modelu koji je obilježio Wallensteinovu vojsku, a uz to i najveća dotadašnja jedinstvena postrojba snage od 600 hrvatskih arkebuzira. S obzirom na to da je Wallenstein pomno birao časnike svoje vojske, izbor Isolana za pukovnika hrvatskih arkebuzira nije bio nimalo slučajan. Ballagi će, pišući o Isolanu, kazati kako se radi o dobro obrazovanom, iskusnom i uspješnom časniku koji ne oklijeva vući hazarderske poteze i oslanjati se na Fortuninu naklonost.⁶⁰⁶ No, ipak, osim rečenih vrlina, Isolano je do 1625. bio već vrlo iskusan i prokušani zapovjednik.

Iako se Isolanovo ime prvenstveno veže uz *Hrvate*, u početnih nekoliko godina taj proslavljeni zapovjednik s njima nije imao toliko dodirnih točaka. U kontekstu Tridesetogodišnjeg rata, Isolano se kao zapovjednik postrojbe arkebuzira javlja 1618. na području Donje Austrije koja je u početnim godinama trpjela stalne udare pobunjenih čeških staleža i njihovih saveznika.⁶⁰⁷ Ova Isolanova jedinica je oformljena 1618. godine kao pojačanje bečke gradske straže čemu je

⁶⁰² Wilson 2010, 393-398.

⁶⁰³ Wilson 2010, 402.

⁶⁰⁴ Prema tumačenju Martina Rinka, pojmovi regularne i neregularne jedinice ne odgovaraju potrebama ranog novog vijeka već modernog i suvremenog doba pa ih stoga treba koristiti vrlo uvjetno. Rink 2013, 66 prema Weise 2017, 136.

⁶⁰⁵ Brnardić 2010, 38.

⁶⁰⁶ Ballagi 1884, 14-15.

⁶⁰⁷ Wrede 1901, 813; Wilson 2010, 290-291.

prethodilo vrbovanje koje je provedeno pod nadzorom tadašnjeg zapovjednika gradske straže, pukovnika Hansa von Mollarta.⁶⁰⁸ Prema ustrojstvu, postrojba kojom je Isolano zapovijedao bila je slobodna satnija/kompanija (*Frei-Compagnie*). Radi se o manjim vojnim jedinicama, sastavljenim od pješaka ili konjanika. Kada je riječ o pješaštvu, najvećim su dijelom to njemački pješaci ili *Teutsche Knechte* s prostora njemačkih zemalja i hajduci s područja Krunovine Sv. Stjepana. U slučaju konjice su to u najvećem broju bili arkebuziri. Svoj naziv *Frei-Compagnie* duguju unutrašnjem ustroju, odnosno činjenici da njeni pripadnici nisu podliježali nekoj višoj sudbenoj vlasti kao što je to slučaj s kasnije oformljenim pukovnijama pa je u tom smislu jedinica samostalna ili slobodna. *Frei-Compagnie* su podizane najčešće radi obrane određenog područja u slučaju izravne opasnosti pa su stoga morale biti brzo (i jednostavno) oformljene kako bi ta obrana bila što efikasnije uspostavljena. To objašnjava zašto se takve jedinice u većoj mjeri javljaju u početnim i završnim godinama rata, kada G. Bethlen, odnosno švedska vojska prodiru duboko i prijete habsburškim Nasljednim Zemljama. Uz to, slobodne satnije tijekom Tridesetogodišnjeg rata postale mobilnije u odnosu na prethodno razdoblje na način da više nisu bile vezane uz samo jedno mjesto nego su uskakale gdje god je bilo potrebno. Satnija se podizala novačenjem i vrbovanjem koje bi obavljao vojni zapovjednik nekog utvrđenog mjesta što, međutim, ne znači da su nakon vrbovanja ti vojnici činili posadu utvrde već su formirali postrojbu neovisno o posadi. U nekim slučajevima u njen su sastav ulazili vojnici neke druge raspuštene jedinice ili one kojoj je zapovjednik umro ili odstupio iz službe. Jednako tako, kada bi opasnost minula, vojnici ovakve formacije ipak nisu nužno bili otpušteni kućama. Praksa je bila da takva već oformljena jedinica nastavi svoju službu, ali u drugačijem, odnosno trajnijem obliku. Vrlo su često, nakon raspuštanja slobodne satnije, pojedinci, jedan njen dio ili čak čitava satnija inkorporirani u neku drugu jedinicu poput, primjerice, pukovnije. Proces modernizacije carske vojske u 17. stoljeću je doveo do smanjenja broja takvih postrojbi.⁶⁰⁹

Iduće 1619. godine, Isolano je kao konjički kapetan (*Rittmeister*) služio pod Dampierreom u okršajima kod Wisternitza (Dolní Věstonice), Brucka na Leithi i Ungarisch Altenburga (Mosonmagyaróvár).⁶¹⁰ Ako je suditi prema izvorima, Isolano se niti 1620. ne dovodi u vezu s hrvatskim vojnicima. U popisu carske vojske iz ožujka te godina, Isolano je zaveden kao kapetan 100 konjanika. Istovremeno, u toj vojsci služi i 1000 hrvatskih pješaka, ali su oni jasno označeni kao „*Crabatten*“.⁶¹¹ Zanimljivo, otprilike pola godine kasnije, Isolano je bio na putu

⁶⁰⁸ Wrede 1901, 374, 377, 813.

⁶⁰⁹ Wrede 1901, 811-812.

⁶¹⁰ Wrede 1901, 813.

⁶¹¹ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 48, 1620-3-47.

da (barem privremeno) okonča svoj put u Tridesetogodišnjem ratu. Slavni se zapovjednik u rujnu prijavio na mjesto ivaničkog natkapetana.⁶¹² Željeno mjesto ipak nije dobio pa je nastavio sudjelovati u borbama koje su sve više jačale. Zajedno sa svojom satnijom je sudjelovao u okršaju kod dvorca Esterházy u Eisenstadtu o čemu svjedoči izvješće grofa Dampierrea caru Ferdinandu II.⁶¹³ Ne može se sa sigurnošću govoriti o tome je li Isolano sudjelovao u bitci na Bijeloj gori, ali postoje tragovi koji upućuju na njegovo sudjelovanje. Godinu dana ranije, Isolanova je samostalna satnija, zajedno s još njih šest, formirala pukovnicu pod zapovjedništvom Jeana de la Croixa koja se borila na carskoj strani u toj sudbonosnoj bitci.⁶¹⁴ Od 1622. do 1624. Isolano obnaša istu dužnost kapetana slobodne satnije arkebužira⁶¹⁵ i očito je da se do 1625. itekako istaknuo budući da je uz podršku Wallensteina promaknut u pukovnika i zapovjednika čak 600 hrvatskih arkebužira. To je i prvi put da izvori direktno dovode Isolana u vezu s hrvatskim konjanicima. Wallenstein je znao kome će povjeriti ulogu pukovnika, a Isolano je u tom trenutku bio dokazani zapovjednik konjaničkih odreda arkebužira. Budući da je laka konjica Wallensteinu nasušno bila potrebna, izbor Isolana se pokazuje kao logičan slijed.

6.1.2. Ustroj Isolanove pukovnije

Goan Isolano je 1625. ustrojio prvu stalnu (regularnu) pukovnicu, a pokazat će se i najdugovječniju pukovnicu hrvatskih arkebužira u Tridesetogodišnjem ratu. Oformio ju je prema jasno zadanim uvjetima. Oni se nalaze u *Bestallungu*, odnosno ispravi prema kojoj se formira vojna postrojba. Kao što je ranije rečeno, Isolanu je upućen isti *Bestallung* kao i Nikoli Frankapanu Tržačkom, ali uz izmjene od kojih su neke zaživjele već uoči formiranja postrojbe, dok su druge nastupile kao rezultat uvođenja Wallensteinovih noviteta u carsku vojsku. Uobičajena je praksa isti *Bestallung* uputiti na više zapovjednika jer se, zapravo, radi o shematskom dokumentu prvotno namijenjenom jednom zapovjedniku, a kasnije su svi ostali upisivani uz lijevu marginu sa svojim imenom, postrojbom i datumom kada je ista pregledana i odobrena za vojnu službu.

Budući da je, dakle, Isolano drugi zapovjednik kojemu je upućen spomenuti *Bestallung*, njegovo je ime zajedno s postrojbom i datumom dodano kasnije, ali iznimno u ovom slučaju

⁶¹² HR-HDA-1450 2. Vindica 1644, D-2010, fol. 65.

⁶¹³ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten 1620, kt. 48, 1620-10-1.

⁶¹⁴ Wrede 1901, 374.

⁶¹⁵ Wrede 1901, 831-832.

na posljednjoj stranici isprave. Doduše, piše samo kako je Isolano oformio postrojbu od 600 Hrvata („*Insimili für Ludwig Isolano auf 600 Croaten de dato 22 Juny 1625*“), ali na početku prve stranice isprave se jasno navodi kako je *Bestallung* namijenjen za podizanje pukovnije arkebuzira. Na prvoj stranici isprave se definira kako konjanici moraju imati dobre (uvježbane) konje te biti naoružani hladnim i vatrenim oružjem te oružjem po vlastitom izboru („*Seiten wöhren und Stöchern deren Sie Sich wider des Feindt Zur Noturff gebrauchen khoundten, ainen Langen und khurzen Püxen, und anderen dieser Reiterey gewöhnlichen Rustungen*“). Navodi se, također, kako se pukovnija mora sastojati od 6 jednakih satnija („*6 gleiche Compagnien*“). Nakon toga *Bestallung* govori o ponašanju koje se od vojnika zahtijeva, odnosno o vjernosti i časnom služenju te poštivanju autoriteta. Uz pukovnika se navodi i pukovnijski stožer koji uključuje: potpukovnika (*Ob[rist]. Lieutenandt*), stražmeštra (*Wachtmeister*), kvartirmeštra (*Quartiermeister*), glavnog opskrbnika (*Profiantd meister*), kapelana (*Caplan*), pisara/ tajnika (*Schreiber*), tamničara i njegove ljude (*Profos und desen Leüth*), trubača (*Trometer*), bubnjara (*Heerpaukher*), kuhara (*Koch*) i vozara (*Wägen*).⁶¹⁶ Njemački povjesničar Hermann Meynert donosi podatke o plaći časnika pukovnije hrvatskih arkebuzira za koju navodi da je identična onoj dragunske ili arkebužirske pukovnije. Potpukovnik s osam konja primao je mjesečno 120 forinti, *Obristwachtmeister* sa šest konja 50 forinti, a kvartirmeštar s tri konja je dobio 40 forinti. Pukovnijski je sudac imao mjesečna primanja u iznosu od 30 forinti, kapelan i pisar (*Secretair*) po 20, a glavni opskrbnik i vozar po 18 forinti. Svi su oni imali po dva konja. Konačno, tamničar i njegovi ljudi su podijelili 40 forinti s time da su ukupno imali 5 konja.⁶¹⁷ Časnici i službenici na razini satnije su dobivali mjesečni dodatak u iznosu od 150 forinti za kapetana, 60 za poručnika, 40 za zastavnika i 20 za stražmeštra, dok su furir i trubač dobivali 12, a dvojica kaplara po 6 forinti. Sveukupno su mjesečni dodaci iznosili 306 forinti mjesečno za svaku satniju. Obični arkebužir je mjesečno dobivao 12 forinti.⁶¹⁸ *Bestallung* isprave koje su izdavane od 1626. za razliku od Frankapanovog i Isolanovog u sebi sadrže detaljnije razrađene modele financiranja. Tako, primjerice, *Bestallunzi* za formiranje hrvatskih arkebuzira koji su izdani 1626. ili pak 1632. godine donose podatak prema kojemu svaki konjanik prima 12 forinti unaprijed. Uz to je svaki kapetan koji je formirao satniju od stotinu vojnika dobio 40 forinti. U konačnici, pukovnik je za svakog člana pukovnije mjesečno dobivao 1,2 forinte (pri čemu je

⁶¹⁶ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1011-1186 kt. 8, 1624-1011.

⁶¹⁷ Meynert 1854, 108.

⁶¹⁸ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1011-1186 kt. 8, 1624-1011. Wrede Isolanovu pukovniju navodi pod nazivom „Croaten Regiment. Obrist Beygott“ aludirajući na Daniela Beygotta koji je zapovjedništvo nad tom pukovnijom preuzeo 1640. godine. Wrede 1901, 754.

svaka forinta vrijedila 60 krajcara) što je na 600 vojnika iznosilo 720 forinti.⁶¹⁹ S obzirom na to da ovako razrađeni podaci o financiranju nisu navedeni u Isolanovom (i Frankapanovom) *Bestallungu*, moglo bi se kazati kako oni u ovom slučaju nisu vrijedili. Međutim, Wallensteinova je vojska težila standardizaciji, a ova Isolanova je pukovnija služila zajedno s onima koje su podignute 1626. godine. Također, Frankapanu Tržačkom je *Bestallung* izdan prije nego li je Wallenstein započeo sa stvaranjem vojske što objašnjava razlike između *Bestallunga*, a Isolanovo je ime na Frankapanov *Bestallung* tek naknadno dodano. Dakle, budući da je Isolano služio u prvoj Wallensteinovoj vojsci, opravdano je pretpostaviti da postoji realna mogućnost kako su financijski uvjeti kasnijih *Bestallunga* vrijedili i za Isolana. Stoga je moguće izračunati mjesečni trošak pukovnije od 600 hrvatskih arkebuzira koji je iznosio 11 992 forinti. U usporedbi s drugim arkebužirskim pukovnijama poput one grofa Ernsta Montecuccolija iz 1620., jedina se bitna razlika uočava kod dodatka za časnike koji umjesto 306 forinti po satniji iznosi 440 forinti. Plaća svakog arkebuzira, dodatak pukovniku i naoružanje su isti kao u slučaju Isolanove pukovnije.⁶²⁰

Doduše, ostaje otvoreno pitanje je li Isolano zaista oformio pukovnicu od 600 konjanika ili su neki od njih samo fiktivno upisani.⁶²¹ Naime, na popisu Wallensteinove vojske koja od 24. lipnja do 13. rujna 1625. Isolanova je jedinica brojala samo 433 vojnika, a značajnih borbi u tom razdoblju još nije bilo.⁶²² Vjerojatno je iz tog razloga Isolano već u srpnju dobio nalog za novačenjem još stotine vojnika u Ugarskoj⁶²³ koje je, sudeći prema izvorima, ipak pronalazio u hrvatskim zemljama.

Nažalost, vrlo je malo podataka o tome gdje je Isolano vrbovao svoje konjanike, ali s obzirom na to da je do tada sakupio višegodišnje iskustvo, za očekivati je da su redove njegove postrojbe popunjavali (i) veterani iz njegovih prijašnjih jedinica. Za preostale vojnike pukovnije se vrlo pouzdano može tvrditi da dolaze iz hrvatskih krajeva, a neki čak i s područja Dalmacije. Wallenstein u ožujku piše svom šogoru i članu Tajnog vijeća Karlu von Harrachu (1570.-1628.) kako ne želi da se novače i vrbuju ugarski konjanici, a istovremeno smatra da se ne smije dopustiti regrutacija Hrvata koji su namijenjeni pukovnijama Isolana i grofa Giacoma

⁶¹⁹ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1011-1186 kt. 8, 1626-1122a; AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten 1632 kt. 59, 1632-2-130. Meynert piše da je mjesečna plaća pukovnika bila 450 forinti te da je imao 12 konja. Meynert 1854, 108.

⁶²⁰ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1011-1186 kt. 8, 1620-1035.

⁶²¹ Jedan od načina na koji su pukovnici mogli (dodatno) zaraditi je bilo prikazivanje nepostojećih vojnika za koje su dobili novac. Mortimer 2004, 104.

⁶²² Tadra 1879, 289-290.

⁶²³ Ballagi 1889, 16.

Strozija.⁶²⁴ Desetak dana kasnije ponovo piše da (neimenovani) *Obrist Wachtmeister* Isolanove pukovnije i pukovnik Strozzi žele regrutirati po Dalmaciji.⁶²⁵ Premda Dalmacija nije bila u sastavu Habsburške Monarhije, regrutiranje na obližnjim teritorijima nije bilo neuobičajeno. Na primjer, Dubrovačka je Republika još i prije 17. stoljeća vojsku popunjavala vojnicima iz Hrvatske i Dalmacije.⁶²⁶

Isolano se, zajedno s Peterom Gallom, borio pod Wallensteinom u bitci kod Dessauskog mosta 27. travnja 1626. godine. Carske su snage izvojevale neupitnu pobjedu, ali zbog logističkih problema te naknadnog manjka organizirane koordinacije među zapovjednicima Wallensteinom i Tillyjem, pobjeda nije zaživjela u svom punom sjaju. Međutim, protestantski zapovjednik Mansfeld je pretrpio velike gubitke.⁶²⁷ *Hrvati* su u pobjedi imali istaknutu ulogu, ali Bauer ističe da nitko, zapravo, nije definirao zbog čega je točno ta uloga bila istaknuta.⁶²⁸ Vaniček (čiji rad Baueru nije bio poznat) piše kako je 500 *Hrvata* započelo bitku da bi nakon toga Mansfeldova vojska upala u zamku Wallensteinove konjice koja je tada desetkovala neprijatelja.⁶²⁹ U idućim je godinama Isolanova pukovnija sudjelovala u svim važnijim okršajima, uključujući i Rat za Mantovu. Kako je Isolano bivao sve važnijom figurom, tako je i njegova pukovnija brojala sve više vojnika. Točnije 1628. je prvo pojačana na 10 satnija, a zatim su vrlo brzo pridodane još četiri, odnosno ukupno 14 satnija,⁶³⁰ da bi do 1631. broj privremeno ipak pao na 9 satnija.⁶³¹

6.1.3. Juraj Zrinski i Franjo Orehovečki 1626.

Vojni pohod kojeg je 1626. u sklopu Tridesetogodišnjeg rata poduzeo hrvatski ban Juraj Zrinski je gotovo nemoguće u potpunosti rasvijetliti bez osvrta na njegovog nekadašnjeg suborca Franju Orehovečkog. Razlog leži u njihovoj povezanosti koja je do toga trenutka dosegla vrlo visoku razinu. Njihova je interakcija tijekom Tridesetogodišnjeg rata važna za razumijevanje mobilizacije, strukture i sastava pukovnija kojima su zapovijedali.

Nakon povratka s donjoaustrijsko-ugarske granice, Juraj Zrinski je 1622. ustoličen na bansku funkciju. Do 1626. godine nema tragova koji bi naveli na zaključak da je Juraj ponovno

⁶²⁴ Tadra 1879, 330.

⁶²⁵ Tadra 1879, 335.

⁶²⁶ Koščak 1959, 189-190.

⁶²⁷ Wilson 2010, 410-411.

⁶²⁸ Bauer 1989, 47.

⁶²⁹ Vaniček 1875, 288-289.

⁶³⁰ Wrede 1901, 754.

⁶³¹ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten 1631 kt. 57, 1631-12-x171.

okušao ratnu sreću na poljima Tridesetogodišnjeg rata. No, tada je uslijedio njegov najpoznatiji, ali i posljednji pohod. Nimalo nevažna nije činjenica da u trenutku polaska na svoj posljednji pohod prema srednjoeuropskim bojištima Juraj Zrinski obnaša bansku dužnost. On nipošto nije jedini hrvatski ban koji se borio u tom ratu budući da je to prije njega bio činio Nikola Frankapan, a poslije i Ivan Drašković, ali je Jurjev slučaj specifičan. Naime, ban Juraj Zrinski je „zamrznuo“ svoju bansku funkciju pa je Ferdinand II. prvotno vojne i sudsko-administrativne dužnosti prebacio na Krstu Mrnjavčića i Stjepana Patačića,⁶³² a nedugo zatim je Žigmund Erdödy (budući ban) preuzeo banske poslove u odsustvu Zrinskog.⁶³³

Kao i u slučaju Isolana, postrojbu koju je Juraj Zrinski okupio 1626. valja promatrati u kontekstu stvaranja „prve“ Wallensteinove vojske. Premda se radi o procesu koji je započeo otprilike dvije godine ranije, stanje na terenu je diktiralo potrebu za novim snagama. Godine 1624. i 1625. su prošle u relativnom miru, ali kako se potonja bližila kraju, bilo je sve izglednije da će otpočeti nova faza ratnog sukoba.

6.1.3.1. Podizanje pukovnije

Albrecht von Wallenstein je 1625. bio svjestan opasnosti koja prijete stvaranjem Haškog saveza, a istovremeno je znao što na bojnopolju može dobiti od *Hrvata*. Prema Ballagiju, Wallenstein je 25. studenog naredio vrbovanje 1500 *Hrvata*.⁶³⁴ U pismu Karlu von Harrachu objašnjava kako regrutiranje trebaju izvršiti trojica pukovnika, a *Hrvati* su mu potrebni da neprijateljskoj konjici nanose štetu.⁶³⁵ O tome je obavijestio Gerharda von Questenberga (1580.-1646.) i čini se da je Wallensteinu bilo veoma važno brzo izvršenje naredbe. Radi toga u prosincu iste godine požuruje formiranje pukovnija, a od Harracha je pritom izričito zatražio da se pobrine u Vijeću kako bi pukovnije bile oformljene uspješno i na vrijeme.⁶³⁶ Trojica pukovnika koja su podigla tražene pukovnije su bili Peter Gall, Juraj Zrinski i Franjo Orehovečki⁶³⁷ za što su od Wallensteina dobili 43.400 forinti.⁶³⁸ Usporedbe radi, ban Nikola Frankapan je 1621. od kralja dobio utvrdu Greben koju je prethodno osvojio od F. Batthyányja kao naknadu za zaostalu plaću u iznosu od 43.191 forinte.⁶³⁹ Tako je ban Juraj Zrinski postao zapovjednik koji je do 1626.

⁶³² HSS, 376-377.

⁶³³ HSS, 378-379.

⁶³⁴ Ballagi 1884, 16.

⁶³⁵ Tadra 1879, 309.

⁶³⁶ Tadra 1879, 311-312.

⁶³⁷ Ballagi 1884, 17.

⁶³⁸ Wrede 1901, 756, bilješka 2.

⁶³⁹ Horvat 1924, 335.

podigao najveći broj hrvatskih konjanika, preciznije, jedini koji je u (najmanje) tri navrata oformio i na bojnopolju predvodio 500 (hrvatskih) konjanika.

Peter Gall je u ovom slučaju prvi sakupio vojnike i formirao pukovnicu od 500 *Hrvata*. Već je 24. veljače 1626. u Beču položio prisegu (*Revers*) caru Ferdinandu II. Ona se po svojoj formi ne razlikuje previše od one koju su potpisali konjanički kapetani Lukowiz, Farsing, Skal i Horváth tri godine ranije. Ipak, vrijedni su podaci Gallove prisega iz kojih se doznaje njegova titula baruna (*freiherr*) kao i to da je do tog trenutka bio *Obrist Lieuttenandt* u Komornu,⁶⁴⁰ odnosno u Ugarskoj krajini između Balatona i Dunava. Bio je i čovjek od povjerenja M. Esterházya, tadašnjeg palatina i bivšeg suborca Jurja Zrinskog. Konačno, Ballagi zaključuje da je Gall svoju pukovnicu *Hrvata* formirao od ugarskih konjanika s područja Komorna i Raaba što podupire podatkom o ruti kojom su se njegove trupe kretale. Iz Komorna su se, naime, zaputile na sjever pa su preko Moravske stigle u Češku. U slučaju kad bi vojnici za Gallovu pukovnicu bili regrutirani u hrvatskim zemljama, tada bi, prema Ballagijevu mišljenju, u Češku pristigli preko Donje Austrije.⁶⁴¹

Malo je podataka do sada znano o P. Gallu iako je on u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu vršio visoke političko-administrativne i diplomatske funkcije. Također, zasada je teško uspostaviti jasne poveznice sa Zrinskim i Orehovečkim koje bi mogle objasniti logiku kojom su u tom trenutku odabrani kao pukovnici. Obitelj Gall je u 16. stoljeću bila jedna od istaknutijih donjoaustrijskih plemićkih obitelji.⁶⁴² Pripadnici obitelji su tada vršili brojne službe u Vojnoj krajini, ali zasada nije jasno u kakvom su srodstvu s Peterom.⁶⁴³ Prema do sada poznatim podacima, njegovo se ime češće veže uz civilni dio Hrvatske i Slavonije, no budući da se radi o slabije poznatom pojedincu, teško je donositi čvrste zaključke. Gall je 1619. bio prisjednik banskog stola, a zatim je izabran za jednog od saborskih izaslanika kralju. Krajem godine je kao *exactor* bio zadužen za ubiranje poreza radi uzdržavanja 300 kupskih haramija. Iduće 1620. je čak izabran kao nuncij za sabor u Banskoj bistrici koji je završio izborom G. Bethlena za ugarskog kralja.⁶⁴⁴ Uza sve, Gall je imao istaknutu ulogu u radu vlaške komisije što se može vidjeti na primjeru pisma đerskog biskupa iz veljače 1626. koje je upućeno zagrebačkom biskupu Petru Domitroviću. U njemu piše o problemima glede sastajanja vlaške komisije na kojoj Gall ne može sudjelovati⁶⁴⁵ jer se pridružio carskoj vojsci. Ne treba, stoga, odbaciti

⁶⁴⁰ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, kt. 8, 1626-2-ad1.

⁶⁴¹ Ballagi 1884, 17.

⁶⁴² Pálffy 2009, 100.

⁶⁴³ Lopašić 1889, 466, 468-470.

⁶⁴⁴ HSS, 195, 245, 247.

⁶⁴⁵ HSS, 690.

mogućnost da je Gall (dobro) poznao Zrinskog i Orehovečkog pošto su se kretali u istom/sličnom krugu ljudi vršeci usput vrlo visoke funkcije.

Zrinski je svoju pukovnicu ustrojio nekoliko mjeseci kasnije, ali je već u siječnju 1626. potvrdio Wallensteinu svoj odaziv.⁶⁴⁶ Premda se Isolano potpuno zaslužio ističe kao najznačajniji zapovjednik *Hrvata* u Tridesetogodišnjem ratu, mišljenje da je on prvi imenovan „generalom svih Hrvata“ (i lake konjice op. a. FH) je pogrešno. Wrede je pored podatka o formiranju pukovnije Zrinskog dodao kratku opasku da je on 1626. imenovan zapovjednikom sveukupne lake konjice,⁶⁴⁷ no nije detaljnije pojasnio okolnosti niti je tome priložio izvor podatka. Stoga je od velikog značaja korespondencija A. von Wallensteina i K. von Harracha koja otkriva do sada nepoznate podatke. *Generalissimus* je najkasnije u siječnju 1626. predložio Harrachu da se Jurju Zrinskom dodijeli zapovjedništvo nad lakom konjicom. Vrhovnom carskom generalu je, izgleda, jako stalo do toga da se baš hrvatskom banu dodijeli taj položaj: „*Aus meines Herrn Schreiben vernimb ich, dass der Graf von Serin mit den Crabaten will heraus kommen, ich seh es von Herzen gern, bitt mein Herr befürders und dass man ihm Titel gibt Capo über alle die leichte Reiterei*“.⁶⁴⁸

Wallenstein u istom pismu iznosi još jedan podatak, itekako vrijedan pozornosti. Naime, Zrinski je prije nego li mu je dodijeljeno zapovjedništvo nad lakom konjicom, već bio zapovjednik pješništva „*Capo [...]über die Infanterie*“ što je položaj odmah ispod *General Wachtmeisters*.⁶⁴⁹ Do sada se, naime, Juraj Zrinski nije spominjao u kontekstu pješništva niti su, osim ovog pisma, poznati drugi tragovi koji upućuju na njegovo zapovjedništvo nad pješničkim formacijama. U svakom slučaju, Zrinski se nije dugo zadržao „na tom položaju“ jer je već u lipnju 1626. Wallenstein poručio Harrachu kako hrvatski ban može biti samo zapovjednik lake konjice, dok „pravednim“ smatra da mjesto zapovjednika pješništva dodijeli Hansu Christophu von Löblu (*Herr Lewel*).⁶⁵⁰ Wallenstein kao jedan od najsposobnijih i najslavnijih habsburških vojnih zapovjednika zasigurno nije slučajno predlagao hrvatskog

⁶⁴⁶ Tadra 1879, 315.

⁶⁴⁷ „Führte gleichzeitig das Commando über die gesammte leichte Reiterei bei der Armee“, Wrede 1901, 755.

⁶⁴⁸ Tadra 1879, 315.

⁶⁴⁹ Tadra 1879, 315.

⁶⁵⁰ Tadra 1879, 366. Hans (Johann) Christoph von Löbl (1578.-1636./1638.) rođen je u obitelji koja je vjerojatno iz Alzasa preko Švapske 16. stoljeću došla u Austriju. Njegov je otac vršio administrativne i vojne funkcije u Donjoj Austriji. Löbl se u kontekstu Tridesetogodišnjeg rata javlja 1620., a borio se u bitci na Bijeloj gori. Navodi se čak da je bio zapovjednik lake konjice. Bio je zapovjednik gradske straže u Beču i značajno je doprinio unapređenju gradskih zidina. Nakon gušenja pobune seljaka u Gornjoj Austriji je imenovan za *General-Feldwachtmeisters*, a ubrzo je postao u potpredsjednik Dvorskog ratnog vijeća. Do 1631. je postao vrlo blizak savjetnik samom caru. „Löbl.“

bana na mjesto zapovjednika lake konjice. Zrinski je u tom trenutku, premda veoma mlad, imao vrlo bogato ratno iskustvo Tridesetogodišnjeg rata pri čemu je najkasnije 1620. zapovijedao jedinicom od 500 konjanika. Isto je nastavio iduće godine što ga čini najznačajnijim zapovjednikom hrvatskih konjanika do 1626. jer do Isolanovog formiranja pukovnije od 600 akrebuzira 1625. niti jedan zapovjednik nije okupio takvu silu. Pa čak niti Isolanova pukovnija nije nadmašila snage Zrinskog kojemu se 1626. uz njegovih 500 pridružilo još 500 konjanika njegovog nekadašnjeg kapetana Franje Orehovečkog. Opravdano je stoga tvrditi da je Juraj Zrinski svojim kontinuiranim angažmanom u Tridesetogodišnjem ratu postavio temelje kasnijih pukovnja *Hrvata* koje se tek nakon njegove smrti počinju javljati u većem broju.

Zrinski je uspješno oformio svoju pukovniju i već je u ožujku bio spreman za pohod.⁶⁵¹ Wallenstein je njegovo priključenje carskoj vojsci prvotno očekivao krajem ožujka,⁶⁵² a zatim i početkom travnja.⁶⁵³ Nejasno ostaje, međutim, kada se točno njegova postrojba priključila Wallensteinovoj vojsci. Pouzdano se može kazati da je ona pregledana, odobrena i uvrštena među carske trupe najkasnije do 20. travnja što je vidljivo iz *Bestallunga*.⁶⁵⁴ Wrede s jedne strane tvrdi da se Zrinski borio u bitci kod Dessauskog mosta 25. travnja 1626., ali ne navodi izvor podatka.⁶⁵⁵ S druge strane, Ballagi, koji daje više prostora rekonstrukciji početka vojnog pohoda Zrinskog, drži da se hrvatski ban sve do lipnja nije priključio carskoj vojsci. Prema njemu su pukovnije Zrinskog i F. Orehovečkog pregledane u Steinamangeru (Sambotel u današnjoj Mađarskoj) 15. travnja (što se podudara s *Bestallungom*) te ih je toga dana carski povjerenik uvrstio na carsku plaću. Steinamanger je, naime, bio dio rute kojom su od Kupe preko Zagreba, Međimurja, Kisega i Šoprona jedinice Zrinskog i Orehovečkog krenule prema Beču. Riječ je putu koji se koristio još u rimsko doba,⁶⁵⁶ a od 16. stoljeća je to ruta kojom se kretala pošta iz Hrvatske i Slavonije prema habsburškoj prijestolnici.⁶⁵⁷ U tom slučaju nikako nije moguće da je Zrinski sudjelovao u velikoj pobjedi carske vojske kod Dessauskog mosta zbog prevelike udaljenosti koju u tako kratkom vremenu nije mogao prevaliti.

⁶⁵¹ Ballagi 1884, 18.

⁶⁵² Tadra 1879, 319.

⁶⁵³ Tadra 1879, 321.

⁶⁵⁴ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, kt. 9, 1626-1122a.

⁶⁵⁵ Wrede 1901, 755.

⁶⁵⁶ Ballagi 1884, 20.

⁶⁵⁷ Hozjan 2016, 60.

6.1.3.2. Vojna struktura pukovnja

U odnosu na ranije vojne pohode, pohod Zrinskog i Orehovečkog iz 1626. po pitanju strukture pukovnja ima svoje specifičnosti koje nadiru kao posljedica Wallensteinovog preuzimanja kontrole nad stvaranjem carske vojske. Kada je riječ o vojnoj postrojbi Zrinskog kao takvoj, s obzirom na to da se do 1626. (barem) tri puta borio u Tridesetogodišnjem ratu, Zrinski je morao imati jasno definiranu organizacijsku strukturu svoje pukovnije. To mu je, uostalom, pomoglo da brzo oformi pukovnju. U kontekstu carske vojske je pak došlo do određenih promjena prema kojima se trebala ravnati i njegova, odnosno Franje Orehovečkoga pukovnja. Strukturne aspekte pukovnja s njihovog pohoda 1626. je moguće detaljnije istražiti uz pomoć *Bestallunga* koji donosi temeljne podatke. Kada je riječ samo o Jurju Zrinskom, čini se izglednim da je organizacijska struktura na pohodima 1620. i 1621. u najmanju ruku bila veoma slična.

Bestallung u kojemu se nalaze temelji podaci o trima pukovnijama je prvotno upućen P. Gallu što je vidljivo iz samog dokumenta: „...*dafs wir g[nä]di[g]st[e] erwegung unseres Obrist leuttenandt (...) zu Comorn (...) Peter Gallen*“.⁶⁵⁸ Tu se krije i dio odgovora na pitanje zašto je on prvi ustrojio pukovnju. Naknadno su na lijevoj donjoj stranici dokumenta upisana imena J. Zrinskog i F. Orehovečkog s opaskom da sve što je vrijedilo za Gallovu pukovnju, sada vrijedi i za njih. Uz imena su im dodani datumi kada su njihove pukovnije pregledane i odobrene za priključenje glavnini carske vojske. Na prvi se pogled čini da su Zrinski i Orehovečki oformili različite postrojbe „*Insimili für Georgen Grauen von Serin auf 500 Croatische Archibusier Reütter Wien den 20 Aprilis 1626.*“; „*Insimili für obr. Franciscus Orehozi auf 500 Pferdt den 20 Aprilis 1626.*“⁶⁵⁹ Razlika između *Croatische Archibusier Reütter* i *Pferdt* može biti velika jer bez detaljnijeg pojašnjenja riječ *Pferdt* može označavati bilo kojeg konjanika. Prema svemu sudeći situacija je slična onoj iz 1623. kada je prema *Bestallungu* četvero kapetana (Lukowiz, Farsing, Skal i Horváth) podiglo hrvatske konjanike, da bi vrlo brzo nakon toga bilo definirano njihovo naoružanje koje je uključivalo arkebuze po kojima su tada zavedeni kao arkebuziri. U tom kontekstu je slučaj Orehovečkog ne bi trebao odstupati budući da je njegova pukovnja zavedena s još dvijema pukovnijama (Galla i J. Zrinskog) za koje je definirano naoružanje i plaća što predstavlja ključne odrednice između tipova konjice. Drugim riječima, pukovnja Orehovečkog je angažirana prema istim uvjetima kao i pukovnije Galla i Zrinskog za koje se

⁶⁵⁸ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, kt. 9, 1626-1122a.

⁶⁵⁹ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, kt. 9, 1626-1122a.

izričito navodi da su sastavljenje od arkebuzira pa se stoga može zaključiti kako bitnih razlika između njihovih jedinica nema.

U osnovici se ovaj *Bestallung* prema sadržaju ne razlikuje od onoga koji je izdan 1624. Nikoli Frankapanu Tržačkom, godinu dana kasnije Goanu Isolanu pa niti od onih koji su izdani u narednim godinama. Zrinski i Orehovečki su, dakle, trebali podići po 500 hrvatskih arkebuzira na konju, podijeljenih u pet jednakih kompanija. Od njihovih se arkebuzira očekivalo ratno iskustvo i neupitna vještina te dobro naoružanje. Ono je pak podrazumijevalo sablju i ubodni mač (*Seiten wöhren, und Stöchern*) te dugu i kratku pušku (*Ainer Langen und Kurzen feuer Puxen*). O oklopu se vrlo općenito kaže da treba biti prikladan toj vrsti konjice i u dobrom stanju. Što se financijskog aspekta tiče, časnički i pukovnijski kadar je bio istovjetan kao i kod drugih pukovnija *Hrvata* te su plaće, sukladno tome, bile jednake.

6.1.3.3. Sastav pukovnija

Sastav pukovnija Zrinskog i Orehovečkog 1626. je vjerojatno najbolje poznat ako ga se uspoređuje sa svim drugim pukovnijama *Hrvata*. Već je Ballagi pisao o tome kako je Zrinski svoju postrojbu formirao u Međimurju dok je F. Orehovečki to učinio na području Zagreba („Das Regiment Zrinyi wurde auf der Mur-Insel, das Orehoczy's in Agram angeworben“).⁶⁶⁰ Nema, međutim, riječi o tome tko su bili ti ljudi koji čine sastav tih postrojbi, odnosno radi li se o slobodnjacima, vazalnim plemićima ili plaćenicima. Dočim je razumljivo da bi Zrinski pukovniju sastavio (i) od podanika na svom međimurskom vlastelinstvu, ostaje nejasno kako je, zašto i je li uopće Franjo Orehovečki pukovniju formirao od konjanika sa zagrebačkog područja. Autor, nažalost, rečeno ne potkrjepljuje izvorima, ali dodaje vrlo vrijedne podatke o smjeru kretanja dviju pukovnija. U slučaju Zrinskog oni kreću od Pokuplja i Međimurja prema Beču, dok je polazišna točka Orehovečkog Zagreb. Rute su vrlo indikativne i važne za rekonstrukciju sastava obiju postrojbi, posebno one Jurja Zrinskog. Područje oko Kupe i Međimurje su bila dva najvažnija vlastelinstva obitelji Zrinskih sa središtima u Ozlju, odnosno Čakovcu. Juraj Rattkay je sljedećim riječima opisao njegovo podizanje pukovnije i odlazak u rat: „Dok se još nije bio primirio Bethlenov metež, Ferdinand je zapovjedio svom vrhovnom vojskovođi Wallensteinu da krene u Ugarsku zajedno s vojskom. Tada je s najvećom žudnjom Zrinski ugrabio priliku i nije se dao zadržati na vlastitim posjedima ili na čuvanju Kraljevstva, nego je sakupivši najprobraniju četu iliričkog imena pohitao voditi bitke od većega značenja, onako kako ga je vukla

⁶⁶⁰ Ballagi 1884, 19.

sudbina“.⁶⁶¹ Iako je Rattkayeva tvrdnja da su bitke Tridesetogodišnjeg rata važnije od čuvanja vlastitih posjeda od neprestanih osmanskih provala i pustošenja itekako podložna raspravi, zagrebački kanonik donosi vrijedan detalj. „*Najprobranija ilirička četa*“ je zapravo privatna vojska obitelji Zrinski koju kasnije naziva *Pretoriana ala* pri čemu aludira na slobodnjake.

Vrlo vrijedne podatke o sastavu pukovnije Zrinskog i Franje Orehovečkog donosi kroničar Pethő de Gerse. Podatci su bili poznati već Kukuljeviću Sakcinskom i Ballagiju, ali ih ni oni ni kasniji autori nisu detaljnije analizirali. Prema Pethu de Gerse kapetani koji su bili na čelu pet kompanija pukovnije Zrinskog su bili Vuk Bakač (*Farkas Bakács*), Juraj Dovolič ili Dovolić (*György Dovolich*), Žigmund Eorši (*Sigmon Eorsi*) i Ladislav Mikulić (*László Mikulics*). U slučaju Franje Orehovečkog navodi samo dvojicu, a to su Gašpar Orehovečki (*Gáspár Orchóczi*) i Ivan Patačić (*János Patachich*). Dodaje k tomu kako su to većinom bili ugledni i istaknuti pojedinci Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva.⁶⁶² Podaci hrvatsko-ugarskog kroničara imaju veliku vrijednost jer pomažu u rekonstrukciji međuobiteljskih odnosa hrvatsko-slavonskog plemstva koji su se odražavali na sve sfere javnog života i djelovanja, a u konačnici i na formiranje vojnih jedinica. Na taj je način moguće prema sastavu dviju pukovnja pratiti umreženost povlaštenog sloja koji u konačnici utječe na sami sastav. Potrebno je naglasiti kako je svaka pukovnija *Hrvata* tijekom Tridesetogodišnjeg rata imala svoje posebnosti i nije moguće na temelju analize samo dviju donositi neke generalne zaključke. No, s obzirom na to Juraj Zrinski 1626. imenovan glavnim zapovjednikom lake konjice te da je postavio okvir budućim pukovnijama *Hrvata* karakteristike i specifičnosti njegove pukovnije još i više dolaze do izražaja.

Kada se imena ovih plemića iz pukovnja 1626. usporede s onima koji su bili dijelom postrojbe Zrinskog tijekom 1621. (Franjo, Gašpar i Žigmund Orehovečki, Ivan Malogrudić, Juraj Patačić i Stjepan Orgovan), jasno je da se radi o istim pojedincima ili pripadnicima istog roda te su oni bez sumnje bili vrlo dobro povezani s obitelji Zrinski. Hrvatski je ban 20-ih godina 17. stoljeća razvio snažnu klijentelističku mrežu sastavljenu od lokalnog plemstva uz pomoć kojega je ustrojio svoje vojne jedinice.

Zrinski je potrebno ratno iskustvo i veze s plemstvom razvijao i onda kada nije izravno sudjelovao u Tridesetogodišnjem ratu. Tako Juraj Zrinski u razdoblju do 1626. pokrenuo još jednu vojnu ekspediciju koja je prvenstveno bila usmjerena protiv kaniških Osmanlija. Pošto

⁶⁶¹ Rattkay 2016, 254.

⁶⁶² Pethő de Gerse 1729, 205-206. Zahvaljujem kolegi Csabi Horváthu za nesebičnu pomoć pri prijevodu dijela de Gerseovog teksta.

je njihova suradnja s erdeljskim knezom u pograničnim zonama nije bila upitna, operaciju je moguće neizravno povezati sa zbivanjima Tridesetogodišnjeg rata. O tom pothvatu svjedoči Rattkay detaljnim opisom: „Naime, Zrinski je u bitku pozvao banske straže i druge odličnike Kraljevstva, među kojima Ivana Drašković, danas palatina, Žigmunda Rattkaya, kasnije slavnog vođu carske vojske, Nikolu i Žigmunda Keglevića, pa je ujedinivši snage svojih ljudi krenuo umanjiti moć Kanižana: ali, budući da su neprijatelji dugo čekali na mjestu pogodnom za zasjedu i da se nisu usuđivali napasti, oteo je osamsto goveda i vojsku vratio neozlijeđenu; već nakon što je veći njezin dio, prešavši Muru, ostavljen na sigurnom, neprijatelji su nenadano navalili na jednu pješačku centuriju koja još nije bila prešla rijeku i boravila na neprijateljskoj obali.“⁶⁶³ Nažalost, autor nije datirao opisane događaje, ali pošto Jurja Zrinskog navodi kao zapovjednika „banske straže“ jasno je da se radi o razdoblju između 1622. kada je Zrinski ustoličen na bansku funkciju i njegove smrti 1626. godine.

Ovi reci imaju višestruko značenje. Općenito, svjedoče o tome kako su prekogranični napadi bili obostrani i da snage Kraljevstva nisu bile fokusirane isključivo na obranu. Nadalje, budući da je Međimurje bilo posjed obitelji Zrinskih, ono je poslužilo kao baza iz koje napad kreće ili u kojoj se traži zaklon kao što je to ovdje bio slučaj. Također, zanimljivo je što Zrinski koristi banski banderij za prekogranične napade na kaniške Osmanlije. Rattkay spominje i pješaštvo, ali iz njegovih riječi nije moguće dokučiti je li to pješaštvo pripadalo vojnom korpusu Kraljevstva ili nekome od involviranih magnata. No, ono što je u ovom kontekstu daleko važnije jest činjenica da su se Zrinskom u pohodu pridružili i neki velikaši iz najuglednijih obitelji koji su ili dopremili vlastite banderije ili osobno služili u banskom banderiju. Juraj Zrinski je bez sumnje bio neprikosnoveni vojni autoritet u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu koji osim „vlastite“ krajine i privatne vojske pod svojim vrhovništvom ima istaknute odličnike i vojne zapovjednike. Čini se da Wallenstein zaista nije mogao imati boljeg kandidata za mjesto zapovjednika lake konjice.

Od svih plemića koji se spominju uza Zrinskog tijekom njegovih pohoda u Tridesetogodišnjem ratu, nesumnjivo najveća uloga pripada članovima obitelji Orehovečki. Korijeni plemenitog roda Orehovečkih sežu u srednji vijek, točnije oko 1300. godine kada se spominje prvi poznati član Pavao od Svetog Petra. Na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće se javlja i pridjevak Orehovečki, ali u mađarskoj inačici Orehozy. Obitelj se razgranala na tri grane od kojih je ovdje najbitnija ona koja je vezana uz Gušćerovec, a utemeljio ju je Gašpar Orehovečki (~1512.-1560./62.). Gušćerovečka grana koja se istaknula kao najvažnija, početak svog uspona zahvaljuje

⁶⁶³ Rattkay 2016, 252.

Gašparovu sinu Franji starijem (~1552.-1614./1615.) koji je poput oca sklopio vrijedan brak (Gašpar kao miraz dobio dio Gušćerovca) s Margaretom Alapić (Alapy), nasljednicom velikokalničkog vlastelinstva i time se povezoao ne samo s tom obitelji nego i Frankapanima Tržačkim. Franjo st. je bio kapetan konjanika u Križevačkoj kapetaniji, a prema J. Rattkayu i kapetan Kraljevstva u vrijeme banovanja Tome Erdődyja s kojim se borio pod Siskom u lipnju 1593. Imao je tri kćeri i pet sinova – Franju, Ladislava, Gašpara Žigmunda i Jurja.⁶⁶⁴

U kontekstu sudjelovanja hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu, Orehovečki se primarno vežu uz Zrinske, konkretno bana Jurja. Općenito, može se reći da su te dvije obitelji gajile vrlo dobre odnose. Eklatantan primjer je svakako Franjo Orehovečki koji se, kako je rečeno, u (najmanje) dva navrata borio rame uz rame Jurja Zrinskog. Franjo Orehovečki je rođen oko 1594., a preminuo je 1630./1631. Za njegovog je života obitelj nastavila s političkim i društvenim usponom. Godine 1623. se spominje kao kapetan konjanika banskog banderija⁶⁶⁵ što upućuje na zaključak da je bio osoba od povjerenja bana Zrinskog pošto su (najkasnije) 1621. zajedno ratovali u Gornjoj Austriji da bi ga kasnije imenovao kapetanom svojeg banskog banderija. Nije nemoguće zamisliti da je Franjo bio među konjanicima Zrinskog i ranije. Franjo je oženio barunicu Anu Elizabetu Rattkay, kći Ivana Rattkaya⁶⁶⁶ i tetu Jurja Rattkaya⁶⁶⁷ koji je također bio u vrlo dobrim odnosima sa Zrinskim. Kada Ballagi piše o angažmanu Franje Orehovečkog 1626. tada mu dodaje pridjevnik „de Kusarovec“ što kasnije preuzima i E. Bauer.⁶⁶⁸ Riječ je, zapravo, o središnjem posjedu Gušćerovcu koji je tada otprilike pola stoljeća u vlasništvu obitelji i po kojem je grana kojoj je pripadao i Franjo dobila ime.⁶⁶⁹

Najbolji pokazatelj koliki je zaista uspon ostvario F. Orehovečki se krije u njegovom sudjelovanju u Tridesetogodišnjem ratu. On je 1621. bio jedan od konjanika pukovnije Zrinskog da bi pet godina kasnije i sam bio pukovnik, odnosno zapovjednik iste takve postrojbe u kojoj se ranije borio. Konkretniji odnosi njega i Jurja Zrinskog nisu do kraja razjašnjeni, no kada Pethő de Gerse navodi da Juraj Zrinski 1621. pukovniju formira u Međimurju, tada misli na njegovu privatnu vojsku koju su činili slobodnjaci i vazalni plemići. Premda autor ne pojašnjava detaljno što točno podrazumijeva pod formiranjem pukovnije u Međimurju, poznavajući vojnu strukturu vojnih postrojbi obitelji Zrinski, razvidno je da se to u prvom redu odnosi na vojnike koji služe na području vlastelinstva ili tzv. Zrinskoj krajini.

⁶⁶⁴ Maček 2008, 26, 67-68, 127-132.

⁶⁶⁵ Maček 2008, 163; Rattkay 2016, 256.

⁶⁶⁶ Maček 2008, 166.

⁶⁶⁷ Gulin 1995, 22-23.

⁶⁶⁸ Ballagi 1884, 18; Bauer 1989, 49.

⁶⁶⁹ Maček 2008, 26.

Posjedi Franje Orehovečkog i njegove braće su najvećim dijelom razmješteni u okolici Križevaca i uz Dravu⁶⁷⁰ pa stoga nema previše mjesta za sumnju da je Franjo Orehovečki bio jedan od vazalnih plemića koji su za Zrinskoga obnašali vojnu službu.

Za Franjinog mlađeg brata Ladislava Orehovečkog (~1598.-1644.) nema pouzdanih podataka o tome je li sudjelovao u Tridesetogodišnjem ratu. Pa opet, Ladislav je pripadao istom krugu ljudi i pritom imao zapaženu ulogu. Godine 1623. se prvo spominje kao potkapetan konjanika banskog banderija, a onda i kao kapetan iste te godine.⁶⁷¹ Drugim riječima, dva od tri kapetana banderija bana Jurja Zrinskog su bila braća Orehovečki. Evidentno su Orehovečki bili među najistaknutijim vazalnim plemićima Zrinskih. Oni su pod ravnanjem ili uz bok magnatske obitelji ne samo vršili vojnu službu, nego i držali vrlo visoke položaje u postrojbama, bilo da se radi o banskom banderiju ili pukovniji koju je Juraj Zrinski opremio za Tridesetogodišnji rat. Moguće je zasada samo nagađati zašto ga hrvatsko-ugarski kroničar nije spomenuo. Dakako, potpuno je opravdana i teza da Ladislav iz nekog razloga zaista nije sudjelovao u ratu. No, činjenice da je bio kapetan konjanika banskog banderija i vrlo blizak s Jurjem Zrinskim ipak ne dopuštaju njeno bezrezervno prihvaćanje. Također, Ladislav se jedini od navedenih Orehovečkih brakom vezao za obitelj Pethő de Gerse, oženivši kroničarevu nećakinju Uršulu. Ona je doduše, bila kći Gabora (Gabrijela) Petha de Gerse⁶⁷² s kojim je Gergely krajem 16. stoljeća bio u veoma lošim odnosima i vodio s njim dugotrajnu parnicu oko imovinskih pitanja što je potencijalno moglo utjecati na izostavljanje Ladislava.⁶⁷³

Gašpar Orehovečki (~1600.-1672.) je poput svog starijeg brata Franje 1621. bio konjanik u pukovniji Zrinskog i jedan od onih koje su iste godine zarobili Batthyányjevi vojnici. Pet godina kasnije, se spominje kao kapetan u bratovoj pukovniji. Gašpar je oženio Martu Rattkay, (sestru Ane Elizabete koja se udala za F. Orehovečkog).⁶⁷⁴ Juraj Rattkay će za njega reći da je „hrabar čovjek koji ne zna za strah“ opisujući kako zajedno s Vukom Erdödyjem kod Kladuše vodi boj protiv Osmanlija. Kasnije je čak sa zagrebačkim kanonikom bio jedan od poslanika bana Ivana Draškovića kod glavnog zapovjednika Slavonske krajine u vezi Vlaškog pitanja.⁶⁷⁵ Tijekom Draškovićeve banovanja je imenovan za podbana 1643., da bi u drugoj polovici stoljeća obitelji priskrbio barunat, a potom i grofovski naslov.⁶⁷⁶

⁶⁷⁰ Klaić 1976, 143.

⁶⁷¹ Maček 2008, 169.

⁶⁷² Maček 2008, 172.

⁶⁷³ Laszowski 1904, 199.

⁶⁷⁴ Maček 2008, 177-178.

⁶⁷⁵ Rattkay 2016, 271-272, 275.

⁶⁷⁶ Maček 2008, 173-178.

Četvrti brat, Žigmund Orehovečki (~1602. – 1653./1654.)⁶⁷⁷ je prema dostupnim podacima sudjelovao u Tridesetogodišnjem ratu samo 1621., dakako, u sklopu postrojbe Jurja Zrinskog. Međutim, i on je na razne načine pripadao mreži familijara i vazalnih plemića hrvatskog bana. Oženio je Suzanu Mrnjavčić, kći Vuka i unuku Krste Mrnjavčića,⁶⁷⁸ podbana tijekom banovanja Jurja Zrinskog. Krsto je 1626., kako je rečeno, preuzeo dio banskih funkcija. Suzanin brat Vuk je pak ratovao uz Zrinskog protiv Osmanlija 1620-ih⁶⁷⁹ što znači da je bio ili u njegovoj privatnoj službi ili jedan od banskih konjanika.

Vuk Bakač Erdődy jedini dolazi iz velikaške obitelji. On je bio bratić Žigmunda Erdődyja, nasljednika Jurja Zrinskog na banskoj stolici. Dvije su obitelji još od 16. stoljeća gradile dobre odnose. Koji su bili konkretni odnosi Vuka Bakača i Jurja Zrinskog nije do kraja razjašnjeno, ali budući da se Vuk Bakač školovao u Grazu,⁶⁸⁰ ne treba odbaciti mogućnost da je ondje ili putem srodnih kanala upoznao svog budućeg vojnog zapovjednika.⁶⁸¹

U službi Jurja Zrinskog su 1621. i 1626. bili mnogi drugi plemići koji čine klijentelističku mrežu hrvatsko-ugarskog velikaša. Među njima su i dva člana obitelji Patačić. Radi se o već spomenutima Jurju i Ivanu II. (~1592.-1647./1648.). Prvi je sudjelovao u vojni 1621., a iste godine je i poginuo. Ivan II. Patačić, ivanički kapetan,⁶⁸² služio je kao jedan od zapovjednika pukovnija F. Orehovečkog 1626. godine. Njegov rođak (očev bratić) Stjepan, kao jedan od najistaknutijih predstavnika roda, vršio je dužnost protonotara Kraljevstva i zajedno je s podbanom Krstom Mrnjavčićem preuzeo upravne i sudske poslove kada je ban Zrinski 1626. krenuo u rat. Patačići su, također, bili dobro povezani sa Zrinskim na što ukazuje više podataka. Muški članovi su se školovali u Grazu gdje su mogli pobliže upoznati sinove drugih plemenitih obitelji, uključujući i Zrinske. Štoviše, nakon rane smrti Jurja Zrinskog je Peter Pázmány, ostrogonski nadbiskup i prijatelj obitelji Zrinski, predložio Stjepana Patačića kao jednog od skrbnika njegovih sinova – maloljetne braće Nikole VII. i Petra IV. Zrinskog.⁶⁸³

Ladislav Mikulić od Brokunovca (~1594.-1627.) se 1620. navodi kao plemićki podsudac, a bio je brat Tome Mikulića, kapetana banskih konjanika koji je imenovan podbanom⁶⁸⁴ u trenutku

⁶⁷⁷ Maček 2008, 179.

⁶⁷⁸ Maček 2008, 181.

⁶⁷⁹ Rattkay 2016, 252.

⁶⁸⁰ Radauš 1998.

⁶⁸¹ Članovi najuglednijih hrvatsko-slavonskih obitelji poput Zrinskih, Frankapana, Erdődyja, Draškovića, Rattkaya, Keglevića i drugih su slale svoje sinove na školovanje u Graz kod isusovaca. Patafta 2005), 42.

⁶⁸² "Patačić."

⁶⁸³ Šišić 1908, 10.

⁶⁸⁴ Maček 2007, 68-72.

kada se Ladislav zajedno s Jurjem Zrinskim zaputio prema bojištima Tridesetogodišnjeg rata. Posjedi obitelji su smješteni u istočnoj okolici Zagreba.⁶⁸⁵ O sponama između Žigmunda Eoršija i bana Zrinskog, nažalost, nema mnogo podataka. Premda malobrojni, podaci koji govore o vezama Zrinskih i Dovolića (Dovoliča) pomažu u daljnjoj rekonstrukciji sastava Jurjeve pukovnije. Stariji brat Jurja, Nikola VI. Zrinski je 1610. založio Jurju Dovoliću imanja kod Ozlja,⁶⁸⁶ zatim 1615. „knezu“ Jurju Dovoliću prodao dva sela u Brlogu.⁶⁸⁷ Godine 1618. Nikola piše kako je dvor Brlog založen Ivanu Dovoliću za „vernu službu“, a Jurju Dovoliću pak imanja oko Ozlja.⁶⁸⁸ Nije do kraja jasno o kojem je Jurju riječ s obzirom na to da su otac i sin nosili ista imena. Ovdje je to, ipak, od marginalnog značaja. Ono što je pak bitno jest sama činjenica da su Dovolići bili familijari Zrinskih na području oko Kupe i kao takvi su za njih vršili vojnu službu. Juraj Dovolić je stoga bio dužan latiti se oružja 1626. i od tuda dolazi pojašnjenje zašto je najjužnija točka kretanja pukovnije bila Pokuplje, a ne Međimurje.

Imena plemića koji su ratovali u pukovnijama J. Zrinskog i F. Orehovečkog odaju puno više o sastavu nego li je se to isprva čini na osnovi nekoliko imena kapetana. Svi su plemići bili vezani za Zrinske na ovaj ili onaj način, ali ono što im je zajedničko, a potvrđuje se tijekom vojnih pohoda 1621. i 1626., je činjenica da su bili obvezni na vojnu službu prema velikaškoj obitelji. Sukladno tomu, oni su kao vazali bili dijelom privatne vojske Zrinskih te su za njih sa svojih posjeda podizali određeni broj konjanika. Kako su posjedi Zrinskih i navedenih plemića bili geografski smješteni na područjima Pokuplja, Zagrebačke županije i njene okolice, Križevačke županije te Međimurja, može se zaključiti kako upravo od tamo dolaze vojnici koji su služili u rečenim pukovnijama. Ne treba, međutim, zaboraviti određeni broj slobodnjaka koji su inkorporirani u privatnu vojsku, a isto tako i mogućnost određenog broja plaćenika, no zbog nedostatka podataka zasada nije moguće detaljnije govoriti o njihovom udjelu.

6.1.3.4. Raspuštanje pukovnija

Premda je nakon stvaranja prve Wallensteinove vojske glavna odlika pukovnija *Hrvata* bila ta da su iz sezonskih transformirane u stalne postrojbe, one Zrinskog i Orehovečkog u nekoj mjeri predstavljaju iznimku. Obje su pukovnije vrlo brzo raspuštene: Orehovečkog 1627., a Zrinskog 1628. godine (!). Posebno je potonji slučaj zanimljiv jer je Juraj Zrinski preminuo u

⁶⁸⁵ Današnji toponim nosi naziv Blaškovec (na području Zeline), a u povijesti je poznat pod imenima Brokunovecz, Brukonyevecz i sl. Maček 2007, 23.

⁶⁸⁶ Laszowski 1951, 33.

⁶⁸⁷ Laszowski 1951, 54.

⁶⁸⁸ Laszowski 1951, 56-58.

prosincu 1626.⁶⁸⁹ što je u nekim slučajevima bio razlog za raspuštanje, dočim Wrede tvrdi da je te godine zapovjedništvo nad pukovnijom preuzeo Nikola Zrinski i da nije bilo novog regrutiranja.⁶⁹⁰ Budući da Wrede svoju tvrdnju ne potkrjepljuje izvorom, ostaje samo mogućnost nagađanja što se s pukovnijom zaista dogodilo. Ono što je sigurno jest da Nikola VII. Zrinski ni u kojem slučaju nije mogao 1627. zapovijedati tom jedinicom jer je tada imao samo sedam godina. U svakom slučaju, raspuštanje pukovnije je obično značilo da ona nema sve potrebne uvjete za ispunjavanje ugovora, no ipak, da bi se to dogodilo, bilo je potrebno prethodno namiriti plaće vojnicima.⁶⁹¹

6.1.4. Opskrba živežnim namirnicama

Logistika je tijekom Tridesetogodišnjeg rata bila jedan od ključnih faktora koji je mogao odlučiti o pobjedniku i poraženome. Možda i najbolji pokazatelj je činjenica da je za trijumf nad neprijateljem često bilo dovoljno uništiti ili onemogućiti njegovu logistiku da bi mu se naneo poraz. U tu je svrhu razvijena i prakticirana strategija „ofanzivne logistike“ (*offensive logistics*) koja se zasnivala na kontroli nad resursima. Jedan od primjera su svakako ratne kontribucije prema kojima su razna područja morala uzdržavati vojske. Često su to bila neprijateljska ili neutralna područja čime se ili iskorištavala neprijateljska gospodarska struktura ili se prisiljavalo treću stranu čime je u jednu ruku omogućeno održavanje vlastitih snaga, a u drugu je isto onemogućeno neprijatelju.⁶⁹² U prvoj polovici 17. stoljeća primarna zadaća logistike bila je osigurati oružje i streljivo, odjeću te prehrambene proizvode. Logistički potencijali su uvelike diktirali ratnu zbilju jer je u praksi vojska mogla biti onoliko velika kolike su bile mogućnosti njenog uzdržavanja.⁶⁹³ U tom je smislu Wallenstein pisao Harrachu kako radije želi vojsku od 20 000 vojnika nego li onu od 60 000 budući da je nju nemoguće uzdržavati.⁶⁹⁴ Prema istraživanjima vojska od 20 000 vojnika je zahtijevala 13,5 tona mesa, 20 tona kruha i gotovo 30 000 litara vina ili čak preko 55 000 litara piva dnevno. Uz to, za 15 000 konja je dnevno bilo potrebno 55,5 tona žitarica i 67,5 tona zobi.⁶⁹⁵ Na individualnoj razini je to značilo da svakom vojniku dnevno pripada kilogram kruha, pola kilograma do kilogram mesa, litra i pol vina ili tri litre piva. Prema takvoj ishrani je svaki vojnik dnevno trebao unijeti

⁶⁸⁹ Ballagi 1884, 23.

⁶⁹⁰ Wrede 1901, 755-756; 755, bilješka 5.

⁶⁹¹ Wilson 2010, 397, 400.

⁶⁹² Wilson 2005, 190-191.

⁶⁹³ Rebitsch 2019, 39.

⁶⁹⁴ Tadra, 1879.

⁶⁹⁵ Rebitsch 2019, 41.

3000 kalorija. Za konja je bila predviđena posuda zapremnine od tri i pol litre zobi.⁶⁹⁶ Ove se brojke ne odnose na otprilike podjednako veliku skupinu civilnog stanovništva koja je pratila vojsku tijekom njene kampanje. Uloga civilne skupine je bila prilično velika kada se radilo o logističkim pitanjima pa čak i kampanjama. Naime, vojska od 20 000 ljudi, zajedno s još toliko civila, je dnevno proizvela oko dvije tone izmeta ne računajući konje i stoku. Leglo je to širenja bolesti i zaraza, posebno u ljetnim mjesecima i uvjetima kada je medicinska skrb bila veoma ograničena. Vojnici i konji su umirali ili dezertirali, a oni koji su ostali često nisu bili u stanju izvesti zamišljenu operaciju.⁶⁹⁷ Stoga ne čudi da su *Hrvati* bili cijenjeni u carskoj vojsci jer su kao laki konjanici vrlo uspješno nanosili štetu neprijateljskoj logistici što je moglo imati značajne posljedice.⁶⁹⁸

Tijekom kampanje carska se vojska često snabdjevala nametanjem kontribucija. Nakon što je vojska uspostavila takav sustav na određenom području, vođena je evidencija o tome koliko se dobara potražuje i dobiva od svakog sela ili grada. U prijepisu je sačuvan popis provijanta kojeg je od 13. kolovoza do 5. prosinca 1626. za potrebe carske vojske trebalo osigurati više naselja u Šleskoj, Moravskoj i Ugarskoj. Najdetaljnija evidencija je sačuvana za period od 17. do 30. kolovoza dok su za preostalo vrijeme podaci prilično opskurni pa je teško donositi konkretniji zaključak. Provijant kojeg su carske pukovnije dobivale sastojao se od štruca kruha (*Brot Laib*), piva (*Bier*), goveđeg mesa (*Rindrich Stuch*), ovčetine/janjetine (*Scheffen Stuck*), zobi za konje (*Habbern Scheffel*), vina (*Wein*) i brašna (*Mehl Scheffel*). U tom razdoblju se na popisu nalazi ukupno sedam pješačkih pukovnija i devet konjaničkih. Osim njih tu je jedna pukovnja draguna koja je upisana bez imena svog zapovjednika (*Dragoner*) kao i jedinica topništva (*Artholoria*). Od hrvatskih pukovnija na popisu se nalaze ona Jurja Zrinskog (*Serin*), Franje Orehovečkog (*Orihiosi/Orchiosi*) i Goana Isolana (*Ißulan/Ißolan*). Količina provijanta kojeg su dobivale podjednaka je ostalim pukovnijama⁶⁹⁹ što znači da su te tri pukovnije u tom trenutku (tada jedine pukovnije hrvatskih arkebuzira) uživale jednak status kao i druge pukovnije carske vojske.⁷⁰⁰

⁶⁹⁶ Wilson 2010, 401.

⁶⁹⁷ Wilson donosi podatak o najmanje četiri tone izmeta koje proizvede vojska od 55 000 vojnika i 50 000 civila. Wilson 2010, 501-502.

⁶⁹⁸ Wilson 2018, 33, 37; Rebitsch 2019, 48.

⁶⁹⁹ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 50, 1626-13-2.

⁷⁰⁰ Weise na temelju sličnog popisa provijanta iz 1632. zaključuje kako su pukovnije *Hrvata* imale jednak status kao i ostale pukovnije carske vojske. Weise 2019, 109.

Tablica 1. Popis provijanta za pukovnije J. Zrinskog, F. Orehovečkog i G. Isolana od 17. do 30. kolovoza 1626.

Mjesto	Pukovnija	Brot Laib	Bier	Rindrich Stuck	Scheffen Stuck	Habbern Scheffel	Wein	Mehl Scheffel
Sorau, 17. Aug	<i>Zrinski</i>	700	20	5	20	42	0	0
	<i>Orehovečki</i>	600	20	5	20	42	0	0
	<i>Isolano</i>	600	20	5	20	42	0	0
Sagen, 18. Aug	<i>Zrinski</i>	700	7	3	14	0	0	0
	<i>Orehovečki</i>	700	7	2	10	0	0	0
	<i>Isolano</i>	600	6	2	10	0		0
Sprotta, 19. Aug.	<i>Zrinski</i>	560	14	4	15	40	0	0
	<i>Orehovečki</i>	560	14	1	15	40	0	0
	<i>Isolano</i>	480	12	1	15	40	0	0
Buntzla, 20. Aug	<i>Zrinski</i>	500	12	2	10	40	0	0
	<i>Orehovečki</i>	500	12	1	10	40	0	0
	<i>Isolano</i>	400	12	1	10	40	0	0
Gelatbergkh, 21. Aug	<i>Zrinski</i>	700	10	2	15	25	0	0
	<i>Orehovečki</i>	700	10	2	12	20	0	0
	<i>Isolano</i>	600	10	2	12	20	0	0
Janer, 22. Aug	<i>Zrinski</i>	770	10	2	18	50	2	0
	<i>Orehovečki</i>	770	10	2	15	50	2	0
	<i>Isolano</i>	660	10	2	15	50	2	
Schweidnitz, 23. Aug	<i>Zrinski</i>	700	28	6	25	50	2	0
	<i>Orehovečki</i>	700	25	6	25	50	2	0
	<i>Isolano</i>	600	24	6	25	50	2	0
24. Aug*	<i>Zrinski</i>	/	/	/	/	/	/	/
	<i>Orehovečki</i>	/	/	/	/	/	/	/
	<i>Isolano</i>	/	/	/	/	/	/	/
Schweidnitz, 24. Aug	<i>Zrinski</i>	700	28	6	25	50	2	0
	<i>Orehovečki</i>	700	28	6	25	50	2	0
	<i>Isolano</i>	600	24	6	25	50	2	0
Langen Ölss, 25. Aug	<i>Zrinski</i>	1400	15	5	18	85	0	0
	<i>Orehovečki</i>	1400	15	5	16	85	0	0
	<i>Isolano</i>	1200	15	5	16	85	0	0
Straln, 26. Aug	<i>Zrinski</i>	800	16	0	0	50	1	0
	<i>Orehovečki</i>	800	16	0	0	0	1	0
	<i>Isolano</i>	700	14	0	0	50	1	
Bratka, 27. Aug	<i>Zrinski</i>	700	7	0	0	50	0	0
	<i>Orehovečki</i>	700	7	0	0	50	0	0
	<i>Isolano</i>	600	6	0	0	40	0	0
Neuß 28. Aug	<i>Zrinski</i>	700	10	0	0	80	2	0
	<i>Orehovečki</i>	600	8	0	0	70	2	0
	<i>Isolano</i>	600	8	0	0	70	2	0
Neuß 29. Aug	<i>Zrinski</i>	0	0	0	0	0	0	41
	<i>Orehovečki</i>	0	0	0	0	0	0	0
	<i>Isolano</i>	700	10	8	16	70	0	0
Polnische Neustadt 30. Aug	<i>Zrinski</i>	350	7	0	0	30	0	0
	<i>Orehovečki</i>	350	7	0	0	30	0	0

Mjesto	Pukovnija	Brot Laib	Bier	Rindrich Stuck	Scheffen Stuck	Habbern Scheffel	Wein	Mehl Scheffel
	<i>Isolano</i>	300	6	0	0	30	0	0
Ukupno	<i>Zrinski</i>	9280	184	35	160	592	9	41
	<i>Orehovečki</i>	9080	179	30	148	527	9	0
	<i>Isolano</i>	8640	177	38	164	637	9	0

* „den 24. August haben obbemeldet Regimenten außer des Merode, Serin und Orehoci wieder soviel empfangen.“

Izvor: AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 50, 1626-13-2.

Iz popisa provijanta proizlazi da je u otprilike dva tjedna pukovnija Jurja Zrinskog dobivala najveću količinu kruha i piva, a jedina je dobila brašno. Pukovnija Isolana je dobila najveću količinu mesa i zobi za konje, ali uvjerljivo najmanje štruci kruha (čak 640 manje od Zrinskog i 440 manje od Orehovečkog). Pukovnija Franje Orehovečkog je sve prehrambene proizvode dobila uglavnom u neznatno manjoj mjeri od Zrinskog, osim vina koje je jednako raspoređeno trima pukovnijama. Drugim riječima, vojnici Orehovečkog su mogli računati na više kruha i piva u odnosu na Isolanove, ali im je obrok sadržavao manje mesa, a za konje je predviđeno i manje zobi.

6.1.5. Hrvatski vojnici u tjelesnim stražama

Period do kraja 1620-ih je iz carsko-habsburške i ligaške perspektive bio vrlo uspješan. Pobjedama Wallensteina nad Mansfeldom kod Dessauskog mosta te Ligrine vojske nad danskim snagama kod Luttera 27. kolovoza 1626., Fridrik V. Falački je definitivno eliminiran kao prijetnja, a danski je kralj morao odustati od svojih ambicija u Carstvu. U iduće tri godine su carske snage marširale sve do Baltika. Paralelno s time, odvijao se proces kontinuiranog povećanja carske vojske pa je tako od 1625. do 1630. narasla sa 61 900 (efektivno 40-50 000) na 150 900 (efektivno 95 000).⁷⁰¹ Sukladno tome, porastao je i broj hrvatskih arkebuzira. Prvotno je njihov broj pao jer su 1627. raspuštene pukovnije preminulog Jurja Zrinskog i Franje Orehovečkog, ali su vrlo brzo podignute nove. Među njima se ističe pukovnija Stjepana Dragića (*Stephana Draghija*). Općenito se o njemu zna vrlo malo. Bio je član dubrovačke plemićke obitelji, a njegov je brat Drago Dragić bio poslanik Dubrovačke Republike na Bečkom dvoru. O Stjepanovoj smrti 1629. se doznaje upravo iz korespondencije dubrovačkih vlasti i brata mu Drage koji je u Beču pokušao pronaći vojnike za dubrovačku službu.⁷⁰² Stjepan

⁷⁰¹ Wilson 2010, 395.

⁷⁰² Koščak 1959, 189-190.

Dragić se 1627. javlja kao zapovjednik pukovnije od 500 hrvatskih arkebuzira,⁷⁰³ no o njegovom ratnom putu te godine nisu pronađeni podaci. Iduće godine dobiva *Bestallung* za podizanje 1000 hrvatskih arkebuzira što je do tada bio najveći broj hrvatskih arkebuzira koje je odjednom podigao jedan pukovnik. Pukovnija je ustrojena u rujnu 1628. na istim osnovama kao i one P. Galla, G. Isolana, J. Zrinskog i F. Orehovečkog.⁷⁰⁴ Prema Wredeu iste se godine javlja pukovnija hrvatskih arkebuzira Luke Hrastovečkog (*Lukacs/Lucas Hrasztovaczky*) iako je on preuzeo pukovnju Petera Galla.⁷⁰⁵ Međutim, niti jedna od dviju pukovnja nije dugo opstala u toj formi. Već u prosincu je pet Dragićevih satnija raspušteno⁷⁰⁶ jer su prema Wallensteinovu mišljenju bile vrlo slabe kvalitete. Znakovita je *Generalissimusova* napomena kako mnogi od njih nisu bili rodom ili službom iz hrvatskih zemalja. Preostalih pet satnija je Wallenstein priključio Collaltovim snagama⁷⁰⁷ od kojih je on formirao tjelesnu stražu.⁷⁰⁸ Slično se dogodilo i Luki Hrastovečkom. Riječ je o pukovniku koji je zbog neprihvatljivog ponašanja izgubio svoj čin,⁷⁰⁹ premda se ne može sa sigurnošću ustvrditi kada. Prema Wallensteinovim riječima, većina njegove pukovnije je 1628. raspuštena, odnosno satnije su priključene Isolanu koji je tako raspolagao s ukupno njih 14. Vrhovni je zapovjednik carske vojske, također, izrazio jasnu želju i namjeru da najbolje konjanike pukovnije Hrastovečkog pretvori u svoju tjelesnu stražu.⁷¹⁰ Njoj je na čelu bio kapetan Lorenz Blašković (Blaskowitz).⁷¹¹ Činjenice da su se carski pukovnici otimali za pukovnije hrvatskih arkebuzira te da su najviše rangirani zapovjednici iz njihovih redova formirali vlastite tjelesne straže svjedoče o tome kako su najkasnije do 1628. hrvatski konjanici stekli vrlo respektabilan status među vojnicima carske vojske.

Do osjetnog povećanja broja pukovnja hrvatskih arkebuzira dolazi od 1630. godine. Zanimljivo da je u tim trenucima carska vojska zbog napetih financijskih prilika primorana na redukciju. Trijumf nad njemačkim protestantima i danskim kraljem je osokolio Ferdinanda na izdavanje Edikta o restituciji koji nalaže tumačenje Augsburškog mira prema katoličkim pogledima i povratak katoličke imovine oduzete od 1555. godine. Carevi najistaknutiji suradnici i saveznici Wallenstein i Maximilian Bavarski su ga odgovarali od tako

⁷⁰³ Wrede 1901, 756.

⁷⁰⁴ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1011-1186 kt. 8, 1628-1159; Wrede 1901, 756.

⁷⁰⁵ Wrede 1901, 757; Ballagi piše kako je Gallova pukovnija nakon njegove smrti bila veoma poželjna drugim zapovjednicima, ali je na kraju zapovjedništvo nad njom pripalo L. Hrastovečkom. Ballagi 1884, 18.

⁷⁰⁶ Wrede 1901, 756.

⁷⁰⁷ Chlumecky 1856, 83.

⁷⁰⁸ Wrede 1901, 756.

⁷⁰⁹ Ballagi 1884,

⁷¹⁰ Chlumecky 1856, 81.

⁷¹¹ Wrede 1901, 757.

beskompromisnog akta, no Ferdinand II. nije popustio. Takvom je odlukom odgurnuo od sebe protestante koji su bili spremni na pregovore i kompromise te im dao dodatan argument za kasnije prihvaćanje vodstva Gustava Adolfa. Kada je pak iduće godine u Regensburgu trebalo osigurati carsku baštinu Ferdinandovu sinu, carski su prinčevi bili nepokolebljivi u svojim zahtjevima za Wallensteinovom smjenom. Razrješenjem Wallensteina s dužnosti 13. kolovoza 1630., napušta se i njegov sustav financiranja (kontribucije) te carska vojska smanjuje svoje redove.⁷¹²

U listopadu 1630. podignete su tri nove pukovnije hrvatskih arkebuzira.⁷¹³ Jedan od zapovjednika je bio i Marco Corpes. Riječ je o zapovjedniku koji je 1619. i 1623. bio kapetan slobodne satnije⁷¹⁴ s kojom je 1624. priključen pukovniji Nikole Frankapana Tržaćkog. Corpes je do 1630. napredovao u pukovnika te je u listopadu iste godine podigao 600 hrvatskih arkebuzira. Istovremeno su iste pukovnije podigli Petro Losy (Lossy) i Rudolph Morzin. Razlika je, međutim, u iznosu kojeg su pukovnici dobili za svakog vojnika pa je tako umjesto 1,2 forinte određena jedna forinta, odnosno ukupno 600 mjesečno.⁷¹⁵ U listopadu iste godine je grof Nicola Forgách ustrojio pukovniju od 500 ugarskih konjanika („ungarische Pferde“),⁷¹⁶ no ona je tijekom bitke kod Breitenfelda iduće godine navedena među *Hrvatima* pod zapovjedništvom Isolana.⁷¹⁷ U lipnju 1631. je pukovniju snage 600 hrvatskih arkebuzira podigao Luka Hrastovečki,⁷¹⁸ a otprilike mjesec dana kasnije i 500 konjanika je ustrojio i Paul Orossy (Pál Horatio).⁷¹⁹ Teško je sa sigurnošću govoriti o tome gdje su regrutirani vojnici za navedene pukovnije, ali postoje pokazatelji koji upućuju na to da su vojnici rodom i/ili službom bili s hrvatskog prostora. Kratak, ali znakovit podatak dolazi iz pera jednog od vojnika pukovnije Luke Hrastovečkog. Riječ je o Petru Kegleviću (1603.-1665.) u čijem se ljetopisu može pronaći podatak kako je 1631. s pukovnikom Hrastovečkim otišao u rat. S obzirom na to da je Keglević još nekoliko puta nakon toga pošao u Tridesetogodišnji rat pri čemu izričito navodi kako je odmah po dolasku kući 1632. započeo s okupljanjem vojnika,⁷²⁰ može se zaključiti da je 1631. učinio isto. Drugim riječima, pukovniju Hrastovečkog su 1631.

⁷¹² Wilson 2010, 451-456; Wilson 2018, 16.

⁷¹³ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1011-1186 kt. 8, 1630-1186.

⁷¹⁴ Wrede 1901, 758, bilješka 3.

⁷¹⁵ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1011-1186 kt. 8, 1630-1186.

⁷¹⁶ Wrede 1901, 759.

⁷¹⁷ Heilmann 1850, 329.

⁷¹⁸ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1011-1186 kt. 8, 1630-1186.

⁷¹⁹ Wrede 1901, 761.

⁷²⁰ Šišić 1918, 371-372; Stanić 2018, 56.

barem jednim dijelom činili vojnici s Keglevićevog vlastelinstva. O njihovom ratnom putu su poznati tek malobrojni podaci koji govore da su obje pukovnije 1631. služile u Šleskoj.⁷²¹

6.2. Od stvaranja „druge“ vojske Albrechta von Wallensteina 1632. do smrti Isolana 1640.

Otprilike mjesec dana prije nego li je Wallenstein razriješen dužnosti glavnog zapovjednika carske vojske, švedske snage pod Gustavom Adolfom izvršile su 6. srpnja 1630. iskrcavanje u Pomeraniji čime je otpočelo novo poglavlje Tridesetogodišnjeg rata te vrhunac vojnih operacija i ratnih razaranja. Vrhovno zapovjedništvo je predano grofu Tillyju koji je tako postao istovremeno zapovjednikom vojske Katoličke lige i habsburško-carskih snaga.⁷²² Već iduće godine su Tilly i Gustav Adolf odmjerili snage u izravnom okršaju kod Breitenfelda 17. rujna. U toj je bitci Tillyjeva vojska doživjela katastrofalan poraz, dapače prvi veliki poraz cara i Lige od početka rata, a Gustav Adolf ostvario svoju najsajjniju pobjedu. Ona je imala i veliko simboličko značenje jer je nakon Edikta o restituciji (1629.), uništenja Magdeburga (1631.) i beskompromisnog stava Ferdinanda II. dodatno uvjerala protestantski dio carskih staleža u opravdanost Gustavove kampanje koja još uvijek nije smatrana opravdanim rješenjem u očima mnogih prinčeva Svetog Rimskog Carstva.⁷²³

Objedinjeno Tillyjevo zapovjedništvo se nije ispostavilo kao dobro rješenje. Carski časnici i vojnici nisu lako prihvatili novog vrhovnika pa je Ferdinand II. već u travnju 1631. započeo razgovore s Wallensteinom oko ponovnog imenovanja na čelo carske vojske.⁷²⁴ Čitav se proces ubrzao krajem godine na što je utjecao poraz kod Breitenfelda i ogromni ljudski gubici koje je pretrpjela Tillyjeva vojska.⁷²⁵

Ferdinand II. je 15. prosinca 1631. vratio Wallensteina na čelo carske vojske uz gotovo neograničene ovlasti i golemu plaću. Wallenstein se obvezao da će okupiti vojnu silu kojom će car moći nastaviti rat i po mogućnosti potisnuti švedskog kralja.⁷²⁶ Prvi je cilj ispunio na impresivan način, okupivši 100 000 vojnika u svega nekoliko mjeseci. Jedan od razloga zašto mu je do tada neviđeni pothvat pošao za rukom je taj što se prilikom formiranja vojne sile uzdao u zapovjednike i časnike s kojima je surađivao i stvarao „svoju“ prvu vojsku šest godina

⁷²¹ Wrede 1901, 760-761.

⁷²² Wilson 2010, 456, 459, 494.

⁷²³ Wilson 2018, 20.

⁷²⁴ Wilson 2010, 492.

⁷²⁵ Wilson 2010, 475. O sudjelovanju *Hrvata* u bitci kod Breitenfelda vidi u: Bauer 1989, 64-72.

⁷²⁶ Wilson 2010, 492; Wilson 2018, 27.

ranije.⁷²⁷ Jedan od njih bio je i Goan Isolano, dugogodišnji suborac i Wallensteinov čovjek od povjerenja.

6.2.1. Goan Isolano – zapovjednik Hrvata i lake konjice carske vojske

Wallenstein je u prosincu 1631. dobio ovlasti izdavati patente za novačenje i postavljati pukovnike. Također, mogao je predlagati napredovanja časnika koja su, doduše, zahtijevala carsku potvrdu.⁷²⁸ Nema sumnje da je Wallenstein imao veliko povjerenje u G. Isolana kojemu je 1625. povjerio formiranje do tada najveće i prve stalne pukovnije hrvatskih arkebuizira. Stoga ne čudi da je jedan od prvih poteza *Generalissimusa* Wallensteina bilo Isolanovo promaknuće. Drugog dana 1632. godine car je na Wallensteinov prijedlog imenovao Isolana vrhovnim zapovjednikom svih konjanika hrvatske nacije i lakih konjanika carske vojske („*Haben derhalben zum Obristen commendanten vber all Vnser Kriegsuoelkh zu Roß Croatische nation vnd lechten Pferdten*“).⁷²⁹ Tim je činom Isolano uzdignut na položaj generala što ga je vinulo u vrh vojne hijerarhije carske vojske.⁷³⁰ Isolano je s razlogom postavljen na tu poziciju jer se radilo oiskusnom zapovjedniku neupitne ratne vještine („*...vnsern bestelten obristen vnd lieben getreuen Johann Ludwigen Isulano freyherrn in enwegung seines Tapffern, aufrichten, redlichen gemüeths vnd in Kriegssachen erlangt bewisenen, vnd Vnnß gerüembt guetten erfahrenhait...*“). Također, Isolano je znao i mogao održavati disciplinu i red među svojim vojnicima što je bilo od iznimne važnosti („*...daß wir demnach zuerhaltung guetter kriegs disciplin vndt ordnung, daß commando vber alle vnder vnserer Armaden diennende Croatische Regimenten, mit ainer hierzu genusamben qualificirt Persohn zuersezen nottwendig zusen befinden.*“).⁷³¹ Isolano, dakle, nije bio samo general Hrvata nego i drugih odreda lake konjice u carskoj vojsci, odnosno Mađara i Poljaka. To je vidljivo iz rasporeda smještaja carske vojske u zimske kvartire („*Croaten, Ungarn vnd Polackh. Welche bey Herrn Generalen der leichten Reütterey, Herrn Isolani sich befinden, logiren zue*“).⁷³² Tako je nastavljena praksa da se zapovjednika hrvatskih arkebuzira imenuje i zapovjednikom sveukupne lake konjice pošto je nakon Jurja Zrinskog sličan⁷³³ položaj dodijeljen Isolanu. Iz toga proizlazi da su hrvatski arkebuziri dominantan tip lake konjice u carskoj vojsci.

⁷²⁷ Mortimer 2010, 143-146.

⁷²⁸ Wilson 2010, 492.

⁷²⁹ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1187-1410 kt. 9, 1630-1200; Konze 1906, 18; Weise 2019, 113.

⁷³⁰ Konze 1906, 18.

⁷³¹ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1187-1410 kt. 9, 1630-1200.

⁷³² AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 76, 1634-10-ad86a.

⁷³³ Wallenstein 1626. Zrinskog oslovljava kao „*Capo über alle die leichte Reiterei*“ dok je Isolano od 1632. „*Generalen der leichten Reütterey*“.

Da bi se istaknuo Isolanov položaj nad ostalim pukovnicima hrvatskih arkebuzira naloženo mu je vrbovanje 2000 hrvatskih arkebuzira, odnosno zapovjedništvo nad ukupno njih 3000.⁷³⁴ Naime, Isolano nije morao ispočetka vrbovati vojnike za svoju pukovniciju jer je koncem 1631. imao 846 konjanika podijeljenih u 13 satnija⁷³⁵ što je prosječno malo više od 65 vojnika po satniji. Formiranje postrojbe je valjalo sprovesti prema već uobičajenim uvjetima naoružanja, kadrovanja i plaćanja.⁷³⁶ Ponovno ostaje otvoreno pitanje koliko je zaista vojnika vrbovao „general lake konjice“ jer u popisima carske vojske iz 1632. Isolano drži 9,⁷³⁷ odnosno 10⁷³⁸ satnija što u pravilu ne bi trebalo biti više od 1000 konjanika. Također, zanimljivo je kako je uoči glavne bitke kod Lützena 16. studenog Isolano izravno raspolagao sa samo 250 vojnika podijeljenih u 5 satnija.⁷³⁹

Imenovanje Isolana za generala carske lake konjice nije kod svakog prihvaćeno s odobravanjem. Zadnjeg dana mjeseca studenog 1633. predsjednik Dvorskog ratnog vijeća Gerhard von Questenberg piše Wallensteinu kako postavljanje Isolana na čelno mjesto nije najsretnija odluka. Naime, prema Questenbergu, Mađari nisu zadovoljni Isolanovim promaknućem te bi valjalo formirati mjesto zapovjednika ugarske lake konjice. Na tu poziciju predlaže ugarskog velikaša Stephana Pálffyja (1585.-1646.) koji bi za tu priliku, također, trebao podići 3000 konjanika čime bi se izjednačio s Isolanom.⁷⁴⁰ Do toga ipak nije došlo pa je „Odisej Hrvata“ – kako J. Rattkay naziva Isolana – ostao vrhovnim zapovjednikom cjelokupne lake konjice. Tek je krajem listopada 1639. Pálffy imenovan generalom ugarske lake konjice što je bilo prvi put da je ugarska konjica na taj način izdvojena od hrvatske i poljske (i draguna).⁷⁴¹

Malo je poznatih podataka o tome tko je činio Isolanovu pukovniciju. Prije nego li je uzdignut na položaj generala, njegov je prvi pomoćnik 1631. bio potpukovnik Wenzel Zaradetzky (Sahradetzky),⁷⁴² a jedan od kapetana neki Šafarić (*Schäfferitz*)⁷⁴³ koji je 1636. postao potpukovnikom. Wrede piše kako Zaradetzky je na mjestu potpukovnika 1632. zamijenio Nicolas Dragić (Milli Draghi),⁷⁴⁴ no on u izvorima se 1633. javlja u nižem činu, odnosno kao

⁷³⁴ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 59, 1632-2-130.

⁷³⁵ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 57, 1631-12-x172; AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 57, 1631-12-x178.

⁷³⁶ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 59, 1632-2-130.

⁷³⁷ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 69, 1632-13-40.

⁷³⁸ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 69, 1632-13-ad81.

⁷³⁹ Brzezinski 2001, 25.

⁷⁴⁰ Hallwich 1879 sv. 1, 133-134.

⁷⁴¹ Schmidt-Brentano 2022, 372.

⁷⁴² Wrede 1901, 754.

⁷⁴³ Kukuljević Sakcinski 1875, 16.

⁷⁴⁴ Wrede 1901, 754.

Obrist Wachtmeister.⁷⁴⁵ Nicolas Dragić je najvjerojatnije u rodu s pokojnim pukovnikom Stjepanom što bi značilo da se u Isolanovoj pukovnji moglo pronaći i dubrovačke aristokracije. Otvoreno ostaje pitanje gdje je (sve) Isolano pronalazio vojnike za svoj postrojbu. Jasno samo da nisu svi njegovi vojnici dolazili s područja hrvatskih zemalja nego ih je regrutirao tamo gdje mu se ukazala prilika. Tako je primjerice grof Mattias Gallas⁷⁴⁶ početkom 1633. iz Lužica pisao Wallensteinu kako će podržati Isolanovo popunjavanje lokalnih pukovnja.⁷⁴⁷

6.2.2. Hrvatski pukovnici u „drugoj“ Wallensteinovoj vojsci i regrutiranje vojnika

Stvaranju nove Wallensteinove vojske nije pripomogao samo Isolano nego i drugi hrvatski zapovjednici i pukovnici. Njihova je uloga, kao i hrvatskih arkebuzira općenito, postala važnijom nego li ikad prije. Najbolji dokaz tomu je njihova brojnost koja se od 1632. rapidno povećala. Do 16. travnja 1632. upisane su četiri nove pukovnije od 1000 hrvatskih arkebuzira pod zapovjedništvom Petera Lossyja, Marca Corpesa, Franje Batthyányja (*Francisco de Batthiani*) i 500 pod Laurentom Blaškovićem.⁷⁴⁸ Lossy i Corpes su bili pukovnici sa zapovjedničkim iskustvom budući da su već podizali pukovnije 1630. dok je Blašković od 1628. bio kapetan Wallensteinove tjelesne straže. Očito da je stekao veliko povjerenje *Generalissimusa* pošto je nakon četiri godine uzdignut do ranga pukovnika i pružena mu je prilika za formiranjem vlastite pukovnije. Kukuljević Sakcinski čak Blaškovića naziva generalom (1634.),⁷⁴⁹ no o tome izuzev tog kratkog navoda nema detaljnijih podataka.

Dva tjedna kasnije, točnije do 1. svibnja upisano je još četiri pukovnije pod zapovjednicima Lukom Hrastovečkim, Barunom [Kasparom] Veithom von Dornbergom, Petrom Keglevićem i Danielom Beygottom. Sve su imale snagu od 1000 hrvatskih arkebuzira i formirane su po

⁷⁴⁵ HR-HDA-1450 2. Vindica 1633, D-2013, fol. 50.

⁷⁴⁶ Mattias Gallas (1584.-1647.) bio je carski zapovjednik talijanskog porijekla. Značajniji uspon u karijeri je doživio prilikom stvaranja prve Wallensteinove vojske. Radilo se o profesionalnom vojniku i časniku čija je vojna karijera tijekom Tridesetogodišnjeg rata doživjela mnoge uspone i padove. Značajniji uspon u hijerarhiji je doživio prilikom stvaranja prve Wallensteinove vojske, no u prvi je plan izbio tek smrću *Generalissimusa*. Gallas je bio jedan od onih koji se su se najviše okoristili atentatom na Wallensteina budući da je nakon toga upravo njemu predano zapovjedništvo nad carskim snagama. Premda je bio jedan od glavnih zapovjednika u slavnoj pobjedi kod Nördlingena 1634., prekomjerenom uživanjem alkohola se negativno odrazilo na njegovu vojnu karijeru pa je u periodu od sredine 1630-ih do sredine 1640-ih doživio nekoliko teških poraza pri čemu je izgubio ogroman broj vojnika. Priskrbio si je tako nadimak „uništavač vojski“, a zbog svoje nekonzistentnosti je više puta otpuštan i ponovno vraćan u službu. Wilson 2010, 398, 493, 541, 695, 715.

⁷⁴⁷ Hallwich 1879 sv. 1, 15.

⁷⁴⁸ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 61, 1632-4-215.

⁷⁴⁹ Kukuljević Sakcinski 1875, 28.

uzoru na prijašnje pukovnije.⁷⁵⁰ Do Wallensteinove smrti 1634. pukovnije su podigli barun Paul Révay (500 hrvatskih arkebuzira 1633.), Sebastian Kossetzky i Peter Forgách (osam satnija 1633.) te Ludwig von Perwast (1000 hrvatskih arkebuzira 1634.).⁷⁵¹

Navedeni pukovnici su na različite načine popunjavali svoje jedinice. Najkonkretniji trag o tome je ostavio Petar Keglević u svom ljetopisu. Kao što je već rečeno, Keglević je 1632. vojnike sabrao na svom vlastelinstvu, ali isto tako u njegovoj su pukovniji služili pojedini pripadnici domaćeg plemstva kao što je Gašpar Frankapan Tržački, sin Vuka Frankapana, glavnog zapovjednika Hrvatske krajine.⁷⁵² Daniel Beygott je satniju arkebuzira regrutirao u Vojnoj krajini zajedno s kapetanom Gašparom Starešinićem.⁷⁵³ Pripadnik kranjske plemićke obitelji Veith von Dornberg (1590.-1633.)⁷⁵⁴ svoje je trupe (ili barem dio njih) okupio u Kranjskoj pri čemu ne treba isključiti mogućnost da je određeni dio vojnika došao s krajiškog područja (kao što je bio slučaj s Ernstom Paradeiserom početkom 1620-ih). Premda nema konkretnih podataka o mjestu regrutacije, put kojim se kretala njegova pukovnija je veoma indikativan. O tome se doznaje iz prepiski između Dornberga i cara te pojedinih pripadnika unutrašnjoaustrijskih staleža s tamošnjim organima vlasti. Ono što je iz tih prepiski ovdje relevantno je podatak da je Dornbergova pukovnija krenula iz Kranjske te se zaputila preko Štajerske (Mürztala) da bi došla do Ugarske.⁷⁵⁵ Posebno je, ipak, zanimljiv slučaj Luke Hrastovečkog koji otkriva vrlo zamršenu pozadinu sabiranja vojnika i regrutacija koje su se odvijale na prostoru Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva.

6.2.2.1. Protesti protiv sabiranja vojnika u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu

Dok se u Europi zahuktavala nova faza rata koja će ga dovesti do vrhunca naoružavanja i razaranja, staleži Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva su bili fokusirani na neka druga pitanja,

⁷⁵⁰ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 61, 1632-4-215.

⁷⁵¹ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 61, 1632-4-215; Wrede 1901, 765-767. Pukovnija Ludwiga von Perwasta je upisana 25. travnja 1634., točno dva mjeseca nakon smrti Albrechta von Wallensteina. Međutim, Perwast je morao dobiti nalog za formiranje pukovnije prije nego li je Wallenstein umro pa se i njegova pukovnija može smatrati jednom od onih koje su oformljene sukladno potrebama druge Wallensteinove vojske.

⁷⁵² Lopašić 1892, 245.

⁷⁵³ Kukuljević Sakcinski 1875, 20.

⁷⁵⁴ Članovi obitelji Dornberg su u drugoj polovici 16. stoljeća vršili istaknute vojne funkcije u sustavu obrane protiv Osmanlija. Joseph von Dornberg je bio kapetan arkebuzira u Kaniži, a Thomas von Dornberg kapetan krajiške posade u Zrinu i zapovjednik još nekoliko utvrda. Štefanec 2011, 323, 399.

⁷⁵⁵ HR-HDA-1450 1. Croatica 1632, D-1946, fol. 63-64; HR-HDA-1450 2. Vindica 1633, D-2013, fol. 2, br. 4.

ponajprije na ugrozu od strane svog osmanskog susjeda. Ipak, na neizravan su se način događaji Tridesetogodišnjeg rata prelili na lokalna zbivanja.

Kada je Bethlen 1626. položio svoje oružje, Erdeljska Kneževina gotovo dva desetljeća nije stvarala brigu hrvatsko-slavonskim staležima. S te strane ratna opasnost okopnila, ali nije u potpunosti nestala. Osmanlije su kontinuirano vršile upade i pljačke prema hrvatskom teritoriju zbog čega je Kraljevstvo moralo biti na stalnom oprezu. Od 1626. su različite osmanske vojske prijetile hrvatskim zemljama,⁷⁵⁶ no čini se kako je najveća opasnost zabilježena početkom 1630-ih. Hrvatski je sabor radi obrane pozvao narod na oružje 1632., a zatim i 1634. godine kada je osim insurekcije upućeno i poslanstvo kralju koje ga je molilo za vojnu pomoć.⁷⁵⁷ Da je situacija te 1634. bila krajnje ozbiljna, ukazuje i zahtjev glavnog zapovjednika Slavonske krajine Georga Ludwiga von Schwarzenberga (1586.-1646.) upućen na istu adresu za pojačanjem iz redova carske vojske.⁷⁵⁸

Istodobno su na političkom planu domaći staleži doživjeli težak udarac kada je kralj u listopadu 1630. potvrdio Vlaške statute (*Statuta Valachorum*) kojima su Vlasi Slavonske krajine definitivno izbjegli podređivanje lokalnim feudalcima. Kralj je tako jednim potezom oslabio hrvatsko-slavonske staleže i osigurao respektabilnu vojnu silu odanu krajiškim zapovjednicima.⁷⁵⁹ Na istom saboru u Regensburgu gdje su ozakonjeni Vlaški statuti, carski su staleži raspravljali o krucijalnim pitanjima među kojima su izbor Ferdinanda III. za rimskog kralja i otpuštanje carskog generala Wallensteina. Iskrčavanje Gustava Adolfa u Pomeraniji se preklapilo s početkom carskog sabora, ali ono nije pretjerano zabrinulo okupljene. Malo tko je u tom trenutku vidio Šveđane kao silu koja će drastično promijeniti tijek rata posebice stoga što su carsko-ligaške snage te 1630. bile znatno snažnije,⁷⁶⁰ a Gustavu Adolfu je tek predstojalo osigurati podršku carskih staleža. Međutim, ne treba olako odbaciti mogućnost da su Statuti donijeti pod utjecajem intervencije švedske vojske u srpnju iste godine. Prvenstveno stoga što je car bio svjestan neprestanih napada Osmanlija, a istovremeno je sa sjevera nadirala prijetnja Lava sa sjevera ili Ponoćnog lava kako bijaše nadimak Gustava Adolfa. Više tragova vojno-političke provenijencije navodi na zaključak da su Vlaški statuti povezani s početkom kampanje švedskog kralja. Uzevši u obzir trajnu ugrozu koja je prijetila jugoistočnim granicama habsburškog carstva, važnim se pokazuje 11. članak sekcije *O vojnim poslovima*

⁷⁵⁶ Mažuran 1998, 229.

⁷⁵⁷ ZHS, 19, 31.

⁷⁵⁸ Valentinitich 1974, 112.

⁷⁵⁹ Rothenberg 1960, 72-73.

⁷⁶⁰ Wilson 2010, 454, 459-460.

Vlaških statuta. On je, naime, nalagao okupljanje 6 – 7000 vojnika u veoma kratkom vremenu čim se za to ukaže potreba.⁷⁶¹ Naime, car je dobro znao da Istanbul neće i ne može pokrenuti opću ofenzivu što zbog preokupacije s Perzijom, a što zbog utvrđenog mira koji je i dalje bio na snazi. No, pošto upadi osmanskih snaga nisu jenjavali, bilo je potrebno donijeti regulativu kojom bi se stvorili uvjeti za adekvatan odgovor. Na taj način je car nastojao konsolidirati obranu dijela jugoistoka Monarhije kako bi se mogao posvetiti gorućim pitanjima u Carstvu među kojima je i švedska invazija. Također, trajno otklonivši mogućnost podvrgavanja Vlaha hrvatsko-slavonskoj vlasteli, Ferdinand II. je pogodio unutrašnjoaustrijskim staležima koji su očito imali veću političku, financijsku i vojnu težinu.

U korelaciji s osmanskim ugrozom i Tridesetogodišnjim ratom, hrvatsko-slavonski staleži bijahu suočeni s još jednim izazovom. Riječ je o sabiranju, odnosno vrbovanju i novačenju vojnika na području Hrvatske i Slavonije koje se stvaranjem druge Wallensteinove vojske intenziviralo. O tome svjedoče reakcije Hrvatskog sabora koji je na razne načine u više navrata pokušao zaustaviti odvođenje prijeko potrebnih vojnika iz Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva na bojišnice Tridesetogodišnjeg rata. Na saboru u Zagrebu sredinom kolovoza 1632. hrvatsko-slavonski staleži su prvo uputili molbu kralju da se ne dozvoli regrutiranje i odvođenje vojnika iz Kraljevstva. Povod takvoj reakciji bilo je vrbovanje koje je provodio pukovnik carske vojske Luka Hrastovečki. U svom nastojanju da onemoguće odvođenje vojnika iz Hrvatske i Slavonije, staleži su otkrili mnoge pojedinosti i okolnosti u kojima se regrutiranje trebalo sprovesti. Glavni argument za sprječavanje regrutacije bio je manjak ljudi koji je nastao kao posljedica višegodišnjih (ne)prilika. Kao najvažniji argument se ističe glad koja je pogodila hrvatske krajeve i zbog kojih su mnogi žitelji umrli. Napominje se, također, kako u trenutku saborskog zasjedanja već tisuće vojnika služi u carskoj vojsci („*quod etiam aliquot millia e Regno hacentus Militiae Suae Majestatis nomina dederint*“). Konačno, upozoravaju na moguću opasnost za hrvatske i austrijske zemlje koja bi nastupila zbog egzodusa vojnika jer Osmanlije napadaju s njih više od 6000. Jednako tako, u svježem su sjećanju ostale kampanje G. Bethlena pa napominju kako niti eventualni napad novog erdeljskog kneza nije isključen.⁷⁶² Iz ovih riječi proizlazi da su razni pukovnici do 1632. veoma aktivno regrutirali vojnike u Hrvatskoj i Slavoniji pa se može zaključiti kako do tog trenutka *Hrvati* zaista većim dijelom dolaze s prostora Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva. Međutim, početkom 1630-ih se situacija počinje mijenjati što zbog kontinuiranih regrutacija, a što zbog gladi koja je nastupila. S povećanjem

⁷⁶¹ *Statuta Valachorum*, 42.

⁷⁶² ZHS, 17.

broja pukovnija od 1630., a posebno 1632., intenzivirana su regrutiranja i odvođenje vojnika iz Hrvatske i Slavonije za potrebe carske vojske. To je moralo izazvati reakciju Hrvatskog sabora koji se u vojnom smislu ipak više zanimao za obranu vlastitog teritorija od Osmanlija nego li za sukobe u Carstvu i bojeve protiv švedskog uzurpatora.

U retorici Hrvatskog sabora se mogu primijetiti neki elementi koji su istovjetni onima s početka 1620-ih kada se željela naglasiti opasnost za habsburške Nasljedne Zemlje u slučaju da Hrvatska i Slavonija ne budu adekvatno branjene. Razlika je ovoga puta bila u tome što je u proteklom desetljeću pozamašan broj vojnika iz Hrvatske i Slavonije svoj angažman pronašao u Tridesetogodišnjem ratu i to je ostavilo osjetne demografske posljedice. Svjestan je bio toga i predsjednik Dvorskog ratnog vijeća G. Questenberg koji je krajem 1633. pisao Wallensteinu kako nema smisla da njegovi pukovnici vrbuju i novače u hrvatskim zemljama jer ondje više nije preostalo kvalitetnih ratnika.⁷⁶³

Toga dana u kolovozu se Sabor nije zadržao samo na molbama nego je vrlo nedvosmisleno poručio Hrastovečkom kako neće dozvoliti regrutiranje i odvođenje vojnika. Jednako tako, Sabor nije imao namjeru snositi troškove njegovih vojnika (*„Super praemissis, idem Dominus Colonellus admonendus erit, Regnicolas scilicet eidem neque praemissam militum collectionem permittere, neque eisdem ulli quarteria dare velle“*).⁷⁶⁴

U svojim nastojanjima da zaustavi regrutacije vojnika u Hrvatskoj i Slavoniji, Sabor se obratio glavnim zapovjednicima obiju krajina pa čak i palatinu kako bi on kod kralja zagovarao interese staleža i redova. No, kralj i car Ferdinand II. nije imao sluha za zahtjeve i potrebe Hrvatskog sabora te je odbio prethodnu molbu, odnosno zabranu Sabora, kao i zagovor palatina što je obznanjeno na saborskom zajedanju krajem listopada 1632. godine.⁷⁶⁵ Ne treba, međutim, nimalo čuditi što je Ferdinand II. odbio takve zahtjeve u trenucima opće mobilizacije kada je primarni cilj zaustaviti prodor Gustava Adolfa koji je tada u odnosu na Osmanlije predstavljao puno realniju i veću prijetnju austrijskoj kući. Hrvatski sabor, ipak, nije posustao u svojim nakanama. Prvo je odredio poslanike koji bi od kralja trebali ishoditi zabranu za buduće regrutacije. Izravan povod za to je ponovno bio pukovnik Luka Hrastovečki kojemu Sabor nije uspio onemogućiti vrbovanje vojnika. Na kraju Sabor ponovno zaključuje da svi vojnici koji su do toga trenutka regrutirani moraju odmah napustiti zemlju kako joj ne bi bili na teret pošto se bliže zimski mjeseci. Pritom se naglašavaju dva uvjeta koja se moraju

⁷⁶³ Hallwich 1879 sv. 1, 133-134.

⁷⁶⁴ ZHS, 17-18.

⁷⁶⁵ ZHS, 19-20; vidi i: Kukuljević Sakcinski 1875, 22.

zadovoljiti da bi spomenuti vojnici napustili zemlju: regrutacijom ne smije biti počinjena šteta regnikolama i, možda i značajnije, tih vojnika ne smije biti više od stotinu.⁷⁶⁶ Drugim riječima, Luka Hrastovečki je vrlo vjerojatno vrbovao stotinu vojnika za svoju pukovniciju, baš kao što je to učinio D. Beygott.

Zanimljivo je da u oba slučaja Sabor ulaže protest jedino protiv Luke Hrastovečkog, dok se ostali pukovnici uopće ne spominju. U saborskom zaključku nema pojašnjenja zašto bi baš Hrastovečkom trebalo zabraniti regrutiranje, no valja se prisjetiti kako je on zbog nedoličnog ponašanja izgubio čin što nije moglo pozitivno djelovati na njegovu reputaciju.

Koliko su staleži Kraljevstva bili ozbiljni oko osmanske ugroze svjedoči odredba o podizanju insurekcije čim ban dade znak. Svi su pripadnici staleža bili obvezni osobno uzeti oružje u ruke, a uz to je prema već ustaljenoj praksi svaki dim trebao dati jednog pješaka, a svaka četiri dima po jednog konjanika.⁷⁶⁷

U tom vrlo neizvjesnom razdoblju je osoba bana dolazila u prvi plan. S jedne strane je tadašnji ban Žigmund Erdődy (1596.-1639.) trebao predvoditi ono što je od naoružanog stanovništva preostalo u slučaju kakvog snažnijeg osmanskog udara, a s druge je strane ban bio osoba od kraljevog povjerenja koja je trebala pomoći carskim pukovnicima i kapetanima u pronalaženju novih vojnika. Također, isti je ban predsjedavao Saborom koji se na sve načine pokušao izboriti ne bi li na bilo koji način zaustavio odvođenje vojnika. Tako je Sabor početkom listopada 1633. odlučio sastaviti novo pismo za kralja u kojem bi još jednom razložili sve svoje nedaće zbog regrutiranja te zaključio da ako taj potez ne urodi plodom, kralju će s istim ciljem biti poslano četveročlano poslanstvo.⁷⁶⁸ U jesen 1634. čak su i poslanici na Ugarski sabor dobili određene smjernice što činiti u slučaju da kralj ponovno zatraži vojnike.⁷⁶⁹

Očito zahtjevi staleža i redova nisu padali na plodno tlo što se može zaključiti iz brojnih nastojanja da se zaustave vrbovanja i odvođenja vojnika te konačno iz samopriznanja Sabora koji ipak pokušava smanjiti razmjernost „štete“ budući da ju ne uspijeva zaustaviti. U praksi se nazire još jedan od indikatora neuspjeha domaćih staleža, a to je povećanje broja pukovnića hrvatskih arkebuzira na rekordnih 19 koliko ih je zabilježeno 1636. godine. Međutim, zbog nepoznatog porijekla svih tih konjanika, pojavu nije moguće izravno dovoditi u vezu sa spomenutim saborskim inicijativama. Također, valja imati na umu da se nakon bitke kod

⁷⁶⁶ ZHS, 18-20.

⁷⁶⁷ ZHS, 19.

⁷⁶⁸ ZHS, 21-22; Horvat 1924, 375.

⁷⁶⁹ ZHS, 42.

Lützena smanjuje broj arkebuzira, a povećava broj *Hrvata* i kirasira što znači da je dio arkebuzira prešao u redove *Hrvata*, a to je nesumnjivo pridonijelo povećanju njihove brojnosti.⁷⁷⁰

Na kraju, pokušaje Hrvatskog sabora da zaustavi odvođenje vojnika i kraljevo otklanjanje saborske inicijative ne treba tumačiti kao centralnu politiku uperenu protiv Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva. Naime, u Kranjskoj se 1631. stanovništvo otvoreno pobunilo protiv prekomjernih regrutacija koje su provođene radi popunjavanja carske vojske.⁷⁷¹ Također, čitavu situaciju nije moguće promatrati isključivo kroz prizmu sukoba vladara i staleža. Posrijedi su, naime, dugotrajniji i konkretniji uzroci kraljevog ophođenja, odnosno odbacivanja staleških zahtjeva. Tradicionalan stav Habsburgovaca je od 16. stoljeća nalagao defanzivnu politiku prema Osmanlijama i pokušaj očuvanja postojeće situacije, dok prave ambicije austrijske kuće ipak gledaju prema zapadu.⁷⁷² Uz to, Tridesetogodišnji rat je 1630-ih ušao u svoju najdramatičniju fazu što je multipliciralo potrebu za vojnicima. Drugim riječima, kombinacija tradicionalne habsburške politike i pojačane ratne aktivnosti je u očima Ferdinanda II. bila puno jači argument za provođenje regrutacija u odnosu na saborska upozorenja o mogućem snažnijem napadu i nedostatku vojnika. Uostalom, Ferdinand II. je 1630. potvrdio Vlaške statute koji su jamčili formiranje vojne sile ako se za to ukaže potreba pa stoga nije bilo potrebe za prevelikim strahom od ionako preokupiranog neprijatelja. U tom je svijetlu moguće razumjeti zašto je car i kralj ustrajao u svojoj odluci te nije popuštao pred zahtjevima Sabora da relativno (o)sigur(a)no i tada svakako manje bitno pograničje pretpostavi invaziji goleme i moćne švedske vojske.

6.2.3. Krajiški plaćenici

Atentat na Wallensteina nije nimalo utjecao na status *Hrvata* u carskoj vojsci što bi se možda moglo očekivati budući da je on bio njihov najveći zagovornik.⁷⁷³ Njihova je reputacija bila neupitna što su pokazali u bitci kod Nördlingena 6. rujna 1634. godine.⁷⁷⁴ Velika pobjeda carske vojske u toj bitci je okončala tzv. švedsku fazu rata i otvorila put ka potpisivanju

⁷⁷⁰ Wilson 2018, 102.

⁷⁷¹ Dimitz 1875, 407.

⁷⁷² Štefanec 2000, 391.

⁷⁷³ Jedan od ključnih urotnika protiv Wallensteina je bio Škot Walter Leslie (1606.-1667.), čovjek koji je 1651. imenovan glavnim zapovjednikom Slavonske krajine. Lopašić, 1889, 471; Schmidt-Brentano 2022, 264.

⁷⁷⁴ Više o ulozi hrvatskih arkebuzira u bitci kod Nördlingena vidi u: Bauer 1989, 106-109; Hren 2019, 66, 68-69.

Praškog mira 1635. godine. Riječ je o mirovnom sporazumu između cara i protestantskih staleža koji ih je trebao ujediniti u zajedničkom cilju protjerivanja stranih okupatora – Šveđana – iz Carstva. Premda je Ferdinand II. uspio pridobiti njemačke staleže koji su donedavno činili važan oslonac švedskoj vojsci te se činilo kako će uspjeti u zajedničkom naumu, švedskoj strani se 1635. pridružila Francuska. Ovoga puta u znatno aktivnijoj ulozi nego li je to bilo 1631. kada je kardinal Armand Jean du Plessis de Richelieu (1585.-1642.) s Gustavom Adolfom dogovorio financiranje njegove vojske i kampanje. Francuski je kardinal shvatio da je intervencija nužna kako bi se zaustavile habsburške ambicije, budući da je od 1635. car na svojoj strani imao većinu carskih prinčeva.⁷⁷⁵

Tako je otpočela nova faza Tridesetogodišnjeg rata u kojoj je katolička Francuska otvoreno stala uz rame protestantske Švedske protiv cara i njemačkih carskih staleža. Ipak, valja naglasiti kako Richelieu nije imao namjeru miješati se u sukobe između carskih prinčeva već samo intervencijom dati Šveđanima dovoljno vremena kako bi se rekuperirali da ih carske snage potpuno ne otjeraju iz Carstva.⁷⁷⁶ *Hrvati* su se, jasno, vrlo brzo našli u borbama protiv Francuza pošto je car početkom 1635. ustupio čak 5000 *Hrvata* i Poljaka Španjolskoj koja je bila glavni suparnik Francuske. Ta se laka konjica pod Isolanom pridružila M. Gallasu, da bi 1636. našla u pokrajini Champagne kako uništava francusku logistiku i terorizira podjednako vojnike kao i stanovništvo.⁷⁷⁷

U drugoj polovici 1636. i početkom 1637. zabilježen je jedan slučaj podizanja *Hrvata* koji je po mnogo čemu poseban. Riječ je o postrojbi grofa Georga Ludwiga von Schwarzenberga koji je 1631. naslijedio Siegmund Friedricha von Trauttmansdorffa na mjestu glavnog zapovjednika Slavonske krajine. Schwarzenberg je u srpnju 1636. dobio nalog za podizanjem vojne postrojbe od 2000 hrvatskih arkebutira podijeljenih u 3 pukovnije.⁷⁷⁸ Međutim, on je podigao 1000 vojnika više što dokazuje činjenica da je njegova postrojba od 3000 hrvatskih arkebutira evidentirana 22. siječnja 1637. godine. *Bestallung* koji potvrđuje formiranje Schwarzenbergove postrojbe posjeduje određene razlike u odnosu na *Bestallunge* ostalih pukovnika hrvatskih arkebutira. Za početak, izgled isprave je potpuno drugačiji jer se tekst nalazi uglavnom ravnomjerno raspoređen po sredini papira. Forma teksta je drugačija utoliko što se *Bestallung* odnosi isključivo na Schwarzenberga, samo je njemu namijenjen i ničije ime nije naknadno

⁷⁷⁵ Wilson 2010, 464-465, 565-568.

⁷⁷⁶ Wilson 2010, 554.

⁷⁷⁷ Wilson 2010, 559; Weise 2019, 114.

⁷⁷⁸ Schmid-Brentano 2022, 444.

upisivano. Sadržaj pak ne odstupa previše od prethodno navedenih *Bestallunga*, odnosno, sve bitnije sastavnice u vezi ustroja i financija pukovnija su ostale nepromijenjene.⁷⁷⁹

Činjenica da je jedan zapovjednik pored Isolana dobio nalog za formiranje postrojbe od 3000 hrvatskih arkebuzira je itekako vrijedna detaljne analize. Prvo, niti jedan pukovnik prije Isolana, niti poslije njega sve do Schwarzenberga nije dobio toliku ovlast da okupi tako velik broj *Hrvata*. Stoga je to trebala biti osoba koja se može nositi s takvom odgovornošću i ovlastima te osoba koja je to kadra ispuniti. Schwarzenberg je do trenutka podizanja vojske bio već šest godina glavni zapovjednik Slavonske krajine, ali nisu poznati tragovi o njegovom sudjelovanju u Tridesetogodišnjem ratu. Ipak, 22. siječnja 1636. Schwarzenberg je u *Bestallungu* evidentiran kao „*Generalen zue Veldt über drey Taussent Pferd leichter Reütterey*“, ⁷⁸⁰ što znači da je nakon Isolana bio najviše pozicioniran u odnosu na ostale pukovnike hrvatskih arkebuzira. Nije poznato u kojem je odnosu bio spram Isolana pošto su obojica bili generali i držali pravu malu vojsku pod sobom, ali čini se da to i nije bilo posebno bitno. Isolano je, naime, 1636. ratovao u Francuskoj, da bi iduće dvije godine proveo na prostoru Poranja. S druge pak strane, Schwarzenberg je svoje odslužio u sjevernoj Njemačkoj⁷⁸¹ što znači da se vrlo vjerojatno dvojica generala nisu niti susrela. Vjerojatno se baš u tome i krije razlog zašto je Schwarzenberg podigao 3000 konjanika. Budući da je oko 5000 *Hrvata* i Poljaka bilo raspoređeno u sukobima s Francuskom, carskoj je vojsci trebao određeni kontingent *Hrvata* u ratu protiv Šveđana i tu je uloga glavnog zapovjednika Slavonske krajine i njegovih konjanika došla do izražaja.

O organizacijskoj strukturi, financiranju i sastavu Schwarzenbergovih pukovnija postoje vrlo značajni podaci. Schwarzenbergove su snage podijeljene na plavu, crvenu i zelenu pukovniciju što je prvi i do sada jedini poznati slučaj takvog ustroja *Hrvata*. Zapovjednički kadar su činili križevački kapetan Hans Wilhelm Haller (1599-1650.) kao potpukovnik, Petar Keglević i general Schwarzenberg kao vrhovni zapovjednik.⁷⁸² U njihovom financiranju su obilato sudjelovali unutrašnjoaustrijski staleži. Budući da je prvotno trebao podići 2000 konjanika, Vaniček donosi podatak da je Schwarzenberg dobio 7000 dukata za 2000 vojnika i pripadajući časnički kadar.⁷⁸³ Dimitz iznosi nešto drugačije podatke prema kojima su mu unutrašnjoaustrijski staleži osigurali 10 000 forinti za podizanje 3000 konjanika,⁷⁸⁴ a zatim i

⁷⁷⁹ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1187-1410 kt. 9, 1637-1277.

⁷⁸⁰ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1187-1410 kt. 9, 1637-1277.

⁷⁸¹ Wrede 1901, 754, 773.

⁷⁸² Šišić 1918, 374; Wrede 1901, 773.

⁷⁸³ Vaniček 1875, 287.

⁷⁸⁴ Dimitz 1875, 416.

novac za deset mjeseci službe.⁷⁸⁵ U dokumentu u kojemu staleži Unutrašnje Austrije govore o plaći, vojnike nazivaju *Gränizern* što jasno upućuje na to da je Schwarzenberg postrojbe sastavio od krajišnika. No, čak i bez tog detalja bilo bi pouzdano zaključiti da se radi o krajišnicima jer zapovjednik postrojbe ujedno i glavni zapovjednik Slavonske krajine, a isto tako, glavni financijeri su staleži Unutrašnje Austrije. To pak otvara novu problematiku, a ta je da su krajišnici nakon gotovo 15 godina ponovno masovno podignuti i stavljeni pod zapovjedništvo čelnog čovjeka Slavonske krajine. Kao što je i Trauttmansdorff 1620. mobilizirao i predvodio više stotina i tisuća krajišnika, tako je ovoga puta to učinio Schwarzenberg. Ipak, među njima i njihovim trupama se mogu uočiti vrlo važne razlike, koje, međutim, jako puno kazuju o ratnoj zbilji i promjenama koje su zadesile carsku vojsku, a time i krajiške čete.

Trauttmansdorff je 1620. (i kasnije) podigao krajišnike u sklopu *nachbarliche succursa* koji je, dakle, zamišljen kao model obrane susjednih unutrašnjoaustrijskih i hrvatskih zemalja. Pošto je Štajerska bila ugrožena, Trauttmansdorff je dobio nalog za mobilizacijom svih raspoloživih plaćenih krajišnika, pri čemu su većinu vojnih snaga činili pješaci. Glavnom zapovjedniku Slavonske krajine su tada priključeni i unutrašnjoaustrijski zemaljski odredi i hrvatsko-slavonska kraljevinska vojska te je on sveukupnim snagama postavljen na čelo. Schwarzenberg je svoju vojnu silu ustrojio u potpuno drugačijim vojno-političkim okolnostima. Na račun nedavnih uspjeha na bojnem i diplomatskom polju, u Beču je početkom 1637. i dalje vladalo pobjedničko ozračje (ako se izuzme bitka kod Wittstocka⁷⁸⁶). Također, za vrijeme Schwarzenbergove participacije u ratu, carske su snage ratovale na prostoru Carstva, a ne štiteći Beč i granice Monarhije kao što je to bilo 1620. godine. Iz toga proizlazi razlika u načinu na kojeg su Trauttmansdorffovi i Schwarzenbergovi krajišnici bili angažirani u Tridesetogodišnjem ratu. Dakle, 1620. krajišnici se mobiliziraju slično kao i druge zemaljske snage da bi došli na određeno područje koje je trebalo obraniti, nakon čega su poslani kućama. Za razliku od toga, 1637. su krajišnici angažirani kao i drugi plaćenici toga razdoblje pri čemu im je određeno trajanje službe, a za to su (trebala biti) osigurana novčana sredstva. Njihov ratni put više nije bio ograničen na obranu susjednih krajeva, nego je obuhvaćao i prostore izvan Habsburške Monarhije. Radi se, dakle, o do tad najmasovnijoj mobilizaciji krajišnika za

⁷⁸⁵ HR-HDA-913. 4. Zbirka preslika vojnih spisa iz Štajerskog zemaljskog arhiva u Grazu u Austriji, Militaria 1592-1593, 1638-1648, kt. 28, fol. 116-118. „Wann ihnen Gränizern Acht Monath in barem gelt und 2 in Silber abgercht wurden“.

⁷⁸⁶ Bitka kod Wittstocka se odigrala 4. listopada 1636. između švedskih i carsko-saskih snaga. Pobjedu je odnijela švedska vojska, a značaj bitke proizlazi iz situacije u kojoj bi eventualni poraz Šveđana označio ujedno i kraj njihove participacije u Tridesetogodišnjem ratu. Wilson 2010, 583.

potrebe rata ne samo izvan granica Hrvatske i Slavonije nego i Habsburške Monarhije. Organizacijski su Schwarzenbergove postrojbe bile podijeljene u pukovnije, dok jedina poznata podjela iz 1620. govori o snagama Hrvatske i Slavonske krajine. Takve se promijene mogu objasniti razvojem i modernizacijom carske vojske kroz gotovo dva desetljeća rata te utjecajem Wallensteina koji je pridonio razvoju i standardizaciji pukovnijskog sustava. I konačno, razlika je bila u tome što su naspram kombiniranih pješaačkih i konjaničkih snaga iz 1620., u Schwarzenbergovim redovima stajali samo hrvatski arkebuziri.

Osim krajišnika, Schwarzenbergovu postrojbu su sačinjavali i pripadnici domaaeg plemstva poput Petra Keglevića koji je bio jedan od zapovjednika triju pukovniija. O tome je zapisao sljedeće: „1. maii - iz Firstenfeld, kade sam imat moje quartire, ganul sam se četrti put v armado suae maiestatis. Gospodin general Schwarzburger (!) je nad nami imel commando, a bilo nas je 3 regimenti; Schwartzburger, Galler – on šantavi – ki je bil v Križevce kapitan, i ja Keglević Petar. 6. iulii – konj duratast jedan streljan je pod manom pri varošu nedaleko od njega, koji se zove Švedn, od vojske Panierove i Franglinove. I gda sam jos prolje bil v armade, konj jedan beli streljan je pod manom blizo Dražena. Toga napisal nisam proo, ar dneva nisam znal. 8. septembris - veni ultima vice domum ex suae maiestatis armada“.⁷⁸⁷ Iz riječi P. Keglevića se može zaključiti kako je on prije polaska u rat bio u krajiškoj službi, odnosno na plaći staleža Unutrašnje Austrije budući da je određen za jednog od zapovjednika krajiške plaćeničke vojske. Također, na krajiškoj plaći su i njegovi vojnici s kojima je sudjelovao u ratu još početkom 1630-ih. Keglevićev slučaj, zapravo, ima dvostruku važnost za rekonstrukciju sastava jer s jedne strane ukazuje na to tko je činio Schwarzenbergovu postrojbu dok istovremeno svjedoči o udjelu staleških snaga u krajiškom vojnom korpusu.

Dok su se vojnici Schwarzenbergove postrojbe još okupljali, Hrvatski je sabor ponovno uložio prigovor protiv takve prakse odredivši pritom poslanika koji bi trebao uvjeriti kralja da se odustane od podizanja vojnika. Sadržajno nije bilo bitne razlike u odnosu na prethodne prigovore⁷⁸⁸ i, zapravo, je Sabor još jednom podsjetio na ograničenost svoje pravne moći kada su regrutacije i odvođenje vojnika u pitanju. Njihov je zahtjev ponovno odbijen, a Schwarzenbergove trupe su nastavile pripreme te se nakon toga i zaputile na vojni pohod. Ivan Kukuljević Sakcinski dodaje kako su 1638. i žumberački uskoci podignuti za potrebe Tridesetogodišnjeg rata i to na način da na vlastiti trošak od svake kuće opreme jednog pješaka ili konjanika.⁷⁸⁹ Sveukupno gledano, Vojna krajina je 1630-ih dala ogroman doprinos carskoj

⁷⁸⁷ Šišić 1918, 374.

⁷⁸⁸ ZHS, 66-67.

⁷⁸⁹ Kukuljević Sakcinski 1875, 40.

vojsci jer njeni vojnici nisu činili samo postrojbe Schwarzenberga ili žumberačkih uskoka nego su i razni kapetani te pukovnici godinama regrutirali na krajiškom području.

7. HRVATSKI VOJNICI U POSLJEDNJEM DESETLJEĆU RATA

7.1. Smanjenje hrvatskih pukovnija

Dana 29. ožujka 1640. u Beču je preminuo ne samo najslavniji zapovjednik hrvatskih arkebuzira, nego i jedan od najznačajnijih generala carske vojske u Tridesetogodišnjem ratu – Goan Isolano.⁷⁹⁰ *Hrvati* su, neovisno i njegovoj smrti nastavili sudjelovati u borbama, a ubrzo je postalo izvjesno kako se Tridesetogodišnji rat bliži svom kraju. Mirovna konferencija koja će 1648. rezultirati Vestfalskim mirom je započela s radom 1642./1643. Stanje je na diplomatskoj i ratnoj sceni bilo veoma uzburkano, ali su glavne sile imale zajednički cilj – sklopiti mir. Razlika je, međutim, bila u tome što je svaka strana imala svoje viđenje tog mira i uvjeta prema kojima bi trebao biti sklopljen. Stoga je bilo bitno ostvariti stanovitu prednost kako bi tijekom pregovora mogla nametati svoje uvjete. Pregovori su bili iscrpljujući i dugi, a na njih su veliki utjecaj imali vanjski faktori, ponajprije pobjede i porazi na bojnopolju. Ishodi bitaka su svaki diplomatski napor mogli učiniti više ili manje uvjerljivim.⁷⁹¹

Hrvati su, dakako, redovno bili involvirani u sve te sukobe, a jedan od onih koji se ističe je svakako bitka kod Rocroi u svibnju 1643. godine. Riječ je o bitci između francuskih i španjolskih snaga koja se često apostrofira kao jedna od ključnih u njihovom međusobnom ratu. Wilson upozorava da je važnost bitke uvećana djelovanjem propagande te da je pravi značaj francuske pobjede u tome što nisu doživjeli poraz koji bi imao teške posljedice za regentsku vladu.⁷⁹² U svakom slučaju, ono što je ovdje od većeg značaja jest činjenica da su u bitci nastupili i *Hrvati*. Ne samo da svoj angažman uspješno pronašli izvan carske vojske nego ih se pritom istovremeno može pronaći na španjolskoj i francuskoj strani. Nije poznato jesu li toga dana ušli u izravan sukob, ali moguće je pretpostaviti kako ipak nisu jer su bili smješteni na suprotnim stranama bojnog polja.⁷⁹³ Također, nije poznato tko su bili zapovjednici tih postrojbi, no bitka je sjajan pokazatelj da su *Hrvati* kao i svi plaćenici toga vremena služili onom vladaru ili zapovjedniku koji je to bio spreman platiti.⁷⁹⁴ S time u vezi, valja spomenuti da je u drugoj polovici 1630-ih došlo do općeg trenda smanjenja broja vojnika⁷⁹⁵ pa tako i u

⁷⁹⁰ Bauer 1989, 115.

⁷⁹¹ Wilson 2010, 671.

⁷⁹² Wilson 2010, 669.

⁷⁹³ Stanić 2018, 33.

⁷⁹⁴ O hrvatskim vojnicima u francuskoj službi tijekom Tridesetogodišnjeg rata vidi u: Orešković 2000, 28-29.

⁷⁹⁵ Bauer 1989, 118.

carskoj vojsci što je uz neupitnu reputaciju i dominantno plaćenički karakter tadašnjih vojnika moglo nagnati hrvatske vojnike prema službama drugih, čak i neprijateljskih vladara.

Nakon smrti Isolana je došlo do određenog smanjenja broja hrvatskih pukovnija i sukladno tome vojnika. Isolanova pukovnija nije nestala, niti je raspuštena nakon smrti svog zapovjednika i vlasnika. Preuzeo ju je Daniel Beygott, iskusni pukovnik koji je postao njenim vlasnikom i zapovjednikom.⁷⁹⁶ Pukovnija je ponovno evidentirana već tjedan dana nakon Isolanove smrti (3. travnja 1640.), a prema *Bestallungu* je Beygott stajao na čelu 1000 hrvatskih arkebuzira.⁷⁹⁷

Vrlo vrijedan izvor je popis konjaničkih i pješačkih pukovnija i njihovog stanja od 22. lipnja 1641. godine. Upisano je ukupno 39 pukovnija od čega 23 konjaničke (među njima su dvije postrojbe tjelesne straže), dvije dragunske pukovnije, četiri pukovnije *Hrvata* i deset pješačkih pukovnija. Vojni popis konjaničkih pukovnija svjedoči o tome koliko svaka pukovnija ima zdravih konjanika (*Berittene*), koliki broj njih ima loše konje (*vbelberittene*), zatim koji je broj vojnika ostao bez konja (*zu Fueß*), koliko ih je ranjeno (*krankh.* – u slučaju *Hrvata* = *beschedigt*) te koliko je vojnika zarobljeno (*gefangene*). Posljednja kategorija dodatno upisivana za *Hrvate*.

Tablica 2. Popis pukovnija *Hrvata* i stanje pukovnija 22. lipnja 1641.

Pukovnija	Br. konjanika	Loši konji	Bez konja	Ranjeni	Ukupno u pukovnji
<i>Reickhovitsch</i> (Rajković/Rejkovič))	240	26	22	12	300
<i>Veldtwary</i> (Földváry)	312	<i>Beschedigt und gefangene</i>		40	352
<i>Beygott</i>	190	15	25	7 <i>gefang.</i> 13	250
<i>Loscky</i> (Lossy?)	241	14	9		264
Ukupno	983	55	56	59	1166

Izvor: AT-OeStA/KA-AFA-HR-Akten kt. 110, 1641-6-70.

⁷⁹⁶ Wrede 1901, 754.

⁷⁹⁷ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1187-1410 kt. 9, 1637-1277.

Tablica pokazuje kako se u 4 pukovnije *Hrvata* jedva nalazilo 1166 konjanika, od čega efektivno 983 što je malo više od 84%. Najviši postotak efektiva je imao Peter von Lossy, cca. 91%, zatim Nicolaus Földváry s više od 88% premda je on apsolutno imao najveći broj vojnika. Na trećem mjestu je bio Nicolaus Rajković s 80% efektivne snage, a posljednji od četvorice je prema istom kriteriju bio Beygott sa 74% efektivnog broja vojnika, no treba kazati kako je on imao i najmanji apsolutni broj vojnika. Premda je naslijedio Isolanovu pukovniciju, Beygott se ni po čemu nije posebno isticao među ostalim pukovnicima što navodi na zaključak kako se njegov status nije previše promijenio. Vjerojatno zbog premalog broja konjanika, iste godine je Beygottova pukovnija kao takva raspuštena, a vojnici su inkorporirani u pukovnije N. Rajkovića, N. Földvárya i Mirka Markovića (Marka Mirkovića).⁷⁹⁸ Prilično je razumljivo zašto su Beygottovi vojnici (dijelom) prešli pod zapovjedništvo N. Rajkovića, budući da se njih dvojica dugo i dobro poznaju. Obojica su imenovani pukovnicima u drugoj Wallensteinovoj vojsci pri čemu je Rajković 1633. preuzeo zapovjedništvo nad Dornbergovom pukovnijom. Oni su zajedničkim snagama 1635. rastjerali snage grofa Jakoba Johanna von Hanau-Münzenberga i zapalili njegova dva sela kako bi osvetili smrt nekadašnjeg kapetana Wallensteinove tjelesne straže i pukovnika L. Blaškovića.⁷⁹⁹ Zapovjednici pukovnija hrvatskih arkebuzira su očito bili vrlo dobro umreženi te su njevali dobar odnos i poznanstva. Ne bi bilo pogrešno pretpostaviti da su određene veze nastale i prije početka njihovog puta u Tridesetogodišnjem ratu, no svakako su najkasnije od tada dodatno razvijane. Bliski odnosi između relativno male skupine vojnih zapovjednika su ubrzali određene procese kao što je prijenos vlasništva ili zapovjedništva nad pukovnijom ili popunjavanje redova vlastite pukovnije.

7.2. Staleška i krajiška vojska 1644.-1646.

Nezasitni plamen Tridesetogodišnjeg rata se ponovno „približio“ hrvatsko-slavonskim granicama 1644. kada je, zapravo, već bilo neminovno da se rat primiče svome kraju. No, taj proces ni izbliza nije tekao mirno i jednostavno. Ne samo da se frontovi nisu zatvarali nego su otvoreni neki novi pa čak i oni stari. Švedska je tako 1643. u želji da onemogući Dansku u pokušaju pomaganja caru započela rat s ne tako davno najmoćnijom baltičkom monarhijom i porazivši ju 1645., osigurala vlastitu supremaciju na sjeveru Starog kontinenta. Neposredno prije napada na susjede (i protestante!), švedski je kancelar Axel Oxenstierna (1583.-1654.) zaključio savez s novim erdeljskim knezom Györgyjem Rákóczijem (1593.-1648.). Prema

⁷⁹⁸ Wrede 1901, 754.

⁷⁹⁹ Kukuljević Sakcinski 1875, 34.

dogovoru Rákóczi je trebao napasti kraljevski dio Ugarske za što mu je Švedska bila obećala određenu pomoć. Na taj je način pozornost ponovno skrenuta prema istoku što je pak švedskom generalu Torstenssonu omogućilo prebacivanje vojske iz Carstva prema Baltiku i Danskoj.⁸⁰⁰

Promatrajući periode 1619.-1622./1623. i 1644.-1646. mogu se uočiti određene poveznice i sličnosti između krajišnika obaju generalata i insurekcijske vojske. Prvenstveno se to odnosi na njihovu zadaću i razloge mobilizacije. Zbog opasnosti po hrvatske i austrijske zemlje koje su proizišle iz putujućeg teatra Tridesetogodišnjeg rata, insurekcija je podizana (ili je opcija insurekcije ozbiljno razmatrana) u nekoliko navrata između 1619. i 1622./1623. i 1644.-1646., a jednako tako u tom su periodu mobilizirane (ili trebale biti mobilizirane) krajiške formacije koje su odaslane u pomoć habsburškim Nasljednim Zemljama. Primarni povod za mobilizaciju jednih i drugih 1640-ih su bile „legije Šveđana“ i trupe erdeljskog „raskolnika“ Rákóczija – kako jedne i druge naziva J. Rattkay – te, dakako, sveprisutne osmanske čete .

Ratna pozornica Nasljednih Zemalja i regije, odnosno hrvatsko-ugarskih zemalja 1644.-1646., je imala vrlo sličnu scenografiju kao 1620-ih, ali su akteri bili donekle različiti. Rákóczijeva ofenziva na Gornju Ugarsku je započela u veljači 1644., no nije polučila željene rezultate. Iako je šira politička slika upozoravala na sličnosti između Bethlenovih kampanja i Rákóczijevog napada, rezultat je bio prilično drugačiji. Međutim, opasnost je bila stvarna, a time i potreba za mobilizacijom vojnika.⁸⁰¹

Prva protuhabsburška vojna koju je Rákóczi pokrenuo u veljači 1644. je trebala pokrenuti novu veliku mobilizaciju krajišnika kao i tijekom Bethlenovih napada. Planovi o podizanju 500 konjanika i 800 hajduka („...von beede Grenizen 500 Pferde, vnnd 800 Hayduggen aufgebracht vnnd abgeschikht werden möhten“) su već bili u proceduri, a su razmatrani najkasnije u ožujku.⁸⁰² Otprilike u isto to vrijeme, senjski je natkapetan Johann (Hanns) Albrecht Herberstein⁸⁰³ dobio zapovijed o podizanju polovice svojih snaga kako bi priskočio u pomoć protiv erdeljskog

⁸⁰⁰ Wilson 2010, 671-672, 685-687, 696.

⁸⁰¹ S obzirom na to da su prilike na pograničju često bile nepovoljne, detaširanje krajišnika prema austrijskim zemljama zabilježeno je i prije Rákóczijeva ustanka, kao odgovor na osmanske napade duž pogranične zone. Valentinitich 1974, 116.

⁸⁰² HR-HDA-1450 2. Vindica 1644, D-2016, fol. 30.

⁸⁰³ Dalji rođak Johanna Albrechta Herbersteina, freiherr Adam Herberstein je sudjelovao u Tridesetogodišnjem ratu 1620-ih na prostoru Donje Austrije, predvodeći pukovniju arkebuzira. Wrede 1901, 375.

kneza.⁸⁰⁴ Međutim, mobilizacija krajiških snaga ovoga puta nije izvršena. Glavni zapovjednici Slavonske i Hrvatske krajine Georg Ludwig Schwarzenberg i Vuk Frankapan nisu pokazali suglasnost s mobilizacijom smatrajući da trenutne prilike to jednostavno ne dopuštaju. Sâm je Schwarzenberg vrlo brzo po primitku zapovijedi o podizanju 500 konjanika i 800 hajduka pisao predsjedniku Dvorskog ratnog vijeća u Grazu o tome kako se nedaleko od Koprivnice sakuplja osmanska vojska pa iz tog razloga nije moguće detaširati tražene odrede jer u tom slučaju neće preostati dovoljno vojnika koji bi branili to područje.⁸⁰⁵ Na sličan je način reagirao Vuk Frankapan kada je polovica Senjske natkapetanije trebala poći izvan granica. On se istom adresatu obratio riječima kojima skreće pažnju na svakodnevne osmanske provale i veliku opasnost koja prijete ovim krajevima.⁸⁰⁶ Mišljenje je dijelio i natkapetan Herberstein, smatrajući da u ovom trenutku okolnosti – pritom misleći na osmanske provale – ne dozvoljavaju izvođenje tolikog broja vojnika.⁸⁰⁷ Očito su upozorenja vojnih odličnika urodila plodom jer je Ferdinand III. donio rezoluciju kojom se zbog mogućeg osmanskog napada obustavlja podizanje slavonskih i hrvatskih krajišnika. Također, naloženo je da ti isti vojnici moraju vrijedno braniti svoju zemlju, ali da pritom Osmanlijama ne smiju dati nikakav povod za rat što je Ferdinandu III. u tom trenutku bilo i najvažnije.⁸⁰⁸ Na kraju, Georg Schwarzenberg je u prosincu 1644. ipak poslao 50 konjanika kako bi pojačao obranu Radkersburga.⁸⁰⁹

Inicijativa krajiških zapovjednika u mnogome podsjeća na „neslavne“ pokušaje Hrvatskog sabora 1630-ih da zaustavi vrbovanje i odvođenje vojnika. Schwarzenberg i Vuk Frankapan su postigli znatno više uspjeha, a razlog tomu valja potražiti u nekoliko ključnih vojno-političkih čimbenika. Prvo, radilo se o postrojbama kojima su oni izravno zapovijedali i posjedovali su određene mehanizme, dok Sabor nije imao autoritet nad carskim pukovnicima, a izgleda, niti stvarnu vlast nad pojedincima koje se regrutiralo. Drugo, silna odvođenja vojnika koja su provođena do prve polovice 1640-ih su morala ostaviti demografske posljedice na hrvatske zemlje i očito je zaista došao trenutak kada se car morao pomiriti s nemogućnošću provedbe detaširanja vojnika. I treće, situacija u Carstvu 1644. još uvijek nije bila alarmantna u toj mjeri da bi se mogla usporediti s onom koja je diktirala mobilizacije 1630-ih. Dapače, kada se Rákóczi

⁸⁰⁴ Kukuljević Sakcinski 1875, 42. Čini se da Kukuljević Sakcinski pogrešno datira zapovijed u svibanj 1644. jer dostupni arhivski izvori sugeriraju da je ona izdana već u ožujku, dakle, neposredno nakon Rákóczijevog ustanka. HR-HDA-1450 1. Croatica 1644, D-1949, fol. 37.

⁸⁰⁵ HR-HDA-1450 2. Vindica 1644, D-2016, fol. 32.

⁸⁰⁶ HR-HDA-1450 1. Croatica 1644, D-1949, fol. 37.

⁸⁰⁷ HR-HDA-1450 1. Croatica 1644, D-1949, fol. 39., br. 4.

⁸⁰⁸ HR-HDA-1450 1. Croatica 1644, D-1949, fol. 55-56, br. 4.

⁸⁰⁹ Valentinič 1974, 116.

pridružio antihabsburškoj koaliciji, pojavio se dodatni razlog da istočne i jugoistočne granice Monarhije ne dožive egzodus vojnika.

Hrvatski sabor je 1644. također raspravljao o mjerama obrane, ali te rasprave nisu bile niti približno opsežne i detaljne kao ranije. Domaći su staleži tako koncem kolovoza odlučili da u slučaju opasnosti valja podići opću insurekciju. Detaljnih uputa nije bilo, nego je samo kratko dodano kako insurekcijsku vojsku treba podići prema ranijim uputama.⁸¹⁰ Riječ je o vrlo općenitoj formulaciji prema kojoj odredba o insurekciji više sličí činu predostrožnosti nego li stvarnoj reakciji na trenutna zbivanja.

Srećom po kuću Habsburg, opasnost se krajem godine stišala. Za razliku od svog prethodnika, novi erdeljski knez nije naišao na potporu ugarskog plemstva kojoj se nadao. Uostalom, njihova je potpora i naspram Bethlena oslabila nakon 1622. kada je potpisan mir u Nikolsburgu. Nadalje, niti vjerski ideali koji bi eventualno homogenizirali Ugarsku i Erdelj 1644. godine nisu više imali istu pokretačku snagu neovisno o tome što se Rákóczi predstavio kao zaštitnik vjerskih sloboda. Na bojnopolju nije polučio željene uspjehe, a Šveđani zbog preokupacije s Danskom nisu mogli priteći u pomoć. Sve je to brzo uvjerilo erdeljskog kneza da krajem 1644. prihvati Ferdinandovu mirovnu ponudu.⁸¹¹

I dok se za 1644. može kazati da je završila relativno povoljno za cara, uzevši u obzir švedski fokus na rat s Danskom, primirje s Rákóczijem i uspješnu diplomatsku epizodu carskog poslanstva u Istanbulu, iduća je godina donijela više razloga za zadovoljstvo dvojici kancelara – francuskom Julesu Mazarinu (1602.-1661.) i švedskom Axelu Oxenstierni. Zadovoljstvo je ponajviše bilo plod ishoda dviju bitaka, one kod Jankova (Češka) 6. ožujka kada su švedske snage generala Torstenssona razbile carsku vojsku te ona kod Allerheima (Bavarska) 3. kolovoza kada su bavarske trupe jednako neslavno prošle u svom okršaju s Francuzima. Premda postoje tendencije da se Jankov i Allerheim označuju kao presudne bitke, one ipak nisu imale težinu Bijeje gore čije su posljedice bile neusporedivo veće. Prema interpretacijama Wilsona i G. Parkera, značaj dviju bitaka je bio u tome što su ozbiljno poljuljale carev položaj, iscrpivši njegove ekonomske i vojne zalihe (gotovo 10 000 carskih vojnika je ubijeno i zarobljeno kod Jankova, odnosno oko polovice ukupne vojske koja je toga dana marširala protiv Šveđana). Istodobno poraženima onemogućeno uzajamno priskakanje u pomoć što je onda tangiralo i trećeg saveznika Sasku koja slijedom događaja nije mogla računati ni na Beč ni na München. Da nevolja nikad ne dolazi sama, potvrdio je, između ostalog, Rákóczi svojim

⁸¹⁰ ZHS, 119.

⁸¹¹ Wilson 2010, 696; Valentinitich 1974, 116; Pálffy 2010, 188-189.

ponovnim ulaskom u rat. Kada se njegova vojska združila s trijumfalnim Šveđanima, Torstenssonu se na dlanu pružila prilika koja je 25 godina čekala svog šampiona – osvajanje habsburške prijestolnice.⁸¹²

U godini velikog jada i čudesnog spasa – kako 1645. opisuje Wilson – za habsburške Nasljedne Zemlje je svaka pomoć bila više nego li dobrodošla. Uvjete je pritom diktirala veoma složena i za austrijsku kuću nepovoljna politička situacija. Švedske i erdeljske trupe su stezale обруч oko habsburške prijestolnice što je cara primoralo da sve dostupne snage koncentrira prostoru uz Dunav. Kranjski i koruški staleži su tako poslali svoj dio pomoći što ih je posljedično onemogućilo da *succurs* pošalju Štajerskoj koja je ponovno na svojim istočnim granicama bila izložena napadima. Prema Valentinitichu, do kasnog ljeta 1645. glavna opasnost po Štajersku nije dolazila od strane Rákóczijevih četa nego Osmanlija. Oni su napade fokusirali na Međimurje – strateški iznimno bitan prostor za obranu Štajerske. Staleži te pokrajine su uz pomoć vlastitih zemaljskih snaga uspjeli konsolidirati obranu, a k tome je, na njihovo zadovoljstvo, koncem kolovoza i početkom rujna iste godine minula bojazan od nekog ozbiljnijeg osmanskog ili čak erdeljskog napada pa su i njihove formacije poslane u Donju Austriju.⁸¹³

Političko-vojna konstelacija se u ljeto 1645. na području čitave pogranične zone Habsburške Monarhije, Osmanskog Carstva i Mletačke Republike dodatno zakomplicirala. Osmanski sultan Ibrahim I. (1615.-1648.) je koncem lipnja izvršio invaziju na otok Kretu čime je započeo Kandijski rat. Dalmacija koja tijekom cijelog rata za Kandiju ili Kretu bila sporedno bojište nije 1645. svjedočila većim operacijama od do tada uobičajenih pograničnih sukoba i provala.⁸¹⁴ Ipak, ratne pripreme su s mletačke i osmanske strane bile u punom zamahu. Tako je bosanski paša okupljao svoju vojsku kod Livna, ali bez previše uspjeha budući da su očekivane snage došle prekasno zbog čega opsežnija vojna kampanja nije mogla biti poduzeta. U jesen je paša raspustio većinu svojih snaga, a prije nego li se u studenom zaputio prema Banja Luci, izvršio je nekoliko upada na splitskom (rujan) i zadarskom (prosinac) području.⁸¹⁵ Iz tog razloga opsežne mobilizacije krajišnika ni 1645. nisu bile moguće. Drugim riječima, hrvatski su krajevi bili suočeni s istim izazovom kao i Štajerska pa se te godine ozbiljnije razmatrala obrana lokalnog područja od Osmanlija nego li detaširanje vojnika prema austrijskim zemljama.

⁸¹² Parker 2006, 153-154; Wilson 2010, 695-698, 704.

⁸¹³ Valentinitich 1974, 117-118.

⁸¹⁴ Mayhew 2008, 29.

⁸¹⁵ Madunić 2012, 74.

Tijekom ljeta su tako zbog sve veće opasnosti iz Bosanskog pašaluka provedene pripreme za obranu prostora Hrvatske krajine.⁸¹⁶ S tim je ciljem glavni zapovjednik Hrvatske krajine Vuk Frankapan u rujnu molio unutrašnjoaustrijske staleže za pomoć u vidu 300-400 vojnika radi potreba obrane.⁸¹⁷ Da ugroza nije bila fiktivna potvrđuje senjski natkapetan Herberstein u obavijesti Frankapanu kako su osmanske snage okupljene oko Otočca, dok bosanski paša koji se u tom trenutku nalazio kod Cetine sprema pohod prema Zadru.⁸¹⁸

Dramatični događaji u čitavoj regiji su morali izazvati reakciju hrvatskih staleža. Nešto više se, međutim, pozornosti posvetilo erdeljskom knezu, no što je to bio slučaj s krajiškim snagama. Ipak, s obzirom na to da su u Bosanskom pašaluku trajale opsežne mobilizacije, a tijekom triju desetljeća rata su vojni kapaciteti Kraljevstva smanjeni, Hrvatski je sabor pokazao određenu dozu rezerviranosti. Staleži i redovi su se 4. svibnja 1645. sastali u Varaždinu gdje su potaknuti novom kampanjom erdeljskog kneza, prema ustaljenoj praksi proglasili opću insurekciju. Nije bilo upitno hoće li Sabor podići narod na oružje kada je u pitanju obrana domovine („...*pro Regni et Sacra Eiusdem Coronae defensione*“), ali rezerviranost je izvirila u trenutku kada je dnevni red došao kraljev zahtjev za 1000 konjanika ili za ekvivalent u novcu.⁸¹⁹ Gotovo prema istom obrascu kao i 1620., kada je kralj potraživao 2000 vojnika, a Sabor odbijao udovoljiti tom zahtjevu upirući prst u Trauttmansdorffa i golemi broj vojnika koje je poveo izvan granica Kraljevstva, tako je i ovoga puta na zasjedanju odlučeno da se zahtjevu ne može udovoljiti. Argumentacija je bila gotovo identična pa je rečeno kako je u proteklim godinama prevelik broj vojnika angažiran u carskoj vojsci zbog čega je Kraljevstvo posve iscrpljeno, a podsjećaju i na to da „neprijatelj kršćanstva“ nikada ne miruje.⁸²⁰ O eventualnoj dozvoli Sabora određenom broju vojnika za prelazak Drave (na vlastiti trošak) u formi kao što je to bilo 1620. i 1621. nema traga i vjerojatno do toga nije niti došlo.

Već idućeg je mjeseca na novom zasjedanju Sabor naložio Zagrebačkoj, Varaždinskoj i Križevačkoj županiji da do 25. srpnja („*vsque ad festum Beati Jacobi Apostoli*“) od svake porte prikupe po 3 forinte, dok su jednoselci, armalisti i predijalci dužni po pola forinte. Taj je novac trebalo dati banu za podmirenje troškova 500 konjanika koji bi potom bili priključeni vojsci

⁸¹⁶ Glavni zapovjednik Hrvatske krajine Vuk Frankapan tijekom ljeta komunicira sa staležima Kranjske i Koruške u vezi opskrbe i nauružanja (primjerice HR-HDA-1450 1. Croatica 1645, D-1949, fol. 24-33.), a u kolovozu piše kralju, između ostaloga o kretanjima vojske bosanskog paše i potrebi za pojačanjem u vidu banske i slavonske krajiške vojske. HR-HDA-1450 1. Croatica 1645, D-1949, fol. 37, br. 2.

⁸¹⁷ HR-HDA-1450 1. Croatica 1645, D-1949, fol. 44.

⁸¹⁸ HR-HDA-1450 1. Croatica 1645, D-1949, fol. 45.

⁸¹⁹ ZHS, 123.

⁸²⁰ U pripravnost su stavljeni i posade Banske krajine zbog nemira na pograničju. ZHS, 123-124.

ugarskog palatina.⁸²¹ To je bila i posljednja odluka Hrvatskog sabora koja se ticala vojnog angažmana u Tridesetogodišnjem ratu. Kraljevstvo je u konačnici barem djelomično ispunilo svoju financijsku obvezu što je kasnije poslužilo kao argument za očuvanje vlastitih interesa i prava kada je bila riječ o unutarnjim političkim previranjima uzrokovanim vlaškim pitanjem.⁸²² Prikupljeno je ukupno 5800 forinti, ali čini se izvan predviđenoga srpanjskog roka. Naime, ban Ivan III. Drašković je koncem veljače 1646. izvijestio kralja o prikupljenom novcu uz prijedlog da se njime namire tromjesečni troškovi banskog banderija ili cjelogodišnja banska plaća budući da je s Rákóczijem sklopljen mir.⁸²³

Zanimljivo, dok se 1645. čitavo Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo pripremalo za moguće sukobe s Osmanlijama, u Slavonskoj je krajini zabilježeno novo vrbovanje vojnika, ali ne u službu cara, Štajerske ili neke druge austrijske Nasljedne Zemlje, već za potrebe bavarske vojske! Iz korespondencije štajerskih staleža i nekog povjerenika, doznaje se kako je bavarski izborni knez Maximilian dobio carevo odobrenje da na Slavonskoj krajini vrbuje nekoliko kompanija konjanika (*„Wir sein von Löbl[iche]. Hoffkriege Rath Erindert worden, wie d[a]ß mit khay[aiserlich]. Consens Ihr Churfürstl[iche] durch[laut] in Bayern, an der Wündische Gränizen etliche Compagnia Reüteter zuwerben verwilligt worden.“*) Iz teksta nije moguće dokučiti o kojem se broju vojnika radilo, no u trenutku nastanka ovog dokumenta (29. travnja 1645.), već su dvije kompanije bile oformljene.⁸²⁴ Nije to bio prvi put da su hrvatski vojnici vrbovani za bavarsku vojsku. Na primjer, 1620. se na vojnom popisu snaga Katoličke lige koju je predvodila Bavarska našlo 200 hrvatskih pješaka.⁸²⁵ O hrvatskim vojnicima u službi Katoličke lige ili Bavarske općenito nema mnogo podataka. To pitanje tek čeka sustavno istraživanje.

Koliko je ratna sreća nevjerna družica pokazala je krajem 1645. godine. Nedvojbeno su Švedska i Francuska te godine postigle iznimne uspjehe koji su se kasnije odrazili na mirovne pregovore, ali nisu uspjeli austrijskoj dinastiji zadati konačan udarac. General Torstensson ne samo da nije uspio opsjesti Beč, nego je u neuspješnoj opsadi Brna koja je trebala osigurati zaleđe izgubio većinu svojih snaga.⁸²⁶ Međutim, švedske su snage i dalje bile prisutne na habsburškom teritoriju. O tom periodu se više detalja može doznati iz pera suvremenika Jurja Rattkaya koji je svjedočio tim događajima: *„...nove odasvud pridošle legije Šveđana (...) dovodile su u opasnost Moravsku i Austriju. Nekažnjeno su opustošile cijelo područje, zauzele Krems, Korneuburg*

⁸²¹ ZHS, 128-129.

⁸²² Rattkay 2016, 275.

⁸²³ Horvat 1924, 411.

⁸²⁴ HDA 913. 2. Croatica, kut. 8, fasc. 18, fol. 1043-1044.

⁸²⁵ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 48, 1620-13-2.

⁸²⁶ Wilson 2010, 697-698.

i pače zauzele zidine i mostove udaljene na pola miljokaza od Beča, sve to uz toliki metež, da je Ferdinand pomišljao o bijegu u Graz, a građani su zdvojali u prevrtljivoj i neizvjesnoj nadi, zaprepašteni od brzog nadiranja neprijatelja.“⁸²⁷

Kukuljević Sakcinski tvrdi da je ban Drašković 1646. poveo „znatnu vojsku u Ugarsku gdje se tada bavio car.“⁸²⁸ Ostaje, doduše, pitanje koliko je autor pouzdan jer se poziva na Rattkaya koji nigdje izrijeком ne tvrdi da je Drašković te godine poveo vojsku u Ugarsku. Pomnom analizom teksta na kojeg se Kukuljević Sakcinski navodi kao izvor se može razaznati u čemu leži potencijalni izvor nedoumica. Prvo, zagrebački kanonik nije precizno datirao događaje o kojima piše pa je iz samog teksta nemoguće odrediti što se od opisanog dogodilo 1645., a što 1646. godine. Drugo, Rattkay navodi da su [1645. op. a. F.H.] „*svi pritekli u pomoć novcem*“ referirajući se na one županije koje – kako je ranije spomenuti zaključak Sabora propisao – nisu mogle dati vojnike, ali su prikupile novac za „*najam 500 vojnika i već je izbrojeni novac bio predan u ruke bana Draškovića*“. Ističe, međutim, kako je grof Zrinski uz to prikupio i jednu postrojbu svojih vojnika koje je poveo u pomoć caru. I treće, opisuje borbe Zrinskog sa Šveđanima i Ugrima [Rákóczičijevim trupama]⁸²⁹ koje se nisu mogle voditi 1646. jer je koncem 1645. erdeljski knez potpisao sa carem mirovni ugovor. Iz ovih se riječi, dakle, može zaključiti kako je Drašković imao novac za vojnike kod sebe, ali ne i da je s njima oformio postrojbu kao što je to učinio Zrinski. Stoga u ovom trenutku nije moguće tvrditi je li Drašković 1646. ratovao u Ugarskoj, ali isto tako, tu mogućnost ne treba kategorički odbaciti. U svakom slučaju, daljnja bi istraživanja mogla otkriti je li se tadašnji hrvatsko-slavonski ban pridružio carskim snagama.

7.3. Uloga braće Nikole i Petra Zrinskog u carskoj vojsci

Braća Nikola VII. (1620.-1664.) i Petar IV. (1621.-1671.) su na razne načine obilježili i utjecali na sudjelovanje hrvatskih vojnika u posljednjih nekoliko godina Tridesetogodišnjeg rata. Braća su ujedno bili najprominentniji zapovjednici tog perioda i ponajveći dio *Hrvata* je u tom razdoblju bio pod njihovim zapovjedništvom.⁸³⁰ No, manje je poznata njihova uloga u kontekstu carske vojske. Ne treba smetnuti s uma da njihov otac Juraj Zrinski prema činu, odnosno položaju u vojnoj hijerarhiji te utjecaju kojeg je imao na angažman hrvatskih (lakah)

⁸²⁷ Rattkay 2016, 265.

⁸²⁸ Kukuljević Sakcinski 1875, 43.

⁸²⁹ Rattkay 2016, 280-281.

⁸³⁰ Detaljnije o angažmanu braće Zrinski vidi u: Rattkay 2016, 281-285; Kukuljević Sakcinski 1875, 43-44; Bauer 1989, 130-134.

konjanika pripada samom vrhu najznačajnijih zapovjednika *Hrvata* u Tridesetogodišnjem ratu. Vojna baština braće je, dakle, bila obećavajuća,⁸³¹ a pokazalo se kako su obojica vrlo uspješno kročili stazom koju je utabao njihov otac.

Alphons von Wrede je jedini uočio kako ratni put Nikole Zrinskog započinje najkasnije 1642.,⁸³² a ne 1646. godine.⁸³³ Isti autor dodaje kako je Nikola u rujnu 1642. sakupio 500 konjanika na vlastiti trošak⁸³⁴ što je vrlo indikativan podatak. Ne samo da govori o tome kako budući hrvatski ban može vlastitim financijskim sredstvima okupiti 500 konjanika, nego ukazuje na to da je Nikola baš poput svoga oca 15-ak godina ranije podigao svoju privatnu postrojbu. Ovo, pomalo i dobrovoljno, priključenje carskoj vojsci je 22-godišnjem velikašu bila sjajna prilika da svojoj vojnoj karijeri dade značajan zamah, a isto tako je od velike koristi bio i caru Ferdinandu III. Nikola Zrinski je naime 29. siječnja 1643. imenovan zapovjednikom svih pukovnija hrvatskih konjanika carske vojske („*Commando vber alle vnter vnserer Armaden dienende Croatische Regimenter*“).⁸³⁵ Ovdje se mogu primijetiti i stanovite razlike između imenovanja N. Zrinskog i G. Isolana. Zrinski nije kao Isolano postavljen za zapovjednika i sveukupne lake konjice jer je zapovjednik ugarske konjice od 1639. bio S. Pálffy. Čak niti nakon Pálffyjeve smrti funkcija nije objedinjena nego je zapovjedništvo nad ugarskom konjicom dobio grof Adam Batthyány (1609.-1659.).⁸³⁶ Također, Isolano je titulu zaslužio kao prekaljeni vojnik i zapovjednik nakon više od desetljeća služenja u Tridesetogodišnjem ratu, dok je Zrinskom ona dodijeljena na samom početku njegovog ratnog puta. Premda na ovoj razini istraženosti nije moguće utvrditi razlog(e) imenovanja Zrinskog, ne treba smetnut s uma stoljetnu ratničku tradiciju Zrinskih u habsburškoj službi. Nikolin otac Juraj je vjerno služio habsburški carskim interesima u Tridesetogodišnjem ratu za što je nagrađen titulom zapovjednika lake konjice što se čini kao vrlo jasna ostavština na temelju koje Nikola ima pravo zahtijevati isti čin. Nadalje, u kontekstu međuovisnosti vladara i pripadnika staleža, car Ferdinand III. je imenovanjem mogao motivirati (udobrovoljiti) jednog vjernog velikaša kakav je bio Nikola Zrinski da se u trenucima opadanja carske vojne snage sa svojim odredima pridruži carskoj vojsci.

⁸³¹ Bauer 1989, 130.

⁸³² Wrede 1901, 776.

⁸³³ Kukuljević Sakcinski 1875, 43; Bauer 1989, 130.

⁸³⁴ Wrede 1901, 776.

⁸³⁵ AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best, 1187-1410 kt. 9, 1640-1331.

⁸³⁶ Schmidt-Brentano 2022, 49.

Iste je 1643. Petar Zrinski podigao 8 konjaničkih satnija s kojima je služio do iduće godine.⁸³⁷ Tada je pak ponovno Nikola podigao 500 konjanika kojima je iste godine pridružio još njih 300. Izmjenjivanje Nikole i Petra u Tridesetogodišnjem ratu je bilo plod interne strategije kako bi jedan od njih uvijek mogao čuvati posjede od osmanskih provala.⁸³⁸ U tom smislu je za potrebe carske vojske očito angažiran jedan dio trupa koji se s vremenom popunjavao, dok je ostatak ukupne vojne sile braće Zrinski bio zadužen za obranu posjeda.

Moguće da je Nikola Zrinski 1645. Tridesetogodišnji rat nakratko zamijenio Kandijskim. Naime, potpukovnik Nikoline pukovnije Paul Paraminsky je 1644. sproveo regrutiranje, a 1645. je postavljen za zapovjednika pukovnije.⁸³⁹ Razlog njegova preuzimanja zapovjedništva bi se mogao skrivati u odluci Nikole Zrinskog da se privremeno stane na mletačku stranu. Schmidt-Brentano piše kako je Zrinski 1645 namjeravao okupiti golemu silu od 7000 vojnika za potrebe Mletačke Republike,⁸⁴⁰ a *Theatrum Europaeum* donosi jedan kratak zapis prema kojemu je grof Zrinski 1646. napao Osmanlije negdje u Dalmaciji.⁸⁴¹

Po povratku u carsku vojsku, Nikola Zrinski je potvrdio svoj visoki status time što je 1646. unaprijeđen u čin *General Feld-Wachtmeistera*.⁸⁴² Jedini je poznati zapovjednik *Hrvata* koji je nosio taj čin. Posljednje dvije godine rata pružaju detaljniji uvid u sastav pukovnija Zrinski, posebice mlađeg brata Petra. On je 1647. imenovan žumberačko-slunjskim natkapetanom⁸⁴³ s tromjesečnom obvezom služenja kralju zajedno sa 600 vojnika. Nadalje, J. Rattkay imenom i prezimenom navodi neke suborce P. Zrinskog među kojima su Juraj Frankapan Tržački, brat Gašpara koji je služio u Keglevićevoj pukovniji i drugi sin glavnog zapovjednika Hrvatske krajine Vuka Frankapana; Toma Esterházy; Kristofor Lamberger i Juraj Rattkay.⁸⁴⁴ Wrede donosi jedan zanimljiv podatak o tome kako je za svoju kampanju 1647. P. Zrinski podigao šest satnija kirasira.⁸⁴⁵ To je jedina poznata postrojba kirasira pod vodstvom nekog zapovjednika s hrvatskim predznakom pored one Žigmunda Rattkaya iz 1635. godine.⁸⁴⁶

Drugim riječima Petar Zrinski je za svoj ratni pohod okupio žumberčane kao i istaknute pripadnike Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva te se s njima pridružio carskoj vojsci. Na taj je

⁸³⁷ Wrede 1901, 778.

⁸³⁸ Rattkay 2016, 282.

⁸³⁹ Wrede 1901, 776.

⁸⁴⁰ Schmidt-Brentano 2022, 554.

⁸⁴¹ Lotichius 1651, 1107.

⁸⁴² Schmidt-Brentano 2022, 554.

⁸⁴³ Lopašić 1889, 467.

⁸⁴⁴ Rattkay 2016, 284.

⁸⁴⁵ Wrede 1901, 476.

⁸⁴⁶ Wrede 1901, 445.

način pokazao koji su vojni potencijali obitelji Zrinski budući da su braća sveukupno postupala gotovo jednako kao i njihov otac Juraj. Nikola je poput oca bio zapovjednik hrvatskih pukovnija, a onu vlastitu je formirao na temelju privatne postrojbe. Petar je pak poput oca među svoje trupe uključio krajišnike, a jednako tako i eminentne članove Kraljevstva. Na taj su način sva tri člana obitelji Zrinski demonstrirali i potvrdili svoj poseban istaknuti položaj među zapovjednicima *Hrvata*, a sukladno tome i unutar carske vojske.

8. ZAKLJUČAK

Hrvatski su vojnici tijekom Tridesetogodišnjeg rata predstavljali vrlo snažan oslonac habsburškoj vlasti. Tri su desetljeća veoma aktivno služili austrijskoj kući u ratu koji je prema mnogim pokazateljima bio prekretnica europske ranonovovjekovne povijesti. Glavnina tog oružanog sukoba se odvila na prostoru Svetog Rimskog Carstva, ali je na posredan ili neposredan način zahvatio mnoge druge dijelove Starog kontinenta. Tako su Tridesetogodišnjim ratom zahvaćene i hrvatske zemlje premda one nisu svjedočile značajnijim sukobima koji se mogu izravno povezati s ratnim zbivanjima. Uloga Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva je podrazumijevala zaštitu vlastitih granica, ali i participaciju u obrani habsburških Nasljednih Zemlja te popunjavanje carskih snaga vojnicima. Sve ove dužnosti vršile su različite vojske i skupine vojnika iz hrvatskih zemalja. Njihov sastav i organizacija, zatim način na koji su mobilizirane te u konačnici i sam angažman u ratu se razlikovao ovisno o tome kojoj su vrsti vojske pojedini vojnici pripadali. Stoga, nisu ni sve vojske i skupine hrvatskih vojnika uvijek istovremeno i kontinuirano sudjelovale u ratnim zbivanjima nego su se priključile u onom trenutku kada se to od njih zahtijevalo. Jedni su imali istaknutiju, a drugi manje zapaženu ulogu. Također, karakteristike habsburških carskih snaga su se tijekom godina i desetljeća rata mijenjale što se moralo odraziti i na hrvatske vojnike, odnosno vojske u kojima su služili te je u konačnici i taj faktor utjecao na angažman hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu.

U prvim godinama rata Habsburška je Monarhija bila prisiljena na obranu vlastitih teritorija i u tim se dramatičnim trenucima Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo pokazalo kao jedan od podupirača središnje vlasti. U trenucima političke krize i nedovoljno uređenih oružanih snaga, podrška carskoj i kraljevskoj dinastiji je imala značajnu težinu. Domaći staleži i redovi su iskazali bezrezervnu odanost vladarskoj kući i spremnost da vojnom intervencijom zaštite istočne i jugoistočne granice Monarhije, odnosno prostor Kraljevstva kao i susjedne unutrašnjoaustrijske provincije. Pritom je do izražaja došla uzajamna ovisnost staleža Unutrašnje Austrije te Hrvatske i Slavonije, pošto je istovremeno jednima i drugima zaprijetio zajednički neprijatelj. Suradnja je intenzivirana, a došlo je i do jačanja kohezije na vojno-političkom planu s ciljem formiranja učinkovite zajedničke obrane. Najveći dio hrvatskih vojnika je tada pridružen snagama zemalja Unutrašnje Austrije i raspoređen na prostoru koji se protezao od istočne Štajerske do Drave u okolici Varaždina. U skladu s time, Hrvatski je sabor više puta proglasio insurekciju kojom su na oružje podignuti pripadnici staleža te

njihovi podanici. Primarna zadaća insurekcijske vojske je bila zaštita vlastitih granica pa je tako njihova služba tijekom Tridesetogodišnjeg rata trajala onoliko dugo koliko je Kraljevstvu prijetila opasnost. Zbog izvanredne situacije, Sabor je 1620. i 1621. dopustio dijelu insurekcijske vojske prelazak granice i priključenje ostatku snaga susjednih zemalja Unutrašnje Austrije. Insurekcijom je u prvim godinama Tridesetogodišnjeg rata zapovijedao ban Nikola Frankapan Tržački pri čemu ga je pratio njegov banski banderij. Također, ban je sa svojim banderijem vršio i manje vojne operacije unutar teritorija Kraljevstva kao što je to bio slučaj kod Petrinje 1620. i Grebengrada 1621. godine.

Najveći dio hrvatskih vojnika su početkom rata činili krajišnici obaju generalata pod ravnanjem svojih zapovjednika. Mobilizacija krajiških vojnika u tom razdoblju, kao i u godinama koje su uslijedile, je mnogo otkrila o novoj ulozi koju su krajiški vojnici počeli vršiti unutar habsburškog vojnog stroja, a koja će do izražaja doći sredinom 18. stoljeća. Njihova zadaća već od prve polovice 17. stoljeća nije više bila samo obrana od Osmanlija pa je u tom smislu Tridesetogodišnji rat označio početak masovnog angažmana krajiških snaga izvan hrvatskih zemalja. U početnim godinama rata su krajišnici ponajviše korišteni za potrebe obrane Štajerske tako što je ona sama podizala vojnike u Slavonskoj krajini, dok su Kranjska i Koroška šaljući joj pomoć, isto činile na prostoru Hrvatske krajine. Iz toga proizlazi da zadaća krajiških kontingenata nije samo zaštita pogranične zone na hrvatskom području, nego su oni u velikoj mjeri, zapravo, bili vojnici na dispoziciji unutrašnjoaustrijskih staleža koji ih mogu koristiti ovisno o tome gdje i kada zaprijeti opasnost. Koliko su se unutrašnjoaustrijske zemlje pouzdale u krajiške snage svjedoči i činjenica da su se tamošnji staleži jasno zalagali da se zapovjedništvo nad sveukupnim snagama dodijeli zapovjedniku Slavonske krajine grofu S. Trauttmansdorffu, što je car i potvrdio. Krajiške su postrojbe u početnoj fazi rata djelovale slično kao insurekcijska vojska budući da su bile podizane i detaširane tek u slučaju opasnosti, a nakon toga bi se vojnici vratili svojim kućama. Također, veći dio su činili pješaci, dok su konjanici bili u manjini. Ključna je razlika, međutim, što su krajišnici kontinuirano služili na području Unutrašnje Austrije, a ponekad je njihov angažman trajao i po nekoliko mjeseci.

Osim staleške kraljevske vojske i krajišnika, u obrani Monarhije su tijekom početnih godina rata sudjelovale postrojbe hrvatskih velikaša, kao i manji broj plaćenika koji su pridruženi carskoj vojsci. Među velikašima su najistaknutiji bili Zrinski. Posebnost velikaških postrojbi se nalazila u tome što su oni raspolagali privatnim postrojbama koje su služile na njihovim vlastelinstvima ili krajiškim područjima kojima su zapovijedali. Iako su velikaši pripadali staležima i redovima te iako su inkorporirani u vojnokrajiški sustav, njihove su jedinice

najvećim dijelom bile neovisne o staleškim i krajiškim postrojbama. U velikaškoj službi mogli su se mahom pronaći iskusni veterani i plemići te podanici koji su za svoju službu primali novac ili uživali povlastice. Ne čudi stoga da se radilo o pretežno konjaničkim formacijama koje su brojale do 500 vojnika. Juraj Zrinski je tako najkasnije 1620. okupio svoju privatnu jedinicu od 500 konjanika i s njom se zaputio prema Ugarskoj gdje se pridružio drugim lojalnim velikašima i zapovjednicima habsburških snaga. Malobrojne plaćeničke jedinice su u početnoj fazi rata unajmljivane tek na kratak period i nisu uspjele ostaviti posebno značajan trag.

Mobilizacija tolikog broja vojnika iz hrvatskih zemalja bila je moguća samo zato što s jedne strane Osmanlije, što zbog mira, što zbog trenutne nemoći, nisu mogle pokrenuti veću ofenzivu prema habsburškim zemljama. S druge strane, hrvatski prostori nisu bili u fokusu erdeljskog kneza Bethlena, stoga su hrvatski vojnici u tim trenutcima bili potrebni na ugroženijim teritorijima nego li unutar vlastitih granica. U konačnici angažman hrvatskih vojnika je u početnim godinama rata više ovisio o unutrašnjoaustrijskim staležima i dogovorima koje je s njima postiglo domaće plemstvo, nego li o caru i carskoj vojsci. Rezultat je to razvoja ratnih zbivanja, ali i nedovoljno uređene strukture te nedostatka homogenosti carske vojske.

Do velikih je promjena došlo 1625. kada je vrhovno zapovjedništvo nad carskom vojskom preuzeo Albrecht von Wallenstein. Njegovo postavljanje je sa sobom donijelo okupljanje novih vojnih snaga, ali i određene reforme. Carska je vojska bivala sve više centralizirana, a njene snage u organizacijskom smislu standardizirane. Pukovnije su postale osnovnom taktičkom jedinicom i takva je podjela vrijedila za sve formacije unutar carske vojske. Taj čin ne samo da je imao učinak na ustroj i organizaciju hrvatskih vojnih jedinica, nego je imao golemi utjecaj na angažman hrvatskih vojnika sve do okončanja ratnog sukoba. Isto tako, od tog trenutka hrvatski se vojnici, odnosno plaćenici, dominantno javljaju kao laki konjanici ili hrvatski arkebuziri pod zapovjedništvom raznih pukovnika. Tada, zapravo, započinje razdoblje u kojem laki konjanici *Hrvati* postepeno grade svoju reputaciju i ostvaruju ratnu slavu. Wallenstein je, naime, bio veoma dobro upoznat s ratnom vještinom hrvatskih vojnika, napose konjanika za kojima je potrebu uvidio još 1623. kada je shvatio koliko mu štete čini neprijateljska laka konjica. Potreba je tako nalagala veći broj lakih konjaničkih postrojbi koje mogu ometati neprijatelja na njegovoj kampanji, izviđati teren, napadati neprijateljsku logistiku, čarkati i vršiti druge slične vojne operacije. Stoga se pukovnije hrvatskih arkebuzira sve češće i u većem broju javljaju u carskoj vojsci te postaju njenim integralnim dijelom. Razni

pukovnici lokalnog i stranog porijekla vrbuju plaćenike u hrvatskim zemljama formirajući uglavnom pukovnije snage 500-1000 konjanika. Razlika takvih jedinica u odnosu na krajiške, kraljevske, velikaške i plaćeničke do 1625. je u tome što su one načelno trajnog karaktera premda se radi o plaćenicima koji unaprijed dogovaraju duljinu i tip suradnje.

Prvi među njima koji je 1625. prema novim standardima formirao pukovnicu bio je Goan Isolano, ujedno i najslavniji zapovjednik *Hrvata* u Tridesetogodišnjem ratu. Međutim, u tom je razdoblju ipak najvažniji i najviše pozicionirani zapovjednik *Hrvata* bio ban Juraj Zrinski. Za razliku od Nikole Frankapana Tržačkog čiji je ratni put u Tridesetogodišnjem ratu ponajviše vezan uz insurekcijsku vojsku i banski banderij, Zrinski je zamrznuvši bansku čast, okupio svoju privatnu vojsku i otisnuo se prema bojišnicama Srednje Europe. Svojim je ratnim pohodima postavio temelje hrvatskoj lakoj konjici u Tridesetogodišnjem ratu s obzirom na to da je najmanje tri navrata je zapovijedao postrojbama od 500 konjanika što je više od bilo kojeg drugog zapovjednika hrvatskih vojnika. Kao priznanje, 1626. mu je dodijeljena funkcija zapovjednika lake konjice carske vojske. Ponovno se među njegovim vojnicima moglo pronaći istaknute članove Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva te njegove familijare i slobodnjake koji su ujedno činili njegovu privatnu vojsku. Neki od njih su sa Zrinskim sudjelovali u ranijim pohodima, poput, primjerice Franje Orehovečkog. On je, zajedno s braćom bio jedan od časnika banskog banderija, zatim i pukovnije s kojom je Zrinski prethodno sudjelovao u Tridesetogodišnjem ratu da bi 1626. postao pukovnikom i zapovjednikom nad 500 hrvatskih arkebuzira.

Broj *Hrvata* se u narednim godinama povećavao, a Isolano se prometu u prvo ime među zapovjednicima hrvatskih arkebužirskih pukovnicija. *Hrovati* su do kraja 1620-ih stekli vrlo zapaženu reputaciju na što ukazuje činjenica da su neki carski generali, među kojima je bio i Wallenstein, svoju tjelesnu stražu formirali (i) od hrvatskih arkebuzira. Neki pukovnici, naime, nisu mogli ispuniti ugovorne odredbe pa su njihove pukovnije raspuštene ili ukinute, a vojnici su prebačeni u tjelesne straže ili u druge pukovnije.

Ponovnim postavljanjem Wallensteina na čelo carskih snaga koncem 1631., započelo je formiranje nove carske vojske. *Generalissimus* se prilikom stvaranja vojne sile oslonio na „stara poznanstva“, odnosno časnike i zapovjednike koji su ranije s njim i pod njim služili. Jedan od takvih je bio G. Isolano koji je na račun iskustva, vojnih zasluga, ali i povjerenja kojeg je Wallenstein imao u njega, 1632. unaprijeđen u čin generala pri čemu mu je dodijeljeno zapovjedništvo nad *Hrvatima* i sveukupnom lakom konjicom carske vojske. To je ujedno najbolji pokazatelj i potvrda da najistaknutiji carski general nije mogao zamisliti carsku vojsku

bez *Hrvata* te da je njima namijenio vrlo bitnu ulogu. Borili su se u svim važnim bitkama 1630-ih pri čemu su se u nekima posebno istaknuli. Broj hrvatskih pukovnija se rapidno povećavao, no čini se kako je u tim postrojbama bivalo sve manje vojnika porijeklom ili službom iz Hrvatske i Slavonije. Učestale regrutacije, glad i neprestane osmanske provale su morale ostaviti demografske posljedice na što je u više navrata oštro upozoravao Hrvatski sabor ulažući brojne prigovore i zabrane regrutiranja. Tog su problema bili svjesni u vodećim carskim vojnim krugovima, no potreba za vojnicima je bila veća no ikad prije. Tridesetogodišnji rat je imao visoku cijenu koju je Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo plaćalo u ljudstvu, a isto tako je polučio i neke sudbonosne političke učinke. Car i kralj Ferdinand II. je 1630. ozakonio Vlaške statute kako bi, između ostaloga, osigurao dodatne vojnike u slučaju kakve osmanske provale. Nije želio dozvoliti da u trenutcima invazije goleme švedske vojske mora štedjeti vojnike na jugoistočnim granicama Monarhije, a istovremeno je te iste granice u određenoj mjeri zaštitio. Regrutacije su u hrvatskim zemljama nastavljene, no ostaje otvoreno pitanje u kojoj su mjeri zbog rečenih okolnosti bile uspješne.

Otprilike 15 godina nakon što je Trauttmansdorff poveo snage Hrvatske i Slavonske krajine u obranu Štajerske, 3000 krajiških konjanika je pod vodstvom novog glavnog zapovjednika Slavonske krajine grofa G. Schwarzenberga pridruženo carskoj vojsci i otpremljeno prema sjeveru Svetog Rimskog Carstva. To je bio prvi i najmasovniji angažman krajišnika izvan granica Habsburške Monarhije. Krajiški su vojnici tada bili ustrojani sukladno novim organizacijskim standardima podjele vojnih jedinica na pukovnije. Bitna je razlika tada bila i u tome što su Schwarzenbergove trupe činili isključivo konjanici arkebuziri, a među njima su služili i pripadnici domaćeg plemstva. Uloga krajišnika se od druge polovice 1620-ih promijenila, a ratni ih je put vodio puno dalje od austrijskih zemalja. Pomicanjem ratne zone prema zemljama Svetog Rimskog Carstva, krajišnici su više služili kao carski plaćenici nego kao dio provincijske vojske. U tom je trenutku definitivno postalo jasno kako se zadaća krajišnika promijenila, te im ona ne nalaže isključivo obranu jugoistočnih granica Habsburške Monarhije nego i službu gdje god se za to ukaže potreba.

Početak posljednjeg desetljeća Tridesetogodišnjeg rata je došlo do smanjenja broja *Hrvata* i pukovnija u carskoj vojsci. Isolano je preminuo no njegova je pukovnija opstala, iako u krnjem sastavu. Istovremeno, hrvatski se vojnici mogu pronaći u službi drugih vladara, čak i Francuske koja je započela otvoreni rat protiv cara. U hrvatskim je zemljama Tridesetogodišnji rat ponovno postao aktualnim pitanjem, no ne na onoj razini kao što je to bilo 1620-ih. Bez sumnje je vojna kampanja erdeljskog kneza G. Rákócziya evocirala nedavna iskustva s

Bethlenom što je bio signal za alarm, no izostanak uspjeha na bojnopolju je transilvanijskog princa udaljio od granica Hrvatske i Slovenije. Međutim, paralelno s time, odvijale su se osmanske pripreme za Kandijski rat što je čak nagnalo glavne zapovjednike Hrvatske i Slavonske krajine da kod cara apeliraju za poštedu hrvatskih zemalja od novih detaširanja krajišnika. Sudeći prema beskompromisnoj lojalnosti i velikom angažmanu krajiških postrojbi tijekom rata, može se zaključiti da 1644.-1646. okolnosti zaista nisu dozvoljavale krajiškim zapovjednicima da svoje trupe pošalju u pomoć vladaru.

Najdublji trag u posljednjim godinama rata su ostavili sinovi Jurja Zrinskog – Nikola i Petar. Braća su prvi pripadnici obitelji koji su nakon oca sudjelovali u Tridesetogodišnjem ratu i pritom su to činili naizmjenice kako bi jedan uvijek mogao čuvati posjede od Osmanlija. Njihov je ratni put sjajan pokazatelj kontinuiteta dvaju naraštaja u istom ratnom sukobu. Nikola je imenovan zapovjednikom *Hrvata* i dodijeljen mu je čin generala, a Petrovu postrojbu su činili istaknuti pripadnici domaćih staleža i žumberački krajišnici. Sva trojica pripadnika obitelji su uživali poseban ugled i status u carskoj vojsci, a isto tako su se uz Isolana prometnuli u najistaknutije zapovjednike *Hrvata* u Tridesetogodišnjem ratu.

Problematika sudjelovanja hrvatskih vojnika u Tridesetogodišnjem ratu je veoma opsežna i slojevita pa su mnoga pitanja i dalje ostala otvorena. Kao što je povijest Tridesetogodišnjeg rata nemoguće obuhvatiti jednim istraživanjem, tako ono nije dovoljno da bi se tematizirali svi aspekti sudjelovanja hrvatskih vojnika u tom ratnom sukobu. Buduća istraživanja stoga kriju znatan potencijal kojeg bi mogla potaknuti studija o Tridesetogodišnjem ratu na hrvatskom jeziku ili barem prijevod jednog od brojnih djela. Teme koji zaslužuju više pažnje tiču se ratnih pohoda hrvatskih postrojbi i njihovih zapovjednika ili čak čitave ratne „karijere“ kao što je to bila Isolanova. Detaljnijom analizom ratnog puta, djelovanja na terenu ili čak svakodnevnog života jedne ili više postrojbi, slika *Hrvata* bi zasigurno bila puno jasnija budući da se ključne scene ratnog teatra najčešće zbivaju na bojišnici ili oko nje. Ne treba zaboraviti niti na teme koje se tiču hrvatskih prostora u prvoj polovici 17. stoljeća, a koreliraju s Tridesetogodišnjim ratom. Naime, pomnije proučavanje bi nedvojbeno pružalo bolji uvid u to kako su ratna zbivanja utjecala na hrvatske zemlje te jesu li na i koji način lokalne prilike utjecale na hrvatske vojnike koji su kruh zarađivali na europskim bojišnicama. Ovo su, doduše, samo neke od tema koje se mogu istraživati, a optimizam podupiru mnogobrojni arhivski dokumenti koji tek čekaju sustavnije istraživanje.

9. PRILOZI

Napomene oko transkripcije

Transkribirani izvori pisani su njemačkom goticom, a priložena transkripcija je težila što autentičnije prenijeti izvorni tekst. Međutim, radi boljeg razumijevanja teksta, učinjene su minimalne intervencije. One se odnose na riječi koje počinju slovima „z“, „i“ i „j“. Tako su riječi *Zu*, *Zue* i *Zur* te *Zuverstehen*, *Zuuerbleiben* i sl. u transkripciji napisane malim početnim slovom budući da se ne radi o imenicama i osobnim imenima. U izvornim tekstovima često ne postoji razlika između velikog početnog slova „I“ i „J“ pa su ona korištena za riječi koje započinju s oba slova. Radi boljeg razumijevanja i izbjegavanja konfuzije, transkripcija se prvenstveno vodila smislom riječi tako da se jasno može razlučiti kada se koristi slovo „I“, a kada „J“ (npr. riječi *Ich*, *Ihre*, *Ire*, *Jahr*, *Jetzt* i sl.). Ovisno o vrsti riječi, pisane su malim ili velikim početnim slovom. Sve ostale riječi su ostavljene u izvornom obliku, neovisno o kakvoj se vrsti riječi radi kako bi se očuvala originalnost izvora u što većoj mjeri. Kratice su ostavljene u izvornom obliku dok se u slučaju kontrakcija u uglatim zagrada nalaze slova koja nedostaju.

Prilog 1.

Prisega kapetana satnije hrvatskih arkebuzira Franza Horvátha, potpisana u Beču 14. prosinca 1623.

AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 49, 1623-12-1.

Ich Horwat Ferenz [et cetera] Bekenne Hiemit

Offentlich, Nachdem der Alledurchleüchtigste

Großmächtigste Fürst vnd Herr, Herr Ferdinandt der

Ander erwählter Römischer Kayßer, auch zue Hungarn,

vnd Bohaimb Konig, Erzherzog zue Österreich [et cetera] Vnßer

allergnadigster Herr, Mich zue dero *Capitain* fürge –

nommen, vnd vnder heütigem dato bestellt Ein *Compag* –

nia Croatische *Archibusier* Reütter zue Ainhundert
Pferdten starck, alßbald zuerichten, vnd in daß Veldt
zubringen, Allergnedigst ahnbefahlen.

Alß verstrüch vnnd Zuesage Ich bey meinen Ehren trauen
vnd glauben, in Craft dißes *reuers* solcher Be -
stallung in allen vnnd jeden Puncten, wie die -
selbe darinen begriffen, beestes meines verstandes
vnnd vermöglicheit, gehorsamblichen, trewlich vnd bestes
Vleißes nach zugeleben, vnnd alles daß jenige
zuethuen, waß einem gehorsamen vnd getrewen
Capitain wohl ansteht aignet vnd obligt.

Vnnd obwohl dem Kriegsbrauch nach, waß auser
Veldtobristen, Obristen Leütmandt, vnd Veldt -
hauptleüthen, von anderen Persohnen gefangen
werden. Vnd in jeder dieselben niderwürfft
oder bekhombt, schäzen darmit Handten
möge. Weiln aber dißem Haimbischer
Krieg, vnnd ohne daß die Rebellen Irer Kay. Matt.
mit guet vnd bluet haimbgefallen, auch vermög
Rechtes, wann es zuem öffentlichen brauch khäme
ganz billich zustrafen sein, vnnd höchstgedachte Ire
Kay. Matt. gnedigst vnd ernstlich befehlen, daß
die so lebendig gefangen werden, alßbalddt denen,

so Ir Kay. Matt. mier zuem Haupt fürstellen,
vnd das *Commando* zueführen aufftragen werden,
vberliffen vnd auser dessen, mit dergleichen
gefangenen nichts fürnemben solle.

Als Zusesag vnd *obligier* Ich mich, bey meinen Eheren
trauen vnnd glauben diesem allem gehorsamblich
nachzukommen. Dessen zue Vrkhundt hab
ich diesen *reuers* mit meinem Petschatt ver -
fertigt vnd mit aigener Handt vndterscriben.

Beschehen zue Wien den Vierzehendten December

Im Einthausendt Sechs hundert drey vnd

Zwanzigsten Jahr.

locus sigilli

Horvatt Ferenz

Gn. D.

Prilog 2.

Bestellung Goanu Lodovicu Isolanu za podizanje 2000 hrvatskih arkebuzira 12. veljače 1632.

AT-OeStA/ KA-FA-AFA-HR-Akten kt. 59, 1632-2-130.

Bestellung für Ob.
Isulano Auf 3000
Croatische Archibusier Pferd.
de dato 12. febr. 1632.
Insimili für Paulo Orossy
auf 1000 Croaten vom 16 *Marty* 1632.

[?] 9.

Ex Wien den 12. Febr. 1632

Reidthorm mp.

Insimili für Obr. Nicolao
Milli Dragi, auf 1000 Croaten
Exp. Odenburg den 2. Jan 1635
Borman mp.

WIR *Ferdinand* [*et cetera*]

Bekennen Öffentlich vnd thuen kundt
meiniglich alß Vnser notturfft diser
Zeit erfordert ain Anzahl Kriegsvolkh
zue Roß und Fueß in bestellung zunemben;
daß wie demnach in gdster er -
wegung, deß Edlen vnser be -
stellt Obristen vnd lieben getreuen
Johann Ludwigen *Isulani* Freyh.
auf Zasadkho vnd Kotzniritz
erbarkheit vnd kriegß erfahren -
heit gleichfalß auf daß gdster ver -
trauen, so wir zu seiner Persohn
tragen, Ine zu Vnseren Obristen
vber Zway Tausendt *Croatische*
Pferdt angenomben, vnd bestellt,
vnd vns hierauf mit Ime
nach folgende gestalt vergleichen
haben.
Nemblich soll Er alß Obrister Jezt
alß baldt, die Zway Tausendt
Croatische Archibusier Reüter

welche alle und Jede insonderhait sowol
an Persohnen alß Roßen zu *Croatischen*
Archibusier Reütten, tauglich
vnd mit guetten, Seiten wöhren,
vnd Stöchern deren Sie sich wieder
Feindt zur notturfft gebrauchen
Köndten, ainen langen Archibuse
Rohr vnd Kurzen Feuer Püxen
vnd anderen dieser Reutterey ge -
wöhnlichen Rüstungen, vnd gewöhr
wollgebuzt, vnd versehen sein sollen
vnder Zwanzig gleiche Compag.
Dergestalt dß Jede Hundert Pferd -

starkh, auch neben Ime Obristen,
ander wollerfharen Neunzehn
Rittmeister darzur bestellt sein
amb und in beraitschaft bringen.

Volgendts von der Musterung an
drey Monath, Jedeß dem Kriegs
brauch nach, wie dieselben in dem
Calender begrieffen sein, gernit[?]
und nach außgang desselben solang
wier sein: vnd seiner Reutter be -
durffen werden, ohne ainiche waiger -
ung mit wöllig vnd gethailter
Anzahl, auch ganzen vnd halben
Comp. wie es die noth erfordern
vnd Inen von ainer zur andern

Zeit beuolhen werden möchten,
zfu Veldt vnd in besezungen, oder
wohin Sie geschafft werden, wider
all vnnsere Feindt getrülich
redlich vnd aufrichtig Vnseren in Sie
gesetzten vertrauen nach, dienen, vnd
sich in allen fürfallenden Kriegssachen.
Handlung vnd geschäftten d[er] notturft
nach, zu Vnseren diensten guettwillig
vnd gehorsamb gebrauchen lassen, vnd
solle nit wenig auch d[er] Obriste, wie
auch die Rittmaister, sambt Inen vn -
d[er]habenden Reütten Ihr aufsehen, ge -
horsamb vnd *respect*, Erstlich nach Vnß
auf Vnsern General, vnd dessen
Leüttenandt, oder wer Inen sonsten
zum haubt, von ainer zur anderen
Zeit möchte vorgestelt werden,
haben, denen oder demselbe gehorsam
waß Inen vnd Iren Reütten in Kriegs
vnd Ehrlichen sachen von ainer zur ander
Zeit in Vnseren namben auferlegt
würdet, vnd redlich Kriegsleüth
zustehet, vnd gebüret, dasselbe bey
tag und nacht, wolbedächtlichen,
Embsig, treülich, vnd alleß Fleiß
verrichten, auch in allen vnseren
vnd der Vnserigen nachtl vnd schaden
warnen vnd allen möglichkeit

nach wendten, den Nutzen vnd Framben
aber betrachten, vnd *summariē* alles
daß Thuen bedencken vnd handeln
was ainen getreuen Obristen, vnd
Rittmeistern, auch Reitten vnd
Kriegsleütten gebürt und zustehen.

Darentgegen bewillig wir Ime Obrist
und seinen vndergebenen von den Tag
der Musterung anzuraitten Mo -
nathlichen, und jedes Monath be -
sonder, so lang Er und Sy Vnnß solche
gestaltdienen werden auf jedeß
in d[er] Musterung guettgemachte
Croatisch archibusier Pferd
zwölf gulden Reinisch, sowoll
auch zum anritt gelt, auf jede
Pferd ebenßfahls 12 f. vndt
Zuuerfertigung Zwanzig Fahnen
auf jede 40f zuraitten 800f.

Verner bewillig wir auf jede *Croa -*
tische Archibusier Comp. oder fahnen
von hundert Pferden Monathlichen
vbersoldt oder vontlgelt auf den
Capitan 150. Leüttnandt 60.
Fendrich 40. Wachmeister 20.
Trometer 12. Furier 12. zweien
Corporal jeden 6. Thuet 12 in

allen 306. F. Vnd danneben diesen
dem Obristen für sich, zum[?] Obrist
Leüttenandts, [zwei?] Wachmeister, Quar -
tiermeister, Profiandtmeister, Caplan,
Schreiber, Prousen, vnd dessen Leütt
Trometer, Hörpaugger, Koch,
Wägen, die Er zu halten schuldig sein
soll, vnd alle ander deß Obristen
Vortl Monatlich auf alle zwey
Tausendt Pferdt zuverstehen
2400 f. jeden zu 60 kr. vnd solle
d[a]ß gelt auf diß alles jedesmahls
in dem werth, wie es an denen
Orth da die bezahlung beschicht,
gültig vnd gäbig sein, außgezelt,
vnd die Reichß taller P. ain gulden
dreissig kr. Inen dargeben werden.

Hierauf auch der Obrist seiner vnd -
gebene Rittmeister, sowoll die
Reütteschuldig sein, sich Mon -
atlichen ohne ainiche widerredt,
vnd Waigerung Musten zulassen,
vnd darvnd[er] auch durch auß
khein verwerthailung gebrauchen,
sondern auch da ainer, oder mehr
verhanden Währen, die sich der -
gleichen vnd[er]stundten, sollen dieselben,
auch die andere Vnns od[er] Vnseren

geordeter *Commissarien* angezeigt
oder daruor gewarnet werden,
alles vermüg ihres Aydes pflicht.

Ob auch d[a]ß gelt zu Ir der ge -
musterten vnd gerüsten *Croatisch archi -*
busier Reitter bezahlung nicht
jedesmahlß gleich an der handt
wehre, sollen sie derentwegen
gedult tragen, vnd nichts desto
wenig[er?] obsthunder massen, daß
thuen, waß die notturfft erford[er],
vnd Ehelich Kriegsleüt. gebüren
wird, vnd zustehet danebenß
dan auch alle aufzug müglichist
verhüettet werden solle.

Auch solle Er Obrister, so woll seine
undergebene *Capitani* oder Ritt -
meister, Beuelchshaber, vndt
Mit Reütter schuldig vnd verbundt
sein, nicht allein aller ortten
vnder Iren an - und zueritt,
die Zehrung vnd Fürtterung, wo
sie ligen, oder Ire Quartier
nemben, für Sy vnd Ire pferdt
zubezahlen, sonder auch vor - vnd[er]
vnd nach der Musterung weder
d[a]ß Landt, noch die vnd[er]thanen in

geringsten nicht zubeschweren.
Er Obrister alß d[a]ß Haubte
solle jederzeit bey Iren den Reutt.
Personlich verbleiben, denen vnder
habenden *reformirten* beuelcheshaben,
sondern verhanden wären, vnd
andern, weder für Ire selbst
Persohnen, noch ohne der mit Ime
pferdten von den Fahnen, auß
Iren Quarttiren sich zu *absentiren*,
vnd Ireß gestallens frey zu sein
oder ohne genugsambe *licenz* ob -
und zurzuraiten khaines wegs ge -
statten, sondern stättigs beisamben er -
halten, jegleichen auch derselbigen
diener, ohne vorwissen, vnd ver -
willigung sein deß Obristen oder
Rittmeisteres, darunter Sie Reütten,
alß lang die bestallung wehret,
in and[er]n Herren Dienst sich mit ein -
lassen, nach abziehen, sondern zuuer -
bleiben vnd *Summariter* in allen
allenthalben, Vnsern Nutzenn vndt
Fro/amben, treülich vnd aufrecht
zubefördern schuldig sein.

Vnder dieser Anzahl geruster
Croatischen Archibusir Reütern
sollen die langen Reyen allerdings

Aufgehabt, vnd verboten sein, d[er]owegen
khainem gemainen mitt Reütter
mehr alß ein Pferd guett gemacht
werden.

Damit dan auch Er Obrister, sowoll
yede Rittmeister insonderheit ge -
bürlich Regiment vnd *disciplin* er -
halten khönen, vnd Sie die Reütten
selbsten wissen khönnen, waß Inen
zuthuen, oder zulassen aignet, vnd
obligt, Also sollen Sy in allen vndt
jeden aufden gewöhnlichen Teütschen
Reütter Articelßbriefff, Vnnß
verpflicht, vnd verbunden sein,
vnd sich denselben, auch vnsern be -
uelich, vnd verordnung, sowoll
zu Veldt, alß ausser Veldt jederzeit
allerdings gemäß verhalten.
Geben mp

10. IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori

Austrija – Österreichisches Staatsarchiv / Kriegsarchiv – Feld Akten – Alte Feld Akten – Hauptreihe – Akten (AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR-Akten), kutije: 29, 47, 48, 49, 50, 57, 59, 61, 69, 76, 110.

Austrija – Österreichisches Staatsarchiv / Kriegsarchiv – Zentralstellen- Wiener Hofkriegsrat-Sonderreihen – Bestalungen und Vormerkprotokolle (AT-OeStA/KA-ZSt-HKR-SR-Best), kutije: 8, 9.

Austrija – Österreichisches Staatsarchiv / Kriegsarchiv – Zentralstellen- Wiener Hofkriegsrat-Hauptreihe – Akten (AT-OeStA/KA-ZStH-HKR-HR-Akten), kutije: 55.

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv – Zbirka preslika na papiru, Croatica et Vindica (1566.-1749.), Vindica (HR-HDA-913 2), kutije: 30, fascikl: 54.

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv – Zbirka mikrofilmova, Croatica et Vindica (1566.-1749.), Croatica (HR-HDA-1450 1), svežnjevi: D- 1941, D-1942, D-1944, D-1946, D-1949.

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv – Zbirka mikrofilmova, Croatica et Vindica (1566.-1749.), Vindica (HR-HDA-1450 2), svežnjevi: D-2009, D-2010, D-2013, D-2016.

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv – Zbirka preslika vojnih spisa iz Štajerskog zemaljskog arhiva u Grazu u Austriji, Militaria 1592-1593, 1638-1648 (HR-HDA-913. 4.), kutija: 28.

Slovenija – Arhiv Republike Slovenije, Deželni stanovi za Kranjsko (SI AS 2 DSK), kutija: 230, fascikl: 136.

Objavljeni izvori

Abelinus, Johann Philipp. 1635. *Theatrum Europaeum, Oder Außführliche/ und Wahrhaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten : so sich hin und wider in der Welt/fürnämlich aber in Europa/ und Teutschen Landen/ so wohl im Religion- als Prophan-Wesen/ vom Jahr Christi 1617. biß auff das Jahr Jahr 1629*, sv. 1. Frankfurt am Main: Wolfgang Hoffman.

Buturac, Josip i Mirko Stanisavljević, (ur.), 1958. *Zaključci hrvatskog Sabora 1631. – 1693.*, sv. 1. (ZHS). Zagreb: Državni arhiv.

Campion, Henri de, Alexandre de Campion i C. Moreau. 1857. *Mémoires de Henri Campion*. Paris: P. Jannet.

Chlumecky, Peter Ritter von, ur. 1856. *Die Regesten oder die chronologischen Verzeichnisse der Urkunden in den Archiven zu Iglau, Trebitsch, Triesch, Gross-Bitesch, Gross-Meseritsch und Pirnitz, sammt den noch ungedruckten Briefen Kaiser Ferdinand des Zweiten, Albrechts v. Waldstein und Romboalds Grafen Collalto*, sv. 1. Brünn: Nitsch & Grosse.

Gindely, Anton, ur. 1877. *Die Berichte über die Schlacht auf dem Weissen Berge bei Prag*. Wien: Karl Gerold's Sohn.

Machiavelli, Nicolo. 1985. "Vojno-teorijska rasprava." U *Izabrano djelo / Niccolo Machiavelli*, priredio Damir Grubiša, preveo Ivo Frangeš. Zagreb: Delo; Globus.

Hallwich, Hermann, ur. 1879. *Wallensteins Ende. Ungedruckte Briefe und Akten*, sv. 1-2. Leipzig: Duncker & Humblot.

Laszowsky, Emilij. 1913. "Poziv bana Nikole Frankopana na vojnu proti Turcima 9. okt. 1618." *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 15, br. 1: 148-150, pristupljeno 13. siječnja 2021., https://library.hungaricana.hu/en/view/CroatianStateArchives_AV_I_15_1913/?pg=0&layout=s.

Laszowsky, Emilij, ur. 1951. *Građa za gospodarsku povijest Hrvatske u XVI. i XVII. stoljeću: izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Lopašić, Radoslav, ur. 1884. *Spomenici Hrvatske krajine. Knjiga 1. Od godine 1479 do 1610*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Lopašić, Radoslav, ur. 1885. *Spomenici Hrvatske krajine. Knjiga 2. Od godine 1610 do 1693*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Lopašić, Radoslav, ur. 1889. *Spomenici Hrvatske krajine. Knjiga 3. Od godine 1693 do 1780. i u dodatku od g. 1531 do 1730* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Lopašić, Radoslav, ur. 1892. "Spomenici Tržačkih Frankopana." *Starine* 25: 201-332.

Pethő de Gerse, Gergely. 1729. *Rövid magyar kronika sok rendbeli föhistorias, könyvekből nagy szorgalmatossagyel egybeszedebet es iratot Pethő Gergelytül*. Fraueneim: 1729.

Petrić, Frane. 1998. "Vojne usporedbe." U *Izabrani politički spisi*, priredila Ljerka Schiffler, prevele Irena Čosić i Tamara Tvrtković, 179-210. Zagreb: Golden marketing; Narodne novine.

Rattkay, Juraj. 2016. *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Preveli Zrinka Blažević, Vladimir Rezar, Boris Nikšić, Teodora Shek Brnardić i Irena Miličić. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji.

Richer, Estienne. 1621. *Le Mercure françois ou la Suite de l'Histoire de nostre temps, sous le regne du Tres-Chrestien Roy de France & de Navarre Louis XIII*. Paris: Estienne Richer.

Statuta Valachorum: prilozi za kritičko izdanje. Prevela Zrinka Blažević. 1999. Zagreb: SKD Prosvjeta.

Šišić, Ferdo ur., 1918. *Hrvatski saborski spisi: od godine 1609. do godine 1630. s dodatkom od god. 1570. do god. 1628.*, sv. 5 (HSS). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti umjetnosti.

Šišić, Ferdo, ur. 1918. "Dva ljetopisa XVII. vijeka." *Starine* 36: 353-389.

Štefanec, Nataša, ur. *Muster lista iz 1630., Steiermärkisches Landesarchiv, Militaria. Populus - Objavljivanje serijalnih izvora za hrvatsku ranonovovjekovnu povijest (Populus)*, pristupljeno 11. svibnja 2021., <http://www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/demografija/?q=node/3>.

Tadra, Ferdinand, ur. 1879. *Briefe Albrechts von Waldstein an Karl von Harrach: (1625 - 1627)*. Wien: Gerold.

Valvasor, Johann Weichard. 1689. *Die Ehre Deß Hertzogthums Crain*, sv. 4. Nürnberg; Leibach: Wolfgang Moritz Endter.

Vincent, Phil. 1638. *The lamentations of Germany : wherein, as in a glasse, we may behold her miserable condition, and reade the woefull effects of sinne / composed by Dr. Vincent theol. an eye-witnesse thereof, and illustrated by pictures, the more to affect the reader ; hereunto are added three letters, one whereof was sent to the Dutch consistory in London, under the hand and seales of 14 distressed ministers of Swyburggen in Germany*. London: Printed by F.G. for Iohn Rothwell, and are to be sold at the signe of the Sunne in St. Pauls Church-yard.

Literatura

“A. E. I. O. U.” *Die Meyers Konversationlexikon*, Die Retro-Bibliothek, pristupljeno 27. siječnja 2022., <https://www.retrobibliothek.de/retrobib/seite.html?id=100189>.

Adamček, Josip. 1972. “Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII. stoljeću.” *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 2, br. 1: 23-46.

Adamček, Josip. 1980. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Adamček, Josip i Ivan Kampuš. 1976. *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest.

Ágoston, Gábor. 1998. “Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and Shifts in Power.” *Turkish Studies Association Bulletin* 22, br. 1: 126-144, pristupljeno 30. studenog 2015., <http://www.jstor.org/stable/43385414>.

Ágoston, Gábor. 2010. “Empires and warfare in east-central Europe, 1550–1750: the Ottoman–Habsburg rivalry and military transformation” U *European Warfare, 1350–1750*, uredili Frank Tallett i D. J. B. Trim, 110-134. Cambridge: Cambridge University Press.

Allmayer-Beck, Johann Christoph. 1959. “Duval Graf de Dampierre, Heinrich.” U *Neue Deutsche Biographie (on-line)*, sv. 4, pristupljeno 5. studenog 2020., <https://www.deutsche-biographie.de/pnd115497811.html#ndbcontent>.

Allmayer-Beck, Johann Christoph. 1972. “Holck, Henrik Graf.” U *Neue Deutsche Biographie (on-line)*, sv. 9, pristupljeno 27. srpnja 2022. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118835297.html#ndbcontent>.

Antoljak, Stjepan. 1983. “Arpadovići.” U *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*, Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, pristupljeno 3. prosinca 2020., <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=863>.

Aralica, Tomislav i Višeslav Aralica. 1996. *Hrvatski ratnici kroz stoljeća. Oprema oružje i odore hrvatskih ratnika od oko 800. do 1918. godine*, sv. 1. Zagreb: Znanje.

Asch, Ronald G. 1997. *The Thirty Years War: The Holy Roman Empire and Europe, 1618-48*. New York: Macmillan Education.

Askan, Virginia. 2005. "Ottoman war and warfare 1453–1812." U *War in the early modern world*, uredio Jeremy Black, 147-175. London; New York: Taylor & Francis e-Library.

Bach, Franz. 2010. *Povijest Otočke pukovnije*. Preveli Manuela Svoboda i Milan Kranjčević. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Otočac: Katedra čakavskog sabora pokrajine Gacke.

Bagi, Zoltán Peter. 2016. "The Organisation of the Imperial Army in Fifteen Years War." *Chronica: Annual of the Institute of History University of Szeged* 12: 168-180.

"Banderij." U *Proleksis enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, pristupljeno 7. prosinca 2020., <https://proleksis.lzmk.hr/10675/>.

Basset, Richard. 2015. *For God and Kaiser: the Imperial Austrian Army, 1619–1918*. New Haven; London: Yale University Press.

Bauer, Ernest. 1989. *Hrvati u tridesetogodišnjem ratu*. München: Vlastita naklada.

Benda, Kalman. 1991. "Habsburg Absolutism and the Resistance of the Hungarian Estates in the Sixteenth and Seventeenth Centuries." U *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, uredili Robert J. W. Evans i Trevor V. Thomas, 123-128. New York: St. Martin's Press.

Bene, Sándor. 2016. "Ideološke koncepcije o staleškoj državi zagrebačkoga kanonika." U *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, 4-103. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji.

"Bernhard of Saxe-Weimar." U *Encyclopaedia Britannica*, pristupljeno 27. svibnja 2022., <https://www.britannica.com/biography/Bernhard-of-Saxe-Weimar>.

Beuc, Ivan. 1969. *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527.-1945.)*. Zagreb: Arhiv Hrvatske.

Birely, Robert. 1991. "Ferdinand II: Founder of the Habsburg Monarchy." U *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, uredili Robert J. W. Evans i Trevor V. Thomas, 226-244. New York: St. Martin's Press.

Black, Jeremy. 2003. *European Warfare 1600-1815*. London: UCL Press.

Bojničić, Ivan. 1899. *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Nürnberg: Bauer und Raspe.

Bonney, Richard. 2002. *The Thirty Year's War*. Oxford: Osprey Publishing.

Borosy, András. 1982. "The Militia Portalis in Hungary Before 1526." U *From Hunyadi to Rakoczi. War and Society in late Medieval and Early Modern Hungary*, uredili János M. Bak i Béla K. Király, 63-80. Brooklyn: Brooklyn College Press.

Brnardić, Vladimir. 2009. *Imperial Armies of the Thirty Years War (1): Infantry and artillery*. Oxford: Osprey Publishing.

Brnardić, Vladimir. 2010. *Imperial Armies of the Thirty Years War (2): Cavalry*. Oxford: Osprey Publishing.

Brnardić, Vladimir, Filip Hren i Damir Stanić. 2020. "Tridesetogodišnji rat i Hrvati". U *Hrvati – ljudi iza mita. Janko Šajatović Krabat i hrvatske garde u Europi*, katalog izložbe, uredio Vladimir Brnardić, 55-83. Zagreb: Etnografski muzej Zagreb.

Broucek, Peter. 1976. "Feldmarschall Bucquoy als Armeekommandant 1618-1620." *Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien (Militärwissenschaftliches Institut): Der Dreissigjährige Krieg*, 7: 25-57.

Brzezinski, Richard. 1987. *Polish Armies 1569-1696 (1)*. Oxford, Osprey Publishing.

Brzezinski, Richard. 2000. *The Army of Gustavus Adolphus (1): Infantry*. Oxford: Osprey Publishing.

Brzezinski, Richard. 2001. *Lützen: Climax of the Thirty Years War*. Oxford: Osprey Publishing.

Brzezinski, Richard. 2006. *Polish Winged Hussars 1576-1775*. Oxford, Osprey Publishing.

Buczynski, Alexander. 2003. "Hrvatske granice i Vojna krajina." U *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, sv. 3. *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće)*, uredio Ivan Supičić, 43-60. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Buczynski, Alexander. 2005. "Vojna krajina u 18. stoljeću. Širenje krajiškog sustava na oslobođena hrvatska područja." U *Povijest Hrvata. Druga knjiga : Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, uredili Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, 274-287. Zagreb: Školska knjiga.

Buczynski, Alexander. 2010. "O povijesti Otočke pukovnije i njenu autoru." U *Povijest Otočke pukovnije*, 9-13. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Otočac: Katedra čakavskog sabora pokrajine Gacke.

Buczynski, Alexander i Lovorka Čoralić. 2013. "Vojska." U *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, uredila Lovorka Čoralić, 149-168. Zagreb: Matica hrvatska.

- Budak, Neven. 2007. *Hrvatska i Slavonija u renome novom vijeku*. Zagreb: Leykam international.
- Cramer, Kevin. 2007. *The Thirty Years' War and German Memory in the Nineteenth Century*. Lincoln; London: University of Nebraska Press.
- Ćutić Gorup, Maja. 2016. "Članovi obitelji Barbo kao zaštitnici reformacije u Pazinskoj knežiji." *Povijesni prilozi* 35, br. 50: 71-97.
- Damjanov, Jadranka, ur. 2000. *Zrinski i Europa*, sv. 1. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj.
- Delbrück, Hans. 1990. *History of the Art of War: The Dawn of Modern Warfare*, sv. 4. Preveo Walter J. Renfro. Lincoln; London: Bison Book.
- Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, pristupljeno 29. siječnja 2021., <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB#1>.
- Dewald, Jonathan. 1996. *The European Nobility 1400-1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dimitz, August. 1875. *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, sv. 3. *Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564-1654)*. Laibach: Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- Duch, Arno. 1957. "Collalto, Rambaldo Graf von ." U *Neue Deutsche Biographie (on-line)*, sv. 3, pristupljeno 20. siječnja 2022., <https://www.deutsche-biographie.de/sfz8602.html#ndbcontent>.
- Duch, Arno. 1964. "Georg Friedrich, Markgraf von Baden-Durlach." U *Neue Deutsche Biographie (on-line)*, sv. 6, pristupljeno 19. siječnja 2022., <https://www.deutsche-biographie.de/pnd11871693X.html#ndbcontent>.
- Fras. Franjo Julije. 1988. *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine*. Prevela Zlata Derossi. Gospić: Ličke župe.
- Glawischnig, Rolf. 1974. "Johann VII." U *Neue Deutsche Biographie (on-line)*, sv. 10: pristupljeno 25. lipnja 2022. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118738070.html#ndbcontent>.
- Golec, Ivica. 2014. *Povijest grada Petrinje: 1240. – 1592. – 2014*. Petrinja: Matica hrvatska, Ogranak u Petrinji; Sisak: Družba »Braća hrvatskoga Zmaja« – Zmajski stol u Sisku.

Grünfelder, Ana Maria. 2009. "Vojna krajina i reformski procesi u ranom novom vijeku, s posebnim osvrtom na Primorsku krajinu i Grad Senj." *Senjski zbornik* 36, br. 1: 91-122.

Gulin, Ante. 1995. *Povijest obitelji Rattkay*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Györe, Zoltán. 2014. *Habzburška Monarhija 1526.-1792*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Harte, Walter. 1760. *Das Leben Gustav Adolphs des Großen Königs von Schweden*, sv. 1. Leipzig: Johann Gottfried Dyck.

Heilingsetzer, Georg. 1991. "The Austrian Nobility, 1600- 1650: Between Court and Estates." U *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, uredili Robert J. W. Evans i Trevor V. Thomas, 245-260. New York: St. Martin's Press.

Heilmann, Johann. 1850. *Das Kriegswesen der Kaiserlichen und Schweden zur Zeit des dreißigjährigen Krieges, mit besonderer Rückzicht der Truppen, nebst den Schlachten bei Breitenfeld und Lützen*. Leipzig; Meissen: Goedsche.

Heinisch, Reinhard R. 1990. "Mansfeld, Peter Ernst II. Fürst von", U *Neue Deutsche Biographie (on-line)*, sv. 16., pristupljeno 19. siječnja 2022., <https://www.deutsche-biographie.de/sfz57867.html#ndbcontent>.

Hollins, David. 2005. *Austrian Frontier Troops 1740.-1790*. Oxford: Osprey Publishing.

Hollins, David. 2006. *Hungarian Hussar 1756.-1815*. Oxford, Osprey Publishing.

Horvat, Rudolf. 1924. *Povijest Hrvatske. Knjiga I. Od najstarijeg doba do g. 1657*. Zagreb: Merkur.

Howard, Michael. 2002. *Rat u europskoj povijesti*. Prevela Magdalena Najbar-Agičić. Zagreb: Srednja Europa.

Hozjan, Andrej. 2016. *Proe pošte i poštari kontinentalne Hrvatske: postanak i djelatnost vojnokrajiškog poštanskog sustava na području između Kupe i Mure do 1606. godine*. Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad; Zagreb: Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije; Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.

Hren, Filip. 2017. "Hrvatski staleži i Vojna krajina u Tridesetogodišnjem ratu". Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu.

Hren, Filip. 2019. "Od Siska do Tridesetogodišnjeg rata - „mali rat“ u Europi." U *Sisačka bitka 1593.-2018.: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija povodom 425-te obljetnice Sisačke bitke održanog*

u Sisku 20. lipnja 2018., uredili Hrvoje Kekez, Stipica Grgić i Valentina Janković, 53-73. Sisak: Sisačka biskupija; Hrvatsko katoličko sveučilište; Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.

Hren, Filip. 2019a. "Juraj Rattkay o/u Tridesetogodišnjem ratu." U *Juraj Rattkay (1613-1666) i njegovo doba: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa „Juraj Rattkay (1613-1666) i njegovo doba“* Zagreb – Veliki Tabor, 27. i 28. listopada 2016., uredile Maja Matasović i Tamara Tvrtković, 67-85. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.

"Husari." U *Vojna enciklopedija*, sv. 3. Uredio Boško Šiljegović. Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije. 1960.

Huzjan, Vladimir. 2008. "Pokušaj otkrivanja nastanka i razvoja kravate kao riječi i odjevnog predmeta." *Povijesni prilozi* 27, br. 34: 103-120.

Ilijanić, Mira. 1988. "Varaždin u 16. stoljeću." *Radovi Zavoda za znanstveni rad Jugoslavenske akademije*, br. 2: 447-457.

Ingrao, Charles W. 2000. *The Habsburg Monarchy 1618 – 1815*. Cambridge: Cambridge University Press.

"Johan Banér." U *Encyclopaedia Britannica*, pristupljeno 26. srpnja 2022. <https://www.britannica.com/biography/Johan-Baner>.

Jørgensen, Christer, Michael F. Pavkovic, Rob S. Rice, Frederick C. Schnied, Cris L. Scott. 2005. *Fighting techniques of the early modern world*. New York: Amber Book Ltd.

Jukić, Ivana. 2013. "Sjeverna i središnja Hrvatska." U *U potrazi za mirom i blagostanjem: Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, uredila Lovorka Čoralić, 259-281. Zagreb: Matica hrvatska.

Jurković, Ivan i Violeta Moretti. 2010. *Bernardin Frankapan Modruški. Govor za Hrvatsku 1522*. Modruš: Katedra Čakavskog sabora Modruše.

Kaiser und Höfe. Stadl. Personendatenbank der Höflinge der österreichischen Habsburger, pristupljeno 20. studenog 2021. <http://kaiserhof.geschichte.lmu.de/12289>.

Kaiser und Höfe. Trauttmansdorff. Personendatenbank der Höflinge der österreichischen Habsburger, pristupljeno 20. travnja 2021., <http://kaiserhof.geschichte.lmu.de/10139>.

Karbić, Marija. 2005. "Politička podjela (dezintegracija) Hrvatskog Kraljevstva u 16. stoljeću" U *Povijest Hroata. Druga knjiga : Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, uredili Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, 52-76. Zagreb: Školska knjiga.

Kaser, Karl. 1997. *Slobodan seljak i vojnik: rana krajiška društva (1545.-1754.)*. Preveo Josip Brkić. Zagreb: Naklada Naprijed.

Király, Béla K. 1982. "Society and War from Mounted Knights to the Standing Armies of Absolute Kings: Hungary and the West." U *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, uredili János M. Bak i Béla K. Király, 23-55. New York: Brooklyn College Press.

Klaić, Nada. 1976. *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*. Beograd: Izdavačko preduzeće Nolit.

Klaić, Vjekoslav. 1916. "Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkog (1617.-1622.)." *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 91, br. 211: 93-261. "(c) Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2017."

Klaić, Vjekoslav. 1973. *Povijest Hrvata*, sv. 5. Zagreb: Matica hrvatska.

Kontler, László. 2007. *Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi*. Preveli Draženka Kešić i Silvije Devald. Zagreb, Srednja Europa.

Korade, Mijo. 1995. "Petar Domitrović." U *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, uredio Juraj Batelja, 297-304. Zagreb: Školska knjiga.

Košćak, Vladimir. 1959. "Korespondencija dubrovačke vlade sa sjevernom Hrvatskom." *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 2: 183-225.

Krebs, Julian. 1879. *Die Schlacht am Weissen Berge bei Prag (8. November 1620) im Zusammenhange der kriegerische Ereignisse*. Breslau: Wilhelm Koebner.

Krivošić, Stjepan. 1981. *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do XIX. stoljeća*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Kruhek, Milan. 1993. "Sraz kršćanstva i islama na Krbavskom polju 9. rujna 1493." *Riječki teološki časopis* 1, br. 2: 241-268.

Kruhek, Milan. 1994. "Rat za opstojnost Hrvatskog kraljevstva na kupskoj granici: Borbe za kaptolski kaštel u Sisku i druge utvrde na Kupi 1591.-1595. godine." U *Sisačka bitka 1593. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Sisku 18.-19. lipnja 1993.*, uredili Ivo Goldstein i Milan Kruhek, 33-66. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Institut za suvremenu povijest; Sisak: Povijesni arhiv.

Kruhek, Milan. 1995. *Krajiške utorde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb: Institut za suvremenu povijest.

Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1875. "Borba Hrvatah u tridesetoljetnom ratu." *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, br. 12: 1-47.

Kussan, Paul. 2010. *Kratka povijest Treće ogulinske narodne graničarske pješadijske regimente*. Prevela Sonja Perković. Zagreb: SKD Prosvjeta.

Kužić, Krešimir. 2019. "Komparativna analiza bitke kod Siska 1593. sa značajnijim bitkama na europskom tlu s kraja 16. stoljeća." U *Sisačka bitka 1593.-2018.: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija povodom 425-te obljetnice Sisačke bitke održanog u Sisku 20. lipnja 2018.*, uredili Hrvoje Kekez, Stipica Grgić i Valentina Janković, 25-51. Sisak: Sisačka biskupija; Hrvatsko katoličko sveučilište; Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.

Laszowski, Emilij. 1904. "Povjesne crtice o gradu Beli u županiji varaždinskoj." *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 7, br. 1: 191-202.

Lazanin, Sanja i Nataša Štefanec. 2000. "Habsburg Military Conscription and Changing Realities of the Triplex Confinium (16th-18th)." U *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, uredili Drago Rokсандić i Nataša Štefanec, 91-117. Budapest: Central European University.

"Lennart Torstenson." U *Encyclopaedia Britannica*, pristupljeno 17. lipnja 2022., <https://www.britannica.com/biography/Lennart-Torstenson>.

Lesaffer, Randal. 2003 "Charles V, *Monarchia Universalis* and the Low of Nations." *The Legal History Review* 71, br. 1: 79-123, pristupljeno 14. prosinca 2021. DOI:10.1163/157181903100362698a

Lopašić, Radoslav. 1879. *Karlovac. Poviest i mjestopis grada i okolice*. Zagreb: Matica hrvatska.

"Löbl, Hans Christoph Freiherr von." U *Allgemeine Deutsche Biographie (on-line)*, sv. 19, pristupljeno 16. veljače 2022., https://www.deutsche-biographie.de/sfz53674.html#adbcontent_zitierweise.

Maček, Pavao. 2004. *Rod Patačića od Zajezde: rodoslovna rasprava*. Zagreb: Društvo za povjestnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“.

Maček, Pavao. 2007. *Dva stara roda Zagrebačke županije: Mikulići od Brokunovca i Črnkovečki od Črnkovca: s priloženim rodoslovnim stablima*. Zagreb: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“.

Maček, Pavao. 2008. *Rod Orehovečkih od Svetog Petra Orehovca*. Zagreb: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“.

Madunić, Domagoj. 2012. "Defensiones Dalmatiae: Governance and Logistics of the Venetian Defensive System in Dalmatia During the War of Crete (1645.-1669)." Doktorska disertacija, Central European University.

Margetić, Lujo. 1990. "Cetingradski sabori u 1527." *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 17, br. 1: 35-44.

Matasović, Josip. 1930. "Prilog genealogiji Patačića." *Narodna starina* 9, br. 24: 409-448.

Mayhew, Tea. 2008. *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule. Contado di Zara 1645-1718*. Roma: Viella.

Mažuran, Ive. 1998. *Hrvati i Osmansko Carstvo*. Zagreb: Golden marketing.

Mažuranić, Vladimir, 1909. *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, sv. 2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Meynert, Hermann. 1854. *Geschichte des Kriegswesen und der Heersverfassung in der Österreichische Monarchie während des dreissigjährigen Krieg und bis zum Tode des Kaisers Leopold I*. Wien: Carl Gerold und Sohn.

Meynert, Hermann. 1876. *Das Kriegswesen der Ungarn in seiner geschichtlichen Entwicklung bis zur Errichtung des stehenden Heeres. Mit Benutzung ungedruckter Quellen*. Wien: A. Hölder.

Mijatović, Anđelko 2005. *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*. Zagreb: Školska knjiga.

"Milicija." U *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", pristupljeno 5. travnja 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40867>.

"Militia." U *Encyclopaedia Britannica*, pristupljeno 1. travnja 2022., <https://www.britannica.com/topic/militia>.

Miller, Douglas. 1976. *The Landsknechts*. Oxford: Osprey Publishing.

Miller, Douglas. 1979. *The Swiss at War*. Oxford: Osprey Publishing.

Miljan, Suzana. 2015. "Familiaritas i klijentelski sustav unutar plemićkog društva Zagrebačke županije za vrijeme vladavine Žigmunda Luksemburškog (1387.-1437)." *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 33: 103-132.

Moačanin, Fedor. 1991-1992. "Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. stoljeća." *Arhivski vjesnik* 34-35, br. 35-36: 157-163.

Moačanin, Fedor. 2016. "Pokušaji sporazumijevanja između hrvatskog plemstva i vlaha Varaždinskog generalata u 17. stoljeću." U *Radovi iz povijesti Vojne krajine*, uredila Nataša Štefanec, 232-271. Zagreb: Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“.

Mortimer, Geoff. 2004. "War by Contract, Credit and Contribution: The Thirty Years War." U *Early Modern Military History, 1450–1815*, uredio Geoff Mortimer, 101-117. New York: Palgrave Macmillan.

Mortimer, Geoff. 2010. *Wallenstein: the enigma of the Thirty Years War*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan.

Mortimer, Geoff. 2015. *The Origins of the Thirty Years War and the Revolt in Bohemia, 1618*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Murphy, David. 2007. *Condottiere 1300-1500. Infamous medieval mercenaries*. Oxford: Osprey Publishing.

Mutschlechner, Martin. "AEIOU." *Die Welt der Habsburger*, pristupljeno 27. siječnja 2022., <https://www.habsburger.net/en/chapter/aeiou>.

Mutschlechner, Martin. "The House of Austria - the Habsburgs and the Empire." *Die Welt der Habsburger*, pristupljeno 20. travnja 2022., <https://www.habsburger.net/en/chapter/house-austria-habsburgs-and-empire?language=de>.

Münkler, Herfried. 2017. *Der Dreissigjährige Krieg: europäische Katastrophe, deutsches Trauma 1618-1648*. Berlin: Rowohlt.

Nazor, Ante. 1994. "O broju vojnika kršćanske vojske u sisačkoj bici 22. lipnja 1593." U *Sisačka bitka 1593. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Sisku 18.-19. lipnja 1993.*, uredili Ivo Goldstein i Milan Kruhek, 33-66. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Institut za suvremenu povijest; Sisak: Povijesni arhiv.

- Neitzel, Renate. 1992. „Der Kroatenähne“. Wie sich der Weingrabener Kroat Johann Roschütz im Schwabenland einen Namen machte." *Burgenländische Heimatblätter* 54, br. 4: 169-185.
- Nicolle, David. 1995. *Italian Medieval Armies 1300-1500*. Oxford: Osprey Publishing.
- Nöel, Jean-François. 1998. *Sveto Rimsko Carstvo*. Prevela Vesna Pavković. Zagreb: Barbat.
- Nolan, J. Cathal. 2006. *The Age of Wars of Religion, 1000-1650. An Encyclopedia of Global Warfare and Civilization*. Wesport; London: Greenwood Press.
- Novak, Grga. 1973. "Senjski uskoci: čuvari našeg Jadrana (1537–1617)." *Senjski zbornik* 5, br. 1: 5-8.
- Orešković, Luc. 2000. *Luj XIV. i Hrvati: neostvoreni savez*. Zagreb: Dom i svijet.
- Pálffy, Géza. 2009. *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. Preveli Thomas J. DeKornfeld i Helen D. DeKornfeld New York: Columbia University Press.
- Pálffy, Géza. 2010. *Povijest Mađarske – Ugarska na granici dvaju imperija (1526.-1711.)*. Prevela Jelena Knežević. Samobor: Meridijani.
- Pálffy, Géza. 2013. "Crisis in the Habsburg Monarchy and Hungary, 1619–1622: The Hungarian Estates and Gábor Bethlen." *Hungarian Historical Review* 2, br. 4: 733-760.
- Parker, Geoffrey. 1976. "The "Military Revolution," 1560-1660--a Myth?" *The Journal of Modern History* 48, br. 2: 195-214.
- Parker, Geoffrey, ur. 2006. *The Thirty Years' War*. London; New York: Taylor & Francis e-Library.
- Parrott, David. 2010. "From military enterprise to standing armies: war, state, and society in western Europe, 1600–1700." U *European Warfare, 1350–1750*, uredili Frank Tallett i D. J. B. Trim, 74-95. Cambridge: Cambridge University Press.
- "Patačić." U *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", pristupljeno 8. svibnja 2020., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46959>.
- Patafta, Danijel. 2005. "Protureformacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj." *Podravina* 4, br. 8: 33-46.
- Pavičić, Slavko. 1994. *Hrvatska ratna i vojna povijest i Prvi svjetski rat*. Zagreb: Mato Lovrak, reprint izdanje.

Perić, Ivo. 2005. "Hrvatska u vrijeme revolucije 1848./1849." U *Povijest Hrvata. Druga knjiga: Od kraja 15. st. do kraja Prvog Svjetskog rata*, uredili Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, 393-399. Zagreb: Školska knjiga.

"Pethő de Gerse, Grgur." U *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", pristupljeno 22. svibnja 2020., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47877>.

Petrić, Hrvoje. 2005. *Koprivnica u 17. stoljeću. Okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu*. Samobor: Meridijani.

Petrić, Hrvoje. 2011. "Pokušaj rekonstrukcije ukupnog broja stanovnika Varaždinskog generalata i Križevačke županije od kraja 16. do početka 18. stoljeća." *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* 10, br. 19: 45-57.

Petrić, Hrvoje. 2012. *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*. Samobor: Meridijani; Zagreb: Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju.

Posch, Fritz. 1990. "Die innerösterreichische Defensionsordnung von 1575 und der „nachbarliche Sukkurs“ der innerösterreichischen Länder Steiermark, Kärnten, Krain und Görz." *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 81: 41-59.

Press, Volker. 1986. "Politics and Society in the Holy Roman Empire, 1500-1806." *The Journal of Modern History* 58: 23-45, pristupljeno 1. veljače 2022. <https://www.jstor.org/stable/1880006>.

Press, Volker. 1991. "The System of Estates in the Austrian Hereditary Lands and in the Holy Roman Empire: A Comparison." U *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, uredili Robert J. W. Evans i Trevor V. Thomas, 1-22. New York: St. Martin's Press.

Rački, Franjo. 1866. "Ob obrani hrvatsko-slavonske granice u XVI. i XVII. vieku s gledišta državnopravnoga." *Književnik* 3: 510-541.

Rada, Ivan, Vratislav Vraniček, Petr Čornej, Ivana Čornejová, Pavel Bělina, Jiří Pokorný, Jaroslav Halada, Dagmar Moravcová, Josef Tomeš, Jaroslav Hrbek, Petr Mareš, Tomáš Grulich i Petr A. Roček. 2014. *Povijest Češke. Od seobe Slavena do suvremenog doba*. Preveli Martin Muhek i Sanja Miličević Armada. Zagreb: Sandorf.

Radauš, Tatjana. 1998 "Erdődy." Hrvatski bibliografski leksikon, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", pristupljeno 25. veljače 2022., <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5717>.

Rady, Maryn. 2000. *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. New York; Hampshire: Palgrave Macmillan.

Rink, Martin. 2013. "Korsaren im Mittelmeer. (Ir)reguläre Akteure zwischen Großmachtpolitik, kleinem Krieg und Lösegeldökonomie vom 16. Jahrhundert bis 1830." U *Piraterie in der Geschichte*, uredio Martin Hofbauer, 63-84. Potsdam: Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr.

Rothenberg, Gunther Erich. 1960. *The Austrian Military Border in Croatia, 1522.-1747*. Urbana: The University of Illinois press.

Schiller, Friedrich. 2000. *The History of the Thirty Years' War*. Preveo A. J. W. Morrison. Pennsylvania State University: Electronic Classics Series.

Schmidt-Brentano, Antonio. 2022. *Die kaiserlichen Generale 1618 – 1655. Ein biographisches Lexikon*. Wien: Österreichisches Staatsarchiv.

Schubert, Friedrich Hermann. 1957. "Christian I." U *Neue Deutsche Biographie (on-line)*, sv. 3, pristupljeno 6. studenog 2020., <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119118416.html#ndbcontent>.

Schwineköper, Berent. 1957. "Christian der Jüngere." U *Neue Deutsche Biographie (on-line)*, sv. 3, pristupljeno 13. siječnja 2021., <https://www.deutsche-biographie.de/sfz35417.html#ndbcontent>.

Scott, Hamish M. 1999. "Europe Turns East: Political Developments in the Eighteen Century." U *Early Modern Europe: An Oxford History*, uredio Euan Cameron, 298-344. Oxford: Oxford University Press.

Showalter, Dennis i William J. Astore. 2007. *Soldier's Lives through History: The Early Modern World*. Wesport, Connecticut; London: Greenwood Press.

Simms, Brendan. 2016. *Europa: borba za nadmoć od 1453. do danas*. Preveo Emil Heršak. Zagreb: Mate.

Stanić, Damir. 2018. "Tko su bili ti „strašni Hrvati“." Katalog izložbe. Štrigova: Hrvatski državni arhiv; Državni arhiv za Međimurje.

Sutter Fichtner, Paula. 2003. *The Habsburg Monarchy 1490-1848*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Szabó, János B. 2013. „„Splendid Isolation?“ The Military Cooperation of the Principality of Transylvania with the Ottoman Empire (1571-1688) in the Mirror of the Hungarian Historiography's Dilemmas.”, U *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Century*, uredili Gábor Kármán i Lovro Kunčević, 301-339. Leiden; Boston: Koninklijke Brill.

Šišić, Ferdo. 1908. “Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine.” U *Posljednji Zrinski i Frankopani*, 2-124. Zagreb: Dionička tiskara.

Šišić, Ferdo. 1939. *Politika Habsburgovaca spram Hrvata do Leopolda I*. Zagreb: Tisak Nadbiskupske tiskare.

Štefanec, Nataša. 2000. “Braća Nikola i Petar Zrinski u srednjoeuropskim vojno-političko-ekonomskim konstelacijama.” U *Zrinski i Europa*, uredila Jadranka Damjanov, 387-403. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj.

Štefanec, Nataša. 2001. *Heretik Njegova Veličanstva: povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu*. Zagreb: Barbat.

Štefanec, Nataša. 2005. “Demographic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia (c. 1570-1630).” U *Das Osmanischen Reich und Habsburgermonarchie. Akten Des Internationalen Kongresses Zum 150-Jährigen Bestehen Des Instituts Für Österreichische Geschichtsforschung, Wien, 22.-25. September 2004*, uredili Marlene Kurz, Martin Schuetz, Karl Vocelka i Thomas Winkelbauer, 551-578. Wien; München: R. Oldenbourg Verlag.

Štefanec, Nataša. 2011. *Država ili ne: Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Zagreb: Srednja Europa.

Štefanec, Nataša. 2014. “Osmanski zapovjednici i struktura osmanske i habsburške vojske na hrvatskom dijelu krajišta (prema špijunskim izvještajima iz 1570-ih).” *Ascendere historiam. Zbornik u čast Milana Kruheka*, uredili Marija Karbić, Hrvoje Kekez, Ana Novak i Zorislav Horvat, 209-227. Zagreb: hrvatski institut za povijest.

Švab, Mladen. 1993. “Drašković, Ivan II.” U *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*, Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, pristupljeno 30. studenog 2020., <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5358>.

Tallett, Frank. 1992. *War and Society in early-modern Europe 1495–1715*. London; New York: Routledge.

Tangl, Karlman. 1841. *Reihe der Bischöfe von Lavant*. Klagenfurt: Johann Leon.

“Thurn, Heinrich Matthias von.” U *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, pristupljeno 6. studenog 2020., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61230>.

“Tilly, Johann Tserclaes.” U *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, pristupljeno 19. siječnja 2022., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61322>.

Valentinitsch, Helfried. 1974. “Die Steiermark, Ungarn und die Osmanen 1606-1662.” *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark Jahrgang* 65: 93-128.

Vaniček, Franz. 1875. *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, sv. 1. Wien: Kaiserlich-Königlich Hof- und Staatsdruckerei.

Várkonyi, Ágnes R. i Alan Campbell. 2013. “Gábor Bethlen and His European Presence.” *The Hungarian Historical Review*, 2, br. 4: 695-732, pristupljeno 16. siječnja 2019., <https://www.jstor.org/stable/43264465>.

Végh, Ferenc. 2015. “Osobita pogranična regija. Međimurje u 17. stoljeću.” U *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara*, uredili Pál Fodor i Dinko Šokčević, 582-588. Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Istraživačkog centra za humanističke znanosti Mađarske akademije znanosti; Hrvatski institut za povijest.

Végh, Ferenc. 2017. “„Legradska i Međimurska kapetanija“ – Dodaci vojnoj službi Nikole VII. Zrinskog.” *Podravina* 16, br. 32: 59-70.

Végh, Ferenc. 2020. “Stájerhon védelmében. A szlavón–petrinjai végvidék a 17. században – magyar szemmel.” *Pontes* 3: 69-93. DOI: 10.15170/PONTES.2020.03.01.03.

Weigel, Theodor i Gustav Eduard Köhler. 1849. *Album von Autographen zur zweihundertjährigen Gedächtnisfeier des westphälischen Friedensschlussen*. Lipzig: Weigl.

Weise, Michael. 2017. “Grausame Opfer? Kroatische Söldner und ihre unterschiedlichen Rollen im Dreißigjährigen Krieg.” U *Zwischen Tätern und Opfern: Gewaltbeziehungen und Gewaltgemeinschaften*, uredili Philipp Batelka, Michael Weise i Stephanie Zehnle, 127-148. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

- Weise, Michael. 2019. "Die kaiserlichen Kroaten im Dreißigjährigen Krieg." U *Vor 400 Jahren - Der Dreißigjährige Krieg*, uredili Robert Rebitsch, Lothar Höbelt i Erwin A. Schmidl, 107-115. Innsbruck: Innsbruck University Press.
- Whaley, Joachim. 2012. *Germany and the Holy Roman Empire: From Maximilian to the Peace of Westphalia 1493-1648*, sv. 1. Oxford: Oxford University Press.
- Wilson, Peter H. 2004. *From Reich to Revolution: German History, 1558-1806*. New York: Palgrave Macmillan.
- Wilson, Peter H. 2005. "European warfare 1450-1815." U *War in the early modern world*, uredio Jeremy Black, 117-205. London; New York: Taylor & Francis e-Library.
- Wilson, Peter H. 2010. *Europe's Tragedy: A New History of the Thirty Years War*. London: Penguin Books.
- Wilson, Peter H. 2018. *Great Battles: Lützen*. Oxford, Oxford University Press.
- Wrede, Alphons Freiherr von, 1898. *Geschichte der K. und K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des 19. Jahrhunderts*, sv. 1. Wien: L. W. Siendel & Sohn.
- Wrede, Alphons Freiherr von, 1901. *Geschichte der K. und K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des 19. Jahrhunderts*, sv. 3. Wien: L. W. Siendel & Sohn.
- Wurtzbach, Constant von. 1883. "Zur Genealogie der Freiherren von Stadl" U *Biographisches Lexikon des Kaisertum Österreich (on-line)*, sv. 37, pristupljeno: 7. svibnja 2021., <http://www.literature.at/viewer.alo?objid=11785&viewmode=fullscreen&scale=5&rotate=&page=52>.
- Wurtzbach, Constant von. 1883a. "Zur Genealogie des fürstenhauses Trauttmansdorff-Weinsberg." U *Biographisches Lexikon des Kaisertum Österreich (on-line)*, sv. 47, pristupljeno: 21. travnja 2021., <http://www.literature.at/viewer.alo?objid=11668&viewmode=fullscreen&rotate=&scale=5&page=66>.
- Zmora, Hillay. 2001. *Monarchy, Aristocracy and the State in Europe 1300-1800*. London; New York: Routledge.
- Zöllner, Erich, Therese Schüssel. 1997. *Povijest Austrije*. Prevele Vlatka-Ana Dujčić i Sonja Ledinčić. Zagreb: Barbat.